

WYZWANIA BEZPIECZEŃSTWA NA POCZĄTKU TRZECIEJ DEKADY XXI WIEKU

Redakcja naukowa

Radosław Kondracki ♦ Mateusz Matejuk

Redakcja naukowa monografii:

mgr Radosław Kondracki
ORCID: 0000-0002-8857-1750

mgr Mateusz Matejuk
ORCID: 0000-0001-9297-6040

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Nauk Społecznych
Koło Naukowe Doktorantów Nauk o Bezpieczeństwie

Recenzenci:

prof. dr hab. Romuald Kalinowski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
dr hab. Grzegorz Pietrek, Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku

Komitet Wydawniczy:

Katarzyna Antosik, Andrzej Barczak, Jolanta Brodowska-Szewczuk, Janina Florczykiewicz (przewodnicząca),
Arkadiusz Indraszczyk, Beata Jakubik, Stanisław Jarmoszko, Bartosz Michalczuk, Katarzyna Mroczczyńska,
Agnieszka Prusińska, Sławomir Sobieraj, Jacek Sosnowski, Maria Starnawska, Ewa Wójcik

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji
lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji
– bez zgody posiadacza praw autorskich.

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2021

ISBN 978-83-67162-05-0

DOI: 10.34739/9788367162050

Wydawnictwo
Naukowe UPH

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

www.wydawnictwo-naukowe.uph.edu.pl

08-110 Siedlce, ul. Żytnia 17/19, tel. 25 643 15 20

Ark. wyd. 17.5.

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
-------------	---

Rozdział I. Wybrane wyzwania bezpieczeństwa RP

Renata Ostrowska: <i>Bezpieczeństwo wewnętrzne Polski w sytuacji narastającej migracji</i>	7
Lana Dalinczuk: <i>Stosunki polsko-białoruskie po 2015 roku. Aspekt bezpieczeństwa</i>	23
Aleksandra Urbanowicz: <i>Reformy polskiej armii w ujęciu szkoleniowym na przestrzeni ostatnich lat w perspektywie wyzwań bezpieczeństwa</i>	29

Rozdział II. Regionalne wyzwania bezpieczeństwa

Dawid Banaś: <i>Ryzyko nowej demografii apokaliptycznej w krajach postradzieckich</i>	42
Dominika Czapla: <i>Rola Unii Europejskiej w zapewnieniu bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie – konflikt izraelsko-palestyński</i>	53
Piotr Żak: <i>Separatyzmy w zachodniej Europie na przełomie XX/XXI wieku – wciąż istniejący problem?</i>	61

Rozdział III. Wyzwania w obszarze bezpieczeństwa zdrowotnego

Aleksandra Żywicka, Michalina Pytka, Matylda Makaruk, Michał Szalach: <i>Rosnąca antybiotykooporność wśród bakterii wyzwaniem XXI wieku</i>	87
Michalina Pytka, Aleksandra Żywicka, Matylda Makaruk, Michał Szalach: <i>Wirusowe zapalenie wątroby zagrożeniem XXI wieku</i>	99
Katarzyna Batorowska: <i>Problematyka bezpieczeństwa zdrowotnego na portalu sucha.24.pl</i>	116

Rozdział IV. Technologie, cyberprzestrzeń i ekonomia jako źródła nowych wyzwań w trzeciej dekadzie XXI wieku

Ernest Szymala: <i>Technologiczna rywalizacja Chińskiej Republiki Ludowej i Stanów Zjednoczonych</i>	128
Maciej Celiński: <i>Technologie informacyjno-komunikacyjne jako czasoprzestrzenny przełom w edukacji</i>	141
Tomasz Bojanowski: <i>Przestępstwa popełnione w cyberprzestrzeni a prawo do anonimowości – aspekty prawne</i>	151
Agnieszka Modzelewska, Paulina Grodzka: <i>System podatkowy a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa</i>	163

Rozdział V. Wyzwania bezpieczeństwa jako katalizator rozważań i badań naukowych

Przemysław Mazurczak: <i>Dylematy etyczne zawodu nauczyciela akademickiego w obliczu wyzwań dla bezpieczeństwa</i>	175
Emilia Wieczorek: <i>Brak poczucia bezpieczeństwa dziecka w przestrzeni szkolnej a zjawisko fobii szkolnej</i>	186
Justyna Jarocka: <i>Bezpieczeństwo jako wartość konstytucyjna usprawiedliwiająca ograniczenie praw i wolności jednostki</i>	195
Artur Janczuk: <i>Bezpieczeństwo polityczne – niedoceniana kategoria?</i>	207

Wstęp

Świat nie stoi w miejscu, nieustannie zachodzą w nim przemiany. Dotyczą one między innymi sfery społecznej, polityki czy gospodarki, i oddziałują przy tym na szeroko pojmowane bezpieczeństwo. Świat, postrzegany w taki sposób, wymaga identyfikacji wyzwań bezpieczeństwa i dylematów decyzyjnych z nimi związanych. Na początku trzeciej dekady XXI wieku różnego rodzaju podmioty będą musiały się z nimi zmierzyć. Istotna wydaje się także analiza aktualnych wyzwań bezpieczeństwa i ich porównanie z wyzwaniem minionych dekad. W związku z tym bardzo ważna jest także ocena, w jaki sposób poszczególne podmioty bezpieczeństwa radzą sobie z wyzwaniami w skali lokalnej, krajowej i globalnej. Powyższe cele zapewniają multidyscyplinarne spojrzenie na zagadnienie bezpieczeństwa, a analityczne podejście umożliwia prognozę nadchodzących wyzwań w tym obszarze.

Niniejsza publikacja, zatytułowana *Wyzwania bezpieczeństwa na początku trzeciej dekady XXI wieku*, stanowi efekt pracy studentów i doktorantów, przedstawicieli ośrodków naukowych z całej Polski. Prowadzą oni badania w ramach licznych dyscyplin naukowych. To zróżnicowanie umożliwiło stworzenie publikacji z zakresu wyzwań bezpieczeństwa, poruszającej zagadnienie w sposób wysoce interdyscyplinarny.

Monografia została podzielona na pięć rozdziałów tematycznych, w których znajduje się łącznie siedemnaście artykułów. Rozdział pierwszy zawiera trzy prace, które poruszają zagadnienia związane z wyzwaniami bezpieczeństwa RP. Rozważania autorów w tej części dotyczą tematów, takich jak: bezpieczeństwo wewnętrzne Polski w sytuacjach narastającej migracji (Renata Ostrowska); aspekty bezpieczeństwa w stosunkach polsko-białoruskich po 2015 roku (Lana Dalczyk); reformy systemu szkolenia w polskiej armii w ostatnich latach analizowane pod kątem wyzwań bezpieczeństwa (Aleksandra Urbanowicz).

Rozdział drugi – *Regionalne wyzwania bezpieczeństwa* – zawiera trzy artykuły, w których autorzy dotykają tematyki ryzyka demografii apokaliptycznej w krajach postradzieckich (Dawid Banaś); wkładu Unii Europejskiej w zapewnienie bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie w konflikcie izraelsko-palestyńskim (Dominika Czapla); separatyzmu w zachodniej Europie na przełomie XX/XXI wieku (Piotr Żak).

Trzeci rozdział, zatytułowany *Wyzwania w obszarze bezpieczeństwa zdrowotnego*, składa się z trzech artykułów. Pierwsze dwa stanowią efekt prac zespołu badawczego, który tworzą studenci Uniwersytetu Medycznego w Lublinie: Aleksandra Żywicka, Michalina Pytka, Matylda Makaruk, Michał Szalach. Zajęli się oni tematami rosnącej antybiotykooporności wśród bakterii oraz zagrożeniem związanym z wirusowym zapaleniem wątroby. Ostatnia praca w rozdziale, autorstwa Katarzyny Batorowskiej, dotyczy problematyki bezpieczeństwa zdrowotnego, poruszanej na portalu sucha24.pl.

W rozdziale czwartym, *Technologie, cyberprzestrzeń i ekonomia jako źródła nowych wyzwań w trzeciej dekadzie XXI wieku*, autorzy czterech artykułów odnoszą się do technologicznej rywalizacji Chin i USA (Ernest Szymala); technologii informacyjno-komunikacyjnych jako przelomu w edukacji (Maciej Celiński); prawnych aspektów przestępstw popełnionych w cyberprzestrzeni (Tomasz Bojanowski); oraz roli systemu podatkowego w bezpieczeństwie ekonomicznym państwa (Agnieszka Modzelewska, Paulina Grodzka).

W ostatnim, piątym rozdziale, zatytułowanym *Wyzwania bezpieczeństwa jako katalizator rozważań i badań naukowych* czterech autorów w swoich artykułach poruszyło tematy

dotyczące dylematów etycznych zawodu nauczyciela akademickiego w obliczu wyzwań dla bezpieczeństwa (Przemysław Mazurczak); fobii szkolnej i braku poczucia bezpieczeństwa dziecka w przestrzeni szkolnej (Emilia Wieczorek); bezpieczeństwa jako wartości konstytucyjnej, która usprawiedliwia ograniczenie praw i wolności jednostki (Justyna Jarocka); oraz bezpieczeństwa politycznego jako niedocenionej kategorii (Artur Janczuk).

Redaktorzy wyrażają nadzieję, że niniejsza monografia będzie wartościową i ważną dla Czytelnika pozycją, natomiast autorom artykułów umożliwi szeroką promocję wyników swoich badań i rozważań.

Redaktorzy

mgr Radosław Kondracki i mgr Mateusz Matejuk
Koło Naukowe Doktorantów Nauk o Bezpieczeństwie
UPH w Siedlcach

Rozdział I

WYBRANE WYZWANIA BEZPIECZEŃSTWA RP

Bezpieczeństwo wewnętrzne Polski w sytuacji narastającej migracji

Poland's internal security in a situation of increasing migration

Streszczenie: Swoboda przepływu osób oraz nasilający się proces rozwarstwienia społecznego stanowią dla bezpieczeństwa wewnętrznego Polski podłoże rozwoju przestępczości zorganizowanej. Otwarte granice stały się uciążliwe nie tylko dla obywateli kraju, ale również dla rządzących, a państwo, jako podmiot stojący na straży bezpieczeństwa, jest zobowiązane do zapewnienia bezpieczeństwa i stabilizacji politycznej wewnętrznej, jak i zewnętrznej kraju. Istotnymi elementami są: podjęcie działań adekwatnych do współczesnych zagrożeń oraz potrzeba dostosowania uregulowań prawnych i organizacyjnych, których celem jest zintegrowanie wszelkich wysiłków ukierunkowanych na doskonalenie rozwiązań w zakresie ochrony ludności i ochrony granic.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo wewnętrzne, migracja, współczesne zagrożenia, ochrona ludności, zapobieganie zagrożeniom

Summary: Freedom of movement of people and the growing process of social stratification are the basis for the development of organized crime for Poland's internal security. Open borders have become inconvenient not only for the citizens of the country, but also for the government, and the state as an entity that stands by the security is obliged to ensure the security and political stability of the internal as and outside country. An important element is taking appropriate actions to contemporary threats and the need to adapt legal regulations and organizational efforts to integrate all targeted efforts to improve solutions in the field of civil protection and border protection.

Keywords: Internal security, migration, contemporary threats, civil protection, risk prevention

Wprowadzenie

Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa ma ogromne znaczenie w obliczu współczesnych zagrożeń. Coraz częściej słychać w mediach o kolejnych atakach terrorystycznych, o niewinnych ludziach, którzy przypadkowo ucierpieli bądź ponieśli śmierć.

Otwarte granice, przemieszczanie się ludności, wzrastająca wielokulturowość niosą za sobą szereg zagrożeń. Niezapewnienie bezpieczeństwa przez państwo uświadamia obywatelom jego bezradność. Zagwarantowanie bezpieczeństwa powszechnego, najogólniej rozumianego jako ochrona i obrona życia oraz wartości ludzkich, mienia i środowiska, instytucji państwa przed zagrożeniami, stanowi największą wartość i potrzebę ludzką.

Celem opracowania jest przybliżenie problematyki związanej z zagrożeniami, jakie niosą współczesne ruchy migracyjne, oraz przedstawienie przyczyn, skali i skutków migracji w Polsce. Zasadne jest także wskazanie podstaw prawnych oraz przekazanie wiedzy merytorycznej dotyczącej tego obszaru tematycznego.

Zasadniczy problem badawczy, podjęty w niniejszym opracowaniu, dotyczy ustalenia, czy Polska jest w stanie zapobiec narastającym zagrożeniom, jakie niosą ruchy migracyjne.

Aby dokonać analizy problemu badawczego, podjęto próbę odpowiedzi na pytania:

- Czy w obecnym stanie organizacyjno-prawnym rząd może skutecznie przeciwdziałać współczesnym zagrożeniom?

- Czy migracja stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego Polski?
- Jakie działania należy podjąć w stosunku do osób migrujących?

Przyjęto hipotezę, że aktualny system ochrony granic nie jest w stanie przeciwdziałać ruchom migracyjnym oraz nie zapewni skutecznej ochrony ludności przed narastającymi zagrożeniami, tym samym nie zapewni skutecznej ochrony bezpieczeństwa państwa. Problem ten wymaga podjęcia skutecznych rozwiązań prawnych.

Aby uzyskać odpowiedzi na postawione wcześniej pytania badawcze, zastosowano metodę zbierania tekstów źródłowych oraz literatury przedmiotu. Następnie materiał poddano głębszej analizie.

Posłużono się metodą interpretacji logicznej, która została wsparta faktami i danymi porównawczymi. Pomogła również w precyzowaniu znaczenia pojęć.

Zastosowano także metodę analizy porównawczej, dzięki czemu ustalono podobieństwa i różnice w obrębie badanych zjawisk, oraz dokonano interpretacji źródeł. Zastosowane metody przyczyniły się do rozwiązania problemu badawczego.

Istota i znaczenie bezpieczeństwa wewnętrznego

Bezpieczeństwo wewnętrzne jest pojęciem wieloznacznym, złożonym, związanym ze stabilnością i porządkiem na danym terytorium. Nawiązuje do równowagi i harmonijności określonego podmiotu bądź systemu (podmiotu zbiorowego). Bezpieczeństwo wewnętrzne jest jednym z głównych elementów bezpieczeństwa narodowego państwa.

Włodzimierz Fehler zdefiniował bezpieczeństwo wewnętrzne jako „(...) określony stan struktur społecznych, politycznych i ekonomicznych wewnątrz państwa i takie ich kształtowanie, aby zapewniały poczucie pewności jego obywatelom oraz stwarzały odpowiednie warunki do realizacji aspiracji tego państwa”¹.

Bezpieczeństwo wewnętrzne, mimo że jest różnie interpretowane i pojmowane, należy utożsamiać ze: „stanem niezakłóconego funkcjonowania państwa, który zapewnia przeciwdziałanie, eliminowanie lub ograniczanie zagrożeń dla ustroju konstytucyjnego, porządku wewnętrznego i spokoju oraz umożliwia ochronę interesu publicznego poszczególnych społeczności i każdego obywatela”². Tematyka bezpieczeństwa wewnętrznego nabiera we współczesnych czasach szczególnego znaczenia, a jej brak jest odczuwany w życiu codziennym³. Bezpieczeństwo wewnętrzne jest podstawową potrzebą warunkującą istnienie danego podmiotu i jego rozwój. Obejmuje zaspokojenie konieczności: przetrwania, spokoju, niezależności, posiadania⁴. Merytoryczną rolę w zakresie zapewniania bezpieczeństwa odgrywa państwo, na którym spoczywa obowiązek zagwarantowania swoim obywatelom podstawowych warunków do przetrwania. *Strategia bezpieczeństwa* z 2007 roku informowała, iż: „Nadrzędnym celem działań państwa w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego jest utrzymanie zdolności do reagowania – odpowiednio do zaistniałej sytuacji – w przypadku wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa publicznego oraz bezpieczeństwa powszechnego. Związanych z ochroną porządku prawnego, życia i zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami oraz skutkami klęsk

¹ W. Fehler, *O pojęciu bezpieczeństwa państwa*, [w:] W. Śmiałek, J. Tymanowski (red.), *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*, Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 172.

² K. Wojtaszczyk, *Istota i dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 14.

³ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Elipsa, Warszawa 2012, s. 10.

⁴ R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, WAIp, Warszawa 2008, s. 15.

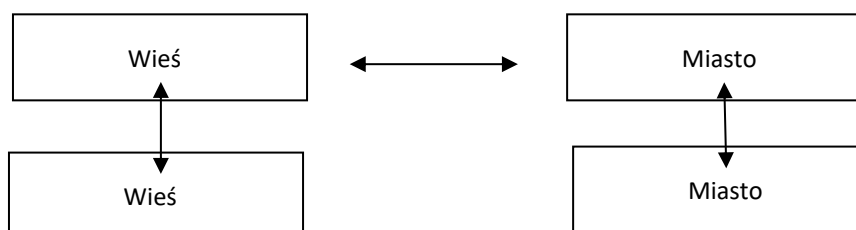
żywiolowych, katastrof naturalnych i awarii technicznych”⁵. Aktualna *Strategia bezpieczeństwa* odwołuje się do podniesienia „odporności państwa na zagrożenia, poprzez tworzenie systemu obrony powszechnej, opartego na wysiłku całego narodu oraz budowanie zrozumienia dla rozwoju odporności i zdolności obronnych Rzeczypospolitej Polskiej”⁶. Kluczowym wyzwaniem dla państwa polskiego jest zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego poprzez tworzenie warunków do realizacji interesów narodowych w każdej dziedzinie życia obywateli. Stabilność polityczna oraz rozwój gospodarczy są głównymi czynnikami bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

Rodzaje i przyczyny migracji

Rodzaj migracji uzależniony jest głównie od okoliczności, czyli od tego, czy migracja jest dobrowolna czy przymusowa, także od motywacji osób migrujących oraz od przyczyny wyjazdu i długości trwania pobytu. Wędrowka może przybierać różnorodną postać. Istotny jest zasięg czasowy oraz wymiar terytorialny wędrowek.

Migracje należy podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Główny Urząd Statystyczny definiuje migracje wewnętrzne jako zmiany miejsca stałego (lub czasowego) pobytu, które polegają na przekroczeniu granicy administracyjnej gminy w celu osiedlenia się na stałe lub pobyt czasowy oraz przemeldowanie z pobytu czasowego na pobyt stały w danej miejscowości, jeżeli poprzednie miejsce pobytu stałego znajdowało się w innej gminie. W przypadku gminy miejsko-wiejskiej migracją jest również zmiana miejsca zamieszkania między terenami miejskimi i wiejskimi gminy⁷. Migracje wewnętrzne powstają w wyniku ruchów ludności w obrębie danej jednostki administracyjnej, w obrębie państwa. Wędrowki wewnętrzne mają charakter lokalny lub regionalny.

Rysunek 1. Kierunki ruchów wewnętrznych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl> (data dostępu: 19.09.2020).

Najczęstszą przyczyną migracji wewnętrznych ze wsi do miast jest bezrobocie, które skłania ludzi do poszukiwania pracy w dużych aglomeracjach miejskich. Natomiast bodźcem do migracji z miasta na wieś jest potrzeba oddalenia się od źródeł zanieczyszczeń środowiska oraz hałasu.

Migracje zewnętrzne mają charakter regionalny – w obrębie państw ościennych określonego regionu, bądź międzykontynentalny. Utożsamiane są jako migracje międzynarodowe, zagraniczne. Do grupy osób migrujących należy zaliczyć osoby młode, które decydują się na zmianę kraju zamieszkania.

⁵ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, MON, Warszawa 2007, s. 15.

⁶ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, MON, Warszawa 2020, s. 15.

⁷ http://old.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-367.htm (data dostępu: 21.09.2020).

Najczęstszą przyczyną migracji jest sytuacja panująca w kraju osób migrujących. Są to przede wszystkim:

- brak możliwości znalezienia pracy,
- brak perspektyw rozwoju,
- ubóstwo,
- przyczyny kulturowe,
- przyczyny religijne,
- klęski żywiołowe.

Aspekt ekonomiczny stanowi główną przyczynę podjęcia decyzji o migracji. Słabo rozwinięta gospodarka kraju macierzystego skutkuje negatywnymi zjawiskami, które wpływają na stabilność ekonomiczną jednostki. Wysoki wskaźnik bezrobocia, niskie wynagrodzenia, brak perspektywy rozwoju powodują, że ludzie decydują się na opuszczenie miejsca zamieszkania bądź kraju w poszukiwaniu stabilności ekonomiczno-bytowej. Kolejną przyczyną migracji jest trudność dostosowania własnych tradycji kulturowych do wzorców panujących w danym państwie oraz duża niechęć do poznania i przyjęcia panującej kultury. Podobną formę przybierają migracje w wyniku prześladowań religijnych. Osoby prześladowane izolują się i tworzą własną, silną organizację w obawie o narzucenie innej religii. Często powodem występowania wędrowek są klęski żywiołowe, które dotyczą społeczność z różnych rejonów geograficznych. Mogą one przybierać formę czasowej bądź stałej ewakuacji mieszkańców z terenu zagrożonego powodzią czy też innym kataklizmem.

Przesłanki trwania migracji

Charakter migracji ludności uzależniony jest od czasu pobytu poza granicami państwa. Wizyta może mieć charakter długookresowy (tzw. długoterminowy) i krótkookresowy (tzw. krótkoterminowy). W licznych badaniach wykazano, iż migracja długookresowa występuje wówczas, gdy dana osoba jest zameldowana w innym kraju na pobyt stały przez co najmniej dwanaście miesięcy, a o migracji krótkookresowej możemy mówić wtedy, gdy wyjazd trwa nie krócej niż jeden miesiąc i nie dłużej niż trzy miesiące.

Migracje krótkoterminowe dzielą się na:

- migracje sezonowe,
- migracje cyrkulacyjne,
- migracje wahadłowe.

Migracje sezonowe są to migracje cykliczne, które nie mają związku ze stałą zmianą miejsca zamieszkania, ponieważ mają charakter kilkumiesięcznej pracy w innym państwie. Wędrowki tego typu często stanowią dodatkowe, sezonowe źródło utrzymania znacznej części obywateli.

Migracje cyrkulacyjne nie wymagają zmiany miejsca zamieszkania, ponieważ mają charakter przejściowy, tymczasowy, który polega na naprzemiennych okresach pracy za granicą i w kraju pochodzenia. Migracja cyrkulacyjna nie jest powiązana z migracją cykliczną, ponieważ cyrkulacja jest rezultatem naturalnych, spontanicznych ruchów ludności. Natomiast migracje wahadłowe, zwane także codziennymi, polegają na częstych przemieszczeniach na tej samej trasie w celu wyjazdu do pracy lub szkoły. Ruch wahadłowy nie wywołuje zmian w stanie liczebnym i strukturze ludności.

Przyczyny migracji

Okoliczności, które skłaniają osoby do opuszczenia kraju na pewien okres lub zmiany miejsca zamieszkania, uwarunkowane są wieloma czynnikami. W oparciu o nie migracje należy podzielić na:

- dobrowolne,
- wymuszone,
- przymusowe.

Migracje dobrowolne występują wówczas, gdy zmiana miejsca zamieszkania jest wynikiem samodzielnej decyzji migranta. Zasadniczo nie występują okoliczności wymuszające decyzję o migracji. O zmianie miejsca zamieszkania decyduje głównie kalkulacja korzyści, jakie zostaną osiągnięte w jej wyniku. Przykładem tego rodzaju migracji stanowią wyjazdy zagraniczne w celu podjęcia pracy bądź kontynuowania edukacji⁸.

Migracje wymuszone są uzależnione od sytuacji politycznej, etnicznej, ekonomicznej, jak również od okoliczności niezależnych od człowieka. Główną przyczyną migracji wymuszonej jest zagrożenie prawidłowego funkcjonowania jednostek. Przykładem migracji wymuszonej przez organy państwa jest ewakuacja przed zagrożeniami naturalnymi w rodzaju powodzi czy pożaru lasów. Kolejnym czynnikiem wymuszającym migrację jest pogorszenie się sytuacji ekonomicznej, czyli drastyczne pogorszenie się sytuacji życiowej, które może zagrażać bytowi jednostki lub rodziny. O migracji wymuszonej decydują zatem czynniki zewnętrzne.

Migracje przymusowe są wynikiem działania władzy państwowej. Cechuje je brak alternatywy w kwestii zmiany miejsca pobytu. Często utożsamiane są z deportacją i wysiedleniem ludności. Przesiedlenia dotyczą również pojedynczych osób, uznanych za niebezpieczne i zagrażające interesom państwa.

Skutki ruchów migracyjnych

Zjawisko migracji należy ujmować w dwóch perspektywach:

- z perspektywy kraju przyjmującego,
- oraz kraju zezwalającego na migrację.

Kraje przyjmujące migrantów skrupulatnie analizują, czy zatrudnienie pracowników z zewnątrz jest opłacalne. Zgoda na przyjęcie pracowników z zewnątrz pojawia się wówczas, gdy leży to w interesie kraju przyjmującego, a więc gdy przyjęcie cudzoziemców rozwiązuje problemy krajowego lub lokalnego rynku pracy (np. gdy wypełniają doraźne braki w poszczególnych kategoriach zatrudnienia, tj. braki specjalistów lub braki wykonawców zawodów o słabym prestiżu). Szczególnie promowane jest zatrudnianie deficytowej kadry specjalistów i pracowników wymagających długoletniego kształcenia, np. lekarzy. Należy zwrócić uwagę na wzrost współzawodnictwa o rzadkie zasoby ludzkie. W związku z tym już w drugiej połowie lat 90. XX wieku podkreślano, że kraje przyjmujące nie są zainteresowane ani całkowitym zamknięciem granic, ani też ich otwarciem dla każdego. Zmierzają więc do selekcjonowania migrantów. Biorą przy tym pod uwagę korzyści i koszty, jakie wiążą się z ich zatrudnieniem⁹.

⁸ M. Zarkovic Bookman, *Ethnic groups in motion. Economic competition and migration in multiethnic states*, FRANK CASS, London 2002, s. 112.

⁹ J. Nakonieczna, *Ekonomiczne aspekty migracji międzynarodowych*, [w:] *Migracje międzynarodowe a modernizacja systemu politycznego i społecznego*, G. Firlit-Fesnak (red.), UW, Warszawa 2008, s. 22.

Jednym z powodów przyjmowania pracowników z zewnątrz są luki w zatrudnieniu występujące na własnym rynku pracy, głównie w obszarze usług. Spowodowane są one małą atrakcyjnością finansową oraz niską pozycją społeczną, przez co miejscowi pracownicy nie są zainteresowani pracą. Nieatrakcyjne pod względem prestiżu prace w kraju przyjmującym podejmują często wykształceni imigranci pochodzący z jeszcze biedniejszego kraju. Kraje pochodzenia migrantów obecnie zezwalają na emigrację, ponieważ zgodnie z oczekiwaniami społeczności międzynarodowej nie mogą ograniczać wolności swych obywateli. Mogą nawet w sytuacji wysokiego bezrobocia być zainteresowane migracją, dzięki której regulują swój rynek pracy oraz ograniczają bezrobocie. Obecnie tworzone są nowe miejsca pracy powiązane z obsługą migracji, która przyczynia się do zasilenia rozwoju gospodarczego i ekonomicznego państwa.

Aspekt społeczny wędrowek

Głównymi powodami ruchów migracyjnych są przede wszystkim chęć poprawy sytuacji bytowej, zwiększenie szans edukacyjnych oraz znajomość języków obcych. Pozytywnymi konsekwencjami migracji są: wzrost doświadczenia i umiejętności w sferze zawodowej i osobistej oraz większe szanse na awans po powrocie do kraju ojczystego.

Skutkami migracji w aspekcie społecznym są przede wszystkim:

- rozłąka w rodzinie, co w konsekwencji może doprowadzić do jej rozpadu,
- spadek przyrostu naturalnego,
- starzenie się społeczeństwa,
- zmniejszanie się bezrobocia w kraju.

Migracja w aspekcie społecznym w znacznym stopniu przyczynia się do zmian struktur społeczno-kulturowych, które wiążą się z licznymi zagrożeniami dla państwa i obywateli.

Aspekt ekonomiczny wędrowek

Przemieszczanie się ludności rozpatrywane jest poprzez pryzmat sytuacji ekonomicznej państwa, czyli: poziom bezrobocia, stabilność gospodarczą i konkurencyjność gospodarki.

Najważniejszymi skutkami migracji w aspekcie ekonomicznym są:

- spadek asortymentów pracy w państwie wysyłającym, natomiast jej wzrost w kraju przyjmującym, co przyczynia się do spadku bezrobocia w państwie wysyłającym i jego wzrostu w kraju przyjmującym,
- wyrównywanie się płac wykonalnych,
- spadek PKB w państwie wysyłającym, a w państwie przyjmującym jego wzrost,
- spadek atrakcyjności inwestycyjnej państwa pochodzenia migranta,
- utrata ludzi wykształconych i utalentowanych,
- wzrost dochodów w gospodarstwach domowych dzięki przekazom pieniężnym od migrantów.

Migracja osób aktywnych zawodowo niekorzystnie wpływa na gospodarkę kraju macierzystego, z kolei odgrywa pozytywną rolę w gospodarstwach domowych osób migrujących. Dzięki większym możliwościom zarobkowym migranta podnosi się standard życia domowników. Ruchy migracyjne występują z różnych powodów, lecz dotyczą głównie celów zarobkowych i zaniedbań ze strony polityki społecznej państwa.

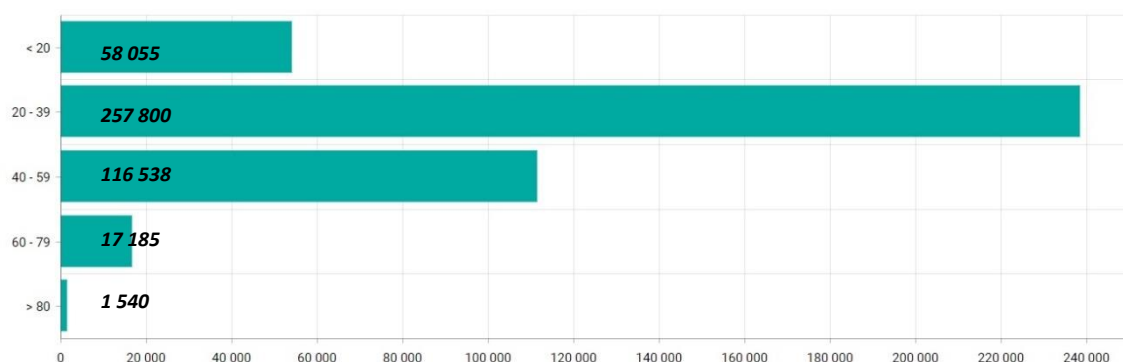
Należy podkreślić, że ideologie migracji ulegały ewolucji wraz z upływem czasu i stopniowym poznawaniem przez badaczy różnych przejawów tego zjawiska. W terminach formułowanych od początku lat 50. ubiegłego wieku wędrowniaka utożsamiana była niemal wyłącznie z ruchem ludności z zamiarem osiedlenia się, wykonywanym z reguły na duże odległości¹⁰. W końcu XX wieku, pomimo tego że dostrzegano złożoność i wielowymiarowość problematyki migracji, podejmowano próby scalenia definicji, jednak z zachowaniem w treści elementu ruchu jako podstawowej cechy migracji¹¹. Pomimo wielu lat badań dotyczących problematyki migracji nie udało się stworzyć jednej uniwersalnej definicji tego zjawiska. W ostatnich latach badacze doprowadzili do powstania szeregu nowych pojęć związanych z migracją.

Liczba i pochodzenie migrantów w Polsce

Na ruchy migracyjne wpływa przede wszystkim sytuacja gospodarcza, środowiskowa, polityczna i społeczna w państwie pochodzenia migranta. Polska, z powodu słabej pozycji, na światowej arenie migracyjnej jest traktowana jako kraj emigracyjny. Obywatele Polski wyjeżdżają w celach zarobkowych, a coraz liczniej cudzoziemcy przybywają celem poprawy jakości swojego życia, po to, aby uzyskać ochronę międzynarodową lub podjąć tu zatrudnienie. Skala imigracji do Polski, szczególnie z tzw. krajów trzecich, zwiększa się, co oznacza, że nasz kraj staje się coraz atrakcyjniejszy dla cudzoziemców pod względem zatrudniania, nauki oraz osiedlenia się.

Wśród osób przebywających legalnie na terytorium Polski najliczniejszą grupą narodowościową są Ukraińcy. Nie występują oni o status uchodźcy, ponieważ najczęściej zależy im na uzyskaniu prawa pobytu, umożliwiającego im podjęcie legalnej pracy, co jest niemożliwe w czasie trwania pierwszych sześciu miesięcy ubiegania się o status uchodźcy¹². Pracownicy z Ukrainy są obecnie zatrudnieni w co dziesiątej polskiej firmie (zatrudnia ich 39% dużych firm, 21% średnich i 6% małych). Najwięcej pracowników zza wschodniej granicy pracuje w produkcji oraz usługach. Jednocześnie ok. ¾ pracujących w Polsce Ukraińców nie zamierza pozostać w naszym kraju na stałe.

Wykres 1. Przedział wiekowy migrantów w Polsce w 2020 roku

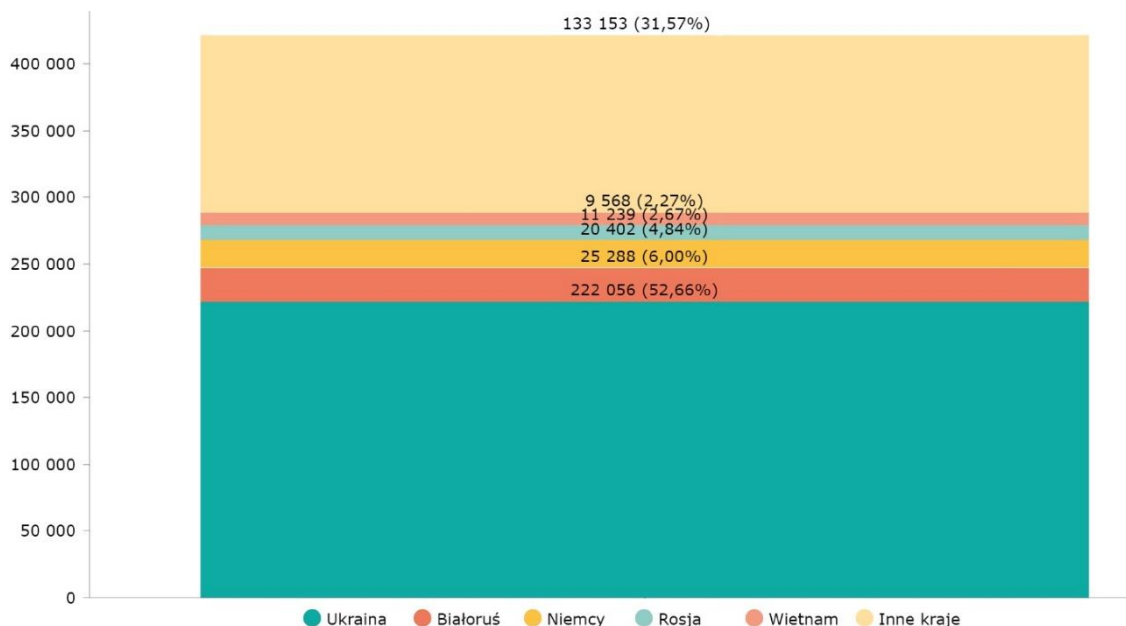
Źródło: www.migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok (data dostępu: 19.09.2020).

¹⁰ M. Okólski, *Demografia zmiany społecznej*, Scholar, Warszawa 2004, s. 204.

¹¹ A. Jagielski, *Geografia ludności*, PWN, Warszawa 1978, s. 219.

¹² <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat>, (data dostępu: 22.09.2020).

Wykres 2. Pochodzenie migrantów w Polsce w 2020 roku

Ukraina: 238 720 (52,92%); Białoruś: 28 133 (6,24%); Niemcy: 20 720 (4,59%); Rosja: 12 587 (2,79%);
Wietnam: 11 244 (2,49%); inne kraje: 139 714 (30,97%)

Źródło: www.migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok (data dostępu: 19.09.2020).

Wprowadzone przez Polskę ułatwienia w podejmowaniu pracy przez obywateli sześciu państw: Armenii, Białorusi, Gruzji, Mołdawii, Rosji i Ukrainy, sprawiają, że podejmowanie legalnej pracy przez obywateli tych krajów cieszy się dużą popularnością. Mogą oni bez ubiegania się o specjalne zezwolenie pracować w Polsce przez okres do sześciu miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy¹³.

Należy podkreślić, że informacje o liczbie cudzoziemców, którzy posiadają zezwolenia na pobyt, to niepełny obraz imigracji do Polski. Wielu cudzoziemców przebywających w Polsce jest na podstawie wydanych wiz: Schengen lub krajowej, które uprawniają do wjazdu do Polski i pobytu na tym terytorium. Wizę wydaje się na okres pobytu, który odpowiada okresowi wskazanemu w oświadczeniu dotyczącemu zezwolenia na pracę bądź z innego ważnego powodu, który umocowany jest daną wizą.

Pod względem bezpieczeństwa ruchy migracyjne zza wschodniej granicy stanowią znikome zagrożenie. Dodatkowo wpływają na rozwój gospodarczy Polski.

Zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego powstające na skutek migracji

Obecnie migracje stanowią nie tylko ważny czynnik wpływający na politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa. Niosą ze sobą również zagrożenia dla tożsamości narodowej oraz wpływają na rozwój zorganizowanej przestępczości i działania terrorystyczne. Napływ migrantów, zwłaszcza wywodzących się z innych kręgów kulturowo-cywilizacyjnych i słabo zintegrowanych ze społeczeństwem przyjmującym, może generować silne napięcia społeczne, niejednokrotnie znajdujące swoje ujście w protestach i zamieszkach ulicznych, stanowiących poważne naruszenia porządku publicznego.

¹³ <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat>, (data dostępu: 22.09.2020).

Terroryzm

W literaturze przedmiotu jedną z najbardziej kompleksowych definicji terroryzmu jest definicja podana przez M. Flemminga, która mówi o umyślnym działaniu stanowiącym naruszenie prawa karnego i zmierzającym, w drodze aktów przemocy lub zagrożenia tymi aktami, do zastraszania organów państwa lub znacznych odłamów społeczeństwa oraz do wymuszenia określonego postępowania¹⁴.

Federalne Biuro Śledcze uważa terroryzm za każde nielegalne użycie siły lub groźbę jej użycia przeciwko osobom lub mieniu w celu zastraszania lub podporządkowania rządu (*government*), populacji cywilnej lub jakiegokolwiek ich części w celach politycznych¹⁵.

Dla porównania definicja Komisji Europejskiej określa terroryzm jako wszelkie celowe akty popełnione przez pojedyncze osoby lub organizacje przeciw jednemu lub kilku państwom, ich instytucjom lub ludności, w celu zastraszania oraz poważnego osłabienia lub zniszczenia struktury politycznej, gospodarczej i społecznej kraju¹⁶.

Stosunkowo rozbudowaną definicją operuje Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, które uważa akt terrorystyczny za: „każdy czyn popełniony przez osobę lub grupę osób z udziałem przemocy lub groźby jej użycia przeciwko państwu, jego instytucjom, jego ludności w ogólności lub konkretnym jednostkom, motywowanym przez separatystyczne aspiracje, ekstremistyczne koncepcje ideologiczne, fanatyzm lub irracjonalne i subiektywne czynniki, zorientowany na stworzenie klimatu terrorku wśród osób publicznych, określonych jednostek lub grup społecznych bądź w całym społeczeństwie¹⁷.

Wielość definicji terroryzmu wynika z dwóch podstawowych przyczyn. Po pierwsze, terroryzm, jako forma działania politycznego, ewoluuje w czasie, tak samo jak wszystkie inne elementy systemu politycznego. Po drugie, definicje terroryzmu są często formułowane przez organy zajmujące się jego zwalczaniem i na ich użytek. Powoduje to, że są one podporządkowane logice działania określonych instytucji. W konsekwencji wewnątrz jednego systemu politycznego lub prawnego może istnieć kilka równoległych, nie zawsze komplementarnych ujęć działalności terrorystycznej¹⁸.

Według Krzysztofa Kozłowskiego terroryzm posiada wspólne elementy, które pozwalają uchwycić bieżącą istotę zmieniającego się zjawiska. Pierwszym z nich jest widoczna wspólna forma działania, ponieważ niezależnie od ujęcia, mamy do czynienia z przestępstwem. Drugim wspólnym elementem jest władza. Terroryzm jednoznacznie stawia ją na pierwszym planie. Każde działanie terrorystyczne jest nacechowane politycznie. Terrorysty chcą wpływać na istniejące instytucje władzy lub przekształcać porządek publiczny. Trzeci element dotyczy działalności angażującej stosunkowo duże nakłady finansowe. Pieniądze są terrorystom niezbędne do gromadzenia sprzętu i finansowania kosztownej działalności. Będą one pełniły funkcję instrumentalną, choć nieodzowną dla osiągnięcia innych celów. Należy więc uznać, że element środków finansowych jest konstytutywną, choć drugoplanową, składową terroryzmu¹⁹.

¹⁴ M. Flemming, *Terroryzm polityczny w międzynarodowym prawodawstwie*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1996, nr 1, s. 3.

¹⁵ www.fbi.gov, (data dostępu: 23.09.2020).

¹⁶ J. Pawłowski, *Terroryzm we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2005, s. 12.

¹⁷ J. Jaskiernia, *Uwarunkowania skuteczności zwalczania terroryzmu w świetle prac Rady Europy*, [w:] I. Chodura (red.), *Jednostka i społeczeństwo wobec zagrożenia terroryzmem*, „Biuletyn Informacji Rady Europy” 2005, nr 1, s. 81.

¹⁸ K. Kozłowski, *Terroryzm jako zagrożenie państwa*, [w:] S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, ELIPSA, Warszawa 2009, s. 299.

¹⁹ Tamże, s. 300.

Jedną z podstawowych cech terroryzmu jest jego koncentracja na efektywności i spektakularności działań, a ze względu na swój transgraniczny charakter terroryści dążą do destabilizacji zarówno w wymiarze fizycznym, jak i psychicznym.

Handel ludźmi

Jedną z najszybciej rozwijających się form przestępczości zorganizowanej jest handel ludźmi, który oznacza „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, z zastosowaniem gróźb lub z użyciem siły, lub też zastosowaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu jej wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystanie do prostytucji innych osób lub inne formy wykorzystywania seksualnego, prace lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie lub usunięcie organów ludzkich”²⁰.

Ofiarami handlu ludźmi w Polsce najczęściej padają kobiety, które są zmuszane do pracy za granicą. Zagrożone są nie tylko kobiety, lecz także potencjalnie każdy człowiek, ponieważ zjawisko handlu żywym towarem dotyczy różnych form wykorzystywania drugiego człowieka. Ich wspólnym mianownikiem jest to, iż ofiary handlu ludźmi są zmuszane przemocą psychiczną i fizyczną, szantażem, groźbami do pracy, za którą nie otrzymują wcale wynagrodzenia bądź dostają znikomą zapłatę. Mamy do czynienia z niewyobrażalną krzywdą ludzką, uprzedmiotowieniem człowieka, sprowadzeniem istoty ludzkiej do roli towaru. Celem działania handlarzy żywym towarem jest oczywiście bezwzględna chęć zysku. Jest to analogiczna sytuacja do handlu narkotykami lub nielegalnego handlu bronią. Jak wiadomo te dwie formy działania grup przestępczych powodują w konsekwencji cierpienie wielu ludzi, w ostateczności kończą się śmiercią²¹. Duża część imigrantów nie zgłasza jednak przestępstwa z powodu obaw o swoje życie i życie najbliższych członków rodziny.

Handel żywym towarem jest problemem współczesnego świata, a jego przyczyny można podzielić na cztery kategorie:

- przyczyny ekonomiczne, związane z wysokim wskaźnikiem bezrobocia, ubóstwa i brakiem możliwości legalnej pracy za granicą,
- przyczyny socjalne, czyli przemoc w rodzinie, alkoholizm bądź uzależnienie od narkotyków, brak zainteresowania dzieckiem przez rodziców oraz słabo rozwinięty system opieki społecznej,
- przyczyny polityczno-społeczne, czyli zmiana systemu politycznego w danym kraju, przemiany polityczne w krajach sąsiadujących oraz konflikty zbrojne,
- przyczyny prawne, dotyczące łamania praw człowieka, niespójnego systemu prawnego oraz braku skutecznych mechanizmów prawnych, które chroniłyby ofiary handlu ludźmi.

²⁰ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2000 roku (Dz.U. z 2005 r., nr 18, poz. 160, art. 3 a.).

²¹ I. Malinowska, W. Szczepański, *Handel ludźmi na początku XXI wieku*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 1(5), s. 188.

Zjawisko handlu ludźmi występuje na świecie w różnorodnej skali i w różnym natężeniu. Mimo wielu aktów prawnych służących jego zapobieganiu i zwalczaniu jest ono trudne do normatywnej oceny²².

Art. 30 Konstytucji RP stanowi: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”²³.

Odpowiednie regulacje prawne nie są w stanie sprawić, by niewolnictwo (handel ludźmi, praca przymusowa) zniknęły z otaczającego nas środowiska. Ze względu na ogrom zjawiska przede wszystkim potrzebna jest ścisła współpraca krajowa i międzynarodowa, by móc identyfikować ofiary, a następnie nieść im pomoc. Potrzebne jest także odpowiednie przeszkolenie specjalistów od prawa pracy oraz służb imigracyjnych, by ofiary mogły wrócić do społeczeństwa. Ważna jest również opieka medyczna, której ofiary często nie otrzymują.

Handel ludźmi jest zjawiskiem społecznym, związanym z określonym antyspołecznym postępowaniem człowieka. Ujawnić jego przyczyny, dobrać skuteczne środki oddziaływania na sprawców przestępstw, określić drogi i środki zapobiegania przestępczości można tylko dzięki dobrej policji oraz gruntowemu zbadaniu wszystkiego, co cechuje przestępcę jako jednostkę społeczną. Problem osobowości przestępcy ma charakter kompleksowy²⁴.

Akty prawne dotyczące zakazu handlu ludźmi nie są przestrzegane. Chęć zysku w obliczu kryzysów bywa silniejsza od prawa czy też ludzkiego sumienia.

Zagrożenia w sferze życia społecznego i politycznego

Zagrożenia społeczne odnoszą się do wszystkiego, co zagraża życiu i zdrowiu, tożsamości narodowej społeczeństw, bezpieczeństwu socjalnemu i publicznemu.

Do szczególnych zagrożeń można zaliczyć:

- naruszenie praw człowieka i podstawowych wolności,
- uprzedzenia kulturowe i religijne,
- dyskryminację wszystkich mniejszości,
- patologie społeczne,
- masowe migracje,
- kryzysy demograficzne²⁵.

Ruchy migracyjne wpływają na stan bezpieczeństwa państwa, politykę wewnętrzną i zagraniczną kraju oraz na jego obywateli. Przemiany i przewartościowania społeczno-kulturowe, ekonomiczne i polityczne burzą dotychczasowe formy zorganizowania społecznego, w tym państwa. Przemieszczanie się ludności przybiera czasem charakter zbrojnych podbojów. Cudzoziemcy często nie potrafią dostosować się do środowiska, kraju, do którego przybyli.

W wyniku funkcjonowania w danym państwie cudzoziemców o odmiennej kulturze, pochodzących z innych kręgów cywilizacyjnych, mamy do czynienia ze zjawiskiem wielokulturowości, decydującej o pogorszeniu kondycji państwa jednolitego narodo. Tworzenie się nowych społeczności etnicznych nie tylko burzy podstawy państwa jednolitego narodo, ale również

²² J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2011, s. 7.

²³ Art. 30 *Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku* (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).

²⁴ G.M. Mińkowski (red.), *Osobowość sprawcy przestępstwa*, L. Hochberg (tłum.), Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978, s. 6.

²⁵ www.stosunki-międzynarodowe.pl/socjologia/1077-procesy-migracyjne (data dostępu: 23.09.2020).

zakłóca ład społeczny. Imigranci zachowują zazwyczaj podporządkowanie państwu, z którego pochodzą, izolują się natomiast od społeczności przyjmującej i nie wykazują lojalności wobec państwa, do którego przybyli. Także obustronne relacje grup imigrantów różnego pochodzenia budzą często niepokój z uwagi na ich rywalizację i częste wzajemne konflikty. Problemami społecznymi są nie tylko napięcia społeczne wśród migrantów, ale także bieda i choroby rozprzestrzeniane przez migrantów, najczęściej uchodźców²⁶.

Sfera życia społecznego dotyczy również obszaru zainteresowania polityką państwa oraz zagrożeń politycznych występujących w państwie.

Zagrożenie polityczne definiowane jest jako: „stan, w którym nasilają się zadania zorganizowanych grup społecznych (politycznych), uniemożliwiających wypełnianie przez państwo jego głównych funkcji, przez to osłabiające lub niweczące działania organów lub instytucji realizujących cele i interesy narodowe”²⁷.

Zagrożenie polityczne może doprowadzić do obalenia legalnych władz, naruszenia racji stanu czy też podważania pozycji państwa na arenie międzynarodowej.

Do najważniejszych zagrożeń politycznych można zaliczyć:

- nieprzestrzeganie praw i wolności obywateli,
- rozwój agresywnych religii i ideologii,
- upartyjnienie struktur państwa,
- ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa,
- zmiany granic w otoczeniu państwa,
- wspieranie międzynarodowego terroryzmu²⁸.

W kontekście koncepcji politycznych elementem, który w największym stopniu determinuje strukturę nierówności i rozmiary strumieni migracyjnych, jest nie tyle istotne zróżnicowanie stawek płac czy dochodów, co dostępność ekonomicznych i nieekonomicznych możliwości, w tym warunkowana przez politykę migracyjną swoboda przemieszczania się. O specyfice migracji świadczy w tym kontekście olbrzymia sprzeczność między niemal nieograniczoną swobodą przepływu towarów i kapitału, a światem zamkniętych granic dla migrantów ekonomicznych i w dużej mierze także dla uchodźców²⁹.

Zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego, które powstają na skutek migracji, oddziałują na środowisko oraz na otaczające społeczeństwo, a także osłabiają pozycję państwa na arenie międzynarodowej.

Wiodącą, nadrzędną rolę odgrywają zagrożenia o charakterze politycznym, ponieważ mogą z nich wynikać innego rodzaju zagrożenia, które stają się impulsem wyzwalającym wystąpienie innego rodzaju zagrożeń, szczególnie ekonomicznych, militarnych i społecznych. Zagrożenia mogą się wzajemnie przenikać, występować pojedynczo lub kompleksowo, a niekiedy przybierać charakter lawinowy. W pewnych sytuacjach zagrożenia jednego typu mogą przybrać formę zagrożenia innego typu³⁰.

²⁶ Tamże.

²⁷ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2002, s. 153.

²⁸ www.nowastrategia.org.pl/charakterystyka-wspolczesnych-zagrozen (data dostępu: 23.09.2020).

²⁹ A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace Migracyjne”, nr 49, Instytut Studiów Społecznych Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003, s. 47.

³⁰ Z. Ciekawski, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa, Warszawa 2010, s. 22.

Zapobieganie zagrożeniom bezpieczeństwa wewnętrznego

Podstawową funkcją państwa jest przede wszystkim zapewnienie obywatelom ochrony przed niebezpieczeństwami, które wynikają z postępu cywilizacyjnego, także za sprawą procesów migracyjnych. Nasilająca się migracja stanowi źródło zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego kraju. Zapobieganie niekorzystnym zjawiskom migracji jest możliwe wówczas, gdy zostaną podjęte przez państwo odpowiednie działania uniemożliwiające wjazd cudzoziemcom niepożądanym, w szczególności tym, którzy stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa kraju. Wyeliminowanie zagrożeń jest możliwe wówczas, gdy zostanie wdrożona kompleksowa polityka imigracyjna, oparta na: ochronie granicy, kontroli napływu cudzoziemców, oraz polityka integracyjna.

Rudymენტarnym celem polityki integracyjnej jest ułatwienie wjazdu osobom, których obecność jest pożądana na terytorium państwa, oraz zidentyfikowanie zagrożeń i podjęcie odpowiednich czynności, które nie ograniczają się tylko i wyłącznie do czynności podejmowanych na granicy³¹.

Według zaleceń Międzynarodowej Organizacji do Spraw Migracji (IOM) – podmiotu powołanego w celu udzielania państwom pomocy w zakresie przygotowania programów dotyczących migracji oraz wymiany informacji i doświadczeń – działania zmierzające do ograniczenia ryzyka związanego z procesami migracyjnymi powinny obejmować:

- udoskonalenie mechanizmów kontroli wstępnej (realizowanej, zanim osoba dotrze na granicę) oraz kontroli wjazdu,
- ograniczenie nieautoryzowanych przepływów osób (migracji nielegalnych), w szczególności tych dokonywanych przy wykorzystaniu zorganizowanych grup zajmujących się przemytem osób,
- zwiększenie zdolności instytucji państwowych do ścigania, ujmowania lub usuwania z terytorium państwa osób, które stwarzają zagrożenie dla bezpieczeństwa³².

Koordinacja działań w zakresie zarządzania procesami migracyjnymi wymaga sprawnie działających systemów wymiany informacji na temat osób przemieszczających się. Obecnie działają dwa takie systemy. Pierwszy z nich, SIS (*Schengen Information System*), zawiera bazę danych osób, które na terytorium państw strefy Schengen dopuściły się wykroczeń. Zawiera też informacje o osobach poszukiwanych oraz o tych, których pobyt na terytorium UE jest niepożądany. Drugi, o nazwie VIS (*Visas Information System*), ma zapobiegać nadużyciom związanym z niedostatecznie działającym systemem koordynacji polityki wizowej w ramach państw członkowskich UE. W systemie tym znajdują się dane osób, którym odmówiono udzielenia wiza wjazdowej, tak aby w sytuacji, kiedy próbuje ona wystąpić o prawo wjazdu na terytorium państwa innego niż pierwotnie chciała, jego służby mogły sprawdzić przyczyny wcześniejszej odmowy³³.

Zasadnicze znaczenie dla efektywnej kontroli wjazdu na terytorium państwa ma również zastosowanie nowoczesnych rozwiązań w zakresie ochrony dokumentów przed podrabianiem

³¹ R. Raczynski, *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2015, nr 2, s. 26.

³² *Essentials of Migration Management. A. Guide for Policy Makers and Practitioners. Volume Two: Developing Migration Policy*, Section 2.8 Migration and Security, International Organization for Migration (IOM), Genewa 2004, s. 11.

³³ M. Duszczyk, *Procesy migracyjne a bezpieczeństwo wewnętrzne*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), ELIPSA, Warszawa 2009, s. 358.

i fałszowaniem (wykorzystanie technologii biometrycznych) oraz prawidłowe gromadzenie, przetwarzanie i wykorzystanie danych wywiadowczych³⁴.

Zapobieganie zagrożeniom bezpieczeństwa wewnętrznego państwa zależy przede wszystkim od sprawnego systemu wizowego, który powinien być kompatybilny z bazami danych zawierającymi informacje o potencjalnych zagrożeniach, oraz od zastosowania odpowiednich strategii kontrolnych opartych na kontroli wstępnej osób próbujących dostać się na terytorium państwa.

Niezmiernie ważnym aspektem związanym z procesami migracyjnymi jest zapobieganie przestępczości zorganizowanej, która specjalizuje się w przemyśle i handlu ludźmi. W celu eliminowania grup przestępczych istotna jest bliska współpraca z państwami członkowskimi, wymiana informacji oraz koordynacja swoich działań. Kolejną ważną kwestią dotyczącą bezpieczeństwa wewnętrznego jest znalezienie odpowiedzi na wyzwania demograficzne i potrzeby na rynku pracy.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo wewnętrzne jest podstawową potrzebą każdego człowieka i państwa. Karina Marczuk definiuje bezpieczeństwo jako zagwarantowanie praw oraz zapewnienie porządku publicznego w celu osiągnięcia bezpieczeństwa jednostki i jej środowiska. Dotyczy ono instytucji i działań tworzonych przez władzę państwową w celu ochrony ludzkiej przestrzeni życiowej³⁵.

Obecnie bezpieczeństwo wewnętrzne państwa, jego struktura podlegają dynamicznym zmianom, które odzwierciedlają swe przemiany w środowisku zewnętrznym i wewnętrznym kraju. Ruchy migracyjne, rozwarstwienie społeczne stanowią dla bezpieczeństwa wewnętrznego Polski podłoże dla rozwoju przestępczości zorganizowanej. Zniesienie ograniczeń dotyczących przemieszczania się osób doprowadziło do pojawienia się grup przestępczych, które zajmują się handlem ludźmi oraz przemysem.

Nielegalny przerzut ludzi przez granice stanowi poważny problem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Występują także trudności z asymilacją czy integracją imigrantów oraz zagrożenia dla tożsamości narodowej. Znaczna część napływów migracyjnych zmienia kulturę społeczeństwa, pojawia się wzrost wielokulturowości. Masowe przepływy osób stanowią zagrożenie społeczno-ekonomiczne dla kraju, które związane jest z problemami na rynku pracy, przez co wiele osób korzysta ze świadczeń socjalnych.

Obecnie państwo nie jest w stanie zapobiec narastającym procesom migracyjnym, ponieważ ma ograniczone możliwości kontrolowania przepływów ludzi. Jako przyczyny, które unieumożliwiają kontrolę, można wskazać między innymi rozwój międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka oraz procesy globalizacyjne.

Kolejną ważną przyczyną jest słabość państwa w tym obszarze oraz prawo reprezentowane przez niezawisłe sądy, które stoją na straży nienadużywania siły i możliwości państwa, ograniczają jednocześnie jego zdolności kontrolne³⁶. Bez wątplenia jednakże państwo może podejmować działania zmierzające do ograniczenia zagrożeń dotyczących ruchów migracyjnych.

³⁴ *Essentials of Migration Management*, dz. cyt., s. 12-19.

³⁵ K.P. Marczuk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa...*, dz. cyt., s. 73-74.

³⁶ M. Lesińska, *Migracje we współczesnej analizie politologicznej – niewykorzystany potencjał*, „CMR- Working Papers” 2011, nr 47/105, s. 8.

Istotne znaczenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa ma kontrola i ochrona granic przed wzmożonym napływem nielegalnych imigrantów, która stanowi podstawę dla wdrażania innych instrumentów, działań oraz strategii. Merytoryczne dla bezpieczeństwa państwa i obywateli jest wdrożenie odpowiedniej polityki imigracyjnej połączonej z rozwojem współpracy międzynarodowej, na zasadzie obopólnego rozwiązania problemu, który przyczyni się do wymiany informacji i neutralizacji przyczyn niekorzystnych zjawisk wiążących się z przepływami osób. Polityka imigracyjna powinna dotyczyć przede wszystkim regulacji wjazdowych i pobytowych, w oparciu o tworzenie mechanizmów umożliwiających integrację imigrantów ze społeczeństwem kraju osiedlenia.

Efektywnym rozwiązaniem problemu narastającej migracji jest wprowadzenie odpowiednich regulacji prawnych oraz podjęcie skoordynowanych akcji przez odpowiedzialne za nie służby. Kontrola i skuteczna weryfikacja osób przekraczających granicę w znacznym stopniu może przyczynić się do zminimalizowania zagrożeń porządku i bezpieczeństwa publicznego związanych z procesami migracyjnymi.

Odpowiedzialność za bezpieczeństwo obywateli ponoszą organy administracji publicznej zgodnie z zasadą pomocniczości i wsparcia organów poszczególnych szczebli zarządzania bezpieczeństwem powszechnym.

Bibliografia

- Ciekanowski Z., *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa, Warszawa 2010.
- Duszczyk M., *Procesy migracyjne a bezpieczeństwo wewnętrzne*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), ELIPSA, Warszawa 2009.
- Essentials of Migration Management. A Guide for Policy Makers and Practitioners. Volume Two: Developing Migration Policy, Section 2.8 Migration and Security*, International Organization for Migration (IOM), Genewa 2004.
- Fehler W., *O pojęciu bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*, W. Śmiałek, J. Tymanowski (red.), Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Flemming M., *Terroryzm polityczny w międzynarodowym prawodawstwie*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1996, nr 1.
- Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace Migracyjne”, nr 49, Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003.
- http://old.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-367.htm (data dostępu: 21.09.2020).
- <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat> (data dostępu: 22.09.2020).
- Jagielski A., *Geografia ludności*, PWN, Warszawa 1978.
- Jaskiernia J., *Uwarunkowania skuteczności zwalczania terroryzmu w świetle prac Rady Europy*, [w:] *Jednostka i społeczeństwo wobec zagrożenia terroryzmem*, J. Chodura (red.), Biuletyn Informacji Rady Europy, nr 1, Warszawa 2005.
- Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2011.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483, z późn. zm.).
- Kozłowski K., *Terroryzm jako zagrożenie państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), ELIPSA, Warszawa 2009.
- Lesińska M., *Migracje we współczesnej analizie politologicznej – niewykorzystany potencjał*, „CMR – Working Papers” 2011, nr 47/105.

- Malinowska I., Szczepański W., *Handel ludźmi na początku XXI wieku*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 1(5).
- Marczuk K.P., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), ELIPSA, Warszawa 2009.
- Nakonieczna J., *Ekonomiczne aspekty migracji międzynarodowych*, [w:] *Migracje międzynarodowe a modernizacja systemu politycznego i społecznego*, G. Firlit-Fesnak (red.), UW, Warszawa 2008.
- Okólski M., *Demografia zmiany społecznej*, Scholar, Warszawa 2004.
- Osobowość sprawcy przestępstwa*, M. Minkowski (red.), L. Hochberg (tłum.), Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978.
- Pawłowski J., *Terroryzm we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2005.
- Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencje Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2000 roku* (Dz.U. z 2005 r. nr. 18, poz. 160.).
- Raczyński R., *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, Gdańsk 2015.
- Skrabacz A., *Bezpieczeństwo społeczne, Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2002.
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, MON, Warszawa 2007.
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, MON, Warszawa 2020.
- Wojtaszczyk K., *Istota i dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 1, Warszawa 2009.
- www.fbi.gov (data dostępu: 23.09.2020).
- www.nowastrategia.org.pl/charakterystyka-wspolczesnych-zagrozen (data dostępu: 23.09.2020).
- www.stosunki-miedzynarodowe.pl/socjologia/1077-procesy-migracyjne (data dostępu: 23.09.2020).
- Zarkovic Milica Bookman, *Ethnic groups in motion. Economic competition and migration in multiethnic states*, FRANK CASS, London 2002.
- Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, WAiP, Warszawa 2008.

Stosunki polsko-białoruskie po 2015 roku. Aspekt bezpieczeństwa

Polish-Belarusian Relations after the Year 2015. The Security Aspect

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza polsko-białoruskich stosunków polityczno-dyplomatycznych po 2015 r. z uwzględnieniem aspektu bezpieczeństwa. Zdefiniowano następujący problem badawczy: jak i dlaczego kształtowały się stosunki polityczno-dyplomatyczne między Polską a Białorusią po 2015 r.? Wysłunięto następującą hipotezę: prawdopodobnie stosunki polityczne i dyplomatyczne między Białorusią a Polską po 2015 r. przebiegały bardzo dynamicznie i zmiennie. W badaniu wykorzystano metody analizy i syntezy oraz indukcji i dedukcji. Począwszy od drugiej połowy lat 90. stosunek polskich władz do Białorusi kształtował się zgodnie z formułą „dialogu krytycznego”. Polityka białoruskich władz wobec polskiej mniejszości na Białorusi miała znaczący wpływ na wzajemne stosunki. Ponadto Polska udzielała wsparcia białoruskiej opozycji demokratycznej, co miało również znaczenie dla wzajemnych stosunków. W 2015 r., po wyborach parlamentarnych i uformowaniu nowego rządu, polityka wobec Republiki Białoruś została na nowo zdefiniowana, ale pomimo podjętych działań konsekwencje dotychczasowego podejścia można nadal odczuć w obecnych relacjach. Po ostatnich wyborach prezydenckich na Białorusi w 2020 roku polsko-białoruskie relacje znowu zaostrzyły się.

Słowa kluczowe: Białoruś, Polska, stosunki międzynarodowe, bezpieczeństwo

Summary: The aim of the article is to analyze the Polish-Belarusian political and diplomatic relations after the year 2015, taking into account the security aspect. The following research problem was defined: How and why did the political and diplomatic relations shape between Poland and Belarus after 2015? The following hypothesis was put forward: the political and diplomatic relations between Belarus and Poland after 2015 have probably been very dynamic and changeable. The study was based on scientific methods such as analysis and synthesis, as well as induction and deduction. The political and diplomatic relations between Belarus and Poland have been very dynamic and changeable. Starting from the second half of the 1990s the Polish authorities' attitude towards Belarus developed under the formula of "critical dialogue". The policy of the Belarusian authorities towards the Polish minority in Belarus has had a significant impact on mutual relations. Furthermore, Poland provided support to the Belarusian democratic opposition, which was also of significance for mutual relations. In 2015, after the change of the ruling team in Poland, the policy towards the Republic of Belarus was redefined, but despite the actions taken, the consequences of the previous approach can be felt in the current actions. After the last presidential election in Belarus, Polish-Belarusian relations sharpened again in light of the events in Belarus and the statements of Aleksandr Lukashenko toward Poland.

Keywords: Belarus, Poland, international relations, security

Wprowadzenie

Polska i Białoruś to dwa sąsiadujące ze sobą kraje, które łączy bogate dziedzictwo historyczne i kulturowe, ponieważ oba były częścią Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a później – Imperium Rosyjskiego. Polska i Białoruś wstąpiły też razem do Organizacji Narodów Zjednoczonych w październiku 1945 roku, jako pierwotni członkowie¹. Jednak dwustronne stosunki Polski i Białorusi przeżywały w ostatnich trzech dekadach zarówno dobre, jak i złe okresy. Stosunki kulturalne między oboma krajami zawsze były przyjazne, natomiast jeśli chodzi o stosunki dyplomatyczne, są one obecnie dość napięte. Polska jest członkiem NATO i Unii Europejskiej oraz

¹ United Nations, *Member States*, <https://www.un.org/en/member-states/index.html> (data dostępu: 29.11.2020).

utrzymuje stanowisko proamerykańskie, podczas gdy Białoruś od dawna jest zdecydowanie prorosyjska. Polska i Białoruś rozpoczęły formalne stosunki 27 grudnia 1991 r., w dniu uznania niepodległości Białorusi przez Polskę, a 23 czerwca 1992 r. podpisano *Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*². Mniejszość polska na Białorusi liczy około 287 000 osób według ostatniego spisu ludności na Białorusi z 2019 r.³ Na Białorusi funkcjonują dwie szkoły średnie z polskim językiem wykładowym (w Grodnie i Wołkowysku) oraz kilkanaście innych szkół średnich, w których polski jest przedmiotem dodatkowym⁴. Związek Polaków na Białorusi, który powstał w czerwcu 1990 roku, aktywnie działa na rzecz obrony praw kulturalnych i promocji kultury polskiej na Białorusi⁵.

Polska i Białoruś – relacje po 2015 roku

Stosunki polityczne i dyplomatyczne między Białorusią a Polską przebiegają bardzo dynamicznie i zmiennie. Począwszy od drugiej połowy lat 90., stosunek polskich władz do Białorusi kształtował się zgodnie z formułą dialogu krytycznego, polegającego na braku akceptacji niedemokratycznych poczynań przy jednoczesnym utrzymywaniu odpowiedniego poziomu dialogu i wzajemnych kontaktów polityczno-gospodarczo-kulturowych⁶. Co więcej, polityka białoruskich władz wobec polskiej mniejszości na Białorusi miała znaczący wpływ na wzajemne stosunki. Ponadto Polska udzielała wsparcia białoruskiej opozycji demokratycznej, co również miało znaczenie dla wzajemnych stosunków.

Polska, jako kraj kandydujący do Unii Europejskiej, a później jako jej pełnoprawny członek, była częścią serii konfliktów dyplomatycznych pomiędzy UE a Białorusią, począwszy od lipca 1998 r., kiedy to UE po raz pierwszy wprowadziła sankcje wizowe wobec białoruskich urzędników. W odpowiedzi na rosnące represje wobec działaczy demokratycznych i niezależnych mediów na Białorusi, w latach 2006–2007 polski rząd, utworzony przez konserwatystów partii Prawo i Sprawiedliwość, zainicjował szereg projektów pomocowych dla białoruskiego społeczeństwa obywatelskiego. Program stypendialny im. Kalinowskiego oferował stypendia białoruskim działaczom demokratycznym, którzy ucierpieli z powodu represji politycznych na Białorusi⁷. Co więcej, powstała telewizja satelitarna *Belsat TV*, nadająca swoje programy na Białorusi z Polski. *Belsat* miał zapewnić białoruskiej ludności ważną alternatywę dla dominujących państwowych kanałów telewizyjnych w kraju. Do tej pory Polska zainwestowała ponad 40 mln USD na telewizję *Belsat*⁸. W 2008 roku Polska wraz ze Szwecją zapoczątkowała program partnerski

² Gov.pl, *Polska na Białorusi. Relacje dwustronne. Białoruś*, <https://www.gov.pl/web/bialorus/relacje-dwustronne> (data dostępu: 29.11.2020).

³ Национальный Статистический Комитет Республики Беларусь, *Статистический бюллетень „Общая численность населения, численность населения по возрасту и полу, состоянию в браке, уровню образования, национальностям, языку, источникам средств к существованию по Республике Беларусь”*, Minsk 2020, s. 31, <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf>.

⁴ A. Yeliseyev, *The Poland – Belarus Relationship: Geopolitics Gave New Impetus, but no Breakthrough*, [w:] A. Kudors, *Belarusian Foreign Policy: 360°*, Riga 2017, s. 162.

⁵ Tamże, s. 163.

⁶ K. Fedorowicz, *Polska wobec sytuacji na Białorusi*, Komentarze IEŚ, Nr 269 (172/2020), <https://ies.lublin.pl/komentarze/polska-wobec-sytuacji-na-bialorusi-269-172-2020> (data dostępu: 29.11.2020).

⁷ A. Yeliseyev, *The Poland-Belarus Relationship...*, dz. cyt., s. 160.

⁸ Tamże.

Unii Europejskiej – Partnerstwo Wschodnie⁹. Projekt miał na celu wzmocnienie gospodarki i politycznego powiązania sześciu krajów Europy Wschodniej, w tym Białorusi, z UE.

Najgorszy moment w stosunkach polsko-białoruskich nastąpił po brutalnych represjach, dokonanych na pokojowych demonstrantach, opozycji demokratycznej i społeczeństwie obywatelskim w następstwie wyborów prezydenckich na Białorusi w 2010 roku. W lutym 2012 roku, w reakcji na rozszerzenie sankcji przez UE, wydalono z Mińska ambasadora RP Leszka Szerepkę i ambasadora UE Mairę Mora. W latach 2011-2012 białoruskie media państwowe zaatakowały władze Polski i jej politykę wschodnią. Media donosiły nawet, że polskie władze rzekomo finansowały bojowników dążących do destabilizacji Białorusi i obalenia Łukaszenki¹⁰. Mimo twardej postawy UE i Polski wobec władz Białorusi, w szczególności w latach 2006-2008 i 2011-2014, nie odnotowano żadnych postępów w kierunku demokratyzacji Białorusi. W 2008 i 2015 roku białoruskie władze uwolniły politycznych więźniów zgodnie z wymogami UE. Jednak ani proces wyborczy, ani ogólna sytuacja praw człowieka w kraju nie uległy poprawie.

W 2014 roku, po trzech latach zimnych relacji, stosunki polsko-białoruskie nabrały nowego impetu, a uwolnienie przez Białoruś pozostałych więźniów politycznych w sierpniu 2015 roku dało początek zacieśnieniu kontaktów politycznych między Polską a Białorusią¹¹. W 2016 roku Witold Waszczykowski, ówczesny minister spraw zagranicznych Polski, złożył oficjalną wizytę na Białorusi oraz rozmawiał z Aleksandrem Łukaszenką. Natomiast Uładzimir Makei, białoruski odpowiednik ministra spraw zagranicznych, odwiedził Warszawę trzy razy od 2014 roku. W latach 2016-2017 odbyły się cztery spotkania międzyparlamentarne Polska – Białoruś, co według A. Yeliseyeu'a było nowym trendem w stosunkach dwustronnych, gdyż wcześniej Polska w dużej mierze ignorowała oficjalne kontakty z niedemokratycznym białoruskim parlamentem¹².

Niestety, po wyborach prezydenckich na Białorusi w sierpniu 2020 r. i powstałym kryzysie politycznym z powodu sfałszowanych wyników, nie trzeba było długo czekać na zdecydowaną reakcję ze strony polskiej. Jak zaznacza K. Fedorowicz, brutalne metody pacyfikacji protestów pokojowych na Białorusi przez tamtejsze władze spowodowały gruntowne przewartościowanie polityki Polski wobec wschodniego sąsiada oraz podjęcie działań o charakterze dwutorowym¹³. Są to działania polegające przede wszystkim na umiędzynarodowieniu kryzysu politycznego na Białorusi i poszukiwaniu możliwości osiągnięcia kompromisu bez użycia siły, jak również opracowanie szeregu rozwiązań pomocowych dla osób poszkodowanych w protestach i zmuszonych do przymusowego wyjazdu z kraju¹⁴. Warto podkreślić, że polski rząd opracował specjalny pakiet pomocy „Solidarni z Białorusią”, na który Polska przeznaczy w pierwszym roku 50 mln zł¹⁵. Pakiet ten zakłada realizację pomocy w 5 obszarach:

- pomoc finansowa poszkodowanym Białorusinom i ich rodzinom;
- wprowadzenie ułatwień przy przekraczaniu granicy polsko-białoruskiej przez osoby poszkodowane lub uciekające przed represjami;
- wsparcie dla niezależnych mediów i dziennikarzy;
- wsparcie dla młodzieży, studentów i młodych naukowców;

⁹ J. Stańczyk, *Geneza i założenia programu Partnerstwo Wschodnie*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2011, nr 8, s. 191.

¹⁰ A. Yeliseyeu, *The Poland – Belarus Relationship...*, dz. cyt., s. 161.

¹¹ Tamże, s. 170.

¹² Tamże, s. 171.

¹³ K. Fedorowicz, *Polska wobec sytuacji na Białorusi...*, dz. cyt.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

- wsparcie dla organizacji pozarządowych i społeczeństwa obywatelskiego, a także mniejszości polskiej na Białorusi¹⁶.

Strona białoruska z kolei też zmieniła ostatnio swój stosunek do Polski. Jak stwierdził prezydent Aleksandr Łukaszenko na posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego OUBZ w dniu 2 grudnia 2020 roku, Polska i państwa bałtyckie zachowują się „szaleńczo” wobec Białorusi¹⁷. Prezydent Białorusi zaakcentował, że należy zwrócić szczególną uwagę na „szalone” zachowanie Polski i krajów bałtyckich wobec Białorusi, ponieważ „działania tych krajów służą ich własnym interesom i mają na celu zwiększenie ich znaczenia w Unii Europejskiej, i dlatego zwykli ludzie w tych sąsiednich krajach muszą usłyszeć o niegodnym i bezwstydnym zachowaniu ich polityków”¹⁸. Aleksandr Łukaszenko dodał również, że Polska wraz z Litwą grozi Białorusi „zmiażdżeniem sankcjami, zniszczeniem gospodarki i infrastruktury, zmianą moralnych i etycznych filarów białoruskiego społeczeństwa”¹⁹. Dlatego po takich wypowiedziach trudno jest sobie wyobrazić utrzymywanie przyjacielskich stosunków na linii Polska – Białoruś, przynajmniej przy obecnej władzy na Białorusi.

Relacje polsko-białoruskie w aspekcie bezpieczeństwa

Ze względu na silny polityczny i wojskowy sojusz z Rosją oraz przynależność do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) szanse na prowadzenie niezależnej polityki bezpieczeństwa i zachowanie neutralności przez Białoruś są dosyć znikome. Jak podkreśla A.M. Dyer, Białoruś w kwestiach bezpieczeństwa jest zależna od Rosji przede wszystkim z powodów finansowych, gdyż ze względu na brak pieniędzy państwo białoruskie nie jest w stanie samodzielnie wzmocnić swoich sił zbrojnych, między innymi w zakresie dostaw sprzętu wojskowego, organizacji ćwiczeń lub szkoleń wojskowych²⁰. Co więcej, zgodnie z białoruską doktryną wojskową z 2016 roku, podstawowe gwarancje bezpieczeństwa Białorusi zapewnia członkostwo w OUBZ oraz w Państwie Związkowym Rosji i Białorusi (ZBiR). W ramach ZBiR oba państwa powinny prowadzić uzgodnioną politykę bezpieczeństwa, co gwarantuje nienaruszalność granic Rosji i Białorusi, sprawne funkcjonowanie regionalnego zgrupowania wojsk oraz możliwość wspólnego użytkowania infrastruktury wojskowej²¹. Dodatkowo, zgodnie z porozumieniem między rządem Białorusi i Rosji z 2017 r., zabezpieczenie baz wojskowych na terytorium Białorusi, które Rosja chciałaby wykorzystać w przypadku wystąpienia zagrożenia Państwa Związkowego, będzie leżało po stronie rosyjskiego ministerstwa obrony, co wiąże się z faktem, iż Rosja może w każdej chwili rozmieścić swoje bazy wojskowo-techniczne na Białorusi pod pretekstem zobowiązań sojuszniczych²². Także członkostwo w OUBZ stanowi dla Białorusi swego rodzaju ograniczenie w kontekście prowadzenia niezależnej polityki bezpieczeństwa, gdyż ta organizacja, jak zaznacza A.M. Dyer, jest „rosyjskim narzędziem kontroli polityki bezpieczeństwa państw członkowskich”²³.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ BELTA, *Lukashenko condemns actions of Poland, Baltic states towards Belarus*, 02.12.2020, <https://eng.belta.by/president/view/lukashenko-condemns-actions-of-poland-baltic-states-towards-belarus-135503-2020/> (data dostępu: 8.12.2020).

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ A.M. Dyer, *Wyzwania dla białoruskiej polityki bezpieczeństwa*, „Biuletyn PISM” 23.01.2018, nr 11 (1584), https://pism.pl/publikacje/Wyzwania_dla_bia_oruskiej_polityki_bezpiecze_stwa (data dostępu: 5.12.2020).

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże.

W związku z opisaną wyżej sytuacją dotyczącą prowadzenia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa przez Białoruś, ukształtowaną od dekad, relacje polsko-białoruskie w aspekcie bezpieczeństwa nigdy nie były zażyłe. Niemniej jednak, z punktu widzenia bezpieczeństwa w regionie Europy Wschodniej Białoruś jest bardzo ważna dla Polski, gdyż – jak twierdzi A. Zapałowski – jest „stabilizatorem, blokującym dalszą dezintegrację całej Europy Wschodniej”, biorąc pod uwagę sytuację na Ukrainie²⁴. I gdyby doszło do konfliktu militarnego na linii NATO – Rosja, działania militarne prowadzone byłyby na obszarze Polski i Białorusi. Niemniej jednak, jak już wspomniano wcześniej, stan obecnych relacji politycznych między Polską a Białorusią, który ogranicza się przeważnie tylko do wspólnych wizyt i gestów politycznych, nie napawa optymizmem.

Mówiąc o wyzwaniach bezpieczeństwa w relacjach Polski i Białorusi, należy wspomnieć o dwustronnej umowie z 2004 r. o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa uzupełniających do dokumentu wiedeńskiego, która obniża limity żołnierzy i czołgów biorących udział w ćwiczeniach wojskowych, przy których Polska i Białoruś zobowiązały się do zaproszenia obserwatorów (więcej niż 6 tys. żołnierzy i 150 czołgów)²⁵. Według A.M. Dyrer w interesach Polski jest też zabieganie o to, żeby Białoruś poparła kompleksowe reformy dokumentu wiedeńskiego o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa proponowane przez NATO, które wprowadzają ustanowienie dodatkowych inspekcji w państwach objętych postanowieniami tego porozumienia, zaostrenie limitów dla obowiązku zaproszenia obserwatorów na ćwiczenia, wprowadzenie obowiązkowej notyfikacji niezapowiedzianych ćwiczeń z siedmiodniowym wyprzedzeniem oraz ich obowiązkowej obserwacji po przekroczeniu limitów żołnierzy czy sprzętu²⁶.

Warto też zauważyć, że Polska ma również interesy w obronnej współpracy z Białorusią, gdyż dąży do moderowania wschodniej flanki UE i NATO. Musi zatem utrzymywać dobre relacje z sąsiadami w różnych dziedzinach, w tym w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony. Jak zaznacza Ż. Mickiewicz, współpraca Polski i Białorusi w dziedzinie obronności będzie promowała takie wartości, jak stabilność i pokój w regionie, oraz zwiększy polityczną wagę Polski na arenie międzynarodowej²⁷. W kontekście modernizacji wojska polskiego propozycje przemysłu obronnego Białorusi mogą być interesujące dla strony polskiej, np. w dziedzinie bezzałogowego lotnictwa i robotyki, motoryzacji i pojazdów opancerzonych. Niestety możliwości zaistnienia takiej współpracy zależą od możliwości politycznych i chęci wzajemnego zaufania obu państw, co na obecnym etapie relacji nie wygląda zbyt perspektywicznie.

Podsumowanie

Jako podsumowanie może posłużyć stwierdzenie, iż postawiona na początku hipoteza jest prawidłowa, gdyż stosunki polityczno-dyplomatyczne między Białorusią a Polską po 2015 r. kształtowały się w sposób bardzo dynamiczny i zmienny, co jest również obserwowano w chwili obecnej. Począwszy od drugiej połowy lat 90., postawa władz polskich wobec Białorusi rozwijała się w formule krytycznego dialogu. Co więcej, polityka władz białoruskich wobec mniejszości

²⁴ A. Zapałowski, *Geopolityczne wyzwania dla polsko-białoruskiej polityki bezpieczeństwa*, „Polityka Polska” 2017, nr 3(23), <https://politykapolska.eu/2017/08/17/geopolityczne-wyzwania-dla-polsko-bialoruskiej-polityki-bezpieczenstwa/> (data dostępu: 5.12.2020).

²⁵ A.M. Dyrer, *Wyzwania bezpieczeństwa w relacjach Polski i Białorusi*, „Biuletyn PISM” 6.12.2019, nr 173(1921), https://pism.pl/publikacje/Wyzwania_bezpieczenstwa_w_relacjach_Polski_i_Bialorusi_ (data dostępu: 6.12.2020).

²⁶ Tamże.

²⁷ Ż. Mickiewicz, *Perspektywy współpracy Polski i Białorusi w dziedzinie przemysłu obronnego*, „Polityka Narodowa” 2018, nr 19, s. 78.

polskiej na Białorusi ma istotny wpływ na wzajemne stosunki. Ponadto Polska wspierała i nadal wspiera białoruską opozycję demokratyczną, co ma również znaczenie dla wzajemnych stosunków. W 2015 r., po zmianie ekipy rządzącej w Polsce, na nowo zdefiniowano politykę wobec Republiki Białoruś, ale mimo podjętych działań konsekwencje dotychczasowego podejścia dają się odczuć w bieżących relacjach. Natomiast po ostatnich wyborach prezydenckich na Białorusi polsko-białoruskie relacje znowu zaostrzyły się w świetle wydarzeń na Białorusi i wypowiedzi Aleksandra Łukaszenki w stosunku do Polski. Jak zaznacza J. Tymanowski, zarówno po polskiej, jak i po białoruskiej stronie występują czynniki ograniczające współpracę tych państw²⁸. Po stronie białoruskiej są to między innymi: niski poziom tożsamości narodowej (choć poziom ten zaczyna już się zmieniać), negatywny stosunek do idei rozszerzania NATO, brak reform ekonomicznych, odmienne koncepcje bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Natomiast po stronie polskiej są to: wybór zachodniego modelu bezpieczeństwa, mała skuteczność w ramach polskiej polityki wschodniej oraz krytyczny stosunek polskich elit politycznych i władz państwowych wobec reżimu A. Łukaszenki²⁹.

Bibliografia

- BELTA, *Lukashenko condemns actions of Poland, Baltic states towards Belarus*, 02.12.2020, <https://eng.belta.by/president/view/lukashenko-condemns-actions-of-poland-baltic-states-towards-belarus-135503-2020/> (data dostępu: 8.12.2020).
- Dyner A.M., *Wyzwania dla białoruskiej polityki bezpieczeństwa*, „Biuletyn PISM” 23.01.2018, nr 11 (1584), https://pism.pl/publikacje/Wyzwania_dla_bia_oruskiej_polityki_bezpiecze_stwa (data dostępu: 5.12.2020).
- Dyner A.M., *Wyzwania bezpieczeństwa w relacjach Polski i Białorusi*, „Biuletyn PISM” 06.12.2019, nr 173(1921), https://pism.pl/publikacje/Wyzwania_bezpieczenstwa_w_relacjach_Polski_i_Bialorusi (data dostępu: 6.12.2020).
- Gov.pl, *Polska na Białorusi. Relacje dwustronne. Białoruś*, <https://www.gov.pl/web/bialorus/relacje-dwustronne> (data dostępu: 29.11.2020).
- Fedorowicz K., *Polska wobec sytuacji na Białorusi*, Komentarze IEŚ, nr 269 (172/2020), <https://ies.lublin.pl/komentarze/polska-wobec-sytuacji-na-bialorusi-269-172-2020> (data dostępu: 29.11.2020).
- Mickiewicz Ż., *Perspektywy współpracy Polski i Białorusi w dziedzinie przemysłu obronnego*, „Polityka Narodowa” 2018 nr 19, s. 75-81.
- Национальный Статистический Комитет Республики Беларусь, *Статистический бюллетень „Общая численность населения, численность населения по возрасту и полу, состоянию в браке, уровню образования, национальностям, языку, источникам средств к существованию по Республике Беларусь”*, Minsk 2020, <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf> (data dostępu: 29.11.2020).
- Stańczyk J., *Geneza i założenia programu Partnerstwo Wschodnie*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2011, nr 8, s. 191-202.
- Tymanowski J., *Rola i znaczenie Republiki Białoruś we współczesnej Europie*, Toruń 2017.
- United Nations, *Member States*, <https://www.un.org/en/member-states/index.html> (data dostępu: 29.11.2020).
- Yeliseyev A., *The Poland–Belarus Relationship: Geopolitics Gave New Impetus, but no Breakthrough*, [w:] Kudors A., *Belarusian Foreign Policy: 360°*, The Centre for East European Policy Studies, University of Latvia Press, Riga 2017, s. 159-174.
- Zapałowski A., *Geopolityczne wyzwania dla polsko-białoruskiej polityki bezpieczeństwa*, „Polityka Polska” 2017, nr 3(23), <https://politykapolska.eu/2017/08/17/geopolityczne-wyzwania-dla-polsko-bialoruskiej-polityki-bezpieczenstwa/> (data dostępu: 5.12.2020).

²⁸ J. Tymanowski, *Rola i znaczenie Republiki Białoruś we współczesnej Europie*, Toruń 2017, s. 99.

²⁹ Tamże.

Reformy polskiej armii w ujęciu szkoleniowym na przestrzeni ostatnich lat w perspektywie wyzwań bezpieczeństwa

Polish army reforms in terms of training in recent years in connection with security challenges

Streszczenie: Polska armia to jeden z gwarantów szeroko pojmowanego bezpieczeństwa państwa, zarówno w ujęciu zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Wojsko Polskie od wielu lat podlega reformom, których celem jest jego pełna profesjonalizacja oraz unowocześnienie. Współczesne Siły Zbrojne Rzeczypospolitej przedstawiane są jako w pełni profesjonalna, nowoczesnie wyposażona oraz wyszkolona armia, potrafiąca odeprzeć każdy rodzaj agresji, ale zdolna również do skoordynowanych działań na polach pozamilitarnych. Takie wojsko jawić ma się jako fundament polskiego systemu obronnego, który sprawuje naczelną i strategiczną rolę w ogniwie różnorodnego bezpieczeństwa na rzecz obywateli i terytorium państwa. Jednym z wyznaczników reformy w Wojsku Polskim była likwidacja zasadniczej służby wojskowej, na miejsce której wprowadzono różne jej czynne formy – służbę przygotowawczą, Wojska Obrony Terytorialnej, szkolenia rotacyjne. Umożliwiono dostęp do wojsk specjalnych osobom cywilnym. W ramach reformy całej armii na przestrzeni lat zmieniono system szkoleniowy. Zaczęto też zwracać uwagę na to, jakie są główne wyzwania polskiej armii pod kątem bezpieczeństwa. Okazało się, że nadal problemem jest przestarzała infrastruktura, brak wykwalifikowanej kadry czy coraz krótszy proces szkolenia. Pod kątem szkoleniowym w Wojsku Polskim nadal wiele jest jeszcze do zrobienia, co nie zmienia faktu, iż ciągła modernizacja i wprowadzane rozwiązania oraz próby podniesienia prestiżu zawodu żołnierza nie pozostają bez wpływu na wzrost poziomu profesjonalizacji armii. Obiektywna ocena wprowadzanych reform będzie możliwa dopiero po wielu latach, gdy będzie można w długofalowej perspektywie przeanalizować ich skutki.

Słowa kluczowe: reformy w wojsku, nowoczesna armia, profesjonalizacja armii, wyposażenie.

Summary: The Armed Forces of the Republic of Poland is one of the most important elements of Polish security system inside and outside the country. For many years, the Polish Army is subject of many reforms. The main purpose of these reforms is to make it fully professional and modern. Polish Army is shown as a full professional, modern equipped and well trained. One of the main elements of reforms in the Polish Army was resignation from normal recruitment and starting other forms of basic combat training, Teritorial Army or giving opportunities to go to special forces for people who are not soldiers yet. The whole training system has been changed and modified. It is shorter now. Time will give an answer if it is better. But the Polish Army also has some problems that have to be solved as soon as possible, e.g., too old infrastructure, not well-qualified staff, shorter training systems. There is still so much to be done, but there is hope, every change will make the Polish army more professional, better trained and being a soldier here will be some honor. It is too early to decide if every reform which has been started will be successful, but there is some hope, everything that has been done will make Polish Army more professional and modern.

Keywords: reforms, modern army, professionalism, equipment

Wprowadzenie

Polskie Siły Zbrojne to jeden z tych sektorów polskiego bezpieczeństwa, który podlega najbardziej dynamicznym przemianom zapoczątkowanym wiele lat temu. Chociaż z pozoru wydaje się, że modernizacja polskiej armii to niezbędne i bardzo pożyteczne działanie, wymagające ogromnych nakładów nie tylko finansowych, ale również logistycznych, to jednak dogłębna

analiza wprowadzanych zmian pokazuje, że funkcjonują sfery, w których doszło albo do sporych zaniedbań albo też wprowadzone innowacje z upływem czasu po prostu się nie sprawdziły. Jako przykład takich działań można wskazać między innymi prowadzone intensywnie modernizacje szkolnictwa wojskowego. Warto postawić pytanie, czy sprawdziły się reformy polskiej armii w ujęciu szkoleniowym na przestrzeni ostatnich lat pod kątem wyzwań bezpieczeństwa, czy też okazały się one zbędne lub przeprowadzono je niewłaściwie. Udzielenie odpowiedzi na powyższe pytanie wymaga jednak dogłębnej analizy rewolucyjnych zmian w całym systemie szkolnictwa wojskowego na różnych szczeblach kariery zawodowej żołnierza, poczynając od kształcenia w ramach początkowego przeszkolenia wojskowego dla cywilów wstępujących do wojska, poprzez wszelkiego rodzaju kursy doskonalenia specjalistycznego oraz szkolenia prowadzone w różnych korpusach osobowych Sił Zbrojnych. Za cel badań postawiono sobie odpowiedź na pytanie, czy wprowadzone w edukacji wojskowej innowacje były potrzebne i czy zdały one egzamin, a także czy należy je kontynuować, czy też należałoby wprowadzić jakiegokolwiek modyfikacje lub zrezygnować z niektórych z nich. Uzyskanie odpowiedzi na te pytania nie byłoby możliwe bez właściwie dobranej metody badawczej, w tym przypadku przede wszystkim metody obserwacyjnej w połączeniu z metodą analizy i konstrukcji logicznej. By uzyskać pełen obraz funkcjonującego obecnie systemu szkolnictwa w Wojsku Polskim należy dokonać również analizy w oparciu o profesjonalne źródła i ogólnodostępne dane, takie chociażby jak raporty Najwyższej Izby Kontroli, które oprócz konstruktywnych wniosków, zawierają również konkretne wytyczne, w których obszarach polskiej armii należy dokonać pewnych zmian czy korekt.

Misja oraz wizja Sił Zbrojnych RP

Wojsko Polskie to jeden z gwarantów szeroko pojmowanego bezpieczeństwa państwa, zarówno w ujęciu zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Jego istotna rola znalazła swoje odzwierciedlenie w art. 5 ustawy zasadniczej, gdzie wskazano, że: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium (...)”¹. To właśnie polskie Siły Zbrojne odpowiedzialne są za zapewnienie ochrony w tym zakresie. Także w tym akcie prawnym w art. 26 doprecyzowano rolę polskiej armii i jej główną misję: Art. 26:

„1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.

2. Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli”². To główny element systemu obronnego państwa odpowiedzialny za politykę bezpieczeństwa pod kątem obronności.

Nie należy ponadto zapominać, że Wojsko Polskie w sytuacjach kryzysowych odpowiada za wsparcie administracji publicznej i polskiego społeczeństwa, ale bierze również udział w międzynarodowych działaniach na rzecz krzewienia pokoju i bezpieczeństwa.

Ustawa z dnia 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej wskazuje szczegółowo, jakie są zadania ustawowe polskiego wojska: „Art. 3. 1. Na straży suwerenności i niepodległości Narodu Polskiego oraz jego bezpieczeństwa i pokoju stoją Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (...)”.

2. Siły Zbrojne mogą ponadto brać udział w zwalczaniu klęsk żywiołowych i likwidacji ich skutków, działaniach antyterrorystycznych i z zakresu ochrony mienia, akcjach poszukiwawczych

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.

² Tamże.

oraz ratowania lub ochrony zdrowia i życia ludzkiego, oczyszczaniu terenów z materiałów wybuchowych i niebezpiecznych pochodzenia wojskowego oraz ich unieszkodliwianiu, a także w realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego (...)³.

Współczesne Siły Zbrojne Rzeczypospolitej przedstawiane są jako w pełni profesjonalna, nowoczesnie wyposażona oraz wyszkolona armia, potrafiąca odeprzeć każdy rodzaj agresji, ale zdolna również do skoordynowanych działań na polach pozamilitarnych. Takie wojsko jawić ma się jako fundament polskiego systemu obronnego, który sprawuje naczelną i strategiczną rolę w ogniu różnorodnego pojmowanego bezpieczeństwa na rzecz obywateli i terytorium państwa. Należy jednak się zastanowić, jakie działania wpływają na taki rezultat. Na pewno jedną z istotnych składowych jest kwestia doboru kadr i racjonalizacja poziomu przeszkolenia wojskowego, realizowanego w różnych płaszczyznach. Czy jednak zmieniające się realia armii i ciągłe modyfikacje systemów szkoleń nie wpływają w sposób negatywny na to, jak w rzeczywistości prezentują się polskie Siły Zbrojne? Na to pytanie nie da się jednoznacznie odpowiedzieć bez dokonania analizy ewolucji szkolnictwa wojskowego, jaka dokonała się na przestrzeni ostatnich kilku lat.

Profesjonalizacja Wojska Polskiego

Zamiar przeprowadzenia profesjonalizacji polskiej armii został po raz pierwszy sformułowany w „Programie rozwoju Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2007-2012”. Miało to być krok w kierunku całkowitego uzawodowienia Wojska Polskiego. Finalnie miało to doprowadzić do zwiększenia poziomu wyszkolenia polskich żołnierzy, ale również podnieść prestiż tego zawodu, pokazując, że polskie wojsko zmienia się w nowoczesną, zdolną do stawienia oporu każdemu niebezpieczeństwu, armię.

Oczywistym jest, że tak duża reforma nie mogła zostać przeprowadzona z dnia na dzień i wymagała długotrwałych przygotowań, analiz i planów. Dodatkowo niezbędna była zwłoka czasowa, dzięki której cały ten skomplikowany proces mógł być przeprowadzany w przewidzianych wcześniej etapach, które z kolei były rozłożone na kolejne lata. Głównym dokumentem rządowym, umożliwiającym przeprowadzenie reformy Wojska Polskiego w tamtym okresie, był „Program Profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2008-2010”, przyjęty przez Radę Ministrów 5 sierpnia 2008 roku⁴. Potrzebę zmian w polskiej armii tłumaczono w ten sposób: „Założenia programowe Rządu oraz inne uwarunkowania, w tym tendencje światowe, wskazują na potrzebę dokonania zmian w funkcjonowaniu i strukturze Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. (...) Charakterystyczne dla współczesnych zagrożeń jest występowanie krótkotrwałych konfliktów zbrojnych, często o charakterze lokalnym w różnych miejscach globu, zagrażających rozprzestrzenieniem się w krótkim czasie na obszar innych państw. Do przeciwdziałania tego typu zagrożeniom, w tym również niemilitarnym, głównie o charakterze terrorystycznym, lepiej nadaje się armia profesjonalna. Za profesjonalizacją przemawia również coraz wyższe utechniczenie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, wymagające wysoko kwalifikowanej obsługi. Perspektywicznym i docelowym rozwiązaniem będzie wprowadzenie 1 stycznia 2010 roku pełnej profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, polegającej przede wszystkim na

³ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej, Dz.U. 1967, nr 44, poz. 220 z późn. zm.

⁴ Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Informacja. Stan profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP, Warszawa 2010, www.bbn.gov.pl/download.php?s=1&id=3736 (data dostępu: 29.09.2020).

wprowadzeniu służby zawodowej, pełnionej jako służba stała i służba kontraktowa”⁵. Co istotne, proces profesjonalizacji polskiej armii przewidziany był na około 10 lat i miał potrwać do około 2018 roku. Były to w takim razie działania stricte długofalowe. Działania te spotkały się z ogromną krytyką zarówno środowiska wojskowego jak i osób związanych z tematyką wojska.

„Przekształcenie polskiej armii to kwestia racji stanu, która wytyczy kształt naszej suwerenności na kolejne lata. Przyjęty w 2008 roku „Program profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2008-2010” wytycza cele i zadania dla całej rządowej administracji, których realizacja ma doprowadzić do profesjonalizacji (modernizacji) Wojska Polskiego. Najważniejszym zadaniem będzie rezygnacja z armii poborowej na rzecz zawodowej. Założono, iż stan ten ma być osiągnięty już w 2010 roku. Proces modernizacji sił zbrojnych ma doprowadzić do pełnego uzawodowienia ich kadry, wprowadzenia nowych standardów w działaniu, uzbrojeniu i wykorzystywanym sprzęcie. Należy dążyć do kreowania wydajniejszych systemów dowodzenia, rozpoznania i obrazowania, ciągle zmieniającego się, pola walki. Plany modernizacyjne są ambitne i będą trwać przynajmniej do 2018 roku”⁶.

Pełna restrukturyzacja Wojska Polskiego wymagała pewnych przygotowań i cyklicznego wprowadzania kolejnych, uprzednio zaprocedowanych zmian. Cały cykl modernizacji naszej armii rozłożono na 3, następujące po sobie, etapy:

- etap I – do 31 grudnia 2008 roku – ograniczenie liczby poborowych powoływanych do obowiązkowej, zasadniczej służby wojskowej;
- etap II – do 31 grudnia 2009 r. – przygotowanie zasobów osobowych na potrzeby zawodowej służby kontraktowej oraz zwolnienie do września 2009 r. żołnierzy z obowiązkowej zasadniczej służby wojskowej;
- etap III – od dnia 1 stycznia 2010 r. – oparcie zasadniczego uzupełnienia Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej o dobrowolne rodzaje czynnej służby wojskowej⁷.

Co istotne, zwolnienie do rezerwy ostatnich 150 żołnierzy zasadniczej, obowiązkowej służby wojskowej nastąpiło 4 sierpnia 2009 roku, tj. na 4 miesiące przed ustalonym terminem. Jak widać, działania w kierunku profesjonalizacji polskiej armii prowadzone były prężnie, z zachowaniem wymaganych procedur, z uwzględnieniem bieżących potrzeb ówczesnej armii i jej stanu osobowego. Przyjęto założenie, że wyznacznikiem poziomu Wojska Polskiego ma być jakość, a nie ilość posiadanej kadry, co znalazło odzwierciedlenie właśnie w przejściu na całkowite zawodowstwo.

Reformy, czyli Wojsko Polskie po nowemu

Jednym z pomysłów na podniesienie prestiżu polskiej armii miało być wprowadzenie tak zwanych NSR-ów, czyli Narodowych Sił Rezerwowych. Twór ten zakładał utworzenie rezerw kadrowych, które miały równocześnie zabezpieczać wolne, nieobsadzone etaty na poszczególnych jednostkach wojskowych. Pomysł ten spotkał się z wieloma negatywnymi opiniami, które koncentrowały się na tym, że ten rodzaj dobrowolnej służby wojskowej nie jest zbyt atrakcyjny i nie wpłynie na podniesienie poziomu armii zawodowej. Jeśli chodzi o przewidywany poziom naboru,

⁵ „Program Profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2008–2010” <https://archiwum-premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/program-profesjonalizacji-sil-zbrojnych-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata.html> (data dostępu: 29.09.2020).

⁶ M. Pawłowski, *Cele i wyzwania profesjonalizacji sił zbrojnych RP*, www.politykaglobalna.pl/2009/12/cele-i-wyzwania-profesjonalizacji-sil-zbrojnych-rp-4/ (data dostępu: 29.09.2020).

⁷ Tamże.

postawiono go bardzo wysoko, uznając, że ta forma służby wojskowej spotka się z bardzo dużym zainteresowaniem. Pierwotna zakładana liczebność tego rodzaju służby wojskowej miała wynosić 20000 żołnierzy i planowano ją osiągnąć do końca 2010 roku.

W skład NSR wchodzi żołnierze rezerwy, którym nadano przydziały kryzysowe na określone stanowiska służbowe w jednostkach wojskowych. Ich służba wynika z ochotniczo zawartych kontraktów. Żołnierze NSR pełnią służbę wojskową w rezerwie, pozostając w gotowości do wykorzystania w przypadku realnych zagrożeń militarnych i niemilitarnych, w kraju, jak i za granicą. Żołnierz może pozostawać członkiem NSR do pięćdziesiątego roku życia. Wyjątkami w tym zakresie są podoficerowie i oficerowie. W przypadku posiadania jednego z tych stopni górna granica wieku wynosi sześćdziesiąt lat. Żołnierze NSR mogą odbywać cztery rodzaje ćwiczeń:

- coroczne ćwiczenia wojskowe rotacyjne,
- ćwiczenia wojskowe w trybie natychmiastowego stawiennictwa,
- ćwiczenia wojskowe krótkotrwałe, do których mogą zostać zobowiązani,
- ćwiczenia wojskowe krótkotrwałe i długotrwałe odbywane na wniosek żołnierza.

Ćwiczenia wojskowe rotacyjne trwają do 30 dni. Przeprowadzane są z przerwami w określonych dniach w ciągu danego roku kalendarzowego. Dni, w których przeprowadzane są ćwiczenia wojskowe są rotacyjnie przez dowódcę jednostki wojskowej, w której żołnierze posiadają przydziały. Celem rotacyjnych ćwiczeń wojskowych jest szkolenie, podtrzymanie więzi rezerwisty z jednostką, praktyka w realizacji zadań służbowych oraz przygotowanie do okresowej służby wojskowej⁸.

Przydział kryzysowy w NSR przyznaje się na okres od 2 do 6 lat, nie dłużej jednak niż łącznie na okres 15 lat. W procesie tworzenia NSR zauważono, że warto skorzystać z zasobów chętnych osób, które mogą chcieć poznać uroki służby wojskowej, ale niekoniecznie zależy im na tym, by związać się z nią na stałe czy w sposób zawodowy.

Innym innowacyjnym rozwiązaniem, które zdecydowano się wprowadzić do wojska celem jego dalszej reformy, było utworzenie 1 stycznia 2017 roku WOT – Wojsk Obrony Terytorialnej.

29 marca 2017 roku Dowództwo Wojsk Obrony Terytorialnej osiągnęło zdolność do działania oraz formalnie przejęło dowództwo nad 3 pierwszymi brygadami WOT zlokalizowanymi w Białymstoku, Lublinie oraz Rzeszowie. Docelowo WOT liczyć ma aż 17 Brygad.

Jego misją jest:

- obrona i wspieranie lokalnych społeczności,
- w czasie pokoju to m.in. przeciwdziałanie skutkom klęsk żywiołowych i zwalczanie ich oraz prowadzenie działań ratowniczych w sytuacjach kryzysowych,
- w czasie wojny wsparcie wojsk operacyjnych w strefie działań bezpośrednich, a poza nią – siła wiodąca⁹.

Wprowadzono trójstopniowy dla żołnierzy cykl szkolenia:

- 1) szkolenie podstawowe,
- 2) szkolenie indywidualne,
- 3) szkolenie zgrywające pododdziały.

Wprowadzono także kursy oficerskie i podoficerskie – Agrykola oraz Sonda – co również w znaczący sposób wpłynąć ma na rozwój i właściwy dobór przyszłych kadr dla tej formacji.

⁸ NSR w pytaniach i odpowiedziach, <https://archiwum2019-bip.mon.gov.pl/przydatne-informacje/arttykul/narodowe-sily-rezerwowe/nsr-w-pytaniach-i-odpowiedziach-10324798/> (data dostępu: 29.09.2020).

⁹ Wojska Obrony Terytorialnej, <https://terytorialsi.wp.mil.pl> (data dostępu: 29.09.2020).

Pokazuje to również, że ten rodzaj sił zbrojnych traktowany jest na równi z pozostałymi i zajmuje on istotne miejsce w wojskowej hierarchii. Mimo wielu krytycznych i negatywnych opinii, że rozwój WOT negatywnie wpływa na wojska operacyjne, widać, że jest to potrzebna służba. Zapewnia ona swego rodzaju lukę wykonując zadania, do których inne rodzaje polskich nie są przeznaczone. Jako przykład można wskazać wsparcie systemu reagowania kryzysowego podczas zagrożenia powodzią mającego miejsce wiosną 2019 roku¹⁰.

Kolejnym rewolucyjnym rozwiązaniem w polskim wojsku było wprowadzenie tak zwanej służby przygotowawczej. Jest to szkolenie, które w ostatnim czasie podlega najbardziej wszechstronnym zmianom. „Oferta ta jest skierowana do osób które, po ukończeniu nauki będą chciały zostać przeszkolone przez wojsko i wstąpić do Narodowych Sił Rezerwowych, bądź później do armii zawodowej. Można również na tym zakończyć swoją przygodę z wojskiem i zostać przeniesionym do rezerwy”¹¹.

Czas trwania służby przygotowawczej dotychczas wynosi:

- dla żołnierza kształcącego się na oficera– do sześciu miesięcy;
- dla żołnierza kształcącego się na podoficera– do pięciu miesięcy;
- dla żołnierza kształcącego się na szeregowego– do czterech miesięcy.

To właśnie w przypadku tej konkretnej formy przeszkolenia wojskowego możemy zaobserwować najwięcej rewolucyjnych rozwiązań i pomysłów na dalsze jej funkcjonowanie.

Służba przygotowawcza to obecnie:

- krótszy o 140 dni proces rekrutacji,
- możliwość aplikowania do Wojska Polskiego przez Internet (od września poprzez platformę ePUAP),
- wojskowe Centra Rekrutacji, w których kandydaci w ciągu maksymalnie dwóch dni zrealizują wszystkie niezbędne formalności
- szkolenie podstawowe realizowane będzie w dwóch modułach poprzez: szkolenie na odległość (moduł zdalny), szkolenie praktyczne (moduł stacjonarny).

Realizacja programu szkolenia praktycznego realizowana będzie w ciągu 28 dni kalendarzowych¹².

Kolejny istotny krok w zmianach Wojska Polskiego zaczęto realizować od 2016 roku. Wówczas rozpoczęto nabór do Ośrodka Szkolenia Wojsk Specjalnych przy Jednostce Wojskowej Komandosów w Lublińcu. Zgodnie z decyzją Ministra Obrony Narodowej limit przyjęć wyniósł 30 miejsc.

Pomysł utworzenia szkoły pochodzi jeszcze z 2014 r., jednak dopiero podpisanie decyzji przez ministra Antoniego Macierewicza w kwietniu 2016 roku dało początek ośrodkowi szkolenia Wojsk Specjalnych dla cywili. Przeszkoleni żołnierze zostaną powołani do służby zawodowej w stopniu szeregowego w jednostkach Wojsk Specjalnych, ale poza zespołami bojowymi. Dołączenie do nich będzie wymagało odsłużenia 3 lat oraz ukończenia kolejnej selekcji¹³.

¹⁰ *Trzy lata wojsk obrony terytorialnej. Największe wyzwania nowego rodzaju sił zbrojnych*, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/trzy-lata-wojsk-obrony-terytorialnej-najwieksze-wyzwania-nowego-rodzaju-sil-zbrojnych-komentarz> (data dostępu: 5.10.2020).

¹¹ *Służba przygotowawcza informacje podstawowe!*, <https://wkugdansk.wp.mil.pl/pl/pages/suzba-przygotowawcza-informacje-podstawowe-2020-03-17-q/> (data dostępu: 05.10.2020).

¹² *MON: ułatwienia dla chętnych do służby w wojsku*, www.defence24.pl/mon-wprowadza-ulatwienia-dla-kandydatow-do-sluzby-w-wojsku-polskim (data dostępu: 5.10.2020).

¹³ M. Kowalska-Sendek, *Od cywila do komandosa*, <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/30266?t=Od-cywila-do-komandosa> (data dostępu: 5.10.2020).

Wojsko Polskie obecnie, czyli co mówią statystyki i raporty

Założeniem programu modernizacji polskiej armii było zwiększenie jej profesjonalizmu i unormowanie jego kadr pod kątem wykształcenia oraz wymaganego stanu osobowego. Od 2015 roku liczba żołnierzy wzrosła o ok. 33 tys. W tej chwili w Siłach Zbrojnych służy około 108 tys. żołnierzy zawodowych oraz ponad 20 tys. żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej.

Rozpoczęto proces formowania 18. Dywizji Zmechanizowanej, która swoje dowództwo ma w Siedlcach, niemniej jednak odpowiedzialność terytorialna tej dywizji jest od Siedlec aż po Bieszczady (zabezpieczenie ściany wschodniej)¹⁴. Tych istotnych z punktu widzenia rozwoju Wojska Polskiego jest jednak więcej. Rozpoczyna się etap budowania Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni. Pod koniec 2019 r. rozpoczęto tworzenie Centrum Szkolenia Wojsk Specjalnych, którego formowanie ma być ukończone w ciągu najbliższych 5 lat.

Co istotne, rozwój Wojska Polskiego podlega również nadzorowi i zewnętrznej ocenie. Jednym z takich organów, który dokonuje oceny i formułuje wnioski w zakresie rozwoju i funkcjonowania polskiej armii, jest Najwyższa Izba Kontroli. Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat warto zwrócić uwagę na 3 raporty, które skoncentrowały się właśnie na kwestii ewolucji polskiego wojska. Są to Raporty NIK:

- 1) Stan profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP na przykładzie wybranych jednostek wojskowych – z 31 stycznia 2012 r.
- 2) Gospodarowanie mieniem w jednostkach wojskowych o niskim wskaźniku rozwinięcia – z 9 września 2017;
- 3) Realizacja prac rozwojowych na rzecz Resortu Obrony Narodowej w latach 2013–2016 (Stan realizacji I półrocze 2018) z 2 kwietnia 2020.

Te 3 dokumenty oddały obraz przekształceń w Wojsku Polskim na przestrzeni ostatnich kilku lat. W Raporcie NIK z 2012 roku czytamy: „NIK ocenia pozytywnie, pomimo stwierdzonych nieprawidłowości, działalność Ministra Obrony Narodowej w zakresie profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. W ocenie NIK, zrealizowane dotychczas przedsięwzięcia w szczególności opracowanie i wdrożenie systemu prawnego umożliwiającego uzawodowienie i funkcjonowanie profesjonalnych Sił Zbrojnych oraz opracowanie i wdrożenie nowego systemu szkolenia, stworzyły podstawę do dalszego ich rozwoju”¹⁵.

We wskazanym raporcie zwrócono również uwagę na pewne nieprawidłowości:

- niepełne ukończenie jednostek wojskowych w żołnierzy i sprzęt,
- brak stabilnej koncepcji tworzenia NSR i opóźnienia w tym zakresie,
- zły stan techniczny uzbrojenia i sprzętu wojskowego,
- utrata ciągłości przygotowania rezerw mobilizacyjnych.
- utrata ciągłości przygotowywania rezerw mobilizacyjnych¹⁶.

Równie ciekawie przedstawia się Raport Najwyższej Izby Kontroli z roku 2017:

- wg NIK maleje rozdźwięk pomiędzy potrzebami materialnymi wojska i możliwościami ich zaspokajania,
- NIK wnioskuje do Ministra Obrony Narodowej o zapewnienie pełnego ukończenia JW,

¹⁴ *Wojsko Polskie*, <https://www.wojsko-polskie.pl/rosniemy-w-sile/> (data dostępu: 5.10.2020).

¹⁵ *Raport NIK – „Stan profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP na przykładzie wybranych jednostek wojskowych – z dnia 31 stycznia 2012 r.”*, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,3650,vp,4648.pdf> (data dostępu: 25.09.2020).

¹⁶ Tamże.

- zwraca uwagę na intensyfikację działań w celu poprawy stanu technicznego infrastruktury wojskowej,
- NIK wnioskuje o przeszkolenie pracowników WOG w zakresie przygotowania, prowadzenia i rozliczania zamówień publicznych,
- postuluje o zapewnienie skutecznego nadzoru nad SUFO,
- wnioskuje o określenie warunków technicznych i warunków bezpieczeństwa użytkownika dla strzelnic tunelowych,
- NIK alarmuje, że 1/5 wojskowych budynków wymaga poważnych remontów lub wyłączone je z użytkowania¹⁷.

Odnośnie oceny funkcjonowania Wojska Polskiego najbardziej krytyczny jest Raport Najwyższej Izby Kontroli, który powstał w tym roku. NIK negatywnie oceniła realizację prac rozwojowych na rzecz obronności finansowanych przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju. Prace te finansowane przez NCBR nie doprowadziły do uzyskania rezultatów spełniających wymagania Sił Zbrojnych RP, w szczególności dotyczących prototypów i dokumentacji technicznych.

„W ocenie NIK szkolenie podoficerów i szeregowych zawodowych w jednostkach szkolnictwa wojskowego podległych Dowódcy Generalnemu Rodzajów Sił Zbrojnych nie było prowadzone w sposób pozwalający na zgodne z potrzebami Sił Zbrojnych RP przygotowanie żołnierzy do realizacji zadań. Potrzeby szkoleniowe zgłoszone przez żołnierzy były zaspokajane ledwie na poziomie od 63 do 66%. Powodem był brak sprzętu, urządzeń szkolno-treningowych, a także „niepełnego ukompletowania kadry instruktorskiej”. Braki kadrowe obejmowały od 20 do 25 procent osób. Najbardziej uderzają braki środków bojowych, np. amunicji ślepej, lontów prochowych, petard, ręcznych granatów dymnych. W Centrum Szkolenia Wojsk Lądowych we wszystkich kontrolowanych przez NIK kursach w 2016 r. żołnierze nie otrzymali do wykorzystania żadnego naboju ślepego do kałasznikowa z zaplanowanych 400 do 800 szt. (...) W Centrum Szkolenia Wojsk Inżynieryjnych i Chemicznych zajęcia na kursach operatorów, na przykład koparek, odbywały się na sprzęcie, który nie posiadał zdublowanych urządzeń do kierowania. Instruktorzy wraz z kursantami siedzieli w jednoosobowych kabinach. (...) Problemy ze sprzętem wynikały między innymi z braku nadwyżek pojazdów, niedofinansowania zadań, konieczności zaspokojenia potrzeb Wojsk Obrony Terytorialnej, a także „braku rozstrzygnięć w sprawie planowanych programów modernizacyjnych i zamówień”¹⁸.

Szkolenie w Wojsku Polskim pod kątem wyzwań bezpieczeństwa

Obserwacja całokształtu zmian dokonywanych w Wojsku Polskim pozwala uświadomić sobie, że transformacja, którą przeszła polska armia, miała nie tylko ogromny zasięg, ale również wymagała zaangażowania niebotycznych nakładów finansowych, przeprowadzenia wielkich, długotrwałych zmian legislacyjnych oraz dokonania zmian praktycznie w każdym obszarze szeroko pojmowanej wojskowości. Wszystkie te zmiany nie mogły pozostać bez wpływu na prowadzony proces szkolenia, któremu poddawani są polscy żołnierze.

Pod kątem wyzwań bezpieczeństwa mocno uwidoczniają się następujące uchybienia:

- brak wykwalifikowanej kadry,

¹⁷ Raport NIK – „Gospodarowanie mieniem w jednostkach wojskowych o niskim wskaźniku rozwinięcia – z dnia 9 września 2017 r.”, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15139,vp,17612.pdf> (data dostępu: 25.09.2020).

¹⁸ Raport NIK – „Realizacja prac rozwojowych na rzecz Resortu Obrony Narodowej w latach 2013–2016 (Stan realizacji I półrocze 2018) z dnia 2 kwietnia 2020 r.”.

- brak infrastruktury technicznej,
- niespójne plany szkoleniowe,
- przestarzały sprzęt i jego duża awaryjność,
- coraz krótszy proces szkolenia,
- zmieniający się nadzór nad szkolonymi.

Można wobec tego postawić sobie pytanie, czy te wszystkie poważne, dynamiczne zmiany mają jakiegokolwiek znaczenie dla systemu szkoleniowego z uwzględnieniem wyzwań bezpieczeństwa, na które musi być odpowiednio przygotowana polska armia.

Wydaje się, że pomysł skrócenia szkoleń wojskowych, mimo że bardzo atrakcyjny dla kandydatów na żołnierzy, może budzić szereg wątpliwości natury praktycznej, z uwzględnieniem sfery edukacyjnej. Taki model szkolenia i podnoszenia kwalifikacji ma rację bytu pod warunkiem profesjonalnego podejścia do tego zagadnienia samych szkolonych. Szkolenia online, nawet najlepszej jakości, nadal nie zapewniają tak wysokiego poziomu, jak szkolenia stacjonarne, przeprowadzane w dotychczasowym kształcie. Czy zatem powinno się je redukować? Pewność, że z częścią materiałów edukacyjnych, przyszli oraz obecni żołnierze zapoznają się w domu, we własnym zakresie, pozwala na dopuszczenie takiej formy nauczania. Należy jednak zwrócić uwagę na proces weryfikowania samych efektów kształcenia oraz kłaść nacisk na wysoki poziom osiąganych wyników. Tylko wówczas taka forma kształcenia ma sens i przyniesie wymierne wyniki.

Należy pamiętać o tym, by forma szkolenia była dostosowana do zmieniających się wyzwań bezpieczeństwa. Na pewno cieszy fakt, iż zwrócono uwagę na potrzebę sformowania chociażby Wojsk Cyberbezpieczeństwa, co świadczy o tym, że w Wojsku Polskim monitoruje się rozwój technologiczny armii z całego świata i zauważono, że w polskiej armii funkcjonują sfery, które wymagają dopracowania i dofinansowania oraz przyłożenia większej wagi do procesu szkolenia i modernizacji.

Cały czas ewoluuje proces kształcenia wojskowego. Kiedyś dostęp do kursów oficerskich czy możliwość przystąpienia do selekcji do wojsk specjalnych pozostawały poza zasięgiem osób cywilnych, które tak naprawdę celem realizacji wojskowych marzeń, musiały przejść drogę pełnienia służby wojskowej w tradycyjnym wymiarze. Teraz organizuje się na przykład kursy przeszkolenia kadr rezerwy, na które kwalifikowani są żołnierze pozostający w rezerwie, ale mający określone kompetencje czy specjalności wojskowe. Wydaje się, że to bardzo dobry krok, zważywszy na to, iż nowoczesna armia musi monitorować poziom bezpieczeństwa na całym świecie, ale ma obowiązek dbać także o rozwój własnych kadr.

Na pewno sporym wyzwaniem pod kątem zwiększenia poziomu bezpieczeństwa jest pokutujący od wielu lat problem związany z przestarzałym sprzętem wojskowym oraz awaryjnością infrastruktury. Można to zaobserwować w wielu jednostkach wojskowych, w których niektóre obiekty wyłączone są po prostu z użytku, nie dokonuje się natomiast ich pilnego remontu, a jedynie uniemożliwia się korzystanie z nich. Ma to pewne odbicie w sferze finansowej. Wycofanie obiektu z użytku na pewno jest tańsze niż jego modernizacja. Tylko trudno jest szkolić żołnierzy pod kątem nowych zagadnień, gdy nie ma do tego ani sprzętu, ani tym bardziej zaplecza technicznego.

Pod kątem szkoleniowym w Wojsku Polskim nadal wiele jest jeszcze do zrobienia, co nie zmienia faktu, iż ciągła modernizacja i wprowadzane rozwiązania oraz próby podniesienia prestiżu zawodu żołnierza, nie pozostają bez wpływu na wzrost poziomu profesjonalizacji armii. Każda reforma podlega ocenie, ale ocena ta jest obiektywna dopiero po wielu latach, gdy można ocenić skutki jej przeprowadzenia. Dlatego też ciężko jest w pełni wskazać, czy przeprowadzone

w polskiej armii rewolucje, takie jak rezygnacja z poboru do zasadniczej służby wojskowej czy skrócenie czasu trwania służby przygotowawczej, spełni się w długoterminowym zarządzaniu zasobami osobowymi oraz sprzętowymi w Wojsku Polskim. Aby móc na to spojrzeć wiarygodnie, należy przetestować proponowane rozwiązania, z jednoczesnym modyfikowaniem ich błędów. To dopiero daje szansę na osiągnięcie sukcesu w podejmowanych działaniach. Wydaje się, że szkolenie w Wojsku Polskim zawsze będzie odgrywać kluczową rolę i zawsze będzie wpływać na poziom polskiego bezpieczeństwa, dlatego też można wyrazić nadzieję, iż warunek ten będzie brany pod uwagę przy dokonywaniu jakichkolwiek zmian w funkcjonowaniu polskiej armii.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała, że reformy w Wojsku Polskim, chociaż bardzo potrzebne i wymagające czasu, to jednak wykazują nadal pewne niedociągnięcia i błędy, które należy wyeliminować. Oczywistym jest, iż każda profesjonalna armia wymaga rozbudowanego, sprawnego systemu szkoleniowego, bez którego nie jest możliwe osiągnięcie wysokiego poziomu gotowości bojowej oraz możliwości nieustannego szkolenia rezerwy kadrowej na wypadek działań mobilizacyjnych czy wojennych. Prowadzona modernizacja polskiego wojska wymaga spojrzenia nie tylko przez pryzmat aktualnej sytuacji geopolitycznej, ale również wglądnięcia się w planowanie długoterminowe, co pozwolić ma na zabezpieczenie kadr oraz rezerw kadrowych i niezbędnego sprzętu w przypadku wystąpienia jakiegokolwiek sytuacji nadzwyczajnej.

Warto pamiętać, że przemiany w Wojsku Polskim przebiegają niezwykle dynamicznie i wieloetapowo. Przykładem takich działań jest między innymi utworzenie piątego rodzaju Sił Zbrojnych, którym zostały Wojska Obrony Terytorialnej. Wprowadzenie do tej hierarchii kolejnego, nowego tworu pociągnęło za sobą konieczność zmiany, a przede wszystkim rozbudowania systemu szkolenia żołnierzy w nowej strukturze. Ma to przełożenie między innymi na powstanie nowych form szkolenia, czyli utworzenie takich programów jak Agrykola czy Sonda. Wprowadzenie tych programów spotkało się ze sporą krytyką środowiska wojskowego, które podkreślało, iż Ministerstwo Obrony Narodowej promuje nowy rodzaj Sił Zbrojnych kosztem czterech dotychczas istniejących. Zwrócono uwagę na dywersyfikację środków finansowych i ich przesunięcie właśnie w celu wyekwipowania i uzbrojenia WOT-u. Przeważają opinie, że te działania odbywają się niestety kosztem żołnierzy zawodowych oraz wielu jednostek wojskowych, które latami oczekują na modernizację posiadanego wyposażenia i sprzętu, a także zmagają się ze złym stanem technicznym zarządzanej przez siebie infrastruktury.

Wojsko Polskie boryka się z wieloma problemami, które komplikują sprawne prowadzenie procesów szkoleniowych. Co istotne, te niedociągnięcia mogą wpływać negatywnie na poziom polskiego bezpieczeństwa, który, jak wiadomo, jest jednym z fundamentów sprawnie funkcjonującego państwa. Na pewien spadek jakości szkolenia może wpływać przede wszystkim niedobór kadry szkoleniowej oraz niedobór infrastruktury technicznej i sprzętowej. Już chociażby w ramach szkolenia podstawowego żołnierzy odbywający służbę przygotowawczą, nie przeprowadza się całości zaplanowanych w planach szkolenia ćwiczeń, między innymi ze względu na braki sprzętowe, ograniczenia zaopatrzeniowe chociażby w zasoby amunicji czy niezbędnego wyposażenia, np. masek przeciwgazowych.

Należy pamiętać, że utrzymująca się od zeszłego roku sytuacja pandemiczna również wpłynęła negatywnie na prowadzenie szkoleń w ramach różnych korpusów osobowych Wojska Polskiego. Ze względu na rządowe ograniczenia odwołano między innymi wiele ćwiczeń

rotacyjnych rezerwy, część kursów specjalistycznych czy kursów oficerskich i podoficerskich została rozbita w czasie lub odwołana, niektóre formy kształcenia zastąpiono nauczaniem w formie e-learningu. Wszystko to przekłada się na spadek dynamiki kształcenia w zakresie wojskowości, a co za tym idzie, na obniżenie poziomu wyszkolenia polskiego żołnierza.

Wojsko Polskie podlega ciągłej modernizacji, niezbędnej, gdyż część wykorzystywanego sprzętu wojskowego jest po prostu przestarzała, co wpływa niestety na jego częstą awaryjność. To odbija się negatywnie na skuteczności i jakości prowadzonych szkoleń, które przerywane są właśnie przez konieczność dokonywania napraw czy konserwacji wyposażenia.

Kolejną wątpliwość budzi, czy skrócenie okresu szkolenia podstawowego żołnierza, nie wpłynie negatywnie na zasób nabytej przez niego wiedzy. Po uwzględnieniu, jak bardzo skrócono okres szkolenia w korpusie szeregowym służby przygotowawczej, należy zastanowić się, czy nie uczyniono tego kosztem jakości uzyskanego przez żołnierzy przeszkolenia. Dokonanie korekt materiałów szkoleniowych oraz zakresu przyswajanej wiedzy może odbić się negatywnie na poziomie wyszkolenia żołnierzy, którzy w ramach podstawowego szkolenia nabywają tylko pewien wycinek wiedzy w stosunku do tego, który przyswajano w latach wcześniejszych podczas bardziej intensywnych szkoleń.

Ponieważ co roku spada liczba osób chętnych do wstąpienia do wojska, Ministerstwo Obrony Narodowej zdecydowało się na skrócenie okresów szkolenia oraz wprowadzenie ciekawych z punktu widzenia potencjalnych kandydatów form szkoleń takich jak chociażby Legia Akademicka. Jako mankament tej formy szkoleń wskazuje się fakt, iż w krótkim okresie czasu osoby, które nie posiadały dotychczas przeszkolenia wojskowego, otrzymują wyższe stopnie wojskowe niż część żołnierzy zawodowych, którzy oczekują na skierowanie na odbycie różnorodnych kursów. Przeważa pogląd, że mimo posiadanych stopni podoficerskich i oficerskich, żołnierze po takich kursach nadal wykazują braki w wiedzy wojskowej, szczególnie tej wynikającej z praktyki.

Na ten moment ciężko jest jednoznacznie ocenić, jakie będą pełne skutki wprowadzonych niedawno reform z zakresu szkolnictwa i doskonalenia wojskowego. Każda zmiana wymaga czasu, wprowadzania pewnych korekt i naprawiania wychwytywanych błędów. Na pewno zaletą skrócenia czasu szkolenia w ramach służby przygotowawczej jest możliwość przeszkolenia w analogicznym okresie czasu znacznie większej liczby żołnierzy, co z kolei ma przełożenie na powiększenie rezerw kadrowych oraz zwiększenie świadomości obronnej większej liczby osób, a także na lepszą obsadę kadrową jednostek wojskowych. Natomiast może to mieć wpływ na spadek jakości wyszkolenia, co z kolei może wpływać na poziom bezpieczeństwa państwa, gdyż większy nacisk kładzie się na intensywność szkolenia niż na ilość przekazywanej wiedzy i działania praktyczne. Należy pamiętać, że wielu żołnierzy po przejściu do tzw. rezerwy zaprzestaje poszerzania wiedzy czy uczestnictwa w jakimkolwiek dalszym szkoleniu wojskowym, natomiast z upływem czasu, wobec braku kontynuacji szkolenia, poziom nabytej wiedzy ulega obniżeniu. Stąd wydaje się, że należałoby rozważyć, w jaki sposób skutecznie mobilizować, ale także wykorzystać posiadane zasoby kadr rezerwy.

W reformie procesów szkoleniowych nie należy zapominać o żołnierzach zawodowych, stanowiących trzon polskiej armii. Nadal dostęp do kursów podoficerskich oraz oficerskich nie jest łatwy, ponadto wielu żołnierzy, zniechęconych brakiem możliwości rozwoju osobistego, rezygnuje z podnoszenia własnych umiejętności albo też odchodzi z szeregów Wojska Polskiego i szuka lepiej płatnej pracy na rynku cywilnym. Być może warto byłoby zastanowić się, w jaki sposób zaktywizować ich do regularnego podnoszenia własnych umiejętności i poziomu wiedzy.

Zmieniające się warunki geopolityczne wpływają również na konieczność reform w wielu sektorach gospodarki czy bezpieczeństwa, w tym również w Wojsku Polskim. Każda modyfikacja systemu szkoleniowego ma na celu jego dostosowanie do obecnych warunków, ale również do przyszłych prognoz. Nie można zapomnieć, że wyniki zmian w kształceniu wojskowym, dostępne do niego, będą widoczne i odczuwalne dopiero za kilka lat. Dlatego nie da się jednoznacznie odpowiedzieć, czy prowadzone od wielu lat modyfikacje systemu szkolenia przyszłych oraz służących już żołnierzy zdadzą w przyszłości egzamin i spełnią pokładane w nich oczekiwania.

Bibliografia

- „Program Profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2008 – 2010 <https://archiwum.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/program-profesjonalizacji-sil-zbrojnych-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata.html> (data dostępu: 29.09.2020).
- Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, *Informacja. Stan profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP*, Warszawa 2010, www.bbn.gov.pl/download.php?s=1&id=3736 (data dostępu: 29.09.2020).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483, z późn. zm.).
- Kowalska-Sendek M., *Od cywila do komandosa*, <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/30266?t=Od-cywila-do-komandosa> (data dostępu: 5.10.2020).
- MON: *ulatwienia dla chętnych do służby w wojsku*, www.defence24.pl/mon-wprowadza-ulatwienia-dla-kandydatow-do-sluzby-w-wojsku-polskim (data dostępu: 5.10.2020).
- NSR w pytaniach i odpowiedziach, <https://archiwum2019-bip.mon.gov.pl/przydatne-informacje/artikul/narodowe-sily-rezerwowe/nsr-w-pytaniach-i-odpowiedziach-10324798/> (data dostępu: 29.09.2020).
- Pawłowski M., *Cele i wyzwania profesjonalizacji sił zbrojnych RP*, www.politykaglobalna.pl/2009/12/cele-i-wyzwania-profesjonalizacji-sil-zbrojnych-rp-4/ (data dostępu: 29.09.2020).
- Raport NIK – „Realizacja prac rozwojowych na rzecz Resortu Obrony Narodowej w latach 2013–2016 (Stan realizacji I półrocze 2018) z dnia 2 kwietnia 2020 r.”, <https://www.nik.gov.pl/kontrol/P/17/035/> (data dostępu: 25.09.2020).
- Raport NIK – „Stan profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP na przykładzie wybranych jednostek wojskowych- z dnia 31 stycznia 2012 r.”, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,3650,vp,4648.pdf> (data dostępu: 25.09.2020).
- Raport NIK – „Gospodarowanie mieniem w jednostkach wojskowych o niskim wskaźniku rozwinięcia- z dnia 9 września 2017 r.”, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15139,vp,17612.pdf> (data dostępu: 25.09.2020).
- Służba przygotowawcza informacje podstawowe!*, <https://wkugdansk.wp.mil.pl/pl/pages/suzba-przygotowawcza-informacje-podstawowe-2020-03-17-q/> (data dostępu: 5.10.2020).
- Trzy lata wojsk obrony terytorialnej. Największe wyzwania nowego rodzaju sił zbrojnych*, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/trzy-lata-wojsk-obrony-terytorialnej-najwieksze-wyzwania-nowego-rodzaju-sil-zbrojnych-komentarz>, (data dostępu: 5.10.2020).
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej (Dz.U. 1967 nr 44, poz. 220, z późn. zm.).
- Wojska Obrony Terytorialnej* <https://terytorialsi.wp.mil.pl> (data dostępu: 29.09.2020).
- Wojsko Polskie*, <https://www.wojsko-polskie.pl/rosniemy-w-sile/> (data dostępu: 5.10.2020).

Rozdział II

REGIONALNE WYZWANIA BEZPIECZEŃSTWA

Ryzyko nowej demografii apokaliptycznej w krajach postradzieckich

The risk of a new apocalyptic demography in post-Soviet countries

Streszczenie: Zmiany demograficzne są obszarem zainteresowań ekonomistów od wielu lat. Już w XVIII w. Malthus zalecał ograniczenie liczby ludności, czym wywołał dyskusję na temat przyrostu liczby ludności. Dynamika tego zjawiska spowodowała, że w latach 70. XX w., światu groziło widmo przeludnienia. Obecnie wiadomo, że problem ten się nie ziści, bowiem coraz częściej kłopotem są spadki płodności, przy jednoczesnym wzroście odsetka osób w wieku poprodukcyjnym, a także starzeniu się ludzi starszych. W związku z tymi problemami autor niniejszego artykułu postanowił dokonać analizy sytuacji demograficznej w krajach postradzieckich. Celem badań było zweryfikowanie hipotezy badawczej, czy zachodnie kraje postradzieckie (Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Rosja i Ukraina) są w większym stopniu narażone na ryzyko występowania demografii apokaliptycznej i negatywnych skutków wynikających z niej, aniżeli wschodnie kraje byłego Związku Radzieckiego (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan). Do jej zweryfikowania zastosowano krytyczną analizę literatury przedmiotu, miary statystyki opisowej oraz analizę porównawczą. Hipotezę badawczą zweryfikowano pozytywnie – zachodnie kraje z grupy państw postradzieckich są w gorszej sytuacji demograficznej niż pozostałe kraje powstałe po rozpadzie Związku Radzieckiego.

Słowa kluczowe: depopulacja, zmiany demograficzne, starzenie się społeczeństw

Abstract: Demographic changes have been an area of interest of economists for many years. As early as the 18th century, Malthus advocated population reduction, sparking a discussion of population growth. Because of the dynamics of this phenomenon, the world was in danger of overpopulation in the 1970s. It is now known that this problem will not materialize because a decline in fertility is more and more often a problem, with a simultaneous increase in the percentage of people in post-working age, as well as aging of older people. Due to these problems, the author of this article analysed the demographic situation in post-Soviet countries. The aim of the research was to verify the hypothesis of the investigation that the western post-Soviet countries (Belarus, Estonia, Lithuania, Latvia, Moldova, Russia, and Ukraine) are more exposed to the risk of apocalyptic demographics and the resulting negative effects than the eastern countries of the former Soviet Union (Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan). To verify it, a critical analysis of the literature on the subject, measures of descriptive statistics and a comparative analysis were used. The research hypothesis has been positively verified – Western countries from the group of post-Soviet countries are in a worse demographic situation than other countries created after the collapse of the Soviet Union.

Keywords: depopulation, demographic changes, aging societies

Wstęp

Nowa demografia apokaliptyczna powstała wskutek niekorzystnych zmian demograficznych. W swoich założeniach dostrzega ona dwa potencjalne ryzyka dla współczesnych społeczeństw. Pierwszym z nich jest depopulacja, oznaczająca procesy zmniejszania się liczby ludności. Drugim natomiast drugim – utrata tożsamości kulturowej spowodowana wysokim poziomem imigracji.

Badaniom procesów utożsamianych z nową demografią apokaliptyczną podlegało piętnaście krajów postradzieckich. Decyzja o ich wyborze była podyktowana zarówno ich wspólną historią, kiedy to były republikami radzieckimi, jak i dużą różnorodnością, którą można w nich zaobserwować pod względem gospodarczym, kulturowym, religijnym itp. Ze względu na

dynamikę procesów demograficznych analizy komparatywne obejmują okres 1970-2050 (2055)¹. Uzasadnieniem szerokiego zakresu czasowego jest fakt, iż lata 90. XX wieku cechowały się dużymi i gwałtownymi zmianami. Spowodowane były one głównie rozpadem Związku Radzieckiego, a w jego następstwie procesami transformacji. W związku z tym autor publikacji uważał, że wartościowe będzie uwzględnienie w analizie lat przed tym okresem. W pracy wykorzystano także prognozy przygotowane przez ONZ (w wariancie średnim), dzięki czemu zaprezentowano potencjalne zmiany demograficzne, jakie zajdą w analizowanych państwach do połowy XXI wieku.

Przyjęto hipotezę badawczą, że kraje zachodnie powstałe po rozpadzie Związku Radzieckiego są w gorszej sytuacji demograficznej niż wschodnie państwa postradzieckie. W skład pierwszej grupy (kraje zachodnie) wchodzi: Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Rosja i Ukraina. Natomiast do drugiego grona (kraje wschodnie) zostały zakwalifikowane: Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan.

Badania nad zmianami wielkości populacji w ujęciu teoretycznym

Ekonomiczna analiza populacji jest tematyką, która obecnie dotyczy wielu aspektów życia. Nie ogranicza się już wyłącznie do powiązania liczby ludności z dobrami, tj. żywnością, surowcami naturalnymi bądź arealem uprawianej ziemi, jak miało to miejsce w ujęciu klasycznym. Współcześnie coraz częściej wskazywanymi ograniczeniami wpływającymi na wielkość światowej populacji są dobra publiczne, a także efekty zewnętrzne spowodowane działalnością człowieka.

Jedną z najbardziej popularnych teorii omawiających kwestię przyrostu ludności została opracowana przez T. Malthusa w 1798 r. *Prawo ludności*, określane także jako *statyczna teoria zasobów*. Wskazywał on, że liczba ludzkości zwiększa się w postępie geometrycznym. Natomiast produkcja żywności, jaka ma wystarczyć na zaspokojenie jej potrzeb, przyrasta zdecydowanie wolniej, w tempie postępu arytmetycznego. W wojnach, klęskach żywiołowych i plagach Malthus upatrywał swoistą selekcję naturalną, która pozwalała przeżyć tylko najwytrwalszym. Zwracał także uwagę, że moralność, rozumiana jako abstynencja seksualna, oraz opóźnianie wieku, w którym zawierano związek małżeński może spowolnić przyrost liczby ludności. Warto zauważyć, że w pesymistycznym podejściu reprezentowanym przez Malthusa nie jest uwzględniony postęp techniczny, który pozwala na zwiększenie zarówno wydajności, jak i produktywności. Nie przewidziano w nim także znacznego rozwoju medycyny, który pozytywnie wpływa chociażby na kontrolę urodzeń, a także na zmniejszanie się poziomu umieralności (zwłaszcza wśród niemowląt)². Teoria Malthusa sprawdzała się do okresu rewolucji przemysłowej, kiedy to właśnie odnotowano znaczny wzrost gospodarczy, a jednocześnie zmieniły się relacje rodzinne. P. Aries wskazuje, że od XVIII wieku, zaczęło następować dobrowolne ograniczenie urodzeń, gdyż rodzice zaczęli patrzeć na „jakość” swoich dzieci, a nie na ich ilość³.

Idee Malthusa zyskiwały rzesze zwolenników, których zdaniem rząd nie powinien poprawiać losu najuboższych. Swoje stanowisko najczęściej argumentowali, że w ten sposób zwiększałaby się liczebność osób najniżej uposażonych, którzy dzięki pomocy państwa decydowałiby się na większą liczbę potomstwa. Spowodowałoby to w ostateczności powrót do egzystencji na minimalnym poziomie⁴. Jednakże teorii neomaltuzjańskim nie udało się ani zatrzymać, ani

¹ ONZ udostępnia zakres prognoz do 2100 r. – jednak zdaniem autora publikacji są one obciążone zbyt dużym ryzykiem niepewności.

² P. Samuelson, W. Nordhaus, *Ekonomia*, REBIS, Poznań 2012, s. 513.

³ P. Aries, *Historia dzieciństwa*, Aletheia, Warszawa 2010, s. 8.

⁴ P. Samuelson, W. Nordhaus, *Ekonomia*, REBIS, Poznań 2012, s. 528.

zwoleń przyrostów ludności. Pierwszy miliard ludności na świecie odnotowano w 1804 roku, a 126 lat później zaobserwowano drugi miliard. Trzeci nastąpił już po 30 latach (1960 rok), a siódmy miliard odnotowano już w 2012 r.⁵

Należy zwrócić uwagę, że statyczna teoria zasobów spotkała się z ogromnym sprzeciwem. Jedną z przeciwstawnych jej koncepcji jest model boserupiański. Jego autorka, E. Boserup, już w latach 60. XX wieku wykazała, że wzrosty produktywności za każdym razem są większe niż ma to miejsce w przypadku przyrostu liczby ludności. Wskutek tych procesów jej zdaniem nie może wystąpić kryzys przeludnienia⁶. Wykorzystywanie zasobów z poziomem rozwoju gospodarczego skorelował ze sobą S. Kuznets – uważał, że po osiągnięciu punktu krytycznego zużycie surowców maleje.

Konsekwencje nowej demografii apokaliptycznej

Gwałtowne przyrosty ludności spowodowały powstanie nowego nurtu w nauce, określanego mianem demografii apokaliptycznej. Bowiem jak już wskazano, pierwszy miliard ludność osiągnęła w 1804 roku, drugi w 1930, trzeci w 1960, a czwarty już w 1975⁷. Przeludnienie planety stawało się na tyle istotnym problemem, że w latach 70. XX wieku, Klub Rzymski opublikował raport, pt. *Granice wzrostu* (ang. *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*). Jego autorzy wykazali, że liczba ludności rośnie ze wzrostem wykładniczym, a posiadane zasoby są stałe. Ich zdaniem miało to spowodować brak możliwości wzrostu z powodu braku zasobów. Analizie poddane było pięć zmiennych – produkcja przemysłowa, żywność (w obu przypadkach zostały przeliczone per capita), zanieczyszczenie środowiska, nieodnawialne zasoby, a także liczba ludności. Głównym wnioskiem było stwierdzenie, że w przeciągu 100 lat na Ziemi zostanie przekroczona tytułowa granica wzrostu, czego skutkiem będzie spadek liczby ludności, a także produkcji przemysłowej.

Systematyczne obniżanie się poziomu dzietności poskutkowało powstaniem nowej teorii, określanej jako drugie przejście demograficzne. Jest ona następstwem pierwszego przejścia demograficznego⁸, w którym zakłada się przejście od społeczeństwa z rozrzutnym poziomem urodzeń, do populacji z oszczędnym poziomem urodzeń, ale przy zachowaniu prostej zastępowalności pokoleń⁹, gdyż wielkość populacji jest stabilna. Warunek ten nie jest spełniany w przypadku drugiego przejścia demograficznego. Dynamiczne zmiany w populacjach na całym świecie spowodowały także zrodzenie nowego nurtu z obszaru demografii, określanego jako „nowa demografia apokaliptyczna”. W jego ramach analizowane są dwa problemy.

Pierwszym jest utrata tożsamości kulturowej spowodowana imigracją¹⁰. K. Matuszczyk wskazuje, że mimo faktu, iż imigranci mogą przyczynić się do odmładzania struktury wieku społeczeństwa, to także mogą stanowić zasób dodatkowych pracowników. Ponadto prezentuje na przykładzie Niemiec, w jaki sposób można wykorzystać tkwiącą w migrantach potencjał. Jednak

⁵ Ł. Jurek, *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2012, s. 11-14.

⁶ E. Boserup, *The conditions of agricultural growth: The economics of agrarian change under population pressure*, Transaction Publishers, 2011.

⁷ Ł. Jurek, *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2012, s. 11-14.

⁸ Na temat pierwszego przejścia demograficznego można przeczytać m.in. w: A. Fihel, *O demograficznym starzeniu*, [w:] *Starzenie się społeczeństwa a polityka fiskalna i migracyjna*, A. Fihel (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 13-17; Ł. Jurek, *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2012, s. 11-13; F. Stokowski, *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2019, s. 31-33.

⁹ Oznacza to, że pokolenie dzieci będzie zapewniać taką samą liczebność, jaką reprezentowało pokolenie ich rodziców.

¹⁰ Wzmocniona może być ona przez niechęć imigrantów do asymilacji w kraju przyjmującym.

zauważa on, że coraz częściej imigracja jest postrzegana negatywnie¹¹. Podobny tok myślenia reprezentują m.in. S. Castles i M. Miller, którzy uważają, że korzyści demograficzne, jakie osiąga populacja z tytułu przyjmowania imigrantów są krótkotrwałe¹². Wpływ na podjęcie decyzji o migracji mogą mieć chociażby różnice między wysokością wynagrodzenia w kraju i za granicą. Jak wskazują M. Góra i A. Ruzik-Sierdzińska zazwyczaj migranci mają także świadomość o transferach publicznych w kraju docelowym¹³. Należy mieć także na uwadze, że migracje prócz wpływu na demografię oraz rynki pracy oddziałują na inne obszary, np. sytuację fiskalną¹⁴.

Drugim problemem jest zjawisko depopulacji, które polega na zmniejszaniu się liczby ludności na danym terenie. Może być ono spowodowane ujemnym przyrostem naturalnym (zgony przeważają nad urodzeniami)¹⁵, ujemnym saldem migracji bądź obydwoma zjawiskami jednocześnie. P. Szukalski podkreśla, że jeżeli w długim okresie współczynnik dzietności będzie poniżej prostej zastępowalności pokoleń, a także nie będzie odnotowywane zjawisko dodatniego salda migracji, to konsekwencją w danym państwie będzie zjawisko depopulacji¹⁶.

Skutkiem depopulacji oprócz zmniejszania się liczby ludności jest także zjawisko starzenia się populacji, które samoistnie wzmacnia te procesy¹⁷. W literaturze przedmiotu panuje zgoda, że procesy starzenia się populacji należy rozpatrywać od dołu (spadek liczby urodzeń) i od góry (wydłużanie ludzkiego życia)¹⁸. Starzenie się ludności negatywnie wpływa na produktywność, co jednocześnie przekłada się na obniżanie się wzrostu gospodarczego. Spowodowane jest to w dużej mierze zwiększaniem się odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym i ich odchodzeniem z rynku pracy¹⁹. Należy jednak mieć na uwadze, że konsekwencje zmian demograficznych niekoniecznie muszą być postrzegane negatywnie. Mogą być one postrzegane przez społeczeństwo chociażby jako szansa na poprawę stanu środowiska naturalnego²⁰.

Zagrożenie depopulacją w krajach postradzieckich

P. Eberhardt stwierdził, że każdy z krajów bałtyckich (Estonia, Litwa, Łotwa) zagrożony jest regresem demograficznym, a konsekwencje będą miały w dużej mierze znaczenie geopolityczne²¹.

¹¹ K. Matuszczyk, *Czy imigranci pomogą rozwiązać problem demograficzny na rynkach pracy w Unii Europejskiej? Analiza polityki imigracyjnej na przykładzie polityki niemieckiej wobec uchodźców po 2015 roku*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 4/131, s. 45-66.

¹² S. Castles, M. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2011, s. 275.

¹³ M. Góra, A. Ruzik-Sierdzińska, *Migration with pension reform expectations*, „Public Sector Economics” 2020, nr 44/2, s. 204-205.

¹⁴ Więcej na temat wpływu migracji na sytuację fiskalną m.in.: P. Kaczmarczyk, *Burden or Relief? Fiscal Impacts of Recent Ukrainian Migration to Poland*, IZA Discussion Paper, No. 8779, 2015, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2558358 (data dostępu: 20.09.2020).

¹⁵ P. Buchanan dobitnie stwierdza: „więcej jest pogrzebów niż narodzin, więcej trumien niżeli kołysek”. P. Buchanan, *Śmierć Zachodu: jak wymierające populacje i inwazje imigrantów zagrażają naszemu krajowi i naszej cywilizacji*, Wekatory, Wrocław 2005, s. 10

¹⁶ P. Szukalski, *Depopulacja – konsekwencje dla rynku pracy*, „Rynek Pracy” 2017, nr 1/160, s. 18.

¹⁷ Geriatryfikacja zasobów pracy powoduje, że zmniejsza się skłonność inwestorów do lokowania kapitału w wyludniających się obszarach. Skutkiem tego pojawia się mniej atrakcyjnych ofert pracy, co wpływa na podjęcie decyzji o migracji przez osoby młode. Powoduje to jednocześnie mniejsze wpływy do lokalnych budżetów, a także pogłębienie niechęci inwestorów.

¹⁸ M. Żukowski, *Reformy emerytalne w Europie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006, s. 17.

¹⁹ Czynniki wpływające na przedłużenie aktywności zawodowej po ukończeniu wieku emerytalnego wykazała chociażby I. Olejnik w: I. Olejnik, *Intention to continue professional work after reaching retirement age and its determinants*, „Ekonometria. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 2/56, s. 28-41.

²⁰ H. van Dalen, K. Henkens, *Who fears and who welcomes population decline?*, „Demographic Research” 2011, nr 25, s. 437-464.

²¹ P. Eberhardt, *Konsekwencje geopolityczne depopulacji trzech państw bałtyckich*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 19, s. 49.

Uważa on, że w najgorszym scenariuszu państwa te utracą suwerenność na rzecz Rosji. Jako główne przyczyny wskazuje: emigrację młodych do innych państw członkowskich Unii Europejskiej, imigrację ludności rosyjskiej, a także niski potencjał demograficzny.

Analizę dynamiki zmian ludności dokonano w podziale na trzy okresy. Pierwszy z nich to lata 1970-1990, czyli czasy, w których istniał Związek Radziecki. Drugi etap natomiast obejmuje zakres 1990-2020, kiedy to analizowane kraje stały się indywidualnymi gospodarkami. Trzeci etap to prognoza na lata 2020-2050. W pierwszym okresie można stwierdzić, że we wszystkich państwach następowały przyrosty liczby ludności. Najmniejszym tempem cechowała się Ukraina (109,29), a największym Tadżykistan (180,33). Powyżej wartości średniej, która wynosiła 132,50 było sześć krajów azjatyckich – Armenia, Azerbejdżan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan (Tabela 1).

Zmiany depopulacyjne widoczne są w drugim analizowanym okresie, tzn. po rozpadzie Związku Radzieckiego. Tylko w Azerbejdżanie i Tadżykistanie udało się utrzymać tempo przyrostu liczby ludności, a nawet minimalnie go zwiększyć względem dynamiki w pierwszym analizowanym okresie. Pozostałym krajom z obszaru Azji Środkowej także udało się zwiększyć liczbę ludności, choć już w wolniejszym tempie. Natomiast najmniejszą dynamiką, poniżej 75% ludności, cechowały się Łotwa, Litwa i Gruzja. Jednakże warto zwrócić uwagę, że największy spadek odnotowano w przypadku Armenii (wynosił on więcej niż 50%).

Prognozy demograficzne wskazują na dalsze postępowanie procesów depopulacji. Tylko w krajach Azji Środkowej i Azerbejdżanie będzie można obserwować przyrosty liczby ludności do 2050 roku. Z wyjątkiem Kazachstanu będą one zachodzić zdecydowanie wolniej, niż miało to miejsce w latach 1990-2020. W przypadku pozostałych państw najwolniejsze tempo zmniejszania się populacji będzie obserwowane w Armenii, w której populacja zmniejszy się o około 5% w stosunku do roku 2020. Natomiast najszybsze zmiany depopulacyjne będą widoczne na Litwie, Łotwie i Ukrainie, gdyż kraje te zagrożone są utratą około 20% obywateli.

Tabela 1. Dynamika zmian ludności w krajach postradzieckich w latach 1970-2050 (%)

	1990/1970	2020/1990	2050/2020
Armenia	140,12	83,75	95,04
Azerbejdżan	139,82	139,99	109,13
Białoruś	113,88	93,09	91,37
Estonia	115,07	84,75	87,33
Gruzja	114,79	73,73	88,16
Litwa	117,84	73,73	77,93
Łotwa	112,04	70,79	78,42
Kazachstan	125,68	114,60	127,95
Kirgistan	147,24	149,20	139,88
Mołdawia	121,42	92,40	83,30
Rosja	113,36	98,92	93,07
Tadżykistan	180,33	180,51	169,94
Turkmenistan	167,82	163,71	131,80
Ukraina	109,29	84,98	80,53
Uzbekistan	168,86	164,08	128,30
średnia	132,50	111,22	105,48

Źródło: opracowanie własne na podstawie: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019).

Analiza struktur populacji w krajach postradzieckich pozwala stwierdzić, że następują w nich procesy starzenia się. Kryterium, które pozwoliło to stwierdzić była zmodyfikowana skala starości ONZ²², w której wyróżnia się społeczeństwa: młode (udział osób powyżej 65 roku życia w społeczeństwie wynosi mniej niż 4%), dojrzałe (4-7%), starzejące się (7-14%), stare (14-21%) i hiperstare, inaczej określane jako sędziwe (powyżej 21%)²³.

W 2020 roku siedem państw można było zaliczyć do grona populacji starych (Białoruś, Estonia, Gruzja, Litwa, Łotwa, Rosja i Ukraina). Warto zauważyć, że kraje bałtyckie są dość blisko krytycznej granicy odsetka osób starszych względem ogółu obywateli (21%) i w niedalekiej przyszłości mogą być uznawane już za hiperstare. Wyłącznie Tadżykistan został zakwalifikowany jako kraj z młodym społeczeństwem. Natomiast cztery kraje uznano za populacje dojrzałe (Azerbejdżan, Kirgistan, Turkmenistan, Uzbekistan), a trzy jako starzejące się (Armenia, Kazachstan, Mołdawia) – Tabela 2.

Odmierna sytuacja kształtowała się w 1970 roku, bowiem kraje postradzieckie zaliczały się do grona społeczeństw dojrzałych bądź starzejących się. W skład pierwszej grupy (społeczeństwa dojrzałe) zaliczyć można osiem państw, które można uznać za kraje azjatyckie, tj. Armenia, Azerbejdżan, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan. Natomiast pozostałe siedem państw cechowało się odsetkiem osób powyżej 65 roku życia na poziomie co najmniej 7 pp., są to kraje europejskie. Warto zauważyć, że najwyższym odsetkiem osób starszych cechowały się Estonia i Łotwa. Zróżnicowanie w zakresie starzenia się społeczeństw uwydatniło się już w 2000 roku, gdyż wyszczególnić można było wtedy już cztery grupy – młodą (Tadżykistan), dojrzałą (5 krajów), starzejącą się (7 państw) oraz starą. W ostatniej zbiorowości znalazły się Estonia i Łotwa, w których odsetek osób z grupy wiekowej 65+ wynosił już 15%.

Niepokojące są prognozy ONZ na 2050 rok, gdyż tylko cztery państwa postradzieckie będą określane jako starzejące się (Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan). Kazachstan i Azerbejdżan zostaną uznane za stare populacje. Natomiast pozostałe dziewięć państw zakwalifikowane będzie do grona hiperstarych populacji. Największym odsetkiem osób starszych w społeczeństwie w dalszym ciągu będą wyróżniać się Litwa i Estonia.

Warto zwrócić uwagę, że w krajach postradzieckich można także zaobserwować zjawisko starzenia się ludzi starszych, nazywane także podwójnym starzeniem się. Polega ono na większym przyroście odsetka osób zaliczanych do grona w podeszłym wieku (w niniejszej publikacji są to osoby, które mają 80 lat i więcej²⁴) aniżeli ma to miejsce w przypadku osób starszych (jako granicę przyjęto 65 lat). Większą dynamikę udziału osób 80+ względem populacji 65+ można było zaobserwować już na przełomie lat 2000-2020. Wtedy to odsetek osób 65+ zwiększył się średnio we wszystkich analizowanych krajach o 1,18. Najbardziej proces ten postępował na Litwie (prawie o 1,5 raza). Natomiast najwolniej w Kirgistanie, gdyż dynamika wyniosła 0,85. W tym samym okresie odsetek osób 80+ wzrósł średnio, prawie o 1,9. Także i w tym przypadku był on najbardziej zauważalny na Litwie, gdyż przyrost był o 2,74 razy, a najmniej w Uzbekistanie

²² F. Coulmas, *Population Decline and Ageing in Japan – The Social Consequences*, <https://www.taylorfrancis.com/books/9780203962022> (data dostępu: 20.09.2020).

²³ Wśród innych skal można wskazać chociażby tę zaproponowaną przez A. Maksimowicz, w której dodatkowym kryterium jest mediana wieku. A. Maksimowicz, *Przemiany struktury ludności według wieku*, [w:] *Teoria przejścia demograficznego*, M. Okólski (red.), Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 267. Jednak należy mieć na uwadze, że dynamika zjawisk demograficznych powoduje, iż większość skal staje się coraz mniej aktualna.

²⁴ Zdecydowano się przyjąć ten wiek, gdyż 80 lat w literaturze przedmiotu traktowane jest jako umowna granica „czwartego wieku”, bądź późnej starości (ang. *very old*). *Socjoekonomika starzenia się współczesnych społeczeństw*, B. Urbaniak, A. Gładzicka-Janowska, J. Żyra, L. Kaliszczak, A. Piekutowska, E. Rollnik-Sadowska, E. Sobolewska-Poniedziałek, A. Niewiadomska, M. Gagacka (red.), CeDeWu, Warszawa 2018.

(1,14). Według prognoz ONZ proces ten jeszcze bardziej się pogłębi i odsetek osób 80+ w latach 2020-2050 średnio wzrośnie dwukrotnie (w Azerbejdżanie nawet trzykrotnie). Najwolniej proces ten będzie postępować na Ukrainie, gdyż nieco ponad 1,5 krotnie. Zmiany demograficzne, a także prognozy ONZ (w wariancie średnim), wskazują, że procesy starzenia się ludzi starszych w analizowanych państwach postępują i będą postępować.

Tabela 2. Struktury populacji państw postradzieckich w latach 1970-2050

	1970 r.				2000 r.				2020 r.				2050 r.			
	0-19	20-64	65+	80+	0-19	20-64	65+	80+	0-19	20-64	65+	80+	0-19	20-64	65+	80+
Armenia	49,6	44,9	5,6	1,2	35,3	54,7	10,0	1,3	26,6	61,6	11,8	3,1	21,4	57,2	21,4	5,7
Azerbejdżan	53,5	41,3	5,2	0,9	40,9	53,2	5,8	0,7	29,8	63,5	6,7	1,3	22,7	59,8	17,5	3,9
Białoruś	37,3	53,7	9,0	1,6	26,5	60,0	13,5	1,9	21,9	62,5	15,6	3,9	20,8	55,2	24,0	7,2
Estonia	29,4	58,8	11,8	1,9	24,9	60,1	15,0	2,6	21,2	58,4	20,4	6,0	19,0	52,3	28,7	9,8
Gruzja	39,6	52,7	7,7	1,4	29,0	58,1	12,9	1,6	25,7	59,1	15,3	3,7	23,6	54,7	21,8	6,1
Litwa	34,7	55,2	10,1	1,7	27,5	58,6	13,9	2,3	20,0	59,4	20,6	6,3	19,0	52,0	29,0	12,1
Łotwa	28,6	59,3	12,0	2,1	25,3	59,7	15,0	2,6	21,0	58,3	20,7	5,7	19,7	52,5	27,8	10,1
Kazachstan	47,4	47,2	5,4	0,9	37,0	56,2	6,8	1,0	35,1	57,0	7,9	1,6	29,7	56,1	14,1	3,5
Kirgistan	51,2	42,5	6,2	1,0	45,5	49,0	5,5	0,6	40,3	55,0	4,7	0,8	32,8	57,1	10,1	1,8
Mołdawia	41,8	51,8	6,3	0,9	33,0	57,6	9,4	1,1	20,9	66,6	12,5	2,2	17,2	59,7	23,0	5,0
Rosja	35,6	56,7	7,7	1,2	26,5	61,0	12,4	2,0	23,2	61,3	15,5	3,9	22,4	54,8	22,9	6,4
Tadżykistan	55,7	39,2	5,1	0,8	53,8	42,6	3,6	0,4	45,8	51,0	3,2	0,5	39,2	53,3	7,5	1,2
Turkmenistan	54,6	40,7	4,7	0,7	46,9	48,8	4,3	0,6	38,8	56,4	4,8	0,8	30,6	58,8	10,6	1,9
Ukraina	33,4	57,4	9,3	1,5	24,9	61,3	13,8	2,2	20,5	62,5	16,9	4,2	18,9	55,6	25,5	6,4
Uzbekistan	54,7	39,4	5,9	0,8	48,1	47,3	4,6	0,7	36,4	58,8	4,8	0,8	27,7	60,1	12,2	2,1
średnia	43,1	49,4	7,5	1,2	35,0	55,2	9,8	1,4	28,5	59,4	12,1	3,0	24,3	55,9	19,7	5,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019).

Aby sprawdzić, czy w krajach postradzieckich zachodzi zjawisko starzenia się od dołu, dokonano analizy współczynników urodzeń. W literaturze panuje zgoda, że musi on wynosić 2,1 dziecka na kobietę w wieku rozrodczym, aby można było stwierdzić prostą zastępowalność pokoleń.

Na początku lat 70. XX wieku tylko trzy kraje (Łotwa, Rosja i Ukraina) osiągały wartości współczynnika dzietności poniżej przyjętego progu (odpowiednio 2,00; 2,03; 2,08). Jednakże warto zauważyć, że nie był on mniejszy niż 2. Znaczne negatywne zmiany w strukturze urodzeń można zaobserwować od lat 90. XX wieku, bowiem w ośmiu państwach wartość analizowanego współczynnika była powyżej 2,1. Aż sześć z nich – Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Rosja i Ukraina już w tamtym okresie nie było w stanie zapewnić prostej zastępowalności pokoleń (Gruzja była nieco poniżej przyjętej granicy – 2,05). W przeciągu 30 lat, tzn. do roku 2020, sytuacja w zakresie rozrodczości uległa jeszcze większemu pogorszeniu, gdyż średnia urodzeń spadła z 3,57 (początek analizowanego okresu) do 2,11, w latach 2015-2020. Interesujący jest fakt, że na początku XXI wieku wynosiła ona zaledwie 1,84 dziecka na kobietę w wieku rozrodczym. Na tak niską wartość współczynnika urodzeń wpływ miał niski poziom dzietności w sześciu analizowanych krajach, gdyż jego poziom wynosił co najwyżej 1,3 (Białoruś, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Rosja, Ukraina). Jedynie kraje z obszaru Azji Środkowej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan) obecnie zapewniają prostą zastępowalność pokoleń. Jednakże warto zauważyć, że

procesy urodzeń stopniowo będą się zmniejszać. Na początku drugiej połowy XXI wieku tylko Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan będą mogły poszczycić się prostą zastępowalnością pokoleń wśród krajów postradzieckich. Najniższą wartością analizowanego współczynnika cechować się będzie Mołdawia.

Zaprezentowana analiza struktur ludności, a także procesów demograficznych w krajach postradzieckich wykazała, że występuje wyraźne zróżnicowanie przestrzenne w zakresie potencjału demograficznego. Jednymi z bardziej zagrożonych zjawiskami depopulacyjnymi będą kraje bałtyckie (Estonia, Litwa i Łotwa), gdyż zgodnie z prognozami ONZ będą one cechować się jednymi z najwyższych średnich wieku mieszkańca. Dodatkowo odsetek osób w wieku 65 lat i więcej będzie w nich bliski 30 pp., a osoby mające co najmniej 80 lat będą stanowić aż 10% społeczeństw tych państw. Najlepszą perspektywą demograficzną wyróżniać się będzie Tadżykistan. Będzie miał on najwyższy współczynnik urodzeń spośród krajów postradzieckich w latach 2050-2055 (średnio 2,58 dziecka na kobietę w wieku rozrodczym), a odsetek osób 65+ w 2050 roku, tylko w Tadżykistanie nie przekroczy 10 pp., a osoby w zaawansowanej starości, tj. z grupy 80+ nie będą stanowić więcej niż 1,5% ogółu społeczeństwa.

Tabela 3. Współczynniki urodzeń do 2020 roku wraz z prognozami do 2055 roku

	1970-1975	1980-1985	1990-1995	2000-2005	2010-2015	2015-2020	2030-2035	2040-2045	2050-2055
Armenia	3,04	2,50	2,38	1,65	1,72	1,76	1,76	1,77	1,77
Azerbejdżan	4,60	3,30	2,90	1,90	2,09	2,08	1,86	1,79	1,75
Białoruś	2,25	2,09	1,68	1,26	1,65	1,71	1,76	1,78	1,79
Estonia	2,15	2,09	1,63	1,39	1,59	1,59	1,69	1,73	1,75
Gruzja	2,60	2,27	2,05	1,58	2,00	2,06	1,94	1,89	1,86
Litwa	2,30	2,04	1,82	1,28	1,59	1,67	1,74	1,76	1,78
Łotwa	2,00	2,03	1,63	1,29	1,50	1,72	1,77	1,78	1,80
Kazachstan	3,61	3,04	2,55	2,01	2,67	2,76	2,40	2,23	2,10
Kirgistan	5,12	4,20	3,64	2,50	3,30	3,00	2,58	2,40	2,25
Mołdawia	2,56	2,55	2,11	1,24	1,28	1,26	1,40	1,47	1,52
Rosja	2,03	2,04	1,55	1,30	1,70	1,82	1,83	1,83	1,83
Tadżykistan	6,83	5,60	4,88	3,72	3,61	3,61	3,06	2,80	2,58
Turkmenistan	6,19	4,79	4,03	2,76	3,00	2,79	2,38	2,20	2,05
Ukraina	2,08	2,00	1,62	1,15	1,49	1,44	1,51	1,57	1,62
Uzbekistan	6,16	4,80	3,95	2,51	2,43	2,43	2,12	1,99	1,90
średnia	3,57	3,02	2,56	1,84	2,11	2,11	1,99	1,93	1,89

Źródło: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019).

Na początku analizowanego okresu, tj. w 1970 roku najmłodszymi spośród republik radzieckich były: Tadżycka, Turkmeńska i Uzbecka (średnia wieku wynosiła w każdej z nich poniżej 18 lat). Natomiast najstarsza była Estońska Socjalistyczna Republika Radziecka ze średnim wiekiem mieszkańców 33,8 lat. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym wiek obywateli analizowanych państw systematycznie wzrastał, co jest niewątpliwie dobrym znakiem. W 2020 roku średnia wynosiła ponad 35 lat, a najmłodsze było społeczeństwo Tadżykistanu (patrz: tabela 4). Natomiast najstarsi byli Litwini (średni wiek mieszkańców to ponad 45 lat). Prognozy ONZ zwiastują dalsze starzenie się społeczeństw postradzieckich. Bowiemy w 2030 roku średnia wieku wyniesie 38 lat,

a od 2040 roku przekroczy ona 40 lat. Zgodnie z tymi projekcjami najstarsi będą Mołdawianie (prawie 49 lat), a najmłodszy będą obywatele Tadżykistanu – średnio 26,9 lat. Warto mieć na uwadze, że będzie to jedyny kraj spośród byłych republik radzieckich, którego średnia wieku nie będzie przekraczać 30 lat.

Tabela 4. Średni wiek mieszkańca w krajach postradzieckich w latach 1970-2050

	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Armenia	20,3	23,5	27,2	30,6	32,9	35,4	39,8	42,8	43,2
Azerbejdżan	18,2	20,9	24,1	25,6	28,7	32,3	36,8	39,3	40,3
Białoruś	30,3	31,3	33,1	36,5	38,9	40,3	43,2	46,1	44,0
Estonia	33,8	33,9	34,4	38,0	40,2	42,4	45,0	48,3	48,2
Gruzja	28,2	29,1	31,0	34,7	37,0	38,3	40,4	41,5	40,9
Litwa	30,8	32,0	32,7	35,9	40,6	45,1	46,7	48,8	48,1
Łotwa	34,2	35,1	34,7	37,9	40,8	43,9	46,1	48,6	45,8
Kazachstan	21,8	23,5	26,0	27,8	28,9	30,7	32,0	31,8	34,2
Kirgistan	19,4	20,9	21,8	22,5	24,0	26,0	27,3	28,8	31,5
Mołdawia	26,3	27,7	29,9	31,3	34,2	37,6	42,4	47,0	48,9
Rosja	30,8	31,4	33,4	36,5	38,0	39,6	42,7	43,9	41,7
Tadżykistan	17,1	18,2	18,1	18,3	21,3	22,4	23,2	24,8	26,9
Turkmenistan	17,7	18,7	19,6	21,7	24,4	26,9	28,8	30,2	33,0
Ukraina	32,0	33,5	35,3	37,8	39,5	41,2	44,5	47,3	46,6
Uzbekistan	17,5	18,9	19,6	21,0	24,5	27,8	31,0	32,9	35,4
średnia	25,2	26,6	28,1	30,4	32,9	35,3	38,0	40,1	40,6

Źródło: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019).

W krajach postradzieckich w latach 1970-2020 głównie dominowały procesy emigracyjne. Choć jeszcze w latach 70. XX wieku średnia salda migracji była dodatnia na terytorium Związku Radzieckiego ogółem, to proces ten stopniowo ulegał przeobrażeniu (patrz: tabela 5). Największe procesy emigracyjne można było zauważyć na początku lat 90. XX w., czyli w pierwszych latach po rozpadzie ZSRR. Największym odpływem ludności wyróżniały się w tamtym okresie Armenia i Gruzja (średnio ponad 20 osób na 1000 mieszkańców). Można przypuszczać, że część z tych migrantów trafiła do Rosji, gdyż cechowała się ona dodatnim i najwyższym saldem migracji spośród krajów postradzieckich (oprócz niej dodatnie saldo migracji odnotowano tylko w Turkmenistanie i na Ukrainie). Warto także zwrócić uwagę, że przez prawie cały analizowany okres (z wyłączeniem pierwszych pięciu lat analizy) Rosja wyróżnia się dodatnim saldem migracji. Równie intrygujące wydają się przypadki Białorusi i Ukrainy, które miały salda migracji znacznie zbliżone do zera, a także jak miało to miejsce w Rosji w zdecydowanej mierze przeważały w nich procesy imigracyjne.

Biorąc pod uwagę prognozy ONZ widać, że w większości państw postradzieckich będą przeważać procesy emigracyjne. W przypadku Gruzji i Kirgistanu występowały tylko takie procesy i będą występować, aż do końca analizowanego okresu. Oprócz nich ujemne saldo migracji od lat 80. XX wieku odnotowywały Armenia, Mołdawia i Uzbekistan.

Tabela 5. Saldo migracji w latach 1970-2055 (w promilach)

	1970-1975	1980-1985	1990-1995	2000-2005	2010-2015	2015-2020	2030-2035	2040-2045	2050-2055
Armenia	6,5	-3,2	-29,4	-10,6	-2,1	-1,7	-1,7	-1,7	-1,8
Azerbejdżan	-1,9	-3,2	-3,1	0,9	0,2	0,1	0	0	0
Białoruś	0,8	1,0	-1,2	-0,1	1,5	0,9	0,3	0,3	0,4
Estonia	4,4	3,5	-14,9	-2,7	-1,6	3,0	-0,8	-0,8	-0,9
Gruzja	-3,1	-1,9	-22,8	-6,9	-4,7	-2,5	-2,6	-2,7	-2,9
Litwa	2,3	2,5	-5,5	-5,8	-9,7	-11,6	-1,2	-0,9	-1,0
Łotwa	4,5	2,4	-9,0	-6,3	-8,1	-7,6	-1,2	-0,6	-0,7
Kazachstan	-1,9	-5,7	-17,9	0,6	1,9	-1,0	0	0	0
Kirgistan	-0,8	-2,8	-12,4	-6,9	-3,3	-0,6	-1,3	-1,2	-1,1
Mołdawia	3,0	-0,4	-6,1	-0,6	-0,3	-0,3	-0,4	-0,4	-0,4
Rosja	-0,5	1,6	3,4	2,5	2,5	1,3	0,7	0,7	0,7
Tadżykistan	1,8	0,6	-8,4	-4,5	-3,4	-2,2	-1,7	-1,4	-1,2
Turkmenistan	2,1	-2,3	2,2	-5,4	-1,9	-0,9	-0,6	-0,5	-0,5
Ukraina	0,9	0,8	0,3	-0,7	0,6	0,2	0	0	0
Uzbekistan	1,1	-2,2	-3,0	-1,9	-0,4	-0,3	-0,2	-0,2	-0,2
średnia	1,28	-0,62	-8,52	-3,23	-1,92	-1,55	-0,71	-0,63	-0,64

Źródło: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019).

Podsumowanie

Procesy demograficzne zachodzące w krajach postradzieckich mają coraz bardziej negatywne skutki. Przeprowadzone badania pozwoliły pozytywnie zweryfikować przyjętą hipotezę badawczą. Postradzieckie kraje zachodnie stoją przed większym zagrożeniem depopulacji, niż ma to miejsce w przypadku państw wschodnich byłego Związku Radzieckiego. Potwierdzeniem są poniższe wnioski wynikające z analiz:

1. Zmiany depopulacyjne zauważalne są już od czasów rozpadu ZSRR. Przede wszystkim zmniejszenie liczby ludności zaobserwowane w Łotwie, Gruzji i na Litwie na przestrzeni lat 1990-2020. Prognozy przewidują, że w Azerbejdżanie i krajach Azji Środkowej nastąpi wzrost liczby ludności do 2050 roku. Ponadto, w krajach postradzieckich zaobserwowano także zjawisko wydłużania się życia ludzi.
2. Społeczeństwa w krajach postradzieckich starzeją się, wskazują na to struktury populacji. Kraje zachodnie w 2020 roku uznawane były za populacje stare. Natomiast w 2050 roku będą one kwalifikowane jako hiperstare.
3. W krajach postradzieckich występuje zjawisko starzenia się ludzi starszych. Najbardziej zauważalny ten proces jest na Litwie.
4. Analizowane państwa cechują się spadkiem współczynnika urodzeń. Tylko kraje Azji Środkowej zapewniają prostą zastępowalność pokoleń.
5. Niskie współczynniki urodzeń przekładają się także na wyższy średni wiek mieszkańców. W 2020 roku najstarsi byli obywatele krajów bałtyckich, a najmłodszy Tadżykistanie.
6. W większości państw postradzieckich było ujemne saldo migracji, co dodatkowo wzmacnia problemy z wielkością populacji. Najgorszą sytuacją przez analizowany okres (wraz z prognozami) cechowały się Gruzja i Kirgistan. W tym zestawieniu pozytywnie wyróżnia się Rosję, którą jako cel wybierają migranci zarobkowi.

Bibliografia

- Aries P., *Historia dzieciństwa*, Aletheia, Warszawa 2010.
- Buchanan P., *Śmierć Zachodu: jak wymierające populacje i inwazje imigrantów zagrażają naszemu krajowi i naszej cywilizacji*, Wektory, Wrocław 2005.
- Boserup E., *The conditions of agricultural growth: The economics of agrarian change under population pressure*, Transaction Publishers, 2011.
- Castles S., Miller M., *Migracje we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2011.
- Coulmas F., *Population Decline and Ageing in Japan - The Social Consequences*, Routledge, London 2007, <https://www.taylorfrancis.com/books/9780203962022>.
- van Dalen H., Henkens K., *Who fears and who welcomes population decline?*, „Demographic Research” 2011, nr 25, s. 437-464, DOI: 10.4054/DemRes.2011.25.13.
- Eberhardt P., *Konsekwencje geopolityczne depopulacji trzech państw bałtyckich*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 19, s. 49-69.
- Fihel A., *O demograficznym starzeniu*, [w:] *Starzenie się społeczeństwa a polityka fiskalna i migracyjna*, A. Fihel (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017.
- Góra M., Ruzik-Sierdzińska A., *Migration with pension reform expectations*, „Public Sector Economics” 2020, nr 44 (2), s. 203-219.
- Jurek Ł., *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2012.
- Kaczmarczyk P., *Burden or Relief? Fiscal Impacts of Recent Ukrainian Migration to Poland*, IZA Discussion Paper, No. 8779, 2015, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2558358.
- Maksimowicz A., *Przemiany struktury ludności według wieku*, [w:] *Teoria przejścia demograficznego*, M. Okólski (red.), Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990.
- Matuszczyk K., *Czy imigranci pomogą rozwiązać problem demograficzny na rynkach pracy w Unii Europejskiej? Analiza polityki imigracyjnej na przykładzie polityki niemieckiej wobec uchodźców po 2015 roku*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka” 2016, nr 4 (131), s. 45-66.
- Olejnik I., *Intention to continue professional work after reaching retirement age and its determinants*, „Ekonometria. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, nr 2 (56), s. 28-41, <http://doi.org/10.15611/ekt.2017.2.02>.
- Samuelson P., Nordhaus W., *Ekonomia*, REBIS, Poznań 2012.
- Stokowski F., *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2019.
- Szukalski P., *Depopulacja – konsekwencje dla rynku pracy*, „Rynek Pracy” 2017, nr 1 (160), s. 11-19.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population Prospects 2019*, Online Edition. Rev. 1, 2019, <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>.
- Urbaniak B., Gładzicka-Janowska A., Żyra J., Kaliszczak L., Piekutowska A., Rollnik-Sadowska E., Gagacka M., *Socjoekonomika starzenia się współczesnych społeczeństw*, CeDeWu, Warszawa 2018.
- Żukowski M., *Reformy emerytalne w Europie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006.

Rola Unii Europejskiej w zapewnieniu bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie – konflikt izraelsko-palestyński

The role of the European Union in ensuring security in the Middle East the Israeli-Palestinian conflict

Streszczenie: Polityka zagraniczna prowadzona przez Unię Europejską nie ogranicza się tylko do krajów sąsiadujących. Dla państw europejskich istotne jest nawiązywanie oraz rozwijanie relacji z państwami trzecimi z całego świata. Bliski Wschód od wieków stanowi obszar o szczególnej wartości dla wielu państw również europejskich. Wśród krajów Bliskiego Wschodu to Izrael niemal zawsze znajdował się w kręgu zainteresowań członków Unii Europejskiej. Od początku istnienia państwa Izrael współpraca z państwami członkowskimi ma charakter sinusoidalny. Powodem takiej sytuacji jest przede wszystkim neutralny charakter Unii Europejskiej, która stara się nie opowiadać po żadnej stronie konfliktu izraelsko-palestyńskiego, wspiera rozwój obu podmiotów i dąży do rozwiązania konfliktu poprzez utworzenie dwóch niezależnych państw. Ponadto kraje europejskie nie stanowią w opinii władz izraelskich tak ważnego partnera do rozmów, jak chociażby Stany Zjednoczone, co powoduje traktowanie relacji z Unią Europejską drugoplanowo.

Słowa kluczowe: Bliski Wschód, Unia Europejska, Izrael, Palestyna, polityka zagraniczna

Summary: The foreign policy pursued by the European Union is not limited to neighboring countries. It is important for European countries to establish and develop relations with third countries from all over the world. The Middle East has for centuries been an area of special value for many European countries. Among the countries of the Middle East, Israel was of interest to the countries of the European Union. From the very beginning of the Jewish state, cooperation with the member states has been sinusoidal. The reason for such a situation is, first of all, the neutral nature of the European Union, which tries not to take any side of the Israeli-Palestinian conflict, supporting the development of both entities and striving to resolve it by creating two independent states. Moreover, European countries do not, in the opinion of the Israeli authorities, constitute such an important partner for talks as the United States, which means that relations with the European Union are treated as secondary.

Keywords: Middle East, European Union, Israel, Palestine, foreign policy

Wstęp

Jednym z głównych celów Unii Europejskiej (UE) określonych w artykule 8 Traktatu o Unii Europejskiej jest rozwój stosunków z państwami trzecimi. Ów artykuł określa, że w nawiązywaniu relacji z krajami spoza organizacji należy kierować się chęcią utworzenia przestrzeni dobrobytu, która będzie szerzyła wartości unijne oraz będzie wspierała utrzymanie pokoju w krajach sąsiadujących¹. Na podstawie analizy unijnego podejścia do polityki sąsiedztwa ostatnich kilkunastu lat można wywnioskować, że istotne są dwa czynniki. Po pierwsze, czynnik geograficzny – polityka sąsiedztwa dotyczy państw zlokalizowanych przy granicy UE. Po drugie, istotny jest czynnik polityczny, co oznacza, że organizacja utrzymuje relacje z tzw. państwami zaprzyjaźnionymi, co niesie ze sobą określone korzyści.

¹ Art. 8, Traktat o Unii Europejskiej.

Biorąc pod uwagę powyższe, można stwierdzić, że jednym z priorytetowych kierunków tworzenia relacji zewnętrznych przez Unię Europejską jest nawiązanie oraz utrzymanie współpracy z krajami Bliskiego Wschodu. Głównym motywem kierującym zaangażowaniem państw europejskich w ten region jest chęć utrzymania jego stabilizacji, a co za tym idzie ograniczenie eskalacji zagrożeń dla bezpieczeństwa militarnego, gospodarczego oraz politycznego krajów Unii Europejskiej jak również całego globu. Dodatkowo jest to obszar, w którym UE może wykazać swoje zaangażowanie w rozprzestrzenianie wartości europejskich chociażby związanych z promocją demokracji.

Bliski Wschód, który przez wieki stanowił arenę dla funkcjonowania wielkich cywilizacji oraz lokalizację ważnych wydarzeń historycznych, zyskał na znaczeniu dzięki panującym stosunkom międzykontynentalnym jak i swojemu położeniu geograficznemu. Przez Bliski Wschód prowadzą wszystkie główne szlaki komunikacyjne pomiędzy Azją a Europą. Istotną wartością niniejszego regionu jest również bogactwo w złoża ropy naftowej, które przyciągają wiele silnych państw. Owa chęć do kontrolowania regionów bogatych w surowce energetyczne wynika zarówno z zamiaru zabezpieczenia swoich własnych potrzeb, ale również z faktu uzależnienia światowych konkurentów od tych złóż. Bliski Wschód jest również kolebką ludzkiej cywilizacji. Właśnie w tym miejscu narodziły się trzy wielkie religie: judaizm, islam oraz chrześcijaństwo. Znajdują się tutaj miejsca uznawane przez różne religie za święte, w związku z czym ich wyznawcy domagają się prawa do powrotu lub swobodnego dostępu do tych miejsc. O zdobycie tego prawa toczono wieloletnie wojny. Dla wielu najistotniejszym miejscem na Bliskim Wschodzie jest Jerozolima, która stanowi święte miasto trzech wielkich religii. W związku z tym ciąży na niej brzmieć ciągłych konfliktów. Utworzenie państwa izraelskiego spowodowało pojawienie się wielu sporów, które przerodziły się w konflikt o wymiarze ogólnoświatowym.

Izrael z pozoru stanowi dla Europy tylko jeden z krajów Bliskiego Wschodu. Zajmuje niewielkie terytorium, nie posiada surowców mineralnych, jednak stanowi istotny element prowadzonej przez Unię Europejską polityki zagranicznej. Celem artykułu jest określenie roli, jaką pełni Unia Europejska w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa w regionie Bliskiego Wschodu. Problem badawczy stanowi określenie głównych czynników wpływających na zaangażowanie UE w tym regionie. Analiza niniejszego problemu zostanie dokonana poprzez *case study* zaangażowania UE w rozwiązanie konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Wśród owych czynników najistotniejsze wydają się uwarunkowania historyczne – szczególnie powiązania państwa izraelskiego z niektórymi krajami europejskimi. Duże znaczenie ma także demokratyczny charakter reżimu politycznego w Izraelu, który znacznie przybliżyło to państwo do krajów europejskich. Z punktu widzenia geostrategicznego istotne dla UE są także relacje Izraela z sąsiadami, których regulacja jest w interesie niemal całego świata. W artykule zostanie zweryfikowana hipoteza, zgodnie z którą rolę Unii Europejskiej w regionie Bliskiego Wschodu ocenia się jako z biegiem lat słabnącą. Hipoteza zostanie zweryfikowana przy pomocy metody historycznej, która pozwoli na identyfikację związku przyczynowo-skutkowego między relacjami w przeszłości na kształt dzisiejszych stosunków między UE i Izraelem.

Rozwój relacji między Unią Europejską a Izraelem

Początkowe pozytywne nastawienie państw europejskich do utworzenia państwa Izrael z biegiem lat ulegało osłabieniu. W latach 50. i 60. XX wieku krajem europejskim, który utrzymywał bliskie relacje z Izraelem była Francja. Głównym celem ówczesnej współpracy były kwestie

militarne – dostawy broni, szkolenia, wywiad. Izrael intensywnie współpracował również z Republiką Federalną Niemiec, lecz w tej relacji główną oś stanowiły kwestie gospodarcze.

W 1975 roku Izrael podpisał z krajami Wspólnoty pierwszą umowę o współpracy, która dotyczyła głównie kwestii gospodarczych. Niedługo później zostały zawarte deklaracje określające kształt wzajemnych stosunków. Pierwszy z takich dokumentów stanowiła deklaracja wenecka z 13 czerwca 1980 roku, w której Wspólnota Europejskie (WE) zobowiązały się do wspierania działań pokojowych, zaś Izrael do wycofania się z terenów okupowanych na rzecz Palestyńczyków². Ostatecznie jednak owa deklaracja nie zmieniła sytuacji na Bliskim Wschodzie. Deklaracja nie uznawała prawa Palestyńczyków do stworzenia własnego państwa, dlatego wywołała ich sprzeciw. W owym czasie Komisja Europejska (KE) zdecydowała o utworzeniu swojego oficjalnego Przedstawicielstwa w Izraelu, co nastąpiło rok po podpisaniu deklaracji weneckiej³. W 1987 roku KE przyjęła kolejną deklarację – brukselską, w której wyrażono poparcie dla kwestii utworzenia międzynarodowej konferencji w sprawie pokoju na Bliskim Wschodzie. Mimo dużych aspiracji, nie udało się podjąć żadnych efektywnych działań w celu realizacji tego postanowienia. Pierwsze bezpośrednie zaangażowanie państw członkowskich w kształtowanie pokoju na Bliskim Wschodzie miało miejsce dopiero w 1991 roku, kiedy koalicja antyiracka zwyciężyła w wojnie w Zatoce Perskiej. Jednak głównym inicjatorem a zarazem liderem podczas negocjacji były wówczas Stany Zjednoczone. Kilka lat później USA ograniczyło swoją działalność na Bliskim Wschodzie, co stanowiło szansę na większe zaangażowanie się WE w budowanie swojej pozycji w tym regionie. Zakończeniem długotrwałych operacji dyplomatycznych było podpisanie w 1993 roku przez przedstawiciela Izraela oraz przewodniczącego Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP) porozumienia oddającego część terytorium Palestyńczykom w zamian za zapewnienie pokoju. Fakt, że WE skłoniły strony konfliktu do podpisania umów pokojowych, dawał organizacji poczucie spełnionego obowiązku, ale również powodował konieczność sprawowania ochrony nad utrzymaniem jego postanowień. Powyższe wiązało się także z określonymi konsekwencjami finansowymi. W tym przypadku stroną, która uzyskała znacznie większe wsparcie, była Autonomia Palestyńska, która w latach 1994-2001 otrzymała pomoc materialną w wysokości ok. 3,4 mld dolarów⁴. W 1995 roku postanowiono zrewidować postanowienia sformułowane w umowie o współpracy Izraela z EWG. Podpisano umowę stowarzyszeniową oraz wysłano specjalnego wysłannika do Izraela, którego głównym zadaniem było utrzymywanie kontaktu ze stronami konfliktu. Umowa ta, podobnie jak poprzednia, osiągnęła skutek odwrotny od zamierzonego. Stosunki między Brukselą a Tel Awiwem zostały ograniczone. W styczniu 1998 roku KE opublikowała raport dotyczący roli Unii Europejskiej w procesie pokojowym na Bliskim Wschodzie, w którym Izrael został obarczony klęską pertraktacji pokojowych. W raporcie stwierdzono między innymi, że zamykanie obszarów palestyńskich spowodowało degradację gospodarczą Autonomii Palestyńskiej⁵.

Kolejny wspólny dokument, którym była deklaracja berlińska z 24 marca 1999 roku, nadał prawo OWP do ustanowienia własnego państwa, a nawet podkreślał konieczność utworzenia struktur, które zapewnią samodzielną egzystencję Palestyńczyków. Tym samym WE zniechęciły państwo izraelskie do dalszych pertraktacji na temat przyszłej współpracy tych podmiotów.

² C. du Plessix, *The European Union and Israel: A lasting and ambiguous „special” relationship*, <http://bcrfj.revues.org/6675>, s. 4 (data dostępu: 9.10.2020).

³ K. Bojko, *Stosunki Izraela z Unią Europejską w kontekście procesu pokojowego na Bliskim Wschodzie*, „Zeszyty Akademii Dyplomatycznej” 2003, nr 6, s. 5.

⁴ K. Bojko, *Polityka amerykańska wobec konfliktu na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe 2002, nr 3.

⁵ K. Jarecka-Stępień, *Działania Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej wobec konfliktu na Bliskim Wschodzie*, „Kra-kowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 1, s. 74.

Warto podkreślić, że już w 1977 roku na forum Rady Europy stwierdzono, że rozwiązanie konfliktu na Bliskim Wschodzie będzie możliwe tylko w sytuacji, gdy Palestyńczycy uzyskają prawo do posiadania swojej ziemi ojczystej. Rok później w Brukseli nastąpiła ratyfikacja umowy stowarzyszeniowej. Owo wydarzenie miało zapoczątkować cykl spotkań między przywódcami Izraela i krajów UE. Jednakże ponowne ocieplenie stosunków między Izraelem a Stanami Zjednoczonymi, a także zbyt duże zaangażowanie UE w pomoc Autonomii Palestyńskiej spowodowały ponowne ochłodzenie wzajemnych relacji. Mimo wyraźnej niechęci ze strony izraelskiej w 2002 roku doszło do podpisania kolejnej deklaracji – sewilskiej. Rezultatem prowadzonych rozmów miało być utworzenie dwóch niepodległych państw – Izraela oraz Palestyny⁶. W trakcie negocjacji kraje europejskie prezentowały wspólne stanowisko, zgodnie z którym wszystkie państwa (zwłaszcza arabskie) powinny szanować fakt istnienia państwa Izrael, a Izrael powinien opuścić tereny okupowane. Kolejnym sukcesem w relacjach UE-Izrael było zawarcie porozumienia w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa⁷. Taka forma zinstytucjonalizowania wzajemnych relacji miała podnieść rangę dwustronnych stosunków oraz zapewnić państwu Izrael o jego priorytetowym traktowaniu przez UE. W kolejnych latach dialog polityczny oraz stosunki handlowe zostały zintensyfikowane. Jednocześnie niektóre państwa członkowskie UE zwiększały swoją niechęć do współpracy z Izraelem, czego głównym powodem były działania izraelskie prowadzone wobec terytoriów palestyńskich⁸. W 2006 roku do władzy w Autonomii Palestyńskiej doszedł Hamas, uznawany powszechnie za organizację terrorystyczną. Spowodowało to znaczne ograniczenie przepływu środków finansowych z UE wspierających tworzenie państwa palestyńskiego. Widząc osłabienie relacji między Izraelem i UE, a więc ograniczenie strefy wpływów na Bliskim Wschodzie, ówczesne władze Francji zaproponowały powołanie do życia Unii dla Śródziemnomorza, która wzmocniłaby struktury współpracy w tym rejonie. Ostatecznie Unia została ustanowiona w 2008 roku, a swoim zasięgiem objęła wszystkie państwa UE oraz 16 państw trzecich. Współpraca w ramach tego gremium miała dotyczyć przede wszystkim poprawy transportu morskiego, bezpieczeństwa, kwestii ekologicznych, współpracy naukowej, społecznej, humanitarnej oraz politycznej⁹. Również ta forma współpracy nie odniosła spektakularnego efektu. Niechęć Izraela do intensyfikacji relacji z Europą została ponownie zintensyfikowana w 2011 roku, kiedy zdecydowano o przyjęciu Palestyny do UNESCO, oraz w 2012 roku, kiedy przyznano jej status nieczłonkowskiego państwa obserwatora przy Zgromadzeniu Ogólnym ONZ¹⁰.

Po wejściu w życie traktatu lizbońskiego nastąpiła duża zmiana w kształtowaniu polityki Unii Europejskiej. Postanowienia zawarte w dokumencie dały możliwość podejmowania nowych inicjatyw w ramach polityki zagranicznej. Utworzono nowe instytucje, tj. przewodniczącego Rady Europejskiej, Wysokiego Przedstawiciela ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, oraz Europejską Służbę Działań Zewnętrznych, co miało duży wpływ na upowszechnienie działań podejmowanych w ramach prowadzenia polityki zewnętrznej Unii Europejskiej. W tym samym czasie świat zachodni zmagął się ze skutkami kryzysu finansowego, co spowodowało konieczność racjonalizacji

⁶ P. Osiewicz, *Polityka Unii Europejskiej wobec regionu Bliskiego Wschodu*, [w:] *Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, M. Rewizorski (red.), Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 121.

⁷ L. Nobel, *Israel-EU Cooperation on Counter Terrorism*, <http://just250.net/iepn/images/stories/papers/IsraelEUCooperationCounterterrorism.pdf>, s. 3 (data dostępu: 9.10.2020).

⁸ O. Eran, *A Reversal in Israel-EU relations? „Strategic Assessment”* 2009, nr 1, s. 59.

⁹ A. Kopczyńska, *Działania Wspólnot Europejskich / Unii Europejskiej na rzecz pokoju izraelsko-palestyńskiego*, „*Studia Europejskie*” 2009, nr 1, s. 65.

¹⁰ S. Pardo, *Going West: Guidelines for Israel's Integration into the European Union*, „*Israel Journal of Foreign Affairs*” 2009, nr 2, s. 52.

prowadzonej polityki. Natomiast na Bliskim Wschodzie rozpoczęła się zapoczątkowana w Tunezji Arabska Wiosna. W efekcie kumulacji różnych czynników, negatywne konsekwencje wydarzeń w krajach arabskich dotarły również do państw Unii Europejskiej. Wśród nich najbardziej dotkliwe dla Europy okazały się fala uchodźców i związana z nią nielegalna emigracja oraz zwiększona częstotliwość zamachów terrorystycznych. W 2008 roku nasiliły się również napięcia pomiędzy Izraelem a rządzącym w Palestynie Hamasem, co zakończyło się 22-dniową ofensywą pod kryptonimem „Płynny Ołów”. Kolejna, podobna sytuacja miała miejsce w 2014 roku, kiedy w operacji „Ochronny Brzeg” śmierć poniosło ponad 2100 Palestyńczyków oraz 72 Izraelczyków¹¹.

Stosunek Unii Europejskiej po eskalacji konfliktu między Izraelem a Palestyną pozostał niezmienny. Kraje europejskie wciąż opowiadają się za utworzeniem dwóch niezależnych państw, a negocjacje dotyczące podziału terytorialnego powinny być prowadzone z OWP. Jednocześnie UE uznała budowę osiedli żydowskich na Zachodnim Brzegu Jordanu oraz we Wschodniej Jerozolimie (Terytoriach Palestyńskich) za nielegalną. Od kilkudziesięciu lat UE ma największy wkład w budowę państwa palestyńskiego, wspierając finansowo tworzenie jego instytucji. Z drugiej strony Europa potępia wszelkie akty terroru, a operacje skutkujące zabiciem tysięcy Palestyńczyków uznaje za działania służące ochronie obywateli Izraela.

Przez dekady Unia Europejska prezentowała stosunkowo jednolitą linię wobec Izraela i sposobu osiągnięcia pokoju na Bliskim Wschodzie. W drugiej dekadzie XXI wieku, kiedy ujawniły się nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa oraz problemy wewnętrzne Unii Europejskiej, relacje z państwami trzecimi zostały zepchnięte na drugi plan. Priorytetem UE stała się walka z kryzysem migracyjnym oraz kształtowanie nowych relacji z występującą z Unii Wielką Brytanią.

Czynniki uniemożliwiające nawiązanie bliskiej współpracy między Izraelem a UE

Kraje europejskie oraz Izrael mają różne podejścia do prowadzenia polityki, różne priorytety oraz różne oczekiwania wobec wzajemnej relacji. Wszystkie powyższe czynniki skutkują niskim poziomem współpracy. Najważniejszą kwestią, która różni powyższe państwa są oczekiwania wobec zakończenia konfliktu na Bliskim Wschodzie. Mimo że w deklaracjach zarówno parlamentarzystów, jak i opinii publicznej często formułowane jest poparcie dla utworzenia dwóch niezależnych państw oraz negocjacji jako środka do osiągnięcia konsensu, władze Izraela nie widzą w takim sposobie szansy trwałego rozwiązania konfliktu na Bliskim Wschodzie¹².

Rozbieżność w interesach obu podmiotów również stanowi oś sporu, która uniemożliwia nawiązanie bliższej relacji. Priorytetem UE jest stabilizacja regionu oraz włączenie go do swojej strefy wpływów. Powyższe miało zostać osiągnięte poprzez utworzenie Partnerstwa Śródziemnomorza, a następnie Unii na rzecz Regionu Morza Śródziemnego, w której uczestniczył Izrael oraz państwa arabskie zlokalizowane w tym regionie. Głównymi założeniami współpracy w ramach tych ugrupowań było utrzymanie bezpieczeństwa dostaw ropy i gazu do Europy, zbliżenie Izraela z państwami arabskimi oraz szerzenie europejskich standardów politycznych w krajach spoza Unii¹³. W polityce prowadzonej przez UE widać zatem dążenia do zachowania równowagi między interesami Izraela a preferencjami formułowanymi przez jego arabskich sąsiadów. Taki

¹¹ J. Zając, *Unia Europejska wobec konfliktu izraelsko-palestyńskiego w latach 2009-2017*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 252.

¹² D. Levy, *The Peace Process Is Back*, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/07/24/the_peace_process_could_actually_work (data dostępu: 9.10.2020)

¹³ J. Bartnik, *Od Partnerstwa Eurośródziemnomorskiego do Unii na rzecz Regionu Morza Śródziemnego – rozwój i ewolucja współpracy Unii Europejskiej i państw obszaru MENA*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2015, nr 2(14), s. 27.

stan rzeczy jest interpretowany przez władze izraelskie jako niekonsekwencja, ponieważ z jednej strony UE wyraża poparcie dla utworzenia osobnego państwa palestyńskiego i neguje wszelkie działania opóźniające realizację tego celu, zaś z drugiej strony konsekwentnie krytykuje przemoc i terror palestyńskich organizacji, podkreślając troskę o bezpieczeństwo Izraela. W tym miejscu warto wspomnieć, że wiele organizacji funkcjonujących w Palestynie, np. Palestyński Islamski Dżihad zostało umieszczonych na liście organizacji terrorystycznych sformułowanej po zamachach z 11 września 2001 roku¹⁴. Konsekwencją tej sytuacji było zamrożenie wszystkich palestyńskich środków finansowych zdeponowanych w państwach członkowskich. Wspomniana lista początkowo nie uwzględniała jednak cywilnych struktur Hamasu ani libańskiego Hezbollahu, co wzbudziło niezadowolenie rządu izraelskiego. Sytuacja uległa zmianie dopiero po zwycięstwie Hamasu w wyborach do Zgromadzenia Narodowego, kiedy owa organizacja zaczęła współtworzyć rząd. Dojście do władzy tego ugrupowania zmieniło sytuację w regionie, bowiem zostały odrzucone wszystkie dotychczasowe ustalenia dotyczące pokoju z Izraelem zawarte zarówno z Unią Europejską, jak i Stanami Zjednoczonymi¹⁵. W związku z powyższym UE odrzuciła wynik wyborów w Palestynie, co z kolei spotkało się z potępieniem krajów arabskich oraz znacznie osłabiło zaufanie Palestyńczyków do Europy. W 2013 roku terrorystyczny pion Hezbollah trafił na listę organizacji terrorystycznych, co z jednej strony uzyskało aprobatę ówczesnego premiera Izraela Binjamina Netanjahu, choć jego zdaniem wydzielenie takiego pionu organizacji jest niemożliwe¹⁶. Władze izraelskie za główną słabość polityki UE wobec Bliskiego Wschodu uważają niezdolność do implementacji postanowień podpisywanych wielokrotnie deklaracji współpracy.

Inną ważną sytuacją, która osłabiła pozycję Unii Europejskiej w Izraelu, była kwestia wojny w Iraku. Biorąc pod uwagę zagrożenie, jakie dla bezpieczeństwa państwa izraelskiego stwarzał reżim Saddama Husajna, Izrael poparł działania prowadzone przez Stany Zjednoczone w celu stabilizacji sytuacji w regionie. Kraje Unii Europejskiej, tzn. Francja, Belgia i Niemcy, zdecydowanie potępiły operację iracką. Polityczne podziały w Europie zostały uznane przez władze Izraela za okazję do umocnienia relacji z krajami UE, które zajęły stanowisko proamerykańskie. Izrael znalazł wówczas sojuszników w nowych krajach Unii, takich jak Polska, Czechy i Węgry. Negatywny stosunek do krajów starej Unii został utrwalony przez wielokrotne spotkania przedstawicieli UE z Jasirem Arafatem, nielubianym zarówno przez Izraelczyków, jak i Amerykanów. Niekonsekwencja w działaniach podejmowanych przez Brukselę wynikała głównie z chęci pełnienia roli obiektywnego pośrednika między stroną żydowską a arabską. Owa strategia miała na celu uniknięcie izolacji Palestyny w stosunkach międzynarodowych, a co za tym idzie miała doprowadzić do pokojowego rozwiązania wieloletniego konfliktu. Był to zabieg polityczny, który miał za zadanie przynieść korzyści w przyszłości. Zmienność stanowiska UE w stosunku do Izraela wynika również z konstrukcji prawno-administracyjnej Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa. Decyzje w ramach tej polityki są podejmowane na szczeblu międzyrządowym, wymagają uzyskania konsensusu, o który trudno w kwestii relacji z państwem Izrael. We wspomnianej wcześniej sprawie zaliczenia Hezbollahu do organizacji terrorystycznych, która spotkała się z dużą niechęcią ze strony Francji zaś pełnym poparciem Holandii, konsensus oznaczał uznanie

¹⁴ S. Niedziela, Kwestia palestyńska: eskalacja konfliktu 2008-2009, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, nr 3, s. 72.

¹⁵ P. Osiewicz, *Polityka Unii Europejskiej...*, dz. cyt., s. 131.

¹⁶ J. Kanter, J. Rudoren, *European Union Adds Military Wing of Hezbollah to List of Terrorist Organizations*, The New York Times, http://www.nytimes.com/2013/07/23/world/middleeast/european-union-adds-hezbollah-wing-to-terror-list.html?pagewanted=all&_r= (data dostępu: 10.10.2020).

tylko jednego z pionów organizacji za terrorystyczną¹⁷. Po 2013 roku różnice w stosunkach państw członkowskich do Izraela zaczęły słabnąć. Ponownie rosną również oczekiwania co do całkowitego rozwiązania konfliktu na Bliskim Wschodzie. Państwa członkowskie są zgodne również co do tego, że konieczne jest zmuszenie władz Izraela do opuszczenia terytoriów okupowanych.

Inną różnicą między krajami europejskimi a Izraelem jest wizja przyszłego funkcjonowania tego państwa. Dla państw członkowskich UE Izrael powinien w przyszłości dorównać krajom europejskim pod względem rozwoju demokracji przedstawicielskiej czy kapitalizmu rynkowego. Powinien również utrzymywać stałe, pokojowe stosunki z sąsiadami. W Izraelu natomiast panuje przekonanie o mesjanistycznej wyjątkowości państwa. Izrael to żydowskie państwo narodowe, którego głównym celem na podstawie „prawa do powrotu” jest posłannictwo ochrony przed prześladowaniem Żydów z całego świata. Ze względu na otoczenie arabskich sąsiadów, mieszkańcy Izraela często odczuwają poczucie wyalienowania w sensie kulturowym, społecznym i politycznym.

Negatywny wpływ na stosunki pomiędzy Unią Europejską a Izraelem miała również fala antysemityzmu po wybuchu drugiego powstania społeczności palestyńskiej przeciwko izraelskiej okupacji w Palestynie w latach 2000-2004 (intifada – Al-Aksa). Ów antysemityzm obserwowany był w wystąpieniach ludności pochodzenia arabskiego zamieszkującej kraje Unii Europejskiej. Informacje na ten temat były przekazywane przez media izraelskie, które upowszechniały opinię o stronniczości UE wobec państwa Izrael. Najwięcej tego typu wystąpień miało miejsce we Francji, zamieszkiwanej przez ok. 5 mln muzułmanów¹⁸. Władze Izraela obwiniły UE o zaognienie sytuacji na Bliskim Wschodzie. Z niechęcią spotkał się również fakt przekazywania znacznych środków finansowych do Palestyny oraz brak mechanizmów kontroli ich wydatkowania. Pojawiały się również oskarżenia o współfinansowanie działalności organizacji terrorystycznych funkcjonujących na terenie Autonomii Palestyńskiej.

Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości, że relacje Izraela z Unią Europejską są skomplikowane. Mimo wielu powiązań zarówno historycznych, cywilizacyjnych, jak i kulturowych stanowią dwa zupełnie inne podmioty prawa międzynarodowego. Powyższe wynika przede wszystkim z uwarunkowań geopolitycznych. Izrael znajduje się w ciągłej gotowości wojennej, podczas gdy Europa od dekad trwa w stanie względnego pokoju. Powoduje to formułowanie zupełnie różnych priorytetów w założeniach polityki zagranicznej. Jednakże, mimo wielu czynników, które nie sprzyjają tworzeniu powiązań oraz osłabiają wzajemne zaufanie, Izrael jest dla UE naturalnym sojusznikiem zarówno w kontekście gospodarczym, jak i strategicznym. Europejskie władze mają świadomość, że nie są takim samym partnerem do rozmów o współpracy, jak chociażby Stany Zjednoczone. Nie mają również do zaoferowania tylu korzyści, które przekonałyby władze izraelskie do nawiązania bliższej relacji. Ponadto, w zamian za swoje wsparcie w rozwiązaniu konfliktu na Bliskim Wschodzie, oczekują zmian, które jak pokazują wieloletnie pertraktacje, są niemożliwe do zaakceptowania i spełnienia przez stronę izraelską. Mimo że idea integracji Izraela z UE cieszy się stosunkowo dużym poparciem społecznym, to obecność bardzo licznej diaspory arabskiej w Europie, która wpływa na podejmowane decyzje polityczne, w znacznym stopniu hamuje

¹⁷ A. Primor, *Solana to Haaretz: New rules of war needed for age of terror*, <http://www.nauka.gov.pl/horyzont-2020/program-horyzont-2020.html> (data dostępu: 10.10.2020)

¹⁸ K. Bojko, *Stosunki Izraela...*, dz. cyt., s. 20.

wszelkie formy zbliżania się tych dwóch podmiotów. Tym samym hipoteza założona we wstępie niniejszego artykułu została potwierdzona: rola Unii Europejskiej w zapewnieniu bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie maleje.

Bibliografia

- Bartnik J., *Od Partnerstwa Eurośródziemnomorskiego do Unii na rzecz Regionu Morza Śródziemnego – rozwój i ewolucja współpracy Unii Europejskiej i państw obszaru MENA*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2015, nr 2(14), s. 23-35.
- Bojko K., *Polityka amerykańska wobec konfliktu na Bliskim Wschodzie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 3, s. 177-218.
- Bojko K., *Stosunki Izraela z Unią Europejską w kontekście procesu pokojowego na Bliskim Wschodzie*, „Zeszyty Akademii Dyplomatycznej” 2003, nr 6., s. 3-25.
- Eran O., *A Reversal in Israel-EU relations? „Strategic Assessment”* 2009, nr 1, 59-68.
- Jarecka-Stępień K., *Działania Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej wobec konfliktu na Bliskim Wschodzie*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 1, s. 59-80.
- Kanter J., Rudoren J., *European Union Adds Military Wing of Hezbollah to List of Terrorist Organizations*, “The New York Times”, http://www.nytimes.com/2013/07/23/world/middleeast/European-union-adds-hezbollah-wing-to-terror-list.html?pagewanted=all&_r=.
- Kopczyńska A., *Działania Wspólnot Europejskich/Unii Europejskiej na rzecz pokoju izraelsko-palestyńskiego*, „Studia Europejskie” 2009, nr. 1, s. 59-85.
- Levy D., *The Peace Process Is Back*, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/07/24/the_peace_process_could_actually_work.
- Niedziela S., *Kwestia palestyńska: eskalacja konfliktu 2008-2009*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, nr 3, s. 69-88.
- Nobel L., *Israel-EU Cooperation on Counter Terrorism*, [http://just250.net/iepn/images/stories/papers/IsraelEU CooperationCounterterrorism.pdf](http://just250.net/iepn/images/stories/papers/IsraelEU%20CooperationCounterterrorism.pdf).
- Pardo S., *Going West: Guidelines for Israel's Integration into the European Union*, „Israel Journal of Foreign Affairs” 2009, nr 2, s. 51-62.
- Plessix C., *The European Union and Israel: A lasting and ambiguous „special” relationship*, <http://bcfj.revues.org/6675>.
- Primor A., *Solana to Haaretz: New rules of war needed for age of terror*, <http://www.nauka.gov.pl/horyzont-2020/program-horyzont-2020.html>.
- Rewizorski M. (red.), *Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, Wyd. Difin, Warszawa 2011.
- Skorzycki M., *Polityczny wymiar relacji między Unią Europejską a Państwem Izrael*, „Przegląd Europejski” 2014, nr 4, s. 71-107.
- Traktat o Unii Europejskiej, Dz.Urz. UE 2016 C 202.
- Zajac J., *Unia Europejska wobec konfliktu izraelsko-palestyńskiego w latach 2009-2017*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 249-262.

Separatyzmy w zachodniej Europie na przełomie XX/XXI wieku – wciąż istniejący problem?

Separatism in Western Europe at the turn of the XX and XXI century – is it still existing problem?

Streszczenie: Separatyzmy są zjawiskiem mniej lub bardziej powszechnym w niemal każdym zakątku Europy. Jedne są zjawiskiem martwym, drugie kwestią żywą (jak choćby Katalonia czy Szkocja). Generalnie są tworem groźnym dla integralności terytorialnej państwa, którego dotyczą, a może nawet całego regionu. Oczywiście z drugiej strony można zauważyć, iż każdy naród ma prawo do samostanowienia o sobie. Należy jednak postawić pytanie, co uznajemy za naród, jaką wspólnotę? Jakie są ramy i granice pomiędzy narodem a mniejszością etniczną? Separatyzmy są kwestią bardzo delikatną, na którą niektóre państwa reagują (i nie ma co się im dziwić) dosyć alergicznie. Stanowią one bowiem zagrożenie dla siły całej społeczności danego państwa, nierzadko prowadząc do osłabienia go, aktów terroru czy skrajnie nawet wojny domowej. W tekście zostaną przedstawione i przeanalizowane najważniejsze separatyzmy (te ożywione, jak i wygasłe – przynajmniej obecnie) w Europie Zachodniej. Często Europejczycy pomimo, a może właśnie dlatego, że są we Wspólnocie Europejskiej, zapominają, iż tak naprawdę śpią na przysłowiowej beczce prochu, gdzie wybuch może nastąpić niespodziewanie niemal w każdej chwili i zakłócić ich europejski spokój.

Słowa kluczowe: separatyzm, Katalonia, IRA, Szkocja, Bretania, Baskonia, Piemont, Bawaria, terroryzm, zamachy, niepodległość, niezależność, independentyzm, wojna, powstanie, państwo, walka, niezależność, suwerenność, autonomia, region, integralność

Summary: Separatism is a phenomenon more or less common in almost every corner of Europe. Some are a dead phenomenon, the other a living issue (such as Catalonia or Scotland). Generally, they are a creation that is dangerous to the territorial integrity of the state they concern, and maybe even the entire region. Of course, on the other hand, it can be seen that every nation has the right to self-determination. However, a question should be asked: what do we recognize as a nation, which community? What are the frames and boundaries between a nation and an ethnic minority? Separatism is a very delicate issue to which some countries react (and no wonder) quite allergically. They constitute a threat to the strength of the entire community of a given country, often leading to its weakening, acts of terror or even civil war. The text presents and analyzes the most important separatisms (both animated and extinct - at least now) in Western Europe. Often, Europeans, despite or perhaps precisely because they are in the European Community, forget that they are actually sleeping on the proverbial powder keg, where an explosion can occur unexpectedly at almost any moment and disturb their European peace.

Keywords: separatism, Catalonia, IRA, Scotland, Brittany, Basque Country, Piedmont, Bavaria, terrorism, attacks, independence, independence, independentism, war, uprising, state, nation, struggle, independence, sovereignty, autonomy, region, integrity

*Regionalizm wzbogaca życie; separatyzm je zubaża*¹
(Karel Čapek)

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania będzie wskazanie problemu wciąż istniejących separatyzmów na kontynencie europejskim, stricte w jej zachodniej części. Dokonana zostanie w pierwszej kolejności charakterystyka pojęć niezbędnych dla tematu, jak i czynniki determinujące ruchy

¹ O.pl Polski Portal Kultury; <http://cytaty.o.pl/tag/separatyzm/> (10.05.2020).

separatystyczne. Następnie omówione zostaną poszczególne, wybrane separatyzmy. Założeniem pracy jest ukazanie czytelnikowi możliwego kierunku rozwoju sytuacji, co bez mała ma ogromne znaczenie dla stabilności i bezpieczeństwa całego kontynentu europejskiego, a nie tylko obszaru, którego ów separatyzm dotyczy. Horyzont czasowy pracy to przełom XX/XXI wieku, aczkolwiek za główny punkt zwrotny przyjmuje się rok 2030. Zastosowana metoda badawcza oparta jest zasadniczo na analizie porównawczej, a własną metodologię stanowi autorska analiza i ocena rozwoju sytuacji poszczególnych separatyzmów. Autor stawia hipotezę, że większość z omawianych w tekście separatyzmów zostanie albo unicestwiona (samoistnie), albo zmarginalizowana w perspektywie roku 2030, w wyniku pogłębienia integracji europejskiej, co zdają się potwierdzać kolejne deklaracje unijnych ministrów. Chociaż nie da się w pełni stwierdzić, jaka ostatecznie będzie Europa, jest to bowiem uzależnione choćby od wyników wyborów do Parlamentu Europejskiego, a w związku z tym tego, czy Europa pójdzie w stronę głębszej integracji (o tym może zadecydować lewicowa większość sprzyjająca intensyfikacji współpracy unijnej), czy też podryfuje w kierunku, tzw. „Europy Ojczyzn” (czemu z kolei sprzyjają ruchy i politycy prawicowi). Inna hipoteza natomiast jest taka, że plany głębszej integracji zostaną ostatecznie pogrzebane poprzez rosnące nastroje antyunijne w niektórych państwach członkowskich Wspólnoty, co jednak wg autora jest mało prawdopodobne.

Praca ma na celu analizę separatyzmów występujących w Europie, zwłaszcza w XXI wieku. Wiele z nich, niektórzy zapewne uważają za wymarłe lub będące na wymarciu. Inni z kolei mają prawo sądzić, iż separatyzmy (niektóre) nie tyle są zdezaktywowane, lecz wyciszone, uspięne. Zapewne i jedni, i drudzy mają rację. Zadaniem więc, które zostało podjęte w tej pracy, jest pokazanie stanowiska, iż separatyzmy tak naprawdę, choć nie mówi się o nich w mediach na bieżąco, dalej żyją swoim życiem, a niektóre z nich nawet się rozwijają. Zapewne niewielu ludzi zdaje sobie sprawę, że w samej Europie można doliczyć się kilkunastu obszarów potencjalnie niebezpiecznych pod kątem separatystycznym. Zostaną one oczywiście w dalszej części pracy omówione w mniej lub bardziej wyczerpujący sposób.

Definicja pojęć kluczowych

Na wstępie rozważań, należy wyjaśnić czym właściwie jest separatyzm. W tym celu posłużymy się następującą definicją: separatyzm (z łac. *separatio* – oddzielenie) – jest niczym innym, jak dążeniem narodu bądź ludności zamieszkującej w danym państwie do utworzenia (wydzielenia) własnego, suwerennego państwa. W jaki sposób może się przejawiać? Są tego różne sposoby, czyli: 1) w działaniach legalnych, a co za tym idzie pokojowych (np. ruch separatystyczny w Quebecu w Kanadzie), 2) w działaniach nielegalnych, aczkolwiek nadal pokojowych (np. bierny opór Mahatmy Gandhiego w Indiach), 3) w działaniach nielegalnych, tzn. zbrojnych (np. wojna secesyjna w USA w latach 1861-65)². Inna definicja, choć o podobnym znaczeniu, określa separatyzm jako polityczne dążenie do oderwania się określonego terytorium od jakiegoś państwa i skonstruowanie niezależnej struktury państwowej, tudzież dokonanie inkorporacji tegoż terytorium do kraju sąsiedniego. Należy jednak postawić pytanie, gdzie tego typu separatyzmy występują, jaki jest ich najczęstszy obszar występowania? Takie tendencje mają miejsce na obszarach przygranicznych bądź tam, gdzie polityczne, religijne czy narodowościowe mniejszości zamieszkują wyodrębnione terytorium. W tym przypadku należy także wyjaśnić

² Słownik pojęć i organizacji międzynarodowych – separatyzm; <http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/haslo-separatyzm> (data dostępu: 14.03.2020).

zagadnienie grupy etnicznej, którą określa się jako grupę społeczną, charakteryzującą się poczuciem wspólnego pochodzenia i kultury oraz więzią grupową, która w większości przypadków opiera się na wspólnocie językowej, terytorialnej, a także wspólnych doświadczeniach historycznych, poczuciu wyobcowania wobec innej grupy oraz posiadającą własną odrębną nazwę. Grupy etniczne również bez wątpienia przejawiają tendencje separatystyczne, dlatego ważne było wyjaśnienie znaczenia tegoż rodzaju podmiotu relacji³.

Hasło separatyzmu nierozłącznie można wiązać z nacjonalizmem, jeżeli chodzi o jego formę zdecydowanie radykalną. Czym właściwie jest nacjonalizm? Tego zagadnienia definicje są rozmaite. Zostaną na tym miejscu przytoczone najwymowniejsze (zdaniem autora).

Według Józefa Kukułki, ideologia nacjonalizmu zaistniała w pierwocinach rozwoju państw narodowych. Początkowo uzyskała aprobatę młodej burżuazji, wówczas to powstał nacjonalizm kulturowy, z którego kolejno wykreował się nacjonalizm polityczny. Wysuwa on żądanie totalnej independencji narodowej, a także respektowania prawa do samookreślenia. Niektóre narody w swych nacjonalizmach ograniczają się do działań na rzecz uzyskania „jedynie” autonomii politycznej, językowej czy religijnej. Jednakże z biegiem czasu stał się (nacjonalizm) *manifestacją zewnętrzną świadomości i rozwoju cywilizacyjnego wspólnot narodowych*. W znaczeniu stricte składa się na ideologię, wyjaśniającą i uzasadniającą egzystencję narodu w *przeszłości, teraźniejszości i przyszłości*. Jest czynnikiem wspomagającym walkę o własną podmiotowość państwową, instytucje narodowe oraz struktury kooperacji, które zapewniają równoprawne relacje z pozostałymi narodami⁴.

Ernest Gellner uważa nacjonalizm za pewien rodzaj patriotyzmu funkcjonującego w warunkach współczesnego nam świata. Jest to zasada polityczna określająca, iż jednostki polityczne powinny pokrywać się z jednostkami narodowościowymi. Gellner postuluje granice homogeniczne oparte na własnej kulturze. Wprowadza pojęcie nacjonalizmów potencjalnych, z których część może perspektywistycznie przekształcić się w nacjonalizmy rzeczywiste, tj. batalię o własne państwo. Podkreśla on także narodotwórcze funkcje nacjonalizmu – *to nie naród tworzy nacjonalizm, ale przeciwnie: nacjonalizm kształtuje naród*⁵.

Z kolei profesor Jacek Bartyzel opisuje nacjonalizm jako termin wysoce problematyczny ze względu na to jak jest przedstawiany w dyskursie medialnym, potocznym, a także, co ciekawe, naukowym. W tych trzech „światach” funkcjonuje ono jako pejoratywny epitet (pomijając kraje kręgu anglosaskiego). Zgodnie ze zwyczajem nacjonalizm definiowany jest jako bezzasadne wywyższanie (czy wręcz absolutyzację) własnego narodu oraz głoszenie nienawiści do innych narodów czy mniejszości etnicznych i pragnienie ich ujarznienia, a w skrajnych wypadkach nawet eksterminacji. Zdaniem Bartyzla można nawet mówić o lansowaniu przez współczesne elity lewicowe oraz skrajnie liberalne nacjonalizmu jako wroga publicznego (*hostis*), częstokroć identyfikowanego (nie zawsze zresztą słusznie) z faszyzmem oraz rasizmem. Rzeczą jasną jest fakt, iż nie brakuje interpretacji dostrzegających w ramach nacjonalizmu umiarkowanych odłamów⁶.

³ T. Jerzak, *Separatyzm i terroryzm o podłożu etnicznym w Europie Zachodniej*, <http://www.psz.pl/tekst-1132/Tadeusz-Jerzak-Separatyzm-i-terroryzm-o-podlozu-etnicznym-w-Europie-Zachodniej> (data dostępu: 14.03.2015).

⁴ J. Kukułka, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982, s. 114-117.

⁵ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991, s. 58-59.

⁶ J. Bartyzel, *Pojęcie, geneza i próba systematyki głównych typów nacjonalizmu*, <http://www.legitymizm.org/systematyka-nacjonalizmu> (data dostępu: 14.03.2020).

Bartyzel podaje także generalny przejaw „hostylizacji”⁷ nacjonalizmu jest utożsamianie go z szowinizmem, czyli z postawą, a także poglądem, co do którego panuje pewne przekonanie, iż oznacza on *wyolbrzymione, bezkrytyczne i niezreflektowane uczucie przywiązania i podziwu dla własnego kraju, grupy etnicznej lub społecznej i/albo przywódcy oraz wyolbrzymiania ich zalet, a pomniejszania lub negowania ich wad, idące zazwyczaj w parze z równie przesadnym i nieuzasadnionym deprecjonowaniem innych krajów, narodowości i osób*⁸.

Analizując powyższe przykładowe definicje nacjonalizmu, należy stwierdzić, że między nim a separatyzmem mimo wszystko nie można postawić znaku równości. Interakcje między tymi dwoma pojęciami sprowadzają się do wniosku, iż nacjonalizm grup narodowych jest zjawiskiem znacznie szerszym i pierwotnym w stosunku do separatyzmu. Nacjonalizm bowiem występuje nie tylko wśród narodów, które prowadzą walkę narodowyzwoleńczą, lecz odnosi się również do państw i narodów, które już od stuleci posiadają suwerenność⁹.

Determinanty ruchów separatystycznych

Po zaprezentowaniu definicji zarówno separatyzmu, jak i nacjonalizmu należy dokonać eksplanacji zagadnienia terroryzmu etnicznego (czytaj: narodowościowego). Genezy tegoż zagadnienia należy dopatrywać się (podobnie jak wcześniej analizowanego separatyzmu) już w czasach upadku imperiów – osmańskiego i habsburskiego, a więc przed rozpoczęciem I wojny światowej. Aczkolwiek można postawić pytanie: od kiedy termin ten można zastosować odnośnie skali globalnej? Bez wątplenia są to czasy dopiero po II wojnie światowej, kiedy świat wszedł w nową tendencję – dążenia na wszystkich płaszczyznach w jednym kierunku, tj. ku powszechnej globalizacji życia codziennego (polityka, ekonomia, kultura etc.). Tak więc terroryzm etniczny ma na celu radykalne (siłowe) przeciwstawianie się globalizacji, ale przede wszystkim dążenie także do zyskania pewnej autonomii (w sensie stricte) do wywalczenia dla swojej mniejszości etnicznej suwerenności, a skrajnie niepodległości (w sensie largo). Wreszcie należy zapytać o strukturę owych konfliktów, jaka ona właściwie jest? W ogóle trzeba wiedzieć, iż kwestie dotyczące etniczności nie są prostymi sprawami, a więc ich natura (tj. problemów dotyczących etniczności) z całą pewnością jest złożona. Konstrukcja więc konfliktów etnicznych jest rozbudowana, a wiąże się to z coraz intensywniejszym umiędzynarodawianiem się stosunków między państwami, a także osłabianiem monopolu władzy wewnątrzpaństwowej na rzecz grup etnicznych dążących do pewnej samodzielności¹⁰.

Zanim zostanie dokonana analiza wybranych separatyzmów Europy Zachodniej, należy przytoczyć przesłanki tych zjawisk na omawianym obszarze, tzn. co doprowadziło, jakie czynniki, do zaistnienia owych dążeń separatystycznych. Oczywiście każdy konflikt ma swoje własne korzenie, aczkolwiek bez wątplenia jest pewien wspólny mianownik, swoisty kanon czynników odnośnie wszystkich dążeń, zarówno suwerennościowych, jak i skrajnie niepodległościowych.

Michael Brown przytoczył cztery rodzaje źródeł sporów internalnych państwa. Zaznaczył on czynniki: 1) strukturalne; 2) polityczne (przede wszystkim ideologie narodowe, dyskryminujący charakter zwyczajów politycznych, strategie grup narodowych); 3) gospodarczo-społeczne

⁷ Hostylizacja (z łac. *hostis* – wróg publiczny) – termin wprowadzony przez profesora Jacka Bartyzla, oznaczający tworzenie wroga publicznego, np. poprzez przypisanie mu jakiegoś cechy, niekoniecznie prawdziwej (np. przypisanie nacjonalizmowi cech szowinizmu) – przypis odautorski.

⁸ J. Bartyzel, *Szowinizm*, [w:] *Encyklopedia „białych plam”*, t. XVII, Radom 2006, s. 77-78.

⁹ M. Topczewska, *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, „Studia Europejskie” 2001, nr 1, s. 105.

¹⁰ T. Jerzak, *Separatyzm i terroryzm...*, dz. cyt. (data dostępu: 26.04.2020).

(m.in. problemy ekonomiczne, dyskryminujący system); 4) kulturowe (choćby dyskryminacja kulturowa). Rzeczą jasną jest, że na odrębność separatyzmów w Europie Zachodniej wpływ ma zarówno ich pochodzenie, jak i obecny sposób przejawiania się. Fundamentem wyodrębnienia ich spośród pozostałych ruchów narodowych są więc odmienne okoliczności ich powstania oraz funkcjonowania¹¹.

Co należy zauważyć w myśl wyżej wspomnianego czynnika strukturalnego, to to, iż grupy narodowe przejawiające tendencje ku separatyzmowi w Europie Zachodniej są terytorialnie zwarte. Chodzi o to, że naturalny charakter granic ułatwiał obronę, a także był swoistą tamą dla mieszania się ludności. Stąd więc silne wśród narodów przywiązania do danego terytorium. Nottabene wszystkie mniejszości, z wyjątkiem Basków, mieszczą się w granicach jednego kraju. Trzeba zauważyć, iż brak jest, w odróżnieniu od państw Europy Środkowej i Wschodniej, mniejszości wywodzących się z narodu dominującego w sąsiadującym kraju¹² (idealnie wpisuje się tutaj przykład Ukrainy i mniejszości rosyjskiej w jej wschodniej części, a jeszcze ściślej Krymu – prawnie ukraińskiego, a ludnościowo rosyjskiego). Pewnym wyjątkiem jest właściwie kwestia irlandzka, lecz o tym i innych przykładach będzie mowa nieco dalej.

Analiza czynnika politycznego oczywiście wymaga sięgnięcia do historii pewnych procesów w tej materii, które miały miejsce w niektórych państwach Europy Zachodniej, gdzie występują ruchy głoszące autonomię regionalną. Chodzi tu o Francję, Wyspy Brytyjskie, Belgię i Hiszpanię, które po II wojnie światowej miały strukturę unitarystyczną. Aczkolwiek centralne zarządzanie regionami okazało się jednak być nieefektywnym. Co więc spowodowało zmianę ustroju terytorialnego tych krajów? Był to bez wątpienia wzrastający wskaźnik dążeń separatystycznych mający swoje apogeum w latach 60. i 70. – XX wieku. Postanowiono więc o federalizacji, którą prawnie usankcjonowano w Belgii. Z kolei Hiszpania wciąż pozostaje państwem niepodzielnym, lecz jednocześnie uznającym prawo do autonomii narodów i regionów¹³.

Relacje między narodami w państwach są uzależnione w dużym stopniu od panującego w nim ustroju. Oczywistym wydaje się, iż systemy autorytarne są przyczyną wyraźniejszych podziałów, narastających dodatkowo, jeżeli interesy jednej grupy narodowościowej są realizowane, podczas gdy innych grup są niezaspakajane. Trzeba wiedzieć, iż jeśli występują przy tym represje oraz przemoc ze strony aparatu państwowego, tak jak to było w przeszłości, wzrasta wówczas prawdopodobieństwo konfliktu o charakterze otwartym. Warto zaznaczyć, że w krajach Europy Zachodniej dominuje w dzisiejszych czasach tzw. nacjonalizm obywatelski (*civic nationalism*). Na czym on polega, tzn. jaka jest jego istota? Wszyscy obywatele mają równe prawa i obowiązki. Rzeczywistość taką z kolei zapewnia im funkcjonujący system polityczno-prawny, a także odpowiedzialne ku temu instytucje. Z kolei tzw. nacjonalizm etniczny (*ethnic nationalism*) przyznanie praw i przywilejów obwarowuje przynależnością narodową. Kryterium takie było stosowane w przeszłości choćby w Hiszpanii, Wielkiej Brytanii (głównie w Irlandii) i Belgii. Tak więc porządek autorytarny, wcale nie doprowadził do wykluczenia dążeń narodów do zaznaczenia własnej odrębności oraz przeistoczenia jej w autonomię sensu largo, czy wręcz niepodległe państwo¹⁴.

¹¹ M. Topczewska, *Separatyzmy narodowe...*, dz. cyt., s. 110.

¹² Tamże, s. 110-111.

¹³ Tamże, s. 111.

¹⁴ Tamże.

Oczywistym wydaje się, że przestrzeganie zasad ustroju demokratycznego przeciwdziała tendencjom odśrodkowym w państwie. Wyraźne efekty przynosi to, kiedy grupy są względnie równe liczebnie oraz posiadają porównywalny dostęp do władzy. Znaczenie ma również zbliżony poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego. To z kolei oznacza, iż żadna z grup narodowych nie przeważa nad drugą. Aczkolwiek w sytuacji, gdy grupa narodowa znajduje się w mniejszości, a podziały w państwie przebiegają wzdłuż kwestii narodowych, tak jak ma to miejsce w przypadku Irlandii Północnej i Belgii, wówczas owa mniejszość może czuć się dyskryminowana. Jasne wydaje się być i to, iż napięcia możliwe są, kiedy mniejszości nie są prawnie obdarzone wystarczającą reprezentacją w rządzie, sądownictwie, siłach zbrojnych czy porządkowych, administracji, pozostałych instytucjach państwowych. W systemie demokratycznym, władza należy do większości, a w związku z tym pojawia się niebezpieczeństwo, iż mniejszość może stać się „ofiara tyranii większości”. Jednakże temu zagrożeniu przeciwdziała przykładowo przyjęcie odpowiedniego systemu wyborczego¹⁵.

Ważne jest także to, jaką rolę pełnią elity polityczne. Ich funkcja nie jest jednorodna. Wybrane ruchy zostały skonstruowane przez swego przywódcę, jak np. Bossiego dążącego do separacji Padanii od Włoch. Szefostwo organizuje zasady ideologiczne, cele, a także decyduje o sposobach działania. Sposób postępowania, zazwyczaj charyzmatycznych, liderów uzależniony jest choćby od tego, czy naród jest skłócony ze sobą, czy zjednoczony pod silnym przywództwem¹⁶.

Przechodząc do przesłanek społeczno-gospodarczych konfliktów wewnątrzpaństwowych, należy zaznaczyć, iż zacofanie, recesja bądź niższy od oczekiwanego rozwój względem reszty kraju, przyczyniają się do wzmożenia nastrojów nacjonalistycznych. Tak było w Walii, gdy doszło do wzrostu bezrobocia, a także na Korsyce i w Bretanii na skutek kryzysu w rolnictwie. Dyskryminujący system gospodarczy stwarzający nierówne możliwości rozwoju oraz dysproporcje w poziomie życia i dostępie do czynników produkcji są następną przyczyną napięć separatystycznych. Oczywistym wydaje się być, iż wzbogacanie tylko wybranych grup czy regionów w końcu doprowadzi do wzrostu podziałów, czego rezultatem będą nowe spory. Odsunięcie grupy narodowej od udziału w dochodach, inwestycjach, a także władzy politycznej może wywołać scementowanie narodu i radykalizacji jego żądań. Nie bez znaczenia jest, iż represyjna polityka podatkowa i inwestycyjna względem pręźnie rozwijających się prowincji powoduje w nich reakcję sprzeciwu i żądania autonomii. Kwestia ta ma ogromne znaczenie jeśli chodzi o dwa najbogatsze prowincje Hiszpanii: Kraj Basków i Katalonię. Pełni niechęci stosunek do dzielenia się niedawno wypracowanym lub spodziewanym w przyszłości zyskiem, doprowadził do natężenia hasel wzywających do samookreślenia we Flandrii i Szkocji¹⁷.

Innym tematem w obrębie kwestii społeczno-ekonomicznych są migracje z zacofanych prowincji. Pośrodku zintegrowanego narodu stają obce grupy, których asymilacja jest niekiedy bardzo utrudniona. Jako przykład można przywołać zamkniętą, górską społeczność Basków, u których barierą praktycznie nie do pokonania jest język¹⁸.

Przechodząc natomiast do przesłanek kulturowych, wiadomym jest, że takie elementy jak zwyczaje, język czy religia stanowią fundament formowania i egzystencji narodu (tożsamość). Stąd wynikają jego intensywne reakcje na próby dyskryminacji kulturowej. Historyczne doświadczenia, nierówne możliwości edukacji, zakaz używania własnego języka, ograniczenie wolności

¹⁵ Tamże, s. 111-112.

¹⁶ Tamże, s. 112.

¹⁷ Tamże, s. 12-113.

¹⁸ Tamże, s. 113.

religijnej zaowocowały wzmożonym działaniem na rzecz podkreślenia swojej kulturowej odrębności. Nie bez znaczenia pozostają więc symbole narodowe i religijne, Tendencjom secesjonistycznym towarzyszy również podtrzymywanie tradycji narodowych i troska o ciągłość języka. Na początku XIX wieku nastąpiło odrodzenie języka i literatury katalońskiej (*La Renaixença*) i celtyckiej (*Celtic Renaissance*), co nie pozostaje w myśl tego, co powyżej wspomniane, bez znaczenia dla myśli separatystycznej¹⁹.

Geneza multilateralnych relacji między narodami zamieszkującymi jedno państwo przebiega również we wzajemnym postrzeganiu. Gloryfikacja własnej historii, kult bohaterów, wybielanie lub usprawiedliwianie wyrządzonych krzywd przy jednoczesnym oczernianiu innych mają na celu uprawnienie własnych dążeń ku autonomii. Z drugiej jednak strony – usprawiedliwieniu hegemonii. Jako wyraźny przykład omawianej kwestii można przytoczyć marsze oranżystów w Irlandii Północnej będące symbolem dominacji Anglików nad Irlandczykami, co wywołuje w tych drugich złość i spowalnia lub wręcz hamuje proces pokojowy. Natomiast mity i stereotypy wartościują postrzeganie rzeczywistości, a także zamazują wizerunek pozostałych grup. Można zapytać, gdzie są ich korzenie? Bez wątplenia są one w historii, choć rzutują również na współczesne nam wydarzenia, a przekazywane następnym generacjom stają się, obok symboli narodowych, czymś w rodzaju wskaźnika przynależności do określonej grupy narodowościowej. Jak sprawa ma się więc z ideologiami? Należy wiedzieć, iż idee narodowe, odwołują się do ludzkich emocji. To z kolei wprowadza niepewność w procesie dekonstrukcji konfliktu, aczkolwiek nie zawsze da się je pojąć bądź przewidzieć (zarówno idee, jak i emocje)²⁰.

Wyżej pokrótce przeanalizowane przesłanki separatyzmów, występują łącznie, choć co prawda w różnym natężeniu, tworząc indywidualny zbiór przyczyn dla każdego nurtu separatystycznego. Odniesienie poszczególnych czynników jest różnorakie dla każdego z regionów i zależy od wielu kwestii, jak położenia geograficznego, sytuacji ekonomicznej, stopnia więzi z krajem zamieszkania oraz polityki prowadzonej przez to państwo w przeszłości, a także współcześnie.

Stary Kontynent, jak spojrzeć na poniższe dwie mapy, poszatkowany jest różnymi ruchami separatystycznymi, o których przeciętny Europejczyk nie zdaje sobie na co dzień najmniejszej sprawy. Owe mapy mogą budzić faktyczny strach przed tym, co by się wydarzyło, gdyby tak hipotetycznie wszystkie one w jednym czasie wybuchły niczym wulkan. Można się tylko domyślić, że doszłoby do niespotykanej na skalę europejską, jednej wielkiej wojny domowej (jeżeli obratyby one metodę walki zbrojnej).

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, s. 113-114.

Mapa 2. Euromniejszości

Źródło: <http://www.eurominority.eu/images/base/map-index-eng.jpg> (data dostępu: 8.10.2020).

Analiza wybranych separatyzmów

A. Hiszpania i Katalonia

Skoro znane są już przyczyny wystąpienia zjawisk separatystycznych, należy przejść do analizy poszczególnych tendencji niepodległościowych w różnych krajach współczesnej Europy zachodniej.

Na początku jednak warto przytoczyć pewne statystyki odnośnie grup etnicznych zamieszkujących Europę. Istnieje bowiem około 300 różnych mniejszości zarówno o charakterze etnicznym, jak i narodowym. Najliczniejszą grupę żyjącą na obszarze Hiszpanii oraz w ogóle Europy Zachodniej stanowią Katalończycy (blisko 7 mln ludzi), następnie belgijscy Flamandowie (ok. 6 mln) oraz Walonowie (ok. 3 mln), Szkoci (ok. 5,2 mln), a także Bretończycy z Wielkiej Brytanii (ok. 3 mln), zgromadzeni także na terenie Hiszpanii Galijczycy (ok. 2,7 mln), na pograniczu

hiszpańsko-francuskim Baskowie (ok. 2 mln). Niemalą grupą są również Alzatzcy (ok. 1,8 mln) na terenie Niemiec i włoscy Sardyńcy (ok. 1,6 mln)²¹.

Bez wątpienia poważne problemy z mniejszościami etnicznymi występują w Hiszpanii, gdzie spór przerodził się w walkę przy pomocy karabinów i bomb prowadzoną przez separatystów baskijskich, zorganizowanych w organizację terrorystyczną znaną w świecie jako ETA (Kraj Basków i Wolność). Z kolei innymi punktami zapalnymi są Katalonia i Galicja, jednakże tutaj nie doszło do aktów terroru, przynajmniej na taką skalę jak w Baskonii. Faktycznie w Galicji miały miejsce zamachy bombowe, ale nie były one tak liczne i silne, jak w przypadku regionu baskijskiego. Trzy wspomniane grupy zamieszkujące Półwysp Iberyjski łączy m.in. to, iż nie utożsamiają się z Hiszpanią. Co jednak ważne i może stanowić dodatkowy problem, to fakt, iż stanowią one około 30 % populacji omawianego państwa²². Dodatkowo zarówno Kraj Basków, jak i Katalonia są najzamożniejszymi i najprężniej rozwijającymi się ekonomicznie regionami, których wkład w PKB całego kraju wynosi ponad 50 %²³. Już sam ten fakt pobudza tendencje separatystyczne wśród zarówno liderów, jak i samych mieszkańców owych regionów. Nie chcą bowiem oni utrzymywać reszty kraju. Dodatkowym impulsem w przypadku Katalonii jest to, iż na jej obszarze mieści się drugi po Madrycie najważniejszy ośrodek w państwie, tj. Barcelona. W przypadku natomiast Baskonii pojawia się pewien paradoks, mianowicie mieszkańcy jej terenu wyposażeni zostali w najszerzy wachlarz swobód spośród wszystkich regionów w Europie. Jest to w sumie najbardziej autonomiczny obszar w skali całego kontynentu, a mimo to domagający się siłowo własnej niezależności od rządu w Madrycie. Co więc budzi największe kontrowersje? Składają się na nie dwie zasadnicze kwestie, a są nimi: 1) stanowisko władz centralnych Hiszpanii, iż nie ma na terenie królestwa żadnych mniejszości narodowych, egzystuje tylko jeden naród – hiszpański; 2) system prawa krajowego, stricte spór wokół konstytucji, która nie określa w sposób jednoznaczny pojęcia „wspólnoty autonomicznej”²⁴. Oczywiście trzeba dodać, że Królestwo Hiszpanii ma unitarny ustrój terytorialny, co także budzi pewne kontrowersje i spory, a także dążenia ku przekształceniu państwa w federację.

Problem Katalonii jest wielkim utrapieniem dla rządu centralnego. Nie chce on przyznać regionowi szerszych uprawnień autonomicznych ani dokonać decentralizacji kraju ze względu na wcześniej już zaznaczone kwestie ekonomiczne, bogactwo omawianego obszaru. Jednakże odrębność Katalończyków widać na każdym kroku. Jako przykłady można podać, m.in.: napisy na sklepach widniejące w dwóch językach, przyklejanie do tablic rejestracyjnych pojazdów mechanicznych symbolu CAT, własna nazwa flamenco – sardana, naleciałości francuskie. Są to tylko najbardziej znane z różnic. Dodatkowo dialekt kataloński posiada wyłącznie status literacki (prawnie nie jest uznawany), chociażby dlatego Hiszpania nie uchwaliła Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych. Widać więc, iż spór toczy się wokół kwestii zarówno językowych, jak i kulturalnych. Rząd nie chce uznać w sposób oficjalny tożsamości Katalończyków. Stąd można pozycję mieszkańców regionu przyrównać do sytuacji polskich Ślązaków czy czeskich Morawian. Tak jak na Ślązaków przez długie lata wpływ miały Niemcy, tak na Katalończyków kultura francuska. W dodatku cechuje te grupy to, iż w pierwszej kolejności (w sposób szczególny starsze pokolenie) będą określać siebie jako Ślązaków, a potem dopiero Polaków; analogicznie jako:

²¹ M. Piasecki, *Separatyzm a mniejszości etniczne w Europie Zachodniej*, artykuł z dnia 22.02.2011, <http://www.psz.pl/Separatyzm-a-mniejszosci-etniczne-w-Europie-Zachodniej> (data dostępu: 3.05.2020).

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

Katalończyków i kolejno Hiszpanów. Tendencyjne również jest to, że tego typu „mniejszości” są nastawione ksenofobicznie w stosunku do obcego żywiołu, tj. ludności spoza regionu²⁵.

Reasumując problem separatyzmu katalońskiego, należy stwierdzić, iż co jakiś czas regularnie Hiszpania i cała Europa będzie o nim słyszeć, jednakże według autora, nie będzie stanowił on większego zagrożenia dla integralności Hiszpanii i tym samym bezpieczeństwa Europy. Nie występują w jego przypadku działania z zakresu terroryzmu, jak ma to miejsce choćby w poniżej omawianym separatyzmie baskijskim.

B. Hiszpania i Baskonia

Przechodząc do Baskonii (Kraju Basków), należy zaznaczyć na wstępie, iż w sposób prawny oraz historyczny twór o nazwie „państwo baskijskie” nigdy nie istniał. Co ciekawe separatysty tego regionu powołują się na Królestwo Nawarry egzystujące w średniowieczu, które jednak również nie miało takiego statusu. Jest ono jedynie mitem tożsamościowym, czymś w rodzaju mitu amerykańskiego. Baskonia, co należy wiedzieć, rozciąga się zarówno na Hiszpanię, jak i Francję. Mieszkańcy tej drugiej części stanowią 1/3 ogółu Basków i są mniej podatni na tendencje separatystyczne. Jaki jest cel ich walk? Dosłownie i w przenośni walczą oni o swoje prawa. Idealnym przykładem jest powołanie do życia organizacji ETA, której pierwotnym celem była walka z rządem generała Franco. Natomiast dzisiaj poprzez stosowanie przemocy uznawana jest za organizację terrorystyczną. Trzeba też wiedzieć, iż we wrześniu 2010 roku jej członkowie ogłosili rozejm w batalii o niepodległość, a fakt ten dumnie ogłosili poprzez nagranie przekazane BBC. Co ciekawe, w rzeczywistości większość Basków nie utożsamia się z założeniami Euskadi Ta Askatasuna²⁶. Można więc zapytać, jaka jest różnica pomiędzy kwestią baskijską a katalońską. Problem polega na tym, iż jego istota w przypadku Katalonii leży w społeczeństwie, z kolei Baskonii w de facto „wymagowanym” reprezentancie społeczności baskijskiej, jakim jest wspomniana już ETA. Aczkolwiek fakt ten wcale nie oznacza, że Baskowie wyposażeni są w mniejsze poczucie tożsamości niż Katalończycy, jest wręcz przeciwnie. O ile bowiem w działaniach Katalończyków chodzi raczej o zwiększenie wpływu regionu na decyzje polityczne państwa, a poprzez brak realizacji tego dążenia czują się w pewnym stopniu niedocenieni, o tyle Baskowie dążą do autonomii w czystej postaci. Warto zaznaczyć, iż tak zwany radykalizm baskijski przejawia się w życiu codziennym, a także wiąże się w sposób bezpośredni z terminem „czystości krwi”, która w Europie generalnie źle się kojarzy. Trzeba też wiedzieć, że język baskijski (euskara) jest nietypowy i nie ma związku z żadnym innym językiem Starego Kontynentu. Jego zasięg obejmuje w sumie – ok. 20% mieszkańców tego regionu, którzy posługują się owym dialektem²⁷.

Podsumowując kwestię hiszpańską, należy zauważyć, że w kraju tym występuje dosyć nietypowe, a zarazem ciekawe zjawisko, tzw. „podwójnej tożsamości”. Na czym ono polega? Większość grup autonomicznych identyfikuje się ze swoim regionem, jednakże nie wykazuje (poza, przypadkiem Basków) aż tak rozwiniętych dążeń niepodległościowych. Rzeczywistość taka pozwala sądzić, iż w Hiszpanii nie dojdzie do przełomowych wydarzeń w bliskiej przyszłości. Aczkolwiek w związku z przeprowadzonym we wrześniu 2014 roku referendum niepodległościowym w Szkocji, odżyła idea przeprowadzenia analogicznego głosowania w Katalonii. I takie też się

²⁵ Tamże.

²⁶ Oryginalna nazwa organizacji; stąd skrót ETA; w polskim brzmieniu pełna nazwa brzmi - Ojczyzna Basków i Wolność; za: <http://www.terroryzm.com/ojczyzna-baskow-i-wolnosc-eta/> (data dostępu: 3.05.2020).

²⁷ M. Piasecki, *Separatyzm a mniejszości...*, dz. cyt., (data dostępu: 3.05.2020).

odbyło we wrześniu 2017 roku. Było ono jednak sprzeczne z obowiązującym Statutem Katalonii (2006), jak i konstytucją Hiszpanii (1978). Uczestniczyło w nim niespełna 43% uprawnionych do głosowania, spośród których 90% opowiedziało się za niepodległością. Referendum zakończyło się wielkimi protestami Katalończyków i brutalną pa- cyfikacją ich ze strony centralnych sił porządkowych²⁸.

Mapa 3. Separatyzmy Hiszpanii

Źródło: http://cdn.static-economist.com/sites/default/files/imagecache/290-width/images/print-edition/20121027_EUM956.png (data dostępu: 8.10.2020).

C. Francja, Baskonia, Bretania i Korsyka

Przesuwając się po mapie Europy, kolejnym państwem narażonym na działania separatystyczne jest Francja. Tutaj oprócz Francuskiego Kraju Basków, gdzie Iparretarrak²⁹ dokonywał przez lata akcji sabotażowych i zamachów bombowych, istnieją także grupy separatystyczne na Korsyce, a także w Bretanii (północno-zachodnia część Francji). W przypadku Korsyki, trzeba

²⁸ El Govern trasllada els resultats definitius del referèndum de l'1 d'octubre al Parlament de Catalunya, Rząd Katalonii, 6 października 2017 (2017-10-24).

²⁹ Jest odpowiednikiem ETA; organizacja francuskich Basków prowadząca kampanię na rzecz pełnej autonomii Baskonii. Ustanowiona w czasie prac roboczych w Behe-Nafarroa w grudniu 1973 roku. Rok później rozpoczęła wydawanie magazynu Ildo (tłum. polskie: Droga). W 1978 roku została zdelegalizowana. Od roku 1996 cała aktywność organizacji ogranicza się wyłącznie do Północnego Kraju Basków (tj. części francuskiej), <http://www.fas.org/irp/world/para/iparretarrak.htm> (data dostępu: 3.05.2020).

wspomnieć o groźnym ruchu FLNC (Front Wyzwolenia Narodowego Korsyki)³⁰. Nie rzadko dokonuje on aktów terroru, podczas których giną zwykli obywatele. Współcześnie wprawdzie jest mniej takich akcji, aczkolwiek powiązania mafijne i spektakularność przeprowadzanych zamachów mogą wskazywać, że problem nadal funkcjonuje i na nowo może wybuchnąć w każdej chwili. Natomiast działalność Bretończyków, a przede wszystkim ARB (Bretońskiej Armii Rewolucyjnej)³¹, można by uznać za pewnego rodzaju „folklor polityczny”. Jednakże członkowie tej organizacji w latach 70. i 80. dokonali kilku zamachów bombowych. Co ciekawe, ich celem byli jednak nie ludzie, a głównie linie przesyłowe i transformatory prądu. Trzeba też dodać, że sam front niepodległościowy Bretanii zrzesza tylko garstkę ludzi, choć wśród prawie wszystkich mieszkańców istnieje porozumienie, co do faktu zachowania własnego języka i kultury, tj. pewnej odrębności od reszty kraju³².

Podsumowując aktywność separatystyczną we Francji, należy stwierdzić, iż wszelkie dążenia ku suwerenności zarówno w południowo-zachodniej części kraju, jak i Bretanii oraz Korsyce, uległy zdecydowanemu zahamowaniu, co wpływa na względny spokój w tej materii, tak we Francji, jak i całej Europie. Hipotetycznie, gdyby wszystkie trzy separatyzmy odżyły, Francja miałaby ogromny problem z zachowaniem swojej integralności terytorialnej, ponieważ poszczególne ruchy znajdują się w różnych częściach geograficznych Republiki Francuskiej.

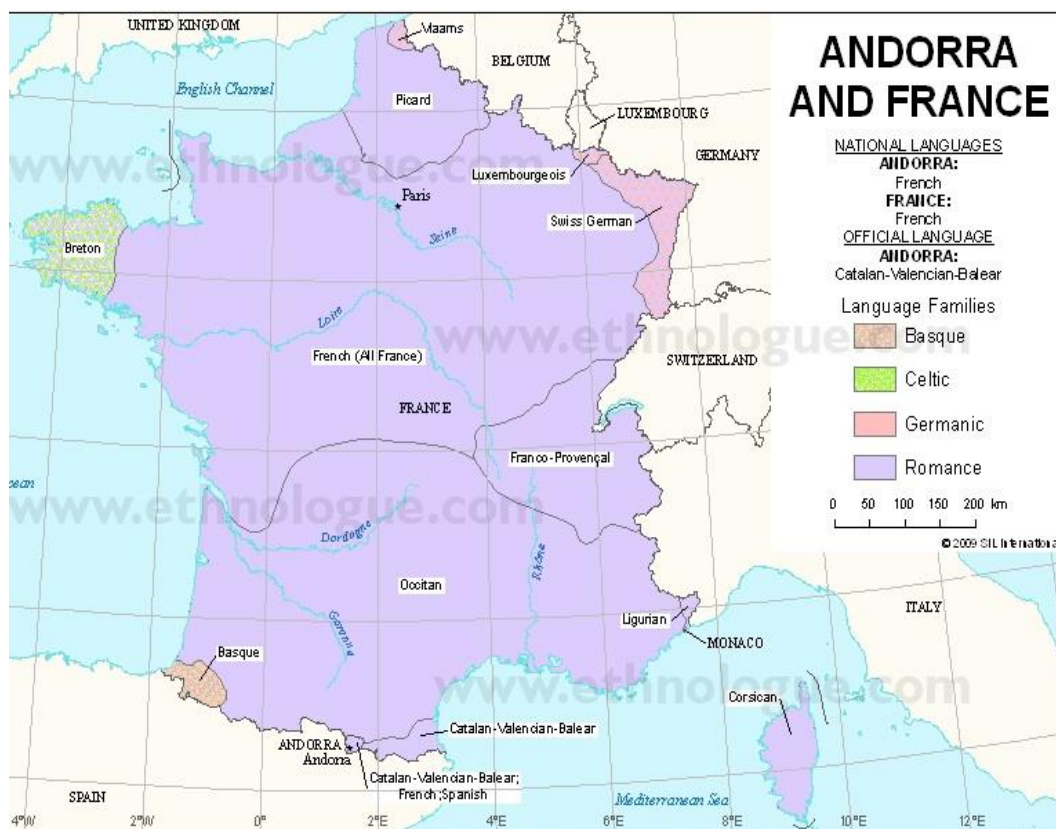
³⁰ Narodowy Front Wyzwolenia Korsyki (fr. Front de Libération Nationale de la Corse, kor. Fronte di Liberazione Naziunale di a Corsica, FLNC) – ugrupowanie terrorystyczne działające na terenie Francji, założone w 1976 roku.

FLNC jest największą separatystyczną organizacją na Korsyce. Specjalizuje się w podkładaniu bomb w miejscowościach turystycznych oraz w bankach i budynkach administracji. Bomby z reguły wybuchają w nocy, a mieszkańcy zazwyczaj są uprzedzeni o atakach, więc ofiar w ludziach jest niewiele. Organizacja ma na swoim koncie również zamachy na ważne osobistości, np. 6 lutego 1998 zabito prefekta Korsyki Claude’a Érignaca. FLNC w odludnych miejscach często organizuje konferencje prasowe, na które sama dowozi dziennikarzy. Choć wcześniej działało kilka grup prowadzących akcje bezpośrednie, dopiero FLNC można uznać za autentyczny zbrojny ruch narodowowyzwoleńczy. O swoim powstaniu FLNC ogłosił poprzez serię zamachów bombowych w nocy z 4 na 5 maja 1976 roku. Od tej pory Front rozpoczął regularne ataki na symbole państwa francuskiego: posterunki żandarmów, budynki rządowe, posiadłości obcokrajowców. W przeciwieństwie do dotychczasowych grup nacjonalistycznych propagujących autonomię i rozwój kultury, FLNC postawił sobie za cel wywalczenie pełnej niepodległości Korsyki. W opublikowanym 5 maja manifestie Front przedstawił główne założenia swojego programu politycznego: uznanie prawa do samostanowienia Narodu Korsykańskiego, przeprowadzenie reformy rolnej, usunięcie wszystkich instytucji kolonialnych z wyspy. Początkowo Front stanowił strukturę polityczno-wojskową, stojącą ponad partiami i koordynującą prowadzenie walki o wyzwolenie. Opierając się na doświadczeniach Basków i Irlandczyków, FLNC powołał swoje polityczne skrzydło – utworzona została Rada Komitetów Narodowych przemianowana później na Cuncolta Naziunalista; http://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Narodowy_Front_Wyzwolenia_Korsyki oraz Historia Korsykańskiego nacjonalizmu, artykuł z dnia 24.07.2012 [w:] „autonom.pl”, <http://www.autonom.pl/?p=1412> (data dostępu: 3.05.2020).

³¹ Po wyzwoleniu Francji władze centralne nie tylko represjonowały osoby ściśle współdziałające z Niemcami, ale przystąpiły do intensywnego zwalczania wszelkich odcieni ruchu bretońskiego. Wkrótce jednak ruch bretoński zaczął ponownie się odradzać, tym bardziej, iż Bretania pod względem gospodarczym nadal pozostawała znacznie w tyle za regionami etnicznie francuskimi. W sytuacji rosnącego niezadowolenia z polityki gospodarczej i społeczno-kulturalnej rządu francuskiego wobec Bretanii, powstawały nowe organizacje: zachowawczy Ruch na rzecz Organizacji Bretanii oraz radykalny Front Wyzwolenia Bretanii, który w połowie lat 70. liczył około tysiąca aktywistów, jednakże cieszył się powszechnym poparciem ludności, która tłumnie uczestniczyła w podejmowanych przezeń akcjach protestacyjnych. W atmosferze studenckiej kontestacji 1968 roku powstała młodzieżowa organizacja Sav Breiz (Powstań Bretanio), która uciekała się do działań terrorystycznych. Pod jej wpływem również Front Wyzwolenia stworzył własne bojówki – Bretońską Armię Rewolucyjną, sam zaś w 1974 roku przeszedł do konspiracji, utrzymując ścisłą łączność z Irlandzką Armią Republikańską i separatystami baskijskimi. Oczywiście działania ekstremistów bretońskich były raczej dość skromne, niejako ginąc w porównaniu z krwawymi aktami terroru w wykonaniu takich organizacji jak IRA czy baskijska ETA. Legalnymi lewicowymi partiami bretońskimi są też Bretońska Unia Demokratyczna i Komunistyczna Partia Bretanii; http://nadbuhom.pl/art_2173.html (data dostępu: 3.05.2020).

³² T. Jerzak, *Separatyzm i terroryzm...*, dz. cyt., <http://www.psz.pl/tekst-1132/Tadeusz-Jerzak-Separatyzm-i-terroryzm-o-podlozu-etnicznym-w-Europie-Zachodniej> (data dostępu: 3.05.2020).

Mapa 4. Separatyzmy Francji

Źródło: http://1.bp.blogspot.com/_x7xNgfbbWo/S8M6xdwKybl/AAAAAAAAAwg/CNzU hcaopU/s1600/France444.jpg
 (data dostępu: 8.10.2020).

D. Wielka Brytania – Anglia, Walia, Szkocja, Kornwalia i Irlandia Północna

Na Wyspach Brytyjskich problem jest bardziej złożony, bowiem dotyczy trzech części składowych Królestwa, mianowicie Szkocji, Walii i Irlandii Północnej. W przypadku tej pierwszej sytuacja jest o tyle skomplikowana, iż była ona już w przeszłości bytem niepodległym. Szkocja stanowiła arenę do konfrontacji – Celtów, Normandów, Rzymian, a potem Anglików. Batale o hegemonię na tymże terytorium wywarły wpływ na postać współczesnej Szkocji. Różnic jest wiele. Trzeba wiedzieć, iż językiem urzędowym jest wywodzący się z języka iryjskiego (irlandzkiego) szkocki gaelicki. Obecnie dominującym jest tzw. szkocki lallans oraz angielski. Historycznie Szkocja została połączona z Anglią za sprawą Jakuba VI (poprzez unię personalną), aby następnie w 1707 roku zostać powiązaną unią realną (Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii). Aczkolwiek zanim do tego doszło, Szkoci podjęli walkę o swoją suwerenność. W roku 1999 Szkoci powołali swój własny parlament, a było to możliwe dzięki przychylności premiera Tony’ego Blaira. Można wreszcie zapytać, jak ma się sprawa z referendum niepodległościowym. Tutaj z kolei należy wiedzieć, że projekt ustawy o przeprowadzeniu takowego głosowania pojawił się już w 2007 roku. Dawał on szansę na uniezależnienie Szkocji od Wielkiej Brytanii³³. W 2010 roku wydano projekt ustawy (2010 Draft Bill) w sprawie referendum. Projekt zakładał wykaz potencjalnych osób uprawnionych do głosowania. Ostatecznie referendum zaplanowano na 18.09.2014 roku.

³³ M. Piasecki, *Separatyzm a mniejszości...*, dz. cyt.

Specjalna ustawa w tej sprawie (Referendum Bill) planowana była na 2013 rok³⁴. Frekwencja wyniosła ok. 85%. Za wyjściem Szkocji z unii z Koroną opowiedziało się niecałe 45%³⁵. Obecnie słychać głosy polityków o kolejnym referendum przed rokiem 2023. Należy też podkreślić, że Szkocja generalnie opowiedziała się przeciwko Brexitowi, podobnie jak Walia. Zasadnym jest więc postawienie pytania, gdzie bliżej rządowi w Edynburgu – do Londynu czy może raczej do Brukseli.

Jak sytuacja wygląda w przypadku Walii? Pewne jest, iż była ona niepodległym państwem aż do roku 1536. Od wielu lat walijscy nacjonaści walczą (choć słabiej niż w Szkocji) o ochronę kultury i języka walijskiego. Pojawił się także postulat całkowitej niepodległości. Ugrupowanie walijskich nacjonalistów dąży do uzyskania wszystkiego tego, co osiągnęli narodowcy w Szkocji – tj. od szerszych uprawnień fiskalnych po referendum konstytucyjne, a być może i niepodległość. Według komentatorów Walijszczy mają zdecydowanie mniejsze szanse na realizację swoich ambitnych planów niż Szkoci. Postulat podążania drogą Szkotów zarzucił na wiosnę (2013 roku) zjeździe partii Plaid Cymru Elfyn Llwyd, przewodniczący klubu tego ugrupowania w Zgromadzeniu Narodowym. Zdaniem analityków między ideologią Plaid Cymru i Szkockiej Partii Narodowej występują spore podobieństwa, m.in. separatyzm oraz akceptacja gospodarki wolnorynkowej. Aczkolwiek trzeba dodać, iż obie partie mają różne szanse na realizację własnych celów. Szkocka Partia Narodowa uzyskała w ostatnich wyborach bezwzględną większość w Zgromadzeniu w Edynburgu. Inaczej sytuacja prezentuje się w Cardiff, gdzie władzę sprawuje niezagrażona Partia Pracy, a nacjonaści posiadają 11 mandatów w 60-osobowym Zgromadzeniu. Oczywiście problemem Plaid Cymru może być również język walijski, którym to posługuje się zaledwie 19% ludności księstwa. Już w 2012 roku ugrupowanie nacjonalistów doszło do wniosku, iż powinno sobie sprawić także nazwę angielską, jednakże jak dotąd praktyka pokazuje, że jest inaczej³⁶. W Walii dążenia niepodległościowe są zdecydowanie słabsze niż w Szkocji.

Ciekawym przykładem jest mało znany szerszej opinii publicznej separatyzm kornwalijski. Kornwalijszczy popierający separatystyczne dążenia Kornwalii podkreślają, że są odrębną grupą etniczną, w przeciwieństwie do Anglików wywodzącą się z plemion celtyckich, w przeszłości używającą języka kornijskiego i mającą częściowo odrębną historię. Obecnie starania Kornwalii o autonomię prowadzą takie organizacje polityczne, jak m.in. Mebyon Kernow i Cornish Nationalist Party. Domagają się powołania zgromadzenia Cornish Assembly na takiej samej regule i o takich samych uprawnieniach, jak Walijskie Zgromadzenie Narodowe. Według badań z 2003 roku, starania te popierało 55% Kornwalijszczyków³⁷. Krytycy, wywodzący się zwłaszcza z kręgów genetyków, jak Brian Sykes, są zdania, że nie istnieje coś takiego jak celtycka grupa etniczna. Jedyną łączność z Celtami, jaka jest nie do zakwestionowania, to łączność językowa, albowiem język kornijski (wymarły na przełomie XVII i XVIII w., od XX wieku trwa odradzanie tego języka) jest językiem celtyckim.

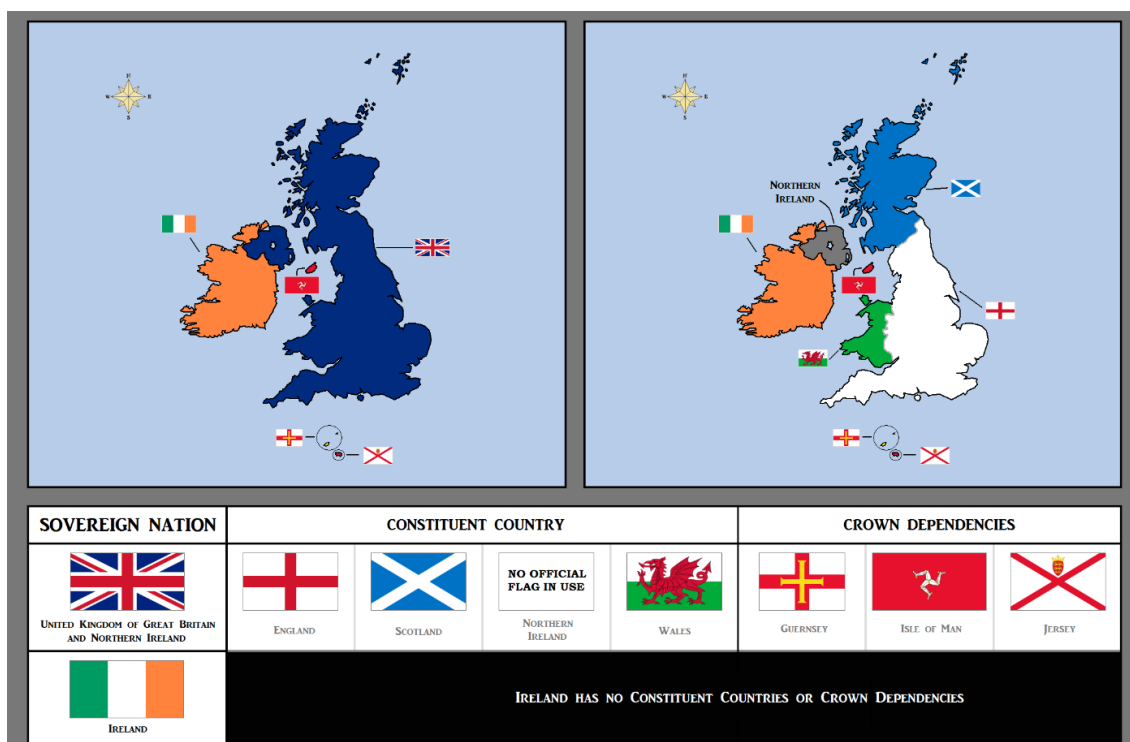
³⁴ P. Legięcka, *Szkocja chce referendum w sprawie niepodległości*, artykuł z dnia: 9.08.2012, <http://www.uniaeuropejska.org/szkocja-chce-referendum-w-sprawie-niepodleglosci> (data dostępu: 3.05.2020).

³⁵ *Scotland Votes No*, bbc.com (data dostępu: 3.05.2020).

³⁶ D. Pęgiel, *Walia będzie domagać się niepodległości?*, [w:] „banzaj.pl”, artykuł z dnia: 3.03.2013, <http://www.banzaj.pl/Walia-bedzie-domagac-sie-niepodleglosci-66389.html> (data dostępu: 8.05.2020).

³⁷ B. Biscoe, *Give Cornwall what it wants*, <https://www.somersetcountygazette.co.uk/news/7186107.give-cornwall-what-it-wants/> (data dostępu: 10.12.2009).

Mapa 5. Separatyzmy Wielkiej Brytanii

Źródło: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/British_Isles__UK_%26_Ireland.png (data dostępu: 8.10.2020).

Przyszedł czas, by omówić najkrwawszy z konfliktów separatystycznych na Wyspach Brytyjskich. Mowa oczywiście o Irlandii Północnej. Tam zmagania mieszkańców trwają też najdłużej, albowiem już od roku 1171! Dlatego ważne wydaje się to, aby przedstawić krótką historię tegoż konfliktu, tak by mogła ona pomóc w zrozumieniu tego, co w obecnych czasach dzieje się w tej części Królestwa. Tak więc w roku wyżej wspomnianym Anglicy podjęli próbę podporządkowania sobie Irlandii. Ważnym faktem jest to, iż protestancka Anglia stosunkowo źle traktowała katolickich mieszkańców Irlandii. Konsekwencją napływu osadników angielskich do Irlandii, stricte jej północnej części, struktura etniczna poczęła się zmieniać na korzyść Anglików. Dlatego też bez zdziwienia trzeba potraktować odpowiedź Irlandczyków na angielską okupację. Zrywali się oni do walki i zrzeszali się w różnego typu organizacje narodowe: Irlandzkie Bractwo Republikańskie (1858), Ligę Celtycką (1893) i Sinn Fein (1898), która doprowadziła do antybrytyjskiego powstania w roku 1916. Z kolei w 1919 roku działalność zainaugurowała Irlandzka Armia Republikańska (IRA)³⁸. W tym samym roku wybuchło natomiast kolejne powstanie, które doprowadziło do

³⁸ Irlandzka Armia Republikańska (IRA) – organizacja zbrojna założona w 1919 roku (przede wszystkim przez M. Collinsa); jej celem jest doprowadzenie do powstania niepodległego państwa irlandzkiego na całym obszarze Irlandii; stanowiła główną organizację zbrojną radykalnego irlandzkiego ruchu nacjonalistyczno-republikańskiego; powiązana z partią Sinn Fein. W latach 90. XX wieku zaczęła skłaniać się do poparcia rozwiązań politycznych konfliktu, okresowo zawieszając akcje zbrojne w sierpniu 1994 roku (wznowione w lutym 1996 roku) i ponownie w lipcu 1997 roku. Od IRA oderwały się wówczas jej najbardziej radykalne grupy, opowiadające się za kontynuacją terroru, mianowicie „Prawdziwa” IRA, IRA Kontynuacji, Irlandzka Armia Wyzwolenia Narodowego. Od 1998 roku brak zgody IRA na rozbrojenie się był główną przeszkodą w realizacji postanowień północnoirlandzkiego porozumienia pokojowego z 10.04.1998 roku. Dopiero po atakach 11.09.2001 roku na Nowy Jork i Waszyngton, w październiku 2001 roku IRA przeprowadziła pierwszą redukcję swego uzbrojenia. Po okresie zawieszenia broni, tj. 28.07.2005 roku oficjalnie ogłosiła koniec walki zbrojnej i do 27.09.2006 roku zakończyła samorozbrojenie; *Konflikty współczesnego świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 252.

uznania państwowości Irlandii, jednakże nie wliczając w to sześciu hrabstw Ulsteru. Walki prowadzone przez IRA na tym obszarze potraktowano jako misję przepędzenia najeźdźców. Różne akcje, jak sabotaże, zamachy i walki uliczne trwały przez całe lata. Powszechnie uznaje się, iż od 1969 roku straciło w nich życie 3,5 tysiąca osób, a ponad 25 tys. odniosło obrażenia. Dnia 31 sierpnia 1994 roku IRA ogłosiła postanowienie o zawieszeniu broni, a w 1998 roku doszło już do ostatecznego podpisania pokoju³⁹. Pewne spory nieco odżyły w kwestii opuszczenia przez Wielką Brytanię struktur Unii Europejskiej. Oczywiście chodziło o granicę pomiędzy Irlandią Północną a Irlandią, jaki miała mieć ona charakter, czy będą na niej kontrolne, m.in. celne czy też inne etc. Ostatecznie podpisano w tym temacie odrębne porozumienie.

Podsumowując, konflikty separatystyczne rozdierające Wielką Brytanię nie są kwestią zakończoną, pomimo rozwiązania chociażby struktur IRA. Obecnie na pierwszy plan wysunęła się Szkocja, która jednak we wrześniu 2014 roku za sprawą referendum nie zagłosowała za niepodległym państwem. W każdym razie sprawa Szkocji budzi nie tylko pewne obawy w Londynie, ale i w samym Edynburgu.

E. Włochy – Padania, Lombardia, Wenecja, Sycylia, Sardynia

W wędrowce po „Europie separatyzmów” należy skupić nieco uwagi na Włoszech. Republika Włoch jest państwem oficjalnie homogenicznym. Niemalże całą ludność rodzimą stanowią Włosi, którzy posługują się w życiu codziennym licznymi dialektami i odmianami języka włoskiego. Jednak pomimo oficjalnej jednorodności, częściej odczuwane jest ich przywiązanie do danego regionu niżli do całego kraju. W czym przejawia się odmiennosc poszczególnych regionów? Przede wszystkim w lokalnych tradycjach kulturowych, poziomie życia, dialektach, a nawet w krajobrazie. Trzeba zaznaczyć, iż na Półwyspie Apenińskim zawiera się kilka regionów, które w mniejszym bądź większym stopniu prą ku odłączeniu od Rzymu.

Najpierw jednak należy przeanalizować krótką historię, aby zrozumieć skąd we Włoszech po dziś dzień występują idee separatystyczne. Trzeba bowiem wiedzieć, iż włoskie tradycje decentralizacyjne są bardzo bogate. Kraj bowiem przez stulecia składał się z setek autonomicznych terytoriów, które w równym stopniu łączyło uczestnictwo w tej samej kulturze generalnej, tzn. cywilizacji łacińskiej i chrześcijańskiej. Państwo włoskie, jakie dziś znamy, posiada bardzo krótką historię. Wcześniej obszar dzisiejszych Włoch zawierał się w istną mozaikę lokalnych kultur, obyczajów czy rozwiązań ustrojowych etc. Oczywiście dopiero centralizm polityczny epoki nowożytnej, a także kulturowa homogenizacja ery industrialnej, ukształtowały państwo i naród w takiej formie, jaka jest obecnie. Finalną postać Włochy osiągnęły w systemie faszystowskim, który pod hasłami jedności narodu wykluczał wszelkie regionalne partykularyzmy⁴⁰.

Obecnie we Włoszech funkcjonuje szereg organizacji regionalnych głoszących hasła separatystyczne i autonomiczne. Największą z nich jest Liga Północna (Lega Nord). Jej członkowie stawiają sobie za cel federalizację oraz wzrost uprawnień regionów północnych, tak by mogły korzystać z przywilejów fiskalnych na podobnej zasadzie, jak to mam miejsce w przypadku innych jednostek terytorialnych, np. Sycylii. Co prawda bardziej radykalni działacze postulują wręcz secesję północnych Włoch i proklamację independentnego państwa – Padanii (nazwa pochodzi od doliny rzeki Pad). W początkowym okresie istnienia organizacja ta nie miała jednolitego

³⁹ T. Jerzak, *Separatyzm i terroryzm...*, dz. cyt.; <http://www.psz.pl/tekst-1132/Tadeusz-Jerzak-Separatyzm-i-terroryzm-o-podlozu-etnicznym-w-Europie-Zachodniej> (data dostępu: 8.05.2020).

⁴⁰ R. Okraska, *Autonomie regionalne we Włoszech — okiem prawnika*, [w:] „Organizacja Monarchistów Polskich Portal Legitymistyczny”, <http://www.legitymizm.org/autonomie-wlochy> (data dostępu: 8.05.2020).

charakteru partyjnego i zrzeszała osoby reprezentujące różne ideologie, które sympatyzowały z ideami autonomii i separatyzmu. Co ciekawe, sam pomysł powołania do życia regionu Padanii, zgłosił przedstawiciel włoskich komunistów, Guido Fanti. Obecnie partia ma charakter socjalliberalny (czy wręcz populistyczny) w sferze gospodarczej oraz konserwatywny w kwestiach obyczajowych. Jej lider Uberto Bossi wprowadził ją w roku 2008 do koalicji rządzącej Silvio Berlusconi, gdzie rozpoczął walkę ku podkreśleniu regionalnej, a nie homogenicznej i zunifikowanej historii Włoch. Czy Liga Północna ma jakąś strukturę? Tak, jest ona organizacją podzieloną wedle konstrukcji regionalnych. W jej skład wchodzi ciąg ugrupowań, takich jak: Lega Lombarda, Liga Veneta, Piemont Autonomista, Unione Ligure, Lega Emiliano-Romagnola i Alleanza Toscana⁴¹.

Innym ruchem podkreślającym niepodległość jest Movimento di Liberazione Nazionale del Popolo Veneto (Narodowy Ruch Wyzwolenia Ludu Weneckiego). Ma ona charakter radykalnego separatyzmu. Oskarżana przez prokuraturę o nielegalną paramilitarną strukturę. Według Rzymu jest ona groźna z tego chociażby względu, że poza propagowaniem narodowo-radykalnych haseł weneckości, głosi konieczność rozwiązania państwa włoskiego i powołania w jego miejsce regionalnych państw sukcesorskich⁴².

Warto podkreślić, iż nie tylko organizacje prawicowe i skrajnie prawicowe opowiadają się za uzyskaniem niepodległości przez poszczególne regiony (wśród nich można wyróżnić Lega Alleanza Lombarda i Unità Popolare Veneta). Aczkolwiek nie mają one w polityce krajowej roli zbliżonej do tej, jaką odgrywa Liga Północna. Za najciekawszą organizację typu lewicowego można uznać ugrupowanie Domà Nunch. Jest to ekologiczna, separatystyczna partia opowiadająca się za independencją regionów, a pogląd ten motywuje tym, że tylko w taki sposób można zapewnić właściwą opiekę ekosystemowi. Jak członkowie partii widzą rozdrobnienie kraju? Proponowany podział przebiegałby wedle luźno powiązanych ze sobą regionów i kooperacji lombardzko-piemoncko-weneckiej. Agitują oni (część z nich) za połączeniem części północnych Włoch ze Szwajcarią w ramach Konfederacji Insubryjsko-Helweckiej⁴³.

Ciekawym faktem jest, iż nie tylko na Północy rozwija się ruch autonomiczny. Albowiem mieszkańcy Neapolu zorganizowali się we własną Ligę Południową (Lega Sud Ausonia), która ich zdaniem broni interesów południa przed narzucającymi swe wartości Toskańczykami. Są to, jak widać, istne „rozgrywki międzyregionalne”, by nie powiedzieć historycznie „plemienne”. Można postawić pytanie, co tak właściwie postuluje Liga Południowa. Na pewno domaga się oderwania od Włoch i utworzenia Auzonii (od Auzonów – plemienia italskiego zamieszkującego w starożytności południe półwyspu). Nie bez znaczenia jest także sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu w kontekście ruchu separatystycznego w tym rejonie Włoch. Mianowicie zacofanie, recesja lub niższy od spodziewanego rozwój względem reszty kraju, a co za tym idzie niestabilne bezrobocie, powodują nastroje nacjonalistyczne. Na południu egzystuje również wiele organizacji o profilu kulturalnym, które odwołują się do tradycji burbońskiej i neapolitańskiej. Należy do nich choćby Associazione Culturale Neoborbonica, zrzeszające monarchistów i sympatyków rządu królestwa Obojga Sycylii na uchodźstwie⁴⁴.

Oczywiście na podsumowanie kwestii włoskiej, należy jeszcze dodać, iż autonomią regionalną cieszą się, m.in. Dolina Aosty (ze względu na tendencje językowe; chodzi o pogranicze

⁴¹ M. Maleszka, *Separatyzmy i regionalizmy we Włoszech*, [w:] „historia.org.pl”, artykuł z dnia 23.03.2014, <http://historia.org.pl/2014/03/23/separatyzmy-i-regionalizmy-we-wloszech/> (data dostępu: 8.05.2020).

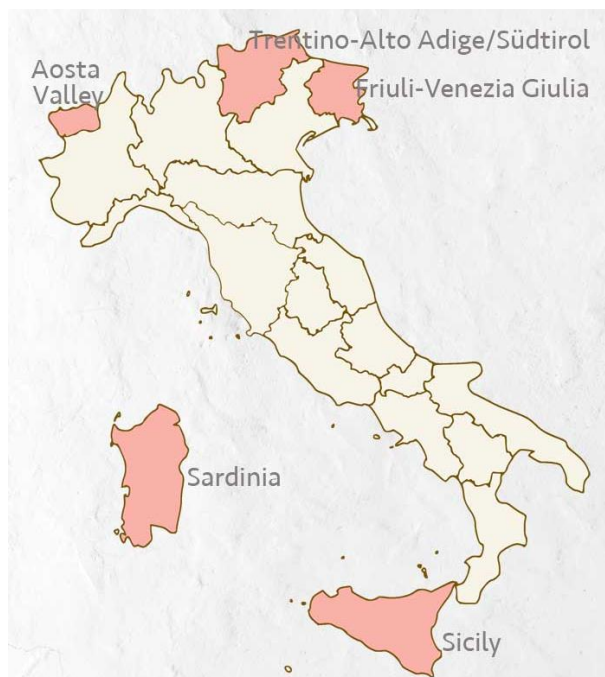
⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

włosko-francuskie), Trydent – Górna Adyga (względy językowe; pogranicze włosko-austriackie); Friuli – Wenecja Julijska (kwestie językowe; język retoromański – przeważnie friulijski, słoweński); Sycylia (powody głównie ekonomiczne) oraz Sardynia (autonomia wyspy wynika nie tylko z jej położenia geograficznego, ale przede wszystkim z różnic kulturowych i historycznych między wyspą, a regionami leżącymi na Półwyspie Apenińskim). Zdaniem autora zasadniczy wpływ na pewne dążenia separatystyczne zwłaszcza na północy Italii, mają czynniki ekonomiczne. Bogata Północ nie chce dłużej sponsorować, a raczej dokładać się do zdecydowanie biedniejszego Południa.

Mapa 6. Separatyzm włoski

Źródło: <https://belleitaly.com/map-of-italy-regions> (data dostępu: 8.10.2020).

Mapa 7. Granice postulowanego kraju Padanii

Źródło: <http://historia.org.pl/2014/03/23/separatyzmy-i-regionalizmy-we-wloszech/> (data dostępu: 8.10.2020).

Mapa 8. Postulowana Federacja Helwecko-Insubryjska

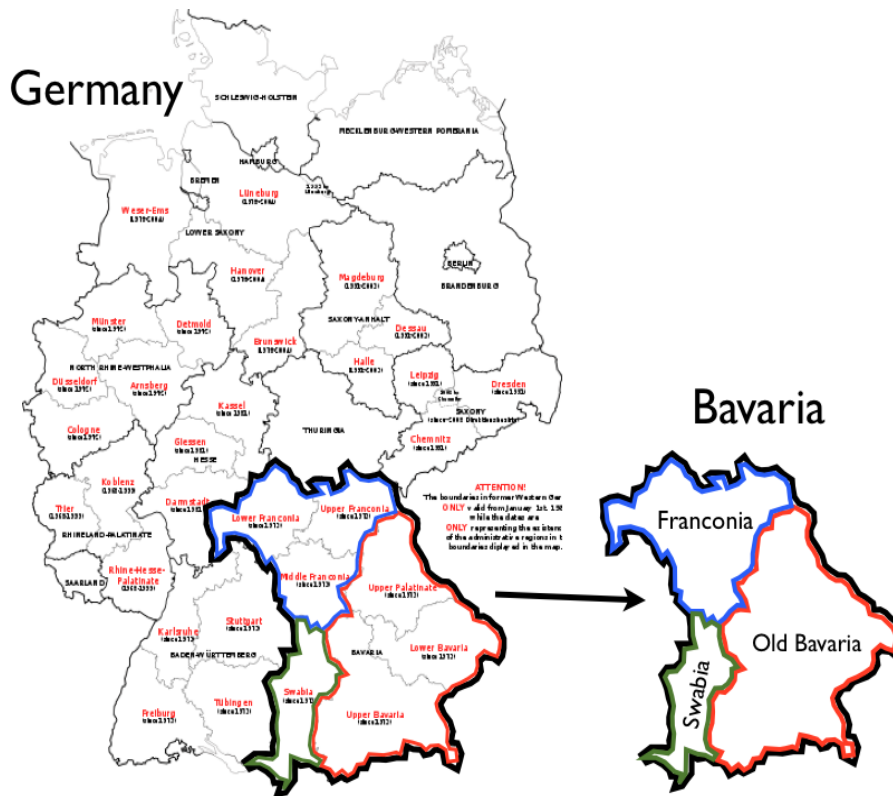
Źródło: <http://historia.org.pl/2014/03/23/separatyzmy-i-regionalizmy-we-wloszech/> (data dostępu: 8.10.2020).

F. Niemcy – Bawaria

Także w Niemczech pojawia się (choć nie w takim stopniu jak, np. w Hiszpanii) idea separatyzmu. Mowa oczywiście o zamożnej Bawarii. Wilfried Scharnagl, jeden z pierwszorzędných polityków rządzącej Bawarią Chrześcijańskiej Unii Ludowej (CSU) (od ponad 30 lat jest jednym z najbardziej wpływowych ludzi w Bawarii) napisał książkę *Bayern kann es auch allein* (*Bawaria może być też sama*). Zaproponował w niej, aby ten największy niemiecki kraj związkowy (land) ogłosił niepodległość. Motywuje tę propozycję tym, iż wówczas więcej wypracowywanych pieniędzy zostawałoby w kasie regionalnej, zamiast trafiać do biedniejszych landów północy. Autorowi nie podoba się, że bogata Bawaria, w której poziom życia jest o 13 % wyższy niż średnia niemiecka, zbyt wiele pieniędzy przekazuje poza region. W roku 2012 w ramach podatku solidarnościowego Monachium przekazało Berlinowi niebagatelną kwotę 3,4 mld euro! Dlatego też Scharnagl określa „dniem katastrofy” datę 21.01.1871 roku. Jakie wydarzenie miało wówczas miejsce? Parlament Bawarii wyraził zgodę na wejście dotychczas niezależnego królestwa w skład II Rzeszy, co oczywiście wiązało się z utratą independencji. Zdaniem Scharnagla, biorąc pod uwagę liczbę ludności i potencjał ekonomiczny regionu, niepodległa Bawaria byłaby siódmym co do wielkości państwem UE. Można zapytać, czy coś jeszcze poza względami gospodarczymi przemawia za postulatem niepodległości. Oczywiście tak. Należy bowiem zauważyć, iż Bawarczyzy dysponują mocnym poczuciem odrębności regionalnej. Różnice odnoszą się nie tylko do standardu życia, lecz także konfesji (Bawaria jest zdecydowanie katolicka), stosowanego dialektu, a nawet sfery kulinarnej. Poczucie to wywiera wpływ także na postrzeganie procesów zachodzących w UE. Bawarska CSU (odpowiednik ogólnoniemieckiej CDU) na przykład nie ukrywa sceptycyzmu wobec własnego rządu, gdy ten opowiada się za zatrzymaniem Grecji w strefie euro czy budowaniem kolejnych instytucji do walki z kryzysem na południu Europy⁴⁵. Podobnie jak w przypadku włoskiej Ligii Północnej, głównym motywem niepodległościowym jest ekonomia.

⁴⁵ M. Potocki, *Niepodległa Bawaria? Kryzys pobudza separatyzmy w sytej Europie Zachodniej*, [w:] „forsal.pl Giełda Waluty Finanse”, artykuł z dnia 16.08.2012, http://forsal.pl/artykuly/640073,niepodlegla_bawaria_kryzys_pobudza_separatyzmy_w_sytej_europie_zachodniej.html (data dostępu: 8.05.2020).

Mapa 9. Separatyzm niemiecki

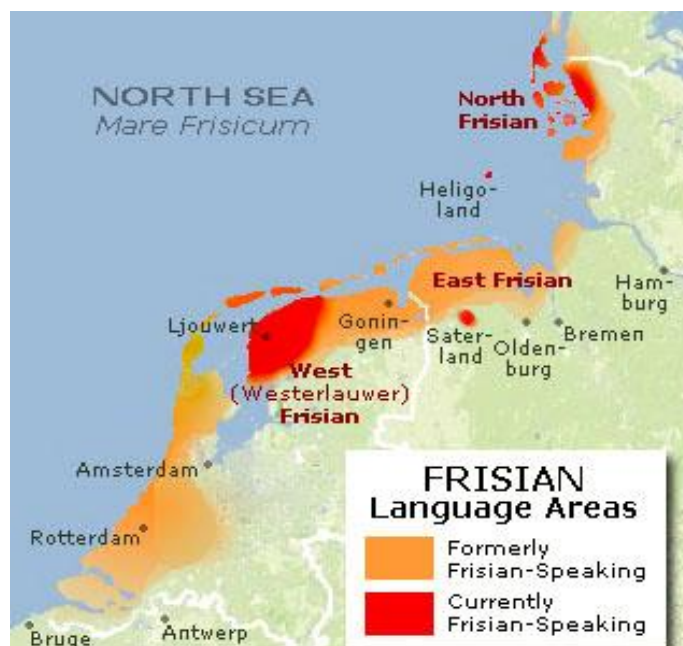
Źródło: <http://www.geocurrents.info/wp-content/uploads/2012/09/Bavaria-Franconia-Swabia-map.png> (data dostępu: 8.10.2020).

G. Niderlandy – Fryzja

Kolejnym państwem analizowanym pod kontem występujących w nim separatyzmów będzie Holandia, a właściwie Królestwo Niderlandów. Tutaj trzeba wspomnieć o Fryzji (północnej, przybrzeżnej części Holandii, a także Niemiec). Warto wiedzieć, iż już w latach 20. XIX wieku powstał Fryzyjski Ruch Narodowy. Toczył on bój o odrodzenie języka ojczystego i kultury narodowej, aż cel osiągnął w 1990 roku, kiedy język fryzyjski we Fryzji uzyskał status oficjalnego języka regionalnego. Obecnie wykorzystywany jest w urzędach, szkołach, uczelniach wyższych, rozprawach sądowych, kościołach, w miejscowych mediach, a także w czasie obrad parlamentu prowincjonalnego. Fryzowie w Niemczech również walczą o zachowanie swojej kultury i języka ojczystego, chroniąc się przed napierającym ujednoczeniem ze strony silnej kultury niemieckiej. Dodać należy, że wśród Fryzów działają dwie partie polityczne: Fryzyjska Partia Narodowa i Fryzyjska Partia Narodowa Ljouwert (Leeuwarden), cieszące się różną popularnością⁴⁶.

⁴⁶ R. Szymański, *Mniejszości narodowe. Europa Fryzowie*, <http://naszczas2002.tripod.com/058/fryzo.html> (data dostępu: 8.05.2020).

Mapa 9. Separatyzm niderlandzki

Źródło: <http://www.lowlands-l.net/anniversary/images/frisian-map.jpg> (data dostępu: 8.10.2020).

H. Belgia – Flandria i Walonia

Kończąc podróż po Europie separatyzmów (jej zachodniej części), warto poświęcić nieco więcej uwagi „sercu” Unii Europejskiej, tj. Belgii. Monarchia ta nie jest jednolita w swej strukturze. Na wstępie dobrze jest przytoczyć słynne słowa Julesa Destree z roku 1912: "Il y a en Belgique des Wallons et des Flamands. Il n'y a pas de Belges" („W Belgii są Walonowie i Flamandowie⁴⁷. Nie ma Belgów.”)⁴⁸. W celu zrozumienia, o co w rzeczywistości chodzi w konflikcie flamandzko-walońskim, trzeba po krótko sięgnąć do historii. Obecnie Belgia jest państwem o ustroju federacyjnym. Jednakże przez 140 lat była zunifikowana pod względem ustrojowym, jak i językowym (język francuski). Pomimo tego, właściwie od zawsze narastały konflikty wewnątrzpaństwowe. Co było ich źródłem? Korzeni sporu trzeba doszukiwać się w tym, iż język francuski wiódł prym, choć fundamentalnie konflikt tkwił w różnicach w poziomie gospodarczym. Walonowie (zamieszkujący południową część kraju) w początkowym okresie stanowili grupę uprzywilejowaną. Natomiast Flamandowie (zasiedlający północną stronę kraju) od zawsze mówili w języku niderlandzkim. Walonia była liderem nie tylko pod kątem językowym, lecz zasadniczo ekonomicznym. Gospodarka nastawiona na przemysł ciężki w ówczesnych czasach odnosiła wielkie sukcesy, co przez pewien okres doprowadziło Belgię do statusu istotnego gracza na arenie europejskiej. Diametralna zmiana sytuacji nastąpiła wraz z zakończeniem działań wojennych w 1945 r. Wtenczas Walonia weszła w powszechny kryzys postindustrialny, podczas gdy słabo rozwinięta Flandria rozkwitała. Doszło więc do zamiany sytuacji⁴⁹. Następujące czynniki, jak wzrost zjawiska bezrobocia w obrębie Walonii oraz związana z tym migracja ludności ku

⁴⁷ Flamandia – inaczej Flandria.

⁴⁸ M. Piasecki, *Separatyzm a mniejszości...*, dz. cyt.

⁴⁹ Do II wojny światowej to Walonia wiodła prym, jeśli chodzi o sytuację ekonomiczną regionu. Sytuacja zmieniła się jednakże po II wojnie światowej w 1945 roku, kiedy to Flamandia stała się regionem silniejszym gospodarczo.

północnym obszarom państwa (tj. Flandrii), a także rozwój turystyki wpłynęły na zmianę statusu regionu⁵⁰.

W obecnych czasach można wyodrębnić trzy zasadnicze linie napięcia pomiędzy Walonią a Flandrią. Pierwszym i najbardziej znanym sporem jest problem językowy. Chodzi tutaj o to, czy język ma ważniejszą pozycję, a wręcz posiada historyczny status. Uwzględniając ten aspekt, Flamandowie dążą do znacznego ograniczenia stosowania języka francuskiego w regionie, który zamieszkują, a tym bardziej na dworze królewskim. Drugim problemem jest kwestia finansowania Walonii i Flandrii. Chodzi tutaj o problem finansowania „tych biedniejszych”. W Belgii obszarem takim są tereny wspomnianego już wcześniej kryzysu ekonomicznego, tj. Walonii. Zdecydowanie zamożniejsi Flamandowie nie chcą już więcej wyłożyć pieniędzy na „zdeprawowanych” sąsiadów z południa (chodzi o liczne afery korupcyjne, defraudacje środków publicznych, etc.). Trzecią sprawą sporną jest status stolicy Belgii, Brukseli. Z jednej strony była ona niegdyś zamieszkała przede wszystkim przez Flamandów, natomiast dzisiaj stanowi istną mieszkankę kulturową. Faktem jednak jest, iż leży na terenie Flandrii i oficjalnie obowiązują tam dwa języki. Aczkolwiek dominującym jest francuski. Co ciekawe, jakby tego było mało, istnieje pewnego typu dyskryminacja rodzin flamandzkich wywodzących się z Brukseli. Oczywistym jednak, a co wydaje się słusznym jest to, że stolica Belgii, czy też wręcz Unii Europejskiej, podejmuje próby zachowania neutralności, uzyskując tym samym niejako samoistnie status trzeciego regionu Belgii (prócz Flandrii i Walonii; coś na wzór wydzielonego Dystryktu Kolumbii w Stanach Zjednoczonych Ameryki, gdzie mieści się stolica państwa Waszyngton)⁵¹.

Podsumowując, należy stwierdzić w sposób jednoznaczny, że Belgia pomimo faktu, iż jest „sercem” Europy, to jednak sama zmagą się z tendencjami separatystycznymi, żywymi głównie wśród mieszkańców północnej części kraju. Królestwo Belgii jednakże twardo zakorzenione jest w świadomości jej ludności. Prawdopodobnym więc jest, iż właściwie to monarchia zespała Walonię i Flandrię w jeden organizm państwowy.

Mapa 10. Separatyzm belgijski

Źródło: http://news.bbcimg.co.uk/media/images/48069000/gif/_48069269_belgium_flemish226x170.gif (data dostępu: 8.10.2020).

⁵⁰ M. Piasecki, *Separatyzm a mniejszości...*, dz. cyt.

⁵¹ Tamże.

Zakończenie

Należy zauważyć, iż tak naprawdę każdy z opisanych wyżej krajów zмага się z mniejszymi bądź większymi siłami odśrodkowymi dążącymi różnymi środkami (mniej lub bardziej demokratycznymi i legalnymi) do ugrania dla siebie jak najliczniejszych praw, tj. od autonomii po pełną secesję. Trzeba jednakże zaznaczyć, że nie jest tak, iż każdy z buntujących się regionów kieruje się ku separacji (czytaj: niepodległości). Oczywiście praktycznie wszystkie z nich posiadają wspólny mianownik, którym jest przede wszystkim silne przywiązanie do własnego regionu, co przejawia się w mentalności i zachowaniu ksenofobicznym względem ludności napływowej (autor niniejszej pracy ośmiela się twierdzić, że także w skrajnych przypadkach szowinistycznych praktyk). Można więc zapytać, co robić, aby buntownicze obszary zaspakajać i to na tyle skutecznie, by potencjalne separatyzmy zastygły (a o ile jest to realne, wygasły). W teorii wydaje się to proste, tzn. nadać tym obszarom jak najszerszą autonomię kulturalną, edukacyjną, językową, a także umiarkowaną ekonomiczną. Praktyka natomiast, tj. wdrażanie praw wynikających z nadania owego statusu, może być o wiele bardziej skomplikowana, dlatego też wiele państw nie chce nawet słyszeć o rozszerzaniu autonomii swoich zbuntowanych regionów. Tak z kolei, gdzie chodzi o kwestie budżetowe, ekonomię, należy wyrównywać szanse we wszystkich regionach, ponieważ w przeciwnym razie bogatsi będą mieć nieustanną pokusę dokonania aktu independencji. Tekst potwierdza hipotezę postawioną przez autora we wstępie, że większość z omawianych separatyzmów zostanie albo unicestwiona (samoistnie) albo zmarginalizowana, w perspektywie roku 2030. Warto tylko dodać, że wiele z nich, mimo wszystko, tlić się będzie na pewno w dalszym ciągu.

Bibliografia

- Bartyzel J., *Pojęcie, geneza i próba systematyki głównych typów nacjonalizmu*, <http://www.legitymizm.org/systematyka-nacjonalizmu>.
- Bartyzel J., *Szowinizm*, [w:] *Encyklopedia „białych plam”*, t. XVII, Radom 2006.
- Bartyzel J., *Pojęcie, geneza i próba systematyki głównych typów nacjonalizmu*, <http://www.legitymizm.org/systematyka-nacjonalizmu>.
- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991.
- Iparretarrak, <http://www.fas.org/irp/world/para/iparretarrak.htm>.
- Jerzak T., *Separatyzm i terroryzm o podłożu etnicznym w Europie Zachodniej*, <http://www.psz.pl/tekst-1132/Tadeusz-Jerzak-Separatyzm-i-terroryzm-o-podlozu-etnicznym-w-Europie-Zachodniej>.
- J.H., *Potomkowie króla Artura w jakobińskiej niewoli*, http://nadbuhom.pl/art_2173.html.
- Kukułka J., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982.
- Ojczyzna Basków i Wolność (ETA)*, [w:] „terroryzm.com”, <http://www.terroryzm.com/ojczyzna-baskow-i-wolnosc-eta/>.
- Legięcka P., *Szkocja chce referendum w sprawie niepodległości*, <http://www.uniaeuropa.org/szkocja-chce-referendum-w-sprawie-niepodleglosci>.
- Maleszka M., *Separatyzm i regionalizm we Włoszech*, [w:] „historia.org.pl”, <http://historia.org.pl/2014/03/23/separatyzm-i-regionalizm-we-wloszech/>.
- Narodowy Front Wyzwolenia Korsyki*, http://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Narodowy_Front_Wyzwolenia_Korsyki.
- NazRev, *Historia korsykańskiego nacjonalizmu*, <http://www.autonom.pl/?p=1412>.
- Okraska R., *Autonomie regionalne we Włoszech – okiem prawnika*, [w:] „Organizacja Monarchistów Polskich Portal Legitymistyczny”, <http://www.legitymizm.org/autonomie-wlochy>.
- Pęgiel D., *Walia będzie domagać się niepodległości?*, <http://www.banzaj.pl/Walia-bedzie-domagac-sie-niepodleglosci-66389.html>.

Piasecki M., *Separatyzm a mniejszości etniczne w Europie Zachodniej*, <http://www.psz.pl/Separatyzm-a-mniejszosci-etniczne-w-Europie-Zachodniej>.

Potocki M., *Niepodległa Bawaria? Kryzys pobudza separatyzmy w sytej Europie Zachodniej*, http://for-sal.pl/artykuly/640073,niepodlegla_bawaria_kryzys_pobudza_separatyzmy_w_sytej_europie_zachodniej.html.

Słownik pojęć i organizacji międzynarodowych – separatyzm, <http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/haslo,separatyzm>.

Szymański R., *Mniejszości narodowe. Europa Fryzowie*, <http://naszczas2002.tripod.com/058/fryzo.html>.

Topczewska M., *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, [w:] „Studia Europejskie” 2001, nr 1.

Rozdział III

WYZWANIA W OBSZARZE BEZPIECZEŃSTWA ZDROWOTNEGO

Rosnąca antybiotykooporność wśród bakterii wyzwaniem XXI wieku*

Increasing antibiotic resistance among bacteria as a challenge of the 21st century

Streszczenie: Choć historia medycyny liczy kilka tysięcy lat, przełomowych odkryć w dziedzinie leczenia chorób zakaźnych dokonano zaledwie w ciągu ostatnich stu lat. Pierwsze prace i badania dotyczące bakteriologii i antyseptyki sięgają połowy XIX w. Punktem zwrotnym jednak okazało się odkrycie antybiotyku – penicyliny w 1928 r., co zapoczątkowało gwałtowny rozwój prac nad nimi w latach 40. i 50. XX w. Innowacyjne odkrycie, jakim bez wątpienia są antybiotyki, spotkało się z wytworzeniem wielu mechanizmów oporności na leki przez bakterie. Obecnie znanych jest już wiele szczepów wielolekoopornych, przeciw którym nie ma opracowanej skutecznej terapii, co bezpośrednio przekłada się na ciężkość przebiegu infekcji i wyższą śmiertelność. Najważniejszymi działaniami, które należy podjąć w celu ograniczenia tego zjawiska są: szerzenie świadomości na temat odpowiedzialnej antybiotykoterapii, prowadzenie badań nad mechanizmami oporności oraz opracowanie nowych leków i schematów skutecznego, celowanego leczenia.

Słowa kluczowe: antybiotyki, antybiotykooporność, bakterie, mechanizmy oporności, zakażenia

Abstract: Although the history of medicine is several millennia old, breakthroughs in the treatment of infectious diseases have been made in the last hundred years. The first research and studies on bacteriology and antiseptics date back to the mid-19th century, but the turning point was the discovery of the first antibiotic, penicillin, in 1928, which initiated the rapid progress of work on them in the 1940s and 1950s. The innovative discovery that antibiotics undoubtedly are has resulted in immediate development of several drug resistance mechanisms in bacteria. Nowadays, many multidrug-resistant strains are known, against which no effective therapy has been developed yet, that associates with the severity of the infection and higher mortality. To reduce the pace of increasing drug resistance among bacteria, some important actions should be taken: raising awareness of responsible antibiotic therapy, conducting research on the new mechanisms of resistance and developing new drugs and regimens for effective, targeted treatment.

Keywords: antibiotics, antibiotic resistance, bacteria, drug resistance mechanisms, infections

Wprowadzenie

Jednym z najważniejszych wyzwań dla medycyny, niezależnie od epoki, jest walka z infekcjami u pacjentów. Obok urazów oraz chorób przewlekłych zakażenia stanowią istotny problem podczas walki o zdrowie i życie chorych. Najpotężniejszym orężem w zmaganiach z chorobotwórczymi patogenami są leki zwane antybiotykami. Entuzjastyczne i bardzo częste, niestety nie zawsze właściwe, ich stosowanie przyczyniło się do rozwoju oporności bakterii na antybiotyki, znacząco utrudniając walkę z toczącą się infekcją.

W kolejnych częściach artykułu przybliżona zostanie historia antybiotyków, podstawowa wiedza na temat bakterii oraz mechanizmy działania leków przeciwdrobnoustrojowych. Następnie omówiona zostanie kwestia rosnącej antybiotykooporności, celowość oraz zasady prowadzenia właściwej terapii w przypadku infekcji, a także propozycje działań podejmowanych w celu

*Artykuł powstał w ramach projektu realizowanego pod kierunkiem prof. dr hab. n. med. Barbary Jodłowskiej-Jędrzych (ORCID: 0000-0003-3483-8752) z Katedry i Zakładu Histologii, Embriologii i Cytofizjologii Uniwersytetu Medycznego w Lublinie.

ograniczenia rozprzestrzeniania się wśród bakterii niewrażliwości na leki. Dalszą część artykułu stanowi przegląd i przytoczenie wyników prac badawczych, opublikowanych w witrynie PubMed, ze szczególnym uwzględnieniem tych, których tematem jest zjawisko antybiotykooporności wśród bakterii, jednakże w dość szerokim ujęciu tego zagadnienia, poruszana jest także problematyka występowania tego zjawiska w weterynarii i przemyśle spożywczym. Autorzy analizowanych badań dokonali hodowli, izolacji i identyfikacji patogenów z licznych próbek pobranych od pacjentów w szpitalach, z pomieszczeń szpitalnych, od zwierząt hodowlanych oraz z produktów spożywczych, a w celu ustalenia ich wrażliwości na konkretne leki wykonano badania mikrobiologiczne zwane antybiogramami.

Cel badań: głównym celem przytoczonych badań była ocena rozpowszechnienia występowania szczepów bakterii opornych na antybiotyki w różnych środowiskach, zarówno wśród ludzi, jak i u wielu gatunków zwierząt hodowlanych oraz w odzwierzęcych produktach spożywczych.

Problem badawczy: jak powszechne jest występowanie zjawiska antybiotykooporności w dzisiejszych czasach?

Hipoteza: coraz liczniejsze i częstsze są przypadki występowania antybiotykoopornych bakterii w różnych środowiskach, a przejawia się to zarówno jako stale rosnąca liczba gatunków ich nosicieli, jak i niezależne pojawianie się ognisk groźnych szczepów w odległych częściach świata oraz powstawanie całkiem nowych, dotychczas nieznanymi mechanizmami oporności.

Dzieje walki z chorobami zakaźnymi

Jedną z podstawowych wartości, ważną dla każdego człowieka, jest pragnienie pozostania w zdrowiu. Nie dziwi zatem fakt, że podejmowanie prób leczenia ran, chorób i dolegliwości zdrowotnych towarzyszy ludzkości od początku jej istnienia. Stosowanie ziół i zabiegów chirurgicznych było praktykowane już w czasach starożytnych. Na przestrzeni wieków podejście do leczenia zmieniało się, a na kartach historii zapisało się wiele nazwisk ludzi kładących podwaliny pod całą współczesną wiedzę medyczną. Pomimo niezliczonych odkryć i dokonań w dziedzinie medycyny, jeszcze w XIX wieku więcej ludzi umierało na skutek chorób zakaźnych niż w wyniku działań wojennych. Epidemie cyklicznie nękały ludzkość, doprowadzając niejednokrotnie do niemal całkowitej anihilacji całych miast i obszarów, jak choćby najstłynniejsza epidemia dżumy w połowie XIV wieku czy pandemia cholery w XIX wieku, które pochłonęły miliony ofiar. Tak tragiczne statystyki były spowodowane ówczesnym brakiem znajomości dróg szerzenia się zakażeń, niskim poziomem higieny oraz brakiem wiedzy o przyczynach infekcji i możliwości ich skutecznego leczenia.

Za pomysłodawcę i twórcę pierwszych zaleceń dotyczących zapobiegania zakażeniom uważa się Ignaza Semmelweisa – lekarza na oddziale położniczym wiedeńskiego szpitala, który musiał mierzyć się z dramatycznie wysoką śmiertelnością wśród rodzących kobiet, spowodowaną gorączką połogową. Pomimo ówczesnej niewiedzy o istnieniu drobnoustrojów chorobotwórczych, wysnuł on rewolucyjną, ale także i bardzo niewygodną dla środowiska medycznego teorię, zgodnie z którą za przenoszenie zakażenia wśród rodzących odpowiedzialni byli sami lekarze, studenci i położne, ponieważ nie było znane wówczas (obecnie oczywiste) zalecenie mycia i dezynfekcji rąk pomiędzy badaniami pacjentów. W 1847 roku nakazał on personelowi odkażanie rąk i sprzętu medycznego chlorowanym wapnem, co pozwoliło na obniżenie wskaźnika śmiertelności na oddziale o 90%¹. Pomimo tego niewątpliwego sukcesu, Semmelweis spotkał się

¹ E. Mutschler, *Farmakologia i toksykologia*, wyd. 3 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2013, s. 817.

jednak z brakiem akceptacji i niechęcią innych lekarzy, a jego prace zostały powszechnie uznane i chwalone dopiero po jego śmierci.

W 1863 roku Ludwik Pasteur jako pierwszy doniósł o istnieniu „drobnoustrojów”, „mikroorganizmów”, które miały być odpowiedzialne za wywoływanie chorób i procesów gnilnych – od jego nazwiska pochodzi nazwa procedury: pasteryzacja, z powodzeniem szeroko stosowanej do dziś w celu konserwacji i przedłużenia trwałości żywności. Bazując na pracach Pasteura, na przestrzeni lat 60. i 70. XIX wieku, Joseph Lister opracował i rozpowszechnił stosowanie systemu leczenia antyseptycznego, opierającego się na dokładnej dezynfekcji rąk, narzędzi i opatrunków przed operacjami. W roku 1876 Robert Koch po raz pierwszy dowiódł roli bakterii wąglika jako samodzielnego czynnika wywołującego chorobę zakaźną, a także położył podwaliny pod całą współczesną mikrobiologię, opracowując metody hodowli i barwienia drobnoustrojów. Przyszły noblista zajmował się także badaniami nad gruźlicą i cholera – jego nazwisko zwyczajowo wciąż łączone jest z prątkami gruźlicy (*Mycobacterium tuberculosis*), nazywanymi prątkami Kocha. Koniec wieku XIX przyniósł również odkrycia w dziedzinie immunoprofilaktyki i wykorzystania surowic odpornościowych w leczeniu chorych – Emil von Behring jako pierwszy zastosował surowicę przeciwko błonicy, a za jego dokonania i nieoceniony wkład w poszerzanie ówczesnej wiedzy medycznej uhonorowano go pierwszą w historii Nagrodą Nobla w dziedzinie fizjologii lub medycyny¹⁹³.

Jednak najbardziej doniosłym i przełomowym, a zarazem brzemiennym w skutki, było wydarzenie uznawane za początek ery antybiotyków – odkrycie penicyliny przez Alexandra Fleminga w 1928 roku. Substancja ta, produkowana przez grzyby z gatunku *Penicillium notatum*, powodowała zahamowanie wzrostu bakterii. Ze względu na obiecujące perspektywy badań Fleming kontynuował swoje eksperymenty. Próby wyizolowania penicyliny powiodły się jednak dopiero zespołowi naukowemu pod kierownictwem Ernsta Chaina w roku 1940, za co 5 lat później Flemingowi, Chainowi i Floreyowi przyznano Nagrodę Nobla. Lata 40. i 50. XX wieku obfitowały w liczne odkrycia w dziedzinie antybiotykoterapii – zsyntetyzowano wówczas m.in. tetracyklinę, aminoglikozydy, streptomycynę i cefalosporyny². Obecnie stale opracowywane są nowe rodzaje leków przeciwdrobnoustrojowych, jednak postęp w tej dziedzinie jest znacznie wolniejszy niż w przeszłości.

Teoretyczne podstawy bakteriologii

Rozważając problem rosnącej oporności wśród bakterii, najpierw należy pochylić się nad podstawami mikrobiologii lekarskiej i antybiotykoterapii, aby móc w pełni zrozumieć ich mechanizmy działania. Komórka bakteryjna pod wieloma względami znacznie różni się od komórki eukariotycznej (np. roślinnej lub zwierzęcej): od budowy, przez genetykę i aspekty molekularne, po strategię życia, odżywiania i rozmnażania.

W celu usystematyzowania wiedzy o bakteriach dokonuje się ich przyporządkowania do licznych grup, uwzględniających różnorodność cech i preferencji, dzięki czemu łatwiejsze staje się zrozumienie ich natury oraz ocena prawdopodobieństwa oddziaływania bakterii na inne organizmy. Podstawową metodą klasyfikacji komórek bakteryjnych jest ich podział ze względu na efekt barwienia metodą Grama, wynikający z budowy ściany komórkowej. Wyróżniamy przybierające kolor fioletowy bakterie Gram-dodatnie z grubą ścianą, zbudowaną z kilkudziesięciu warstw peptydoglikanu, oraz bakterie Gram-ujemne, barwiące się na czerwono, których ściana komórkowa zawiera jedynie trzy warstwy peptydoglikanu, ale dodatkowo ma w swoim składzie liczne białka oraz lipopolisacharydy, a z zewnątrz otoczona jest dodatkową błoną. Aby dostrzec bakterie pod

² P.R. Murray, *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2011, s. 195.

mikroskopem, niezbędne jest ich wcześniejsze zabarwienie – można wówczas zaobserwować kształty komórek, wśród których wyróżniamy formy kuliste (paciorkowce, gronkowce), cylindryczne (pałeczki, laseczki) oraz nieregularne (np. maczugowce, krętki czy przecinkowce).

Pod najbardziej zewnętrzną warstwą, którą stanowi ściana komórkowa, znajduje się błona komórkowa – elastyczna, półpłynna dwuwarstwa fosfolipidowa z zakotwiczonymi w niej proteinami, pełniącymi role: transportowe, receptorowe, enzymatyczne oraz producenta energii. Wnętrze komórki wypełnia cytoplazma, będąca środowiskiem dla zachodzenia wielu reakcji metabolicznych. Zawieszona są w niej organella charakterystyczne dla komórek prokariotycznych. Jedną z nich jest nukleoid z genoforem, czyli kolistą nić kwasu nukleinowego, nazywana „chromosomem bakteryjnym”, który znacząco różni się od chromosomów u Eukaryota – w materiale genetycznym bakterii nie występują białka histonowe, obecne są inne enzymy, a sam proces jego powielania przebiega w nieco odmienny sposób.

Innymi strukturami występującymi w cytoplazmie są rybosomy o stałej sedymentacji 70S, zbudowane z dwóch podjednostek (50S i 30S), a ich zadaniem jest produkcja białek. Wewnątrz komórki bakteryjnej mogą występować również niewielkie fragmenty pozachromosomalnego materiału genetycznego – plazmidy, umożliwiające syntezę dodatkowych, specyficznych substancji. Plazmidy są wzajemnie przekazywane między organizmami, co zapewnia bakteriom szybkie rozprzestrzenianie się wśród nich raz nabytej zdolności.

U części bakterii występują także zmagazynowane w postaci ziarnistości zapasowe substancje, których obecność gwarantuje dostęp do niezbędnych związków w razie przebywania w niekorzystnych warunkach środowiska, a ich agregaty są niekiedy przyczyną uwypuklenia komórki na biegunie, nadając bakterii charakterystyczny kształt, co można zaobserwować np. u maczugowców. Istnieją także struktury zewnętrzne, które mogą występować na powierzchni komórek bakteryjnych w formie wypustek pełniących określone funkcje. Wśród nich wyróżnić można rzęski – umożliwiające poruszanie się, fimbrie – przyczyniające się do zwiększenia sił adhezji (przylegania) oraz pile, zwane też fimbriami płciowymi, występujące jedynie u bakterii Gram-ujemnych, które biorą udział w procesie koniugacji, czyli wymiany plazmidów między komórkami o odmiennym typie płciowym.

Nie wszystkie organizmy, szeroko zaliczane do bakterii, posiadają jednak taką samą budowę, takie same zdolności, możliwości i preferencje. Oprócz bakterii typowych, będących zazwyczaj pasożytami zewnątrzkomórkowymi, wyodrębnia się także mykoplazmy (charakteryzujące się brakiem ściany komórkowej), chlamydie i riketsje – ich rozmiary są zwykle dużo mniejsze niż bakterii typowych i pasożytują one wewnątrz komórek gospodarza. Rozmnażanie bakterii nie jest procesem płciowym – do powstania nowych osobników dochodzi na drodze podziału istniejących już komórek. Procesy płciowe, takie jak koniugacja, transformacja (pobieranie materiału genetycznego ze środowiska, od umierających organizmów) czy transdukcja (geny przenoszone między bakteriami za pośrednictwem wirusów – bakteriofagów), nie mają na celu powstania nowych organizmów, a jedynie wymianę materiału genetycznego między bakteriami³.

Klasyfikacji bakterii można dokonywać wielokrotnie, uwzględniając ich różnorodne wymagania wzrostowe i strategie życiowe. Ze względu na sposób odżywiania wyróżnia się organizmy cudzożywne (pasożyty) oraz samożywne (nieliczne gatunki rozkładające związki azotowe, siarkowe czy żelazowe). Zważywszy na temperaturę otoczenia, bakterie podzielić można na: preferujące chłód psychrofile (inaczej zwane krioofilami), wzrastające w temperaturze ludzkiego ciała mezofile

³ Tamże, s. 9-38.

oraz ciepłolubne termofile. Inny ważny aspekt wpływający na wzrost i rozwój bakterii to stężenie tlenu – dla pewnych gatunków jest on czynnikiem niezbędnym do przeżycia, z kolei dla bezwzględnych beztlenowców już niewielka jego zawartość w powietrzu staje się zabójcza. Istnieją także gatunki zdolne do przystosowania się do zmian w atmosferze tlenowej – są to tzw. tlenowce i beztlenowce fakultatywne. Tak ogromne zróżnicowanie bakterii umożliwiło im zasiedlenie każdego środowiska występującego na Ziemi.

Mechanizmy działania antybiotyków

Znając budowę komórki bakteryjnej, jesteśmy w stanie zrozumieć, na jak wiele sposobów możemy na nie wpływać i powodować ich zniszczenie. Substancjami o selektywnie bakteriobójczym działaniu są antybiotyki, ponieważ punktami uchwytu dla nich są konkretne struktury czy procesy zachodzące u bakterii. Można wyróżnić cztery podstawowe mechanizmy działania antybiotyków – blokowanie procesu syntezy ściany komórkowej, zaburzanie procesu produkcji białek, inhibicja syntezy kwasów nukleinowych i zmiany w przepuszczalności błony komórkowej. Natomiast pod względem typu działania leki te dzieli się na bakteriobójcze, bezpośrednio wywołujące liżę i śmierć bakterii, oraz bakteriostatyczne, które jedynie spowalniają ich namnażanie.

Ściana komórkowa jest integralną częścią komórki bakteryjnej, bez której nie jest ona w stanie przeżyć, a proces jej syntezy jest wieloetapowy. Bardzo liczna rodzina antybiotyków zwanych β -laktamami posiada zdolność zaburzania ostatniego etapu syntezy peptydoglikanu poprzez wiązanie się z tzw. białkami PBP (ang. *penicillin binding proteins*), dzięki czemu budowa ściany komórkowej jest wadliwa i dochodzi do śmierci bakterii⁴. Antybiotyki β -laktamowe dzielimy na cztery główne grupy: penicyliny, pięć generacji cefalosporyn, karbapenemy i monobaktamy, a każdą z tych grup tworzy wiele substancji przeciwdrobnoustrojowych, różniących się od siebie spektrum działania (za wyjątkiem monobaktamów, spośród których obecnie stosuje się już jedynie aztreonam). Hamujący wpływ na proces syntezy ściany komórkowej mają także antybiotyki zwane glikopeptydami – oddziałują one jednak na inny etap produkcji peptydoglikanu niż β -laktamy. Zalicza się do nich wankomycynę i teikoplaninę. Rezerwuje się je jedynie do użytku szpitalnego w przypadku ciężkich infekcji, ponieważ są one antybiotykami „ostatniej szansy”, gdy patogeny nie reagują na inne leki.

Drugą największą klasę antybiotyków stanowią leki wpływające na proces produkcji białek. Zalicza się do nich aminoglikozydy, tetracykliny i makrolidy. Oddziałują one na różne etapy translacji zachodzącej w rybosomach. Aminoglikozydy (do których należą np. gentamycyna, tobramycyna, amikacyna, neomycyna czy streptomycyna) wpływają na podjednostkę 30S rybosomów, powodując powstanie nieodwracalnych błędów w syntetyzowanych białkach i śmierć bakterii. Istotne klinicznie jest synergistyczne działanie aminoglikozydów z β -laktamami – przy jednoczesnym stosowaniu nasila się ich działanie przeciwbakteryjne. Tetracykliny charakteryzują się działaniem bakteriostatycznym na liczne bakterie Gram-dodatnie i Gram-ujemne, co istotne, także na drobnoustroje wewnątrzkomórkowe (prątki, chlamydie). Obecnie wykorzystywane są: tetracyklina, doksycyklina, minocyklina i tigecyklina. Kolejną grupą leków są makrolidy, które wiążą się z podjednostką 50S rybosomów i blokują wydłużanie syntetyzowanego łańcucha peptydowego. Są bakteriostatykami, jednak w wyższych stężeniach mogą działać także bakteriobójczo. Przedstawicielami makrolidów są: erytromycyna, klarytromycyna, spiramycyna czy

⁴ E. Mutschler, *Farmakologia i toksykologia*, wyd. 3 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2013, s. 836-878; P.R. Murray, *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2011, s. 195-203.

azytromycyna. Pod względem działania do makrolidów podobne są substancje zwane linkozamidami, przykładem jest np. klindamycyna.

Na blokowanie procesu syntezy kwasów nukleinowych wpływ mają antybiotyki należące do fluorochinolonów. Upośledzają one działanie enzymów niezbędnych do prawidłowego przebiegu replikacji bądź transkrypcji DNA, mających na celu powielenie bakteryjnego materiału genetycznego. Ich przykłady to: cyprofloksacyna, ofloksacyna, lewofloksacyna, norfloksacyna, moksyfloksacyna. Istnieją także inne grupy leków interferujących w proces syntezy kwasów nukleinowych, np. antagoniści kwasu foliowego czy nitroimidazole.

Mechanizmy antybiotykooporności wśród bakterii

Zjawisko antybiotykooporności zostało zaobserwowane wraz z odkryciem antybiotyków. Można je dość ogólnie podzielić na oporność naturalną bądź nabytą. Pierwsza jest warunkowana samą budową bakterii i zapisana w DNA chromosomalnym. Jej przykładami mogą być: naturalna niewrażliwość enterobakterii (rodzina Gram-ujemnych pałeczek *Enterobacteriaceae*) na wankomycynę i makrolidy, brak skuteczności β -laktamów wobec pasożytów wewnątrzkomórkowych, oporność beztlenowców na aminoglikozydy czy wytwarzanie enzymów rozkładających i unieczyniających penicyliny przez wiele szczepów gronkowców (zjawisko występujące niezależnie od stosowania antybiotyków). Bakterie mogą jednak także nabywać oporność – zarówno na drodze nabycia genu, jak i poprzez mutacje chromosomalne. To właśnie nabywanie oraz szybkie i niekontrolowane rozprzestrzenianie się oporności jest tak palącym i niebezpiecznym problemem, z którym musi mierzyć się współczesna medycyna.

Nabywanie oporności najczęściej i najszybciej zachodzi dzięki procesom koniugacji, transdukcji bądź transformacji. Wymieniane są wówczas fragmenty materiału genetycznego w postaci plazmidu, transpozonu lub całej kasety genowej, na których zakodowane są geny oporności. Istnieje bardzo wiele mechanizmów, które umożliwiają bakteriom uniknięcie działania antybiotyków⁵:

- produkcja enzymów rozkładających antybiotyków – zaliczyć można do nich penicylinazy (niszczące strukturę penicylin) czy ogólną grupę β -laktamaz (cefalosporynazy, karbapenemazy, a także β -laktamazy o rozszerzonym spektrum substratowym, inaktywujących wszystkie antybiotyki β -laktamowe za wyjątkiem cefamycyn);
- modyfikacje białek PBP – zmiany w ich strukturze powodują spadek powinowactwa do β -laktamów, w związku z czym leki nie mogą efektywnie hamować syntezy ściany komórkowej;
- wytwarzanie enzymów (transferaz) unieczyniających aminoglikozydy poprzez ich chemiczne modyfikacje;
- zjawisko aktywnego usuwania antybiotyku z komórki, tzw. efflux – występujące w przypadku tetracyklin czy makrolidów;
- blokowanie transportu antybiotyku przez ścianę komórkową (np. β -laktamów);
- brak miejsca uchwytu (wiązania) dla antybiotyku na drodze mutacji;
- metylacja dużej podjednostki rybosomu (50S) – przykładem może być występowanie oporności krzyżowej na makrolidy, linkozamidy i streptograminy B (oporność typu MLSB);

⁵ W. Hryniewicz, *Zasady leczenia przeciwdrobnoustrojowego. Interna Szczeklika 2019*, red. prow. P. Gajewski, wyd. 10, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2019, s. 2387-2390.

- modyfikacje enzymów biorących udział w procesie replikacji DNA (topoizomeraz) – powoduje to oporność na działanie chinolonów

Ważnym osiągnięciem w świecie medycyny było wyprodukowanie leków mających na celu zniwelowanie działania β -laktamaz – antybiotyki zostały połączone z substancjami unieczynniającymi bakteryjne enzymy w pojedynczych preparatach. Substancje te nazywane są inhibitorami β -laktamaz i zaliczamy do nich kwas klawulanowy, sulbaktam i tazobaktam, a dzięki takim połączeniom antybiotyki są w stanie działać i zniszczyć bakterie. Przykładem może być kombinacja amoksycyliny i kwasu klawulanowego czy piperacyliny i tazobaktamu. Zastosowanie inhibitorów β -laktamaz nie rozwiązało jednak problemu rosnącej oporności, ponieważ liczba nowych mechanizmów unikania działania antybiotyków przez bakterie jest ogromna i niestety stale wzrasta liczebność niewrażliwych szczepów.

Szczepy odporne

Podczas izolacji i identyfikacji antybiotykoopornych szczepów bakterii nadaje się im nazwy uwzględniające rodzaj chemioterapeutyków, na które stały się one niewrażliwe oraz często wskazujące na ich gatunkową przynależność, wyróżnia się także specyficzne mechanizmy oporności. Są to m.in.:

- MSSA (ang. *methicillin-sensitive Staphylococcus aureus*), czyli szczepy gronkowca złocistego wrażliwego na metycylinę – pierwsze szczepy *S. aureus*, które wykazywały oporność na naturalne penicyliny, wyizolowano już w połowie ubiegłego wieku, są one jednak wrażliwe na działanie metycyliny; w leczeniu najczęściej stosuje się syntetyczne penicyliny i cefalosporyny.
- MRSA (ang. *methicillin-resistant Staphylococcus aureus*), czyli szczepy gronkowca złocistego odporne na metycylinę zostały wyizolowane po raz pierwszy w 1960 roku⁶; w leczeniu takich infekcji nieskuteczne są β -laktamy – stosuje się wówczas terapię wankomycyną, linezolidem, kwasem fusydowym, synercidem, sulfonamidami lub tigecykliną
- VISA (ang. *vancomycin intermediate-resistant Staphylococcus aureus*), czyli szczepy gronkowca ze zmniejszoną wrażliwością na wankomycynę, odporne na wszystkie β -laktamy; w leczeniu stosuje się tigecyklinę lub daptomycynę.
- VRSA (ang. *vancomycin-resistant Staphylococcus aureus*), czyli szczepy gronkowca z całkowitą opornością na wankomycynę, wszystkie β -laktamy, aminoglikozydy i wiele innych antybiotyków wyizolowano po raz pierwszy na początku XXI wieku i do tej pory oznaczono liczne szczepy z tym typem oporności⁷; leczenie jest niezwykle trudne i wciąż prowadzone są badania nad opracowaniem skutecznej terapii – możliwe jest zastosowanie synercidu, linezolidu czy daptomycyny.
- BLNAR (ang. *β -lactamase-negative ampicillin resistant*), czyli szczepy pałeczek *Haemophilus influenzae* opornych na ampicylinę i niewytwarzające β -laktamaz – nieskuteczne wobec nich są penicyliny ani cefalosporyny I i II generacji, zachowują natomiast wrażliwość na cefalosporyny III i IV generacji.

⁶ A. Aguayo-Reyes, M. Quezada-Aguiluz, S. Mella i in., *Bases moleculares de la resistencia a metilina en Staphylococcus aureus [Molecular basis of methicillin-resistance in Staphylococcus aureus]*, "Revista chilena de infectologia: organo oficial de la Sociedad Chilena de Infectologia" 2018, vol. 35,1 s. 7-14.

⁷ W.A. McGuinness, N. Malachowa, F.R. DeLeo, *Vancomycin Resistance in Staphylococcus aureus*, "The Yale Journal of Biology and Medicine" 2017, nr 90(2), s. 269-281.

- VRE (ang. *vancomycin-resistant Enterococci*) i GRE (ang. *glycopeptide-resistant Enterococci*), czyli szczepy enterokoków opornych na działanie glikopeptydów; leczenie tych infekcji jest bardzo trudne i, podobnie jak w przypadku VRSA, można zastosować tu linezolid i synercid.
- MLSB (ang. *macrolide-lincosamide-streptogramin B*), czyli oporność krzyżowa na makrolidy, linkozamidy i streptograminy typu B, występująca u gronkowców i paciorkowców.
- ESβL (ang. *extended spectrum β-lactamases*), czyli produkcja β-laktamaz o rozszerzonym spektrum substratowym, które rozkładają penicyliny, cefalosporyny I, II, III i IV generacji oraz aztreonam, w leczeniu można natomiast zastosować karbapenemy; ten typ oporności wykrywany jest już u wszystkich gatunków pałeczek z rodziny *Enterobacteriaceae*.
- HLAR (ang. *high-level aminoglycoside resistance*), czyli oporność na wysokie stężenia aminoglikozydów obserwowana wśród enterokoków⁸; skuteczne leczenie np. teikoplaniną
- cefalosporynazy AmpC – bakterie wykazujące ten typ oporności są niewrażliwe na działanie wszystkich penicylin, cefalosporyn (oprócz cefepimu) i aztreonamu; mechanizm ten jest szczególnie klinicznie istotny w przypadku pałeczek *Pseudomonas aeruginosa*
- karbapenemazy różnych typów: KPC (ang. *Klebsiella pneumoniae carbapenemase*), OXA-48 (ang. *oxacillinase 48*), NDM (ang. *New Delhi metallo-β-lactamase*), IMP, VIM – są to enzymy rozkładające penicyliny, cefalosporyny i karbapenemy, produkowane przez liczne gatunki należące do *Enterobacteriaceae*, szczególnie szczepy *P. aeruginosa* i *K. pneumoniae*; obecnie jest to jedno z największych zagrożeń, z powodu szybkiego rozprzestrzeniania się oporności tego typu i ograniczonych możliwości terapeutycznych (nieliczne antybiotyki, np. kolistyna).

Część opornych szczepów (głównie gronkowców) jest odpowiedzialnych za wywoływanie tzw. „zakażeń szpitalnych”, czyli takich, do których doszło podczas pobytu w szpitalu – patogeny te mają tam dogodne warunki do przenoszenia się z pacjenta na pacjenta (osoby starsze, schorowane, które mają obniżoną odporność). Do tej pory wyizolowano wiele opornych szczepów, a w walce z niektórymi z nich praktycznie skończyły się już opcje terapeutyczne - są to tzw. bakterie wielolekooporne MDR (ang. *multi-drug-resistant*), stanowiące ogromne zagrożenie, gdyż nie istnieją skuteczne, sprawdzone metody leczenia takich infekcji, co stanowi bezpośrednie zagrożenie dla życia zainfekowanych pacjentów.

Weterynaryjne przypadki antybiooporności

Oprócz szerzącej się antybiooporności wśród bakterii pasożytujących bezpośrednio na człowieku, na przestrzeni ostatnich lat zaobserwowano liczne występowanie opornych szczepów w hodowlach zwierząt. Zjawisko to dotyczy niemal całego świata (licznie udokumentowane przypadki, m.in. w Nepalu, Hiszpanii, Katarze, Czechach, Nigerii, Senegal, Turcji, USA i wielu innych krajach), a niebezpieczne szczepy bakterii izoluje się z różnych gatunków mięs⁹ – drobiu,

⁸ R. Özdemir, Y. Tuncer, *Detection of antibiotic resistance profiles and aminoglycoside-modifying enzyme (AME) genes in high-level aminoglycoside-resistant (HLAR) enterococci isolated from raw milk and traditional cheeses in Turkey*. "Molecular Biology Reports" 2020; nr 47(3), s. 1703-1712.

⁹ K. Bantawa, S.N. Sah, D. Subba Limbu, P. Subba, A. Ghimire, *Antibiotic resistance patterns of Staphylococcus aureus, Escherichia coli, Salmonella, Shigella and Vibrio isolated from chicken, pork, buffalo and goat meat in eastern Nepal*. "BMC research notes" 2019, nr 12(1), s. 766. M. González-Gutiérrez, C. García-Fernández, C. Alonso-Calleja,

wieprzowiny, wołowiny czy koziny, a także z mleka i serów. Najczęściej są to gatunki *Escherichia coli*¹⁰, *Salmonella spp.*¹¹, *Shigella spp.*, *S. aureus*¹², mogące następnie wywoływać choroby u osób spożywających skażony pokarm, a z powodu oporności tych szczepów, skuteczne wyleczenie staje się dużym wyzwaniem.

Nieoczekiwany rozwój opornych szczepów bakteryjnych w hodowlach zwierząt jest spowodowany często stosowaną w wielu krajach praktyką dodawania małych dawek antybiotyków do pasz. Ma to na celu szybsze tuczenie zwierząt, skutkiem ubocznym jest natomiast stworzenie dogodnych warunków dla rozwijania się antybiotykooporności wśród bytujących tam bakterii, ponieważ stężenie substancji jest za niskie, by je zniszczyć i w miarę upływu czasu stają się one całkiem niewrażliwe na stosowany lek. Jest to coraz większy problem, wymagający wprowadzenia ścisłych regulacji prawnych, ale przede wszystkim stanowiący ogromne zagrożenie dla medycyny i możliwości skutecznego leczenia chorób.

Racjonalna antybiotykoterapia

Decyzja o rozpoczęciu antybiotykoterapii należy do lekarza, jednak ważne jest, aby również i pacjent rozumiał jej podstawy i założenia, ponieważ kształtuje to odpowiedzialne postawy, dzięki którym możliwe będzie przeciwdziałanie szerzącej się niewrażliwości drobnoustrojów na leki.

Decyzja o rozpoczęciu leczenia powinna być poprzedzona analizą, która pozwoli odróżnić objawy prezentowane przez pacjenta będące faktycznie skutkiem zakażenia od takich, które nie mają tła infekcyjnego. Objawy powszechnie kojarzone z infekcją mogą być bowiem skutkiem toczących się procesów autoimmunologicznych czy reumatologicznych. Po ustaleniu, że rzeczywiście doszło do zakażenia, na podstawie samego obrazu klinicznego czasami można postawić prawidłową diagnozę i zaproponować właściwe leczenie, dużo częściej jednak zachodzi potrzeba wykonania dodatkowych testów mikrobiologicznych, które pomogą wyodrębnić czynnik etiologiczny odpowiedzialny za chorobę. Część infekcji nie wymaga leczenia przeciwdrobnoustrojowego, a wystarcza jedynie leczenie objawowe – na przykład większość infekcji górnych dróg oddechowych jest wywoływanych przez wirusy, na które antybiotyki w żaden sposób nie działają, stosowanie ich jest zatem bezzasadne, a wręcz szkodliwe. Dodatkowo większość tego typu niezbyt ciężkich zakażeń jest samodzielnie zwalczana przez układ immunologiczny.

R. Capita. *Microbial load and antibiotic resistance in raw beef preparations from northwest Spain*, "Food Science & Nutrition" 2019, nr 8(2), s. 777-785.

¹⁰ N.O. Eltai, E.A. Abdfarag, H. Al-Romaihi i in., *Antibiotic Resistance Profile of Commensal Escherichia coli Isolated from Broiler Chickens in Qatar*, "Journal of Food Protection" 2018, nr 81(2), s. 302-307; S. Pavlickova, A. Klančnik, M. Dolezalova, S.S. Mozina, I. Holko, *Antibiotic resistance, virulence factors and biofilm formation ability in Escherichia coli strains isolated from chicken meat and wildlife in the Czech Republic*, "Journal of Environmental Science and Health. Part. B, Pesticides, food contaminants, and agricultural wastes" 2017, nr 52(8), s. 570-576.

¹¹ A. Ajayi, S.I. Smith, J.C. Kalpy, I.O. Bode-Sojobi, Y.K. René, A.I. Adeleye, *Molecular diversity and antibiotic resistance gene profile of Salmonella enterica serovars isolated from humans and food animals in Lagos, Nigeria*, "Acta Microbiologica et Immunologica Hungarica" 2019, nr 66(4), s. 509-527; N.K. Fall-Niang, B. Sambe-Ba, A. Seck i in., *Antimicrobial Resistance Profile of Salmonella Isolates in Chicken Carcasses in Dakar, Senegal*, "Foodborne Pathogens and Disease" 2019, nr 16(2), s. 130-136; B. Siriken, G. Al, I. Erol, *Prevalence and Antibiotic Resistance of Salmonella Enteritidis and Salmonella Typhimurium in Ground Beef and Meatball Samples in Samsun, Turkey*, "Microbial Drug Resistance" 2020, nr 26(2), s. 136-144.

¹² K.J. Haskell, S.R. Schriever, K.D. Fonoimoana i in., *Antibiotic resistance is lower in Staphylococcus aureus isolated from antibiotic-free raw meat as compared to conventional raw meat*, "PLoS One" 2018;13(12):e0206712.

Najważniejszym punktem diagnostyki przyczyny zakażenia jest dokładnie zebrany wywiad z pacjentem, uzupełniony o jego obraz kliniczny¹³. Samo umiejscowienie zakażenia jest bardzo istotną informacją, gdyż niektóre bakterie są naturalną florą zasiedlającą dane lokalizacje – infekcje skóry są zazwyczaj wywoływane przez gronkowce, podczas gdy zakażenia w obrębie błon śluzowych (układ oddechowy czy układ moczowo-płciowy) są bardzo często powodowane przez pałeczki Gram-ujemne. Ważne są również okoliczności zakażenia, ogólny stan zdrowia pacjenta, przyjęte szczepienia oraz wykonywany zawód czy obecność infekcji u osób w otoczeniu pacjenta. Zawsze należy dążyć do jak najbardziej dokładnego określenia czynnika etiologicznego, ponieważ tylko na jego podstawie można zaordynować najskuteczniejsze leczenie. Rezygnacja z wykonania badania mikrobiologicznego, które jest najpewniejszą metodą ustalenia czynnika etiologicznego zakażenia, może być usprawiedliwiona tylko dostatecznie przekonującym i jednoznacznym obrazem klinicznym potwierdzonym wywiadem.

Dopiero na podstawie ustalenia najbardziej prawdopodobnej przyczyny infekcji można podjąć decyzję o wyborze najlepszego w danej sytuacji leku. Oprócz skuteczności terapii, należy wziąć pod uwagę także ryzyko wystąpienia działań niepożądanych związanych z przyjmowaniem konkretnych preparatów, indywidualne dopasowanie terapii do preferencji i stanu pacjenta oraz odpowiedni czas trwania leczenia²¹⁰.

Działania sprzyjające szerzeniu się oporności

Pomimo opisanych wcześniej metod wykorzystywania antybiotyków w hodowlach zwierząt, to jednak niewłaściwe stosowanie antybiotyków przez pacjentów jest główną przyczyną rozprzestrzeniania się wśród bakterii oporności. Każda terapia lekami przeciwdrobnoustrojowymi posiada bardzo ściśle wskazania i wytyczne stosowania, a nawet niewielkie odstępstwa mogą skutkować jej niepowodzeniem.

Jedną z najpowszechniejszych niewłaściwych praktyk związanych ze stosowaniem antybiotyków jest ich nadużywanie – czyli przyjmowanie ich w razie infekcji wirusowej i innych nieuzasadnionych przypadkach. Nie tylko nie nastąpi poprawa stanu chorego, ale dojdzie do wyjątkowego obciążenia jego organizmu w wyniku wybicia naturalnej i potrzebnej flory bakteryjnej, czego skutkiem może być np. rozwój grzybicy układu pokarmowego. Kolejnym popełnianym błędem jest zbyt krótkie lub zbyt długie przyjmowanie leków. W pierwszym wypadku nie wszystkie patogeny zostaną zabite, więc po zbyt szybkim odstawieniu antybiotyku infekcja powróci. Przedłużona terapia niesie ze sobą natomiast ryzyko rozwoju oporności wśród flory bakteryjnej, która w przyszłości w warunkach obniżenia odporności może wywołać chorobę lub może dojść do przypadkowego przekazania opornych bakterii podczas kontaktów międzyludzkich – jest to szczególnie niebezpieczne dla osłabionych i schorowanych osób.

Nieskuteczność terapii może być spowodowana także niesystematycznym i nieregularnym przyjmowaniem antybiotyku, a także zbyt małymi jego dawkami, co skutkuje niedostatecznym hamowaniem rozwoju bakterii. Jeśli źródłem patogenów jest zabrudzona rana lub ciało obce, należy najpierw oczyścić to miejsce i prawidłowo zaopatrzyć chirurgicznie, gdyż bez tego samo leczenie przeciwdrobnoustrojowe może okazać się nieskuteczne. W miarę możliwości, zważając na stan chorego, powinno się także stosować antybiotyki o możliwie wąskim spektrum

¹³ W. Hryniewicz, *Zasady leczenia przeciwdrobnoustrojowego. Interna Szczeklika 2019*, red. prow. P. Gajewski, wyd. 10, Medycyna Praktyczna, Kraków 2019, s. 2382-2386.

działania i unikać stosowania środków zdolnych do selekcji szczepów opornych, aby zapobiec ich rozprzestrzenianiu się²¹⁰.

Dodatkowym czynnikiem selekcji antybiotykoopornych szczepów na świecie jest dość liberalna polityka antybiotykowa w niektórych państwach. Przykładem mogą być kraje rozwijające się, gdzie nie ma obowiązku przepisywania ich na receptę, a ze względu na trudną sytuację finansową leczenie nie jest stosowane dostatecznie długo i przyjmowane są zbyt małe dawki. Innym problemem, tym razem dotyczącym także i państw rozwiniętych, jest niewłaściwe prowadzenie terapii przeciwgruźliczej – jest ona skomplikowana i długotrwała, a błędy prowadzą do szybkiego rozwoju oporności prątków.

Zadania na przyszłość

Rosnąca antybiotykooporność wśród bakterii jest jednym z największych wyzwań nie tylko dla współczesnej medycyny, ale i w ujęciu globalnym i wielosektorowym. Wnioski z przytoczonych badań są jednoznaczne i wskazują na alarmująco szybkie rozprzestrzenianie się opornych szczepów oraz ich występowanie w wielu różnych, często niepowiązanych ze sobą środowiskach. Konsekwencje i zagrożenia płynące z szerzącej się niewrażliwości bakterii na leki są bardzo poważne i w szerokim, perspektywicznym ujęciu dotyczą globalnego zdrowia publicznego – niemożliwe do wyleczenia infekcje mogą doprowadzić do śmierci wielu osób, czego ludzkość doświadczyła wielokrotnie na przestrzeni dziejów. Prawdziwie tragicznego wydźwięku nabiera to jednak dopiero wtedy, gdy zdamy sobie sprawę z bezpowrotnie utraconej wielkiej szansy – o ile w przeszłości skutecznych leków nie znano, człowiek współczesny przez lekkomyślność i nieostrożność je zmarnował, na powrót stając się bezbronnym wobec niewidzialnego wroga. Perspektywa utraty oręża w walce z drobnoustrojami i możliwe tego konsekwencje powinny skłonić do refleksji każdego człowieka. Niezbędne jest podjęcie zdecydowanych działań, aby zapobiec takiemu scenariuszowi.

Podstawowym działaniem powinna stać się edukacja i popularyzacja wiedzy w zakresie odpowiedzialnej antybiotykoterapii oraz zagrożeń wynikających z rosnącej oporności. Tylko powszechna świadomość może pomóc w racjonalizacji wykorzystania chemioterapeutyków oraz zwrócić uwagę na ich prawidłowe stosowanie. Należy położyć akcent na konieczności doprowadzenia terapii do końca, a ewentualne niewykorzystane leki bezwzględnie utylizować. Uwagi wymaga także kwestia dodawania antybiotyków do pasz w hodowlach, regulacja prawna tego zjawiska, skrupulatne kontrole weterynaryjne i odpowiednie zarządzanie skażonym mięsem.

Zadaniem dla nauki niezmiennie pozostaje również wykrywanie i opisywanie nowych mechanizmów oporności oraz próby opracowania skutecznych metod walki z opornymi patogenami, także na poziomie genetycznym i molekularnym. Ponadto nieocenioną pomocą w walce o życie i zdrowie pacjentów są stale projektowane i syntetyzowane nowoczesne leki, skuteczne przeciwko opornym szczepom oraz schematy leczenia, oparte na najnowszych wytycznych.

Podsumowanie

Zagrożenia wynikające z rosnącej oporności są bardzo poważne, a ich zlekceważenie w niedługim czasie może doprowadzić do braku możliwości skutecznego leczenia chorób zakaźnych. Możemy jednak przeciwdziałać temu zjawisku, zarówno z poziomu odpowiedzialnego konsumenta, jak i szukając odpowiedzi i ratunku w nauce, poprzez zrozumienie mechanizmów za nim stojących, oraz podejmowania prób działań ukierunkowanych na przyczynę.

Bibliografia

- Aguayo-Reyes A., Quezada-Aguiluz M., Mella S. i in., *Bases moleculares de la resistencia a meticilina en Staphylococcus aureus [Molecular basis of methicillin-resistance in Staphylococcus aureus]*. Rev Chilena Infectol. 2018, 35(1):7-14, doi:10.4067/s0716-10182018000100007.
- Ajayi A., Smith S.I., Kalpy J.C., Bode-Sojobi I.O., René Y.K., Adeleye A.I., *Molecular diversity and antibiotic resistance gene profile of Salmonella enterica serovars isolated from humans and food animals in Lagos, Nigeria*, Acta Microbiol Immunol Hung 2019, 66(4): 509-527, doi:10.1556/030.66.2019.034.
- Bantawa K., Sah S.N., Subba Limbu D., Subba P., Ghimire A., *Antibiotic resistance patterns of Staphylococcus aureus, Escherichia coli, Salmonella, Shigella and Vibrio isolated from chicken, pork, buffalo and goat meat in eastern Nepal*, BMC Res Notes. 2019;12(1):766. Published 2019 Nov 21, doi:10.1186/s13104-019-4798-7.
- Eltai N.O., Abdfarag E.A. Al-Romaihi H. i in., *Antibiotic Resistance Profile of Commensal Escherichia coli Isolated from Broiler Chickens in Qatar*, J Food Prot. 2018;81(2):302-307, doi:10.4315/0362-028X.JFP-17-191.
- Fall-Niang N.K., Sambe-Ba B., Seck A. i in. *Antimicrobial Resistance Profile of Salmonella Isolates in Chicken Carcasses in Dakar, Senegal.*, Foodborne Pathog Dis., 2019;16(2):130-136. doi:10.1089/fpd.2018.2459.
- González-Gutiérrez M., García-Fernández C., Alonso-Calleja C., Capita R., *Microbial load and antibiotic resistance in raw beef preparations from northwest Spain*. Food Sci Nutr. 2019, 8(2):777-785. Published 2019 Dec 26, doi:10.1002/fsn3.1319.
- Haskell K.J., Schriever S.R., Fonoimoana K.D. i in. *Antibiotic resistance is lower in Staphylococcus aureus isolated from antibiotic-free raw meat as compared to conventional raw meat*, PLoS One. 2018;13(12):e0206712. Published 2018 Dec 10, doi:10.1371/journal.pone.0206712.
- Hryniewicz W., *Zasady leczenia przeciwdrobnoustrojowego*, Interna Szczeklika 2019, red. prow. Gajewski P., wyd. 10, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2019, s. 2382-2390.
- McGuinness W.A., Malachowa N., DeLeo F.R. *Vancomycin Resistance in Staphylococcus aureus* ^[P]_[SEP] Yale J Biol Med. 2017;90(2):269-281. Published 2017 Jun 23.
- Murray P.R., *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2011.
- Mutschler E., *Farmakologia i toksykologia*, wyd. 3 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2013.
- Özdemir R., Tuncer Y., *Detection of antibiotic resistance profiles and aminoglycoside-modifying enzyme (AME) genes in high-level aminoglycoside-resistant (HLAR) enterococci isolated from raw milk and traditional cheeses in Turkey*, Mol Biol Rep. 2020;47(3):1703-1712, doi:10.1007/s11033-020-05262-4.
- Pavlickova S., Klancnik A., Dolezalova M., Mozina S.S., Holko I., *Antibiotic resistance, virulence factors and biofilm formation ability in Escherichia coli strains isolated from chicken meat and wildlife in the Czech Republic*, J Environ Sci Health B. 2017;52(8):570-576. doi:10.1080/03601234.2017.1318637.
- Siriken B., Al G., Erol I., *Prevalence and Antibiotic Resistance of Salmonella Enteritidis and Salmonella Typhimurium in Ground Beef and Meatball Samples in Samsun, Turkey*, Microb Drug Resist. 2020, nr 26(2), s. 136-144, doi:10.1089/mdr.2018.0481.

Wirusowe zapalenie wątroby zagrożeniem XXI wieku *

Viral hepatitis – the danger of the 21st century

Streszczenie: Współcześnie, mimo znacznego postępu medycyny, objawiającego się chociażby w dostępności mnogich, wysoce czułych metod diagnostycznych jak i schematów terapeutycznych, istnieją zakażenia, które stanowią istotny problem epidemiologiczny XXI wieku. Do globalnych zagrożeń dla zdrowia publicznego należą wirusowe zapalenia wątroby. Obecnie wyróżniamy sześć typów wirusów powodujących wirusowe zapalenia wątroby u ludzi (WZW: HAV (*hepatitis A virus*), HBV (*hepatitis B virus*), HCV (*hepatitis C virus*), HDV (*hepatitis D virus*), HEV (*hepatitis E virus*) i HGV (*hepatitis G virus*). Budowa wirusa, jego materiał genetyczny i posiadane białka mają wpływ na jego strategię działania. W zależności od jego rodzaju do jego transmisji może dochodzić wieloma drogami, zaś zapalenia wątroby przez niego powodowane, mogą mieć różny charakter i przebieg. Dane epidemiologiczne są ważnym wskaźnikiem, ukazującym globalny problem, jaki stanowią wirusy zapalenia wątroby. W zwalczaniu tych drobnoustrojów ważna jest diagnostyka oraz szybko wdrożone leczenie. Działania profilaktyczne również pozwalają zmniejszyć wskaźnik zachorowań. Prowadzone badania dostarczają nowych informacji o budowie wirusów zapalenia wątroby i strategiach ich działania, co daje nowe możliwości leczenia i zwalczania tych wirusów.

Słowa kluczowe: wirusowe zapalenie wątroby, problem globalny, profilaktyka, diagnoza, marskość wątroby, rak wątrobowokomórkowy

Abstract: Today, medicine offers many methods for both disease diagnosis and treatment. However, there are numerous different factors that cause infections, which are a significant epidemiological problem of the 21st century. Viral hepatitis poses such a threat to global public health. Currently, we know six types of viruses that cause hepatitis: HAV, HBV, HCV, HDV, HEV and HGV. Structural diversity in genetic material and proteins is a common viral strategy. Depending on the type of virus, its transmission can occur in many ways, and the hepatitis can have different character and course. Epidemiological data are an important indicator to show the global problem of hepatitis viruses. Diagnosis and prompt implementation of treatment are important in the fight against them. Prevention also helps to reduce the incidence of the disease. The abundance of research provides us with new information about the structure of hepatitis viruses and their strategies, which gives us new opportunities to treat and control them.

Keywords: viral hepatitis, global problem, prevention, diagnosis, cirrhosis, hepatocellular carcinoma

Wstęp

Celem badań było ukazanie wirusowych zapaleń wątroby jako problemu powszechnego i szczególnie niebezpiecznego, ze względu na potencjał onkogenny części z nich, a także szereg innych chorób, stanowiących bezpośrednie zagrożenie dla życia.

Problem badawczy: Czy wirusowe zapalenia wątroby stanowią powszechne zagrożenie w XXI wieku? Hipoteza: Wirusowe zapalenia wątroby stanowią powszechny problem o charakterze globalnym. Metody: Dokonano przeglądu literatury z wykorzystaniem baz danych: PubMed, Google Scholar i Scopus. Wybierając artykuły, szukano najnowszych badań dotyczących rozpowszechnienia wirusowych zapaleń wątroby na całym świecie, danych epidemiologicznych i właściwości wirusów.

*Artykuł powstał w ramach projektu realizowanego pod kierunkiem prof. dr hab. n. med. Barbary Jodłowskiej-Jędrzych (ORCID: 0000-0003-3483-8752) z Katedry i Zakładu Histologii, Embriologii i Cytofizjologii Uniwersytetu Medycznego w Lublinie.

Wirusowe zapalenia wątroby

Wirusowe zapalenia wątroby różnych typów, pomimo imponującego dorobku współczesnej medycyny, wciąż są aktualnym zagrożeniem dla zdrowia i życia ludzkiego, na co niepodważalnie wskazują zamieszczone dane epidemiologiczne, ukazując powagę zagrożenia, jakie niosą ze sobą te drobnoustroje chorobotwórcze.

Zapewnienie globalnej ochrony przed pewnymi, nawet dobrze poznanymi chorobami bywa utrudnione przez szereg różnych czynników: społeczno-gospodarczych, ekonomicznych czy geograficznych. Pomimo dużej wiedzy na temat chorób zakaźnych i czynników etiologicznych je powodujących, występują choroby, które nawet w XXI wieku stanowią duży problem epidemiologiczny i są poważnym zagrożeniem zdrowia publicznego. Przykładem takiej choroby zakaźnej jest właśnie wirusowe zapalenie wątroby, które – niezależnie od typu – prowadzi do uszkodzenia wątroby¹.

Obecnie wyróżniamy kilka typów wirusów będących czynnikami etiologicznymi WZW (wirusowych zapaleń wątroby), są to: HAV (*hepatitis A virus*), HBV (*hepatitis B virus*), HCV (*hepatitis C virus*), HDV (*hepatitis D virus*), HEV (*hepatitis E virus*), HGV (*hepatitis G virus*)².

HAV jest to wirus powodujący tzw. „żółtaczkę zakaźną”³. Wirus ten wywołuje około 40% ostrych przypadków zapaleń wątroby. Charakteryzuje się globalnym występowaniem, a główną cechą epidemii HAV jest wspólne źródło, którego identyfikację utrudniają: długi okres inkubacji i bezobjawowe uwalnianie wirusa. W przypadku HAV nie wyróżniamy nosicielstwa, wirus ten wywołuje tylko ostrą postać zapalenia wątroby. HAV stanowi zagrożenie głównie w krajach rozwijających się, przeludnionych.

Czynnikami etiologicznymi WZW typu B i C są kolejno: HBV i HCV. Wirusy te charakteryzuje stosunkowo duża zakaźność, są zdolne do wywoływania zapaleń zarówno o przebiegu ostrym, jak i przewlekłym. Wirusowe zapalenia wątroby typu B i C często mają podstępny, utajony przebieg. W zakażeniach rzadko dochodzi do rozwoju swoistych i jednoznacznych objawów, bezpośrednio wskazujących na WZW. Znacznie częściej zapalenia te charakteryzuje bezobjawowość lub wolne narastanie symptomów z pozornie łagodnym przebiegiem. Rozwijające się WZW typu B lub C może również swym przebiegiem przypominać inne choroby, np. chorobę posurowiczą. Powyższe czynniki znacząco utrudniają właściwą diagnostykę i wczesne wykrycie zakażenia. Z kolei brak właściwego rozpoznania i niewdrożenie na czas odpowiedniego leczenia sprawia, że choroba rozwija się, przez lata skrycie niszcząc wątrobę, prowadząc do zwłóknienia oraz marskości tego narządu i niekiedy do raka wątrobowokomórkowego. Te następstwa WZW typu B lub C są bardzo dużym wyzwaniem, mogą prowadzić do poważnej niewydolności organizmu, a w konsekwencji do śmierci. Kolejnym niebezpieczeństwem, jakie niosą ze sobą HBV i HCV, jest fakt, że zarówno chorzy, jak i nosiciele, stanowią rezerwuar wirusa i mogą zakażać kolejne osoby.

HDV jest specyficznym wirusem, ponieważ do swojej transmisji wymaga on obecności wirusa zapalenia wątroby typu B – występuje zatem tylko u osób z aktywnym zakażeniem HBV.

HEV, podobnie jak HAV, stanowi zagrożenie głównie w krajach rozwijających się. W przypadku zakażenia HEV obserwujemy tylko ostrą postać zapalenia wątroby i nie wyróżniamy stadium nosicielstwa.

HGV przypomina HCV i wywołuje przewlekłą postać zapalenia wątroby.

¹ G.V. Gregorio, G. Mieli-Vergani, A.P. Mowat, *Viral hepatitis*, "Archives of Disease in Childhood" 1994, nr 70(4), s. 343-348.

² P. Murray, *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2011, s. 621.

³ S.H. Jeong, H.S. Lee, *Hepatitis A: clinical manifestations and management*, "Intervirolgy" 2010, nr 53(1), s. 15-19.

Charakterystyka poszczególnych wirusów zapalenia wątroby

Wirus zapalenia wątroby typu A (HAV)

Wirus zapalenia wątroby typu A został wyizolowany po raz pierwszy w 1973 roku. Należy do rodziny *Picornaviridae* i do rodzaju *Hepatovirus*. Charakteryzuje się niewielkim rozmiarem, posiada nagi ikosaedralny kapsyd o średnicy około 27 nm. HAV jest bardziej odporny na czynniki środowiskowe (działanie kwasów i środków dezynfekcyjnych) od innych pikornawirusów. Wirus ten posiada pojedynczą nić RNA o dodatniej polarności, zbudowaną z około 7470 nukleotydów. Znany jest tylko jeden serotyp HAV, natomiast zidentyfikowano 6 genotypów (wariantów antygenowych) wirusa, z czego pierwszy i trzeci są dominujące na świecie⁴. HAV to wirus hepatotropowy, jego receptor stanowi domena Ig – podobna zintegrowana z glikoproteiną błonową.

HAV replikuje bardzo wolno, ponadto nie jest wirusem cytolitycznym, zatem nie doprowadza do lizy komórek. Wirus ten z zakażonych komórek uwalniany jest przez egzocytozę, czyli fuzję otaczających wirusa błon wakuolarnych z błoną komórkową⁵.

Wirus HBV

HBV został odkryty w 1965 roku przez Blumberga. Należy on do rodziny *Hepadnaviridae* i rodzaju *Orthohepadnavirus*. Wirus zapalenia wątroby typu B jest małym (jego wielkość to 42 nm), osłonkowym wirusem. Wirion nazywany jest cząsteczką Dane'a. Cechami HBV ułatwiającymi przenoszenie wirusa i utrudniającymi jego usunięcie na drodze dezynfekcji są: odporność na eter i niskie pH oraz niewrażliwość na zamrażanie oraz ogrzewanie.

Charakterystyczną cechą HBV jest kulisty genom, z częściowo podwójną nicią DNA. Genom wirusa zawiera cztery geny kodujące białka:

- powierzchniowe – S,
- rdzeniowe – C,
- polimerazy DNA/odwrotne transkryptazy – P/RT,
- białko X – rola w procesie onkogenezy.

HBV posiada ikosaedralny i stanowiący rdzeń wirionu kapsyd, złożony z około 180 kapsomerów. Główne białko nukleokapsydu stanowi antygen rdzeniowy: HBcAg. Co istotne, antygen rdzeniowy występuje w zakażonej HBV surowicy zawsze w wirionie, nigdy natomiast w postaci wolnej. Z antygenem rdzeniowym związany jest jeszcze inny antygen oznaczany symbolem HBeAg. Antygen wirusa Be jest pierwotnie wydzielany do surowicy, nie bierze udziału w procesie składania wirionów. HBeAg stanowi istotny wskaźnik świadczący o zakaźności i replikacji wirusa w organizmie.

Kapsyd HBV otacza lipoproteinowa osłonka. Jej część zewnętrzna (płaszczowa) zbudowana jest z trzech rodzajów glikoprotein powierzchniowych: S, M, L, stanowiących antygen powierzchniowy wirusa – HBsAg. Te glikoproteiny powierzchniowe koduje ten sam gen, jednak ich translacja odbywa się z wykorzystaniem różnych kodonów start. HBsAg umożliwia pierwotnie hepatotropowemu HBV przyłączenie się do komórek wątroby. Receptory komórek wątroby

⁴ A. Szkaradkiewicz, *Mikrobiologia lekarska. Repetytorium z wirusologii*, wyd. 1 polskie, WN UM im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 58.

⁵ K.L. McKnight, S.M. Lemon, *Hepatitis A Virus Genome Organization and Replication Strategy*, "Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine" 2018, 8(12):a033480.

przyłączające HBV to: receptor dla transferyny, receptor asialoglikoproteinowy i receptor dla aneksyny V. Ponadto czynnikami ułatwiającymi integrację wirusa zapalenia wątroby typu B z hepatocytami są spolimeryzowane ludzkie albuminy oraz inne białka surowicy. Częsteczki HBsAg u zakażonych osób wydzielane są do surowicy, gdzie osiągają wysokie miana. Wirion HBV zawiera: białkową kinazę i polimerazę (o aktywności odwrotnej transkryptazy i rybonukleazy H) oraz połączone z genomem białko P. Wirus zapalenia wątroby typu B nie powoduje lizy komórek wątrobowych, a efekt cytotatyczny jest niewielki⁶.

Wirus HCV

HCV został wykryty w 1989 roku. Należy on do rodziny *Flaviviridae* i rodzaju *Hepacivirus*. Jest to wirus otoczkowy, posiadający ikosaedralny kapsyd, średnica HCV wynosi średnio 55 nm⁷. Materiał genetyczny wirusa stanowi pojedyncza nić RNA o dodatniej polarności. Genom wirusa zawiera informacje dotyczące budowy 10 białek: strukturalnych i niestructuralnych.

Do istotnych białek strukturalnych należą:

- białko rdzeniowe – Pc22 – budujące ikosaedralny nukleokapsyd,
- dwie główne glikoproteiny zakotwiczone w osłonce wirusa – E1 gp31 i E2 gp70, które tworzą heterodimerowy kompleks,
- gpE2 jest zlokalizowana najbardziej powierzchniowo i to ona odpowiada za przyłączenie się do hepatocytu.

W obrębie rejonu kodującego glikoproteinę E2 zlokalizowany jest hiperzmienny region 1, warunkujący zmienność genetyczną. Mutacje w obrębie tego regionu warunkują zmiany antygenowości glikoproteiny E2, co znacznie utrudnia stworzenie szczepionki przeciw HCV.

Do białek niestructuralnych (biorących udział w replikacji genomu HCV) kodowanych przez genom wirusa należą między innymi:

- polimeraza RNA,
- proteazy – helikaza RNA,
- białko odporne na interferon.

Wyróżnia się 11 genotypów wirusa rozprzestrzenionych w różnych rejonach geograficznych⁸. Występującymi w Polsce genotypami są: G1, potem G2 i G3.

Receptorem dla HCV jest tetraspanina – częsteczka CD81, odznacza się ona dużą ekspresją na hepatocytach. HCV nie powoduje lizy komórek gospodarza, nie wywołuje efektu cytotatycznego.

Wirus HDV

HDV został zidentyfikowany w 1977 roku, jest sklasyfikowany jako *deltavirus*. Genom wirusa stanowi pojedyncza, kolista nić RNA o pałeczkowatym kształcie. Cechą charakterystyczną jest obecność otaczającego materiał genetyczny rdzeniowego antygeny delta, który pokryty jest od zewnątrz przez osłonkę zawierającą HBsAg. Średnica wirusa wynosi 35-37 nm⁹. HDV jest

⁶ S. Tong, P. Revill. *Overview of hepatitis B viral replication and genetic variability*, "Journal of Hepatology" 2016, nr 64(1 Suppl): S4-S16.

⁷ A. Szkaradkiewicz, *Mikrobiologia lekarska. Repetytorium z wirusologii*, wyd. 1 polskie, WN UM im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 73.

⁸ J.P. Messina, I. Humphreys, A. Flaxman i in., *Global distribution and prevalence of hepatitis C virus genotypes*, "Hepatology" 2015; nr 61(1), s. 77-87.

⁹ P. Murray, *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban& Partner, Wrocław 2011, s. 633.

określany mianem „wirusowego pasożyta”, jest to wirus defektywny, satelitarny względem HBV, wymaga on obecności HBsAg do transmisji, zatem obecny jest tylko u osób z ostrym lub przewlekłym WZW B. Należy zaznaczyć jednak, że HDV nie wykazuje podobieństwa sekwencyjnego do HBV i w komórkach gospodarza replikuje niezależnie od niego¹⁰.

HDV wykorzystuje enzymy komórki gospodarza do replikacji i produkcji własnych białek, wirus ten nie posiada polimerazy RNA. Dzięki obecności HBsAg wirus HDV wnika do hepatocytów w taki sam sposób jak HBV¹¹.

Wirus HEV

HEV wykryty został w 1983 roku, należy do rodziny *Hepeviridae* i rodzaju *Hepevirus*. Genom wirusa stanowi jednoniciowe, dodatnio spolaryzowane RNA. Istnieje 8 genotypów HEV, spośród których genotypy 1. i 2. zakażają wyłącznie ludzi, natomiast genotypy 3. i 4. występują endemicznie u świń i dzikich zwierząt – zakażenie nimi nazywane jest zooantroponozami¹².

Drogi zakażenia wirusami zapaleń wątroby

Wirus HAV

Człowiek jest jedynym rezerwuarem i źródłem zakażenia HAV. Wirus ten ulega transmisji głównie drogą pokarmową. Przyczyną zakażenia może być spożywanie skażonej HAV żywności i wody (głównie zanieczyszczonej ściekami). Również kąpiel w zanieczyszczonej wodzie prowadzić może do zakażenia i rozwoju choroby. Wirus zapalenia wątroby typu A przenosić mogą dzieci, sprzedawcy żywności i pracownicy placówek dziennego pobytu.

Grupami podwyższonego ryzyka zachorowania na WZW typu A są:

- osoby podróżujące do krajów endemicznego występowania HAV,
- dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym (uczęszczające do placówek pobytu dziennego),
- osoby mające bliski kontakt z chorym na WZW A,
- osoby chorujące na przewlekłe choroby wątroby (takie jak WZW B czy WZW C),
- osoby chore na hemofilię,
- osoby pracujące przy produkcji i dystrybucji żywności,
- osoby spożywające owoce morza (skorupiaki, surowe ostrygi),
- pracownicy służby zdrowia,
- pracownicy zakładów kanalizacji, oczyszczania miasta, wodociągów (kontakt z odpadami komunalnymi i płynnymi nieczystościami),
- osoby żyjące w koszarach – wojskowi, policjanci, więźniowie,
- osoby uprawiające analne stosunki seksualne.

¹⁰ G. Goodrum, M. Pelchat, *Insight into the Contribution and Disruption of Host Processes during HDV Replication*, "Viruses" 2018, nr 11(1), s. 21.

¹¹ L.F. Botelho-Souza, M.P.A. Vasconcelos, A.O. Dos Santos, J.M.V. Salcedo, D.S. Vieira, *Hepatitis delta: virological and clinical aspects*, "Virology Journal" 2017, 14(1), s. 177.

¹² T. Horvatits, J. Schulze Zur Wiesch, M. Lütgehetmann, A.W. Lohse, S. Pischke, *The Clinical Perspective on Hepatitis E*, "Viruses" 2019, 11(7), s. 617.

Wirus HBV

Człowiek jest jedynym rezerwuarem HBV. Wirusem tym można zarazić się przez kontakt z zakażoną krwią i płynami ustrojowymi, do transmisji wirusa dochodzi także przezłożyskowo, podczas porodu oraz poprzez kontakty seksualne z zakażoną osobą.

Grupami szczególnie narażonymi na zakażenie HBV są:

- osoby zamieszkujące rejony endemiczne występowania wirusa,
- narkomani stosujący narkotyki dożylnie,
- osoby podejmujące ryzykowne zachowania seksualne,
- personel służby zdrowia (przez przypadkowe zakażenie igłą lub kontakt z zakażoną krwią),
- mieszkańcy domów opieki społecznej,
- osoby wymagające leczenia krwią i jej produktami (transfuzje krwi, chorzy na hemofilię),
- biorcy przeszczepów,
- osoby poddawane inwazyjnym procedurom diagnostycznym lub leczniczym (hemodializa, tatuaże, zabiegi z naruszeniem ciągłości skóry),
- dzieci urodzone przez matki chorujące na przewlekłe zapalenie wątroby typu B,
- osoby mające bliski kontakt z chorym na ostre lub przewlekłe WZW typu B,
- więźniowie.

Co istotne, wirus zapalenia wątroby typu B stanowi duże zagrożenie ze względu na łatwość jego transmisji. HBV jest 100 razy bardziej zakaźny niż HIV – podczas gdy do zakażenia HIV potrzeba 0,1 ml zakażonej krwi, do zakażenia HBV wystarczy zaledwie 0,00004 ml zakażonej krwi.

Wirus HCV

Człowiek jest jedynym rezerwuarem HCV. Wirus ten przenosi się głównie przez zakażoną krew i drogą kontaktów seksualnych, możliwe jest także zakażenie przez łożysko, jak i podczas porodu.

Szczególnie narażone na zakażenie wirusem HCV są osoby:

- u których przetaczano krew bądź preparaty krwiopochodne przed rokiem 1992 (od 1992 roku zaczęto badać przesiewowo krew krwiodawców na obecność HCV),
- zażywające dożylnie narkotyki,
- wielokrotnie hospitalizowane,
- poddawane hemodializie (terapia hemodializami generuje dość częste zakażenie HCV – szczególnie wśród biorców przeszczepów nerek)¹³,
- z przebytym WZW typu B,
- u których wykonywane były operacje i zabiegi chirurgiczne,
- u których przeprowadzono zabiegi medyczne bez zachowania odpowiednich standardów, np. wielokrotne stosowanie sprzętu jednorazowego użytku,
- uprawiające ryzykowne stosunki seksualne,
- korzystające z salonów tatuażu, salonów kosmetycznych.

Do zakażenia wirusem zapalenia wątroby typu C potrzeba 0,1 ml zakażonej krwi.

¹³ P. Dzekova-Vidimliski, A. Sikole, *Hepatitis C Virus Infection in Kidney Transplant Patients: Current Treatment Options, "Experimental and Clinical Transplantation"* 2017, 15(6), s. 587-593.

Wirus HDV

Wirus zapalenia wątroby typu D przenoszony jest podobnie jak HBV – przez zakażoną krew, wydzielinę z pochwy i nasienie. Wymaga on jednak obecności HBV do transmisji. Populacje o większym prawdopodobieństwie współzakażenia HBV/HDV obejmują osoby: hemodializowane, przyjmujące leki w formie iniekcji, a także ludność rdzenną.

Wirus HEV

Rezerwuarem HEV jest człowiek oraz zwierzęta. Wirus zapalenia wątroby typu E jest przenoszony głównie drogą pokarmową – w szczególności przez spożycie zanieczyszczonej wody lub mięsa zakażonego zwierzęcia.

Wirus HGV

Transmisja wirusa zapalenia wątroby typu G zachodzi przez zakażoną krew.

Epidemiologia zakażeń wirusami zapalenia wątroby

Aktualne dane epidemiologiczne ukazują skalę zagrożenia, jakie stanowią poszczególne typy wirusów zapalenia wątroby. Szacuje się, że liczba zgonów w konsekwencji rozwoju wirusowego zapalenia wątroby jest porównywalna z liczbą zgonów z powodu gruźlicy. WHO wzywa do podjęcia działań na rzecz wzrostu świadomości na temat tych zakażeń w społeczeństwie oraz poprawy profilaktyki i diagnostyki WZW.

Wirus HAV

Wirus zapalenia wątroby typu A charakteryzuje się globalnym występowaniem. WHO oszacowało, że WZW typu A spowodowało około 7134 zgonów w 2016 roku (stanowi to 0,5% zgonów z powodu WZW). Ryzyko wynikające z zakażenia HAV wiąże się z brakiem dostępu do czystej, bieżącej wody, złymi warunkami sanitarnymi i higienicznymi. Zakażenie HAV stanowi przyczynę około 1,4 mln przypadków ostrego WZW w skali roku na całym świecie. Obszary geograficznego rozmieszczenia wirusa można podzielić na kraje o wysokim, średnim lub niskim poziomie zakażenia HAV. Zakażenie nie jest jednak równoznaczne z chorobą, bo dzieci zakażone w młodym wieku nie doświadczają zauważalnych objawów¹⁴.

Obszary o wysokim poziomie zakażeń HAV, to przede wszystkim kraje rozwijające się, o złych warunkach sanitarnych i higienicznych. Należą do nich kraje Azji Południowej oraz Afryki Środkowej i Południowej. Powszechność zakażenia powoduje, że większość dzieci z tamtych rejonów świata została zakażona HAV i przeszła je najczęściej bezobjawowo przed 10 r.ż. (ponad 90% serododatniej populacji w wieku poniżej 10 lat). Objawy WZW typu A i epidemie w tych krajach są rzadkie, ze względu na nabycie odporności w dzieciństwie.

Obszary o średnim poziomie zakażeń HAV to kraje Azji Środkowej, Ameryki Łacińskiej, Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu. Są to państwa o średnich dochodach i zmiennych warunkach higieniczno-sanitarnych. W krajach tych co najmniej połowa populacji do 15. roku życia jest

¹⁴ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-a> (data dostępu: 28.10.2020).

serododatnia. Dzieci często unikają infekcji, co w konsekwencji rzutuje na zwiększoną liczbę nieodpornych na HAV dorosłych. Zwiększona podatność na zakażenie w starszych grupach wiekowych prowadzi do wyższego wskaźnika zachorowań i powstawania dużych ognisk choroby w tych regionach.

Obszary z niskim poziomem zakażeń HAV to kraje rozwinięte o dobrych warunkach sanitarno-higienicznych i wysokich dochodach. Należą do nich kraje Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej, Europy Środkowej i Wschodniej oraz Karaiby. Nie mniej niż 50% społeczeństwa poniżej 30 r.ż. jest serododatnia. Zachorowania zdarzają się wśród osób z grup ryzyka, np. u podróżujących do obszarów o wysokiej endemiczności¹⁵.

W Polsce w 2017 roku zaobserwowano niepokojący wzrost zakażeń – wyniósł on 3006 przy zapadalności równej 7,82. Z danych na rok 2016 możemy odczytać znacznie niższą liczbę zakażeń – 35 (zapadalność 0,09)¹⁶. W kolejnych latach liczba zachorowań spadała – 2018 i 2019 przyniosły ich kolejno 1455¹⁷ i 1067¹⁸. W roku 2020 (od 1.01 do 15.10) odnotowano 92 zakażenia¹⁹, lecz podane szacunki mogą być znacząco zaniżone, co może być spowodowane pandemią COVID-19 i niedodiagnozowaniem społeczeństwa. W Polsce przeciwciała anty-HAV klasy IgG obecne są u 48% badanych w wieku 44 lat i młodszych oraz u 72% w wieku powyżej 44 lat.

Wirus HBV

Wirus zapalenia wątroby typu B stanowi poważny problem globalny. Na świecie około 2 miliardy ludzi przeżyło zakażenie HBV, a corocznie około 600 tysięcy osób umiera z powodu ostrego zakażenia lub jego późnych powikłań²⁰. Z szacunków WHO wynika, że w 2015 roku 257 mln osób żyło z przewlekłym WZW typu B, zaś samo zakażenie HBV spowodowało 887 tysięcy zgonów (głównie z powodu rozwoju marskości wątroby i raka wątrobowokomórkowego). W 2016 roku 27 milionów osób miało postawioną diagnozę i miało świadomość istnienia zakażenia (co stanowi 10,5% wszystkich zakażonych HBV), natomiast 4,5 miliona z nich było poddane leczeniu²¹.

Duży odsetek zachorowań obserwuje się w krajach Europy Wschodniej, Azji Południowo-Wschodniej, Chinach, Rosji, Afryce, Ameryce Środkowej i Południowej oraz na wyspach Oceanu Spokojnego.

W Polsce szacuje się, że ponad 500 tys. osób jest nosicielem wirusa zapalenia wątroby typu B. W 2018 roku zakażonych HBV ogółem było 3196 osób (zapadalność odnotowano na poziomie 8,32), z czego 40 osób rozwinęło postać ostrą zapalenia, a 3156 osób postać przewlekłą²². W 2019 roku zakażeń ogółem było 2856 (zapadalność 7,44), z czego 44 osoby przechodziły postać ostrą zapalenia, a 2812 osób przewlekłą²³. W 2020 roku (od 1.01 do 15.10) odnotowano 14 ostrych i 833 przewlekłe przypadki zakażenia wirusem HBV²⁴.

¹⁵ J. Juszczyk, J. Jaroszewicz: *Ostre wirusowe zapalenia wątroby (WZW). Interna Szczeklika 2020*, red. prow. P. Gajewski, wyd. 11, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2020, s. 1184.

¹⁶ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2017/Ch_2017.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

¹⁷ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2018/Ch_2018.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

¹⁸ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2019/Ch_2019.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

¹⁹ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2020/INF_20_10A.pdf (data dostępu: 15.10.2020).

²⁰ J. Juszczyk, J. Jaroszewicz, *Ostre wirusowe zapalenia wątroby (WZW). Interna Szczeklika 2020*, red. prow. P. Gajewski, wyd. 11, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2020, s. 1186.

²¹ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-b> (data dostępu: 28.10.2020).

²² http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2019/Ch_2018.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

²³ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2019/Ch_2019.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

²⁴ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2020/INF_20_10A.pdf (data dostępu: 15.10.2020).

HBV jest aktualnie uznanym przez WHO czynnikiem ryzyka rozwoju raka wątrobowokomórkowego²⁵.

Wirus HCV

Wirus zapalenia wątroby typu C również stanowi problem globalny. Szacuje się, że na całym świecie 71 milionów ludzi cierpi na przewlekłe WZW typu C. Według danych WHO, w 2016 roku z powodu WZW C zmarło około 399 tysięcy osób – głównie w wyniku marskości wątroby i raka wątrobowokomórkowego²⁶. Krajem najbardziej dotkniętym przez HCV jest Egipt²⁷.

W Polsce szacuje się, że liczba osób zakażonych wirusem HCV wynosi około 150 tysięcy (0,4-0,5% populacji). Ponadto od 0,9 do 1,9% populacji, czyli około 345-570 tys. osób, posiada przeciwciała przeciw wirusowi HCV. W Polsce dominuje genotyp 1b wirusa. Warto zaznaczyć, że 60-90% wszystkich zakażeń jest związanych z leczeniem ambulatoryjnym lub pobytem w szpitalu. Rocznie leczeniu przeciwwirusowemu poddawane jest około 8000 chorych. W 2018 roku zakażonych HCV ogółem było 3442 (zapadalność 8,96)²⁸. W 2019 roku zakażeń ogółem było 3350 (zapadalność 8,73) z czego 61 osób przechodziło postać ostrą zakażenia, a 3289 osób przewlekłą²⁹. W 2020 roku (od 1.01 do 15.10) odnotowano 10 przypadków ostrego i 789 przewlekłego WZW typu C³⁰.

HCV jest aktualnie uznanym przez WHO czynnikiem ryzyka rozwoju raka wątrobowokomórkowego³¹.

Wirus HDV

Na całym świecie wirus zapalenia wątroby typu D dotyczy około 5% osób z przewlekłym WZW typu B. Geograficzne rejony o wysokiej częstotliwości zakażeń HDV to: Mongolia, kraje Afryki Zachodniej i Środkowej³².

Wirus HEV

Szacuje się, że na świecie dochodzi do 20 milionów zakażeń wirusem HEV rocznie, z czego 3,3 miliona zakażeń przebiega objawowo. Według szacunków WHO w 2015 roku HEV spowodował 44 tysiące zgonów, jest to 3,3% śmiertelności z powodu wirusowego zapalenia wątroby³³. Ocenia się, że HEV jest najczęstszą przyczyną ostrych wirusowych zapaleń wątroby na świecie. W Europie dochodzi do około 2 mln zakażeń rocznie³⁴.

²⁵ A. Szkaradkiewicz, *Mikrobiologia lekarska. Repetytorium z wirusologii*, wyd. 1 polskie, WN UM im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 125.

²⁶ <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-c> (data dostępu: 28.10.2020).

²⁷ S.P. Kouyoumjian, H. Chemaitelly, L.J. Abu-Raddad, *Characterizing hepatitis C virus epidemiology in Egypt: systematic reviews, meta-analyses, and meta-regressions*, "Scientific Reports" 2018, nr 8(1), s. 1661.

²⁸ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2018/Ch_2018.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

²⁹ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2019/Ch_2019.pdf (data dostępu: 25.10.2020).

³⁰ http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2020/INF_20_10A.pdf (data dostępu: 15.10.2020).

³¹ A. Szkaradkiewicz, *Mikrobiologia lekarska. Repetytorium z wirusologii*, wyd. 1 polskie, WN UM im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 73.

³² <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-d> (data dostępu: 29.10.2020).

³³ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-e> (data dostępu: 29.10.2020).

³⁴ J. Juszczyk, J. Jaroszewicz: *Ostre wirusowe zapalenia wątroby (WZW)*. *Interna Szczeklika 2020*, red. prow. P. Gajewski, wyd. 11, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2020, s. 1192.

Przebieg zakażeń spowodowanych przez wirusy zapalenia wątroby

W zależności od wirusa powodującego zapalenie wątroby i od skuteczności odpowiedzi immunologicznej gospodarza, wirusowe zapalenie wątroby może być ostre lub przewlekłe. Dodatkowo jego przebieg może być objawowy lub bezobjawowy. Za uszkodzenie zakażonych hepatocytów i wystąpienie objawów klinicznych odpowiadają: zapalenie i odpowiedź komórkowa organizmu gospodarza. Prawidłowo rozwinięta odpowiedź typu komórkowego prowadzi do zniszczenia zakażonych komórek, wywołując objawy i eliminację zakażenia. Silna odpowiedź cytotoksyczna limfocytów T i komórek NK powoduje sprawne niszczenie zakażonych hepatocytów i wyleczenie.

Po wniknięciu wirusa do organizmu dochodzi do stymulacji układu odpornościowego gospodarza. W zależności od skuteczności odpowiedzi immunologicznej rozwija się zapalenie ostre lub przewlekłe. Gdy odpowiedź typu komórkowego jest skuteczna, dochodzi do rozwoju ostrego WZW, mogącego przebiegać objawowo lub bezobjawowo. Skuteczna odpowiedź immunologiczna prowadzi do wyzdrowienia. Niedostateczna odpowiedź typu komórkowego skutkuje rozwojem przewlekłego WZW, zazwyczaj o łagodnym lub bezobjawowym przebiegu. W wyniku aktywnego zapalenia przewlekłego dochodzi do rozwoju jego następstw w postaci marskości wątroby czy pierwotnego raka wątroby.

W zależności od tego, czy zapalenie przebiega w formie ostrej, czy w przewlekłej – dochodzi do rozwoju odmiennych zmian histologicznych w obrębie tkanki wątroby. W zapaleniu ostrym uszkodzone hepatocyty mogą podlegać procesowi apoptozy, natomiast w przestrzeniach wrotnych zmiany zapalne są niewielkie lub nieobecne. Z kolei w zapaleniu przewlekłym mamy do czynienia z obecnością nacieków z komórek jednojądrowych w przestrzeniach wrotnych i bliznowacenia tkanki wątrobowej.

WZW A

W przebiegu WZW A nie obserwujemy stadium nosicielstwa. HAV powoduje zapalenie wątroby wyłącznie typu ostrego. Czas inkubacji wirusa wynosi średnio 25 dni. Przebieg zakażenia u dzieci jest łagodniejszy niż u dorosłych, może być nawet bezobjawowy. Gdy jednak dochodzi do rozwoju objawów, to początek zakażenia jest nagły. Pojawiają się wówczas gorączka, nudności, utrata apetytu, szybkie męczenie się. Do objawów swoistych należą: żółtaczka, ciemny mocz, jasne stolce oraz swędzenie skóry. HAV może być również przyczyną piorunującego zapalenia wątroby, które jest związane z 80% śmiertelnością³⁵.

WZW B

WZW B charakteryzuje 60-90 dniowy okres inkubacji. W zapaleniu tym wyróżniamy stadium nosicielstwa. Zakażenie wirusem HBV ma tendencję do wolnego narastania objawów, rozwija się podstępnie, dając łagodne, często niespecyficzne objawy. WZW B nierzadko przebiega bezobjawowo.

HBV jest zdolny do wywoływania zapaleń zarówno o charakterze ostrym, jak i przewlekłym. Ostre WZW typu B w 90% przypadków kończy się wyzdrowieniem, w około 9% prowadzi do rozwinięcia zapalenia przewlekłego, natomiast u 1% może rozwinąć się piorunujące zapalenie wątroby. W przewlekłym WZW B dochodzi do wyzdrowienia u około 50% chorych, natomiast

³⁵ P. Murray, *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2011, s. 624.

poważną konsekwencją aktywnego przewlekłego zapalenia wątroby typu B jest rozwój marskości wątroby i raka wątrobowokomórkowego.

Do możliwych objawów WZW typu B należy gorączka, zmęczenie, nudności, zaś w okresie prodromalnym mogą pojawić się objawy, przypominające chorobę posurowiczą. Do objawów specyficznych należy zażółcenie powłok skórnych, ciemny mocz i odbarwiony stolec.

WZW C

Okres wylegania w przypadku HCV wynosi od 15 do 150 dni (średnio około 50 dni). W przebiegu tego zakażenia występuje nosicielstwo. HCV posiada zdolność do wywoływania zapaleń zarówno o charakterze ostrym, jak i przewlekłym. W ostrym zapaleniu wątroby typu C u średnio 30% (przedział 15-45%) osób dochodzi do wyleczenia, a u około 15% do ciężkiego, szybko rozwijającego się zakażenia wątroby, prowadzącego do jej marskości. U średnio 70% (przedział 55-85%) zakażonych ostre zapalenie przechodzi w formę przewlekłą.

Odległymi następstwami przewlekłego WZW C jest marskość wątroby i rak wątrobowokomórkowy – przewlekłe zakażenie wirusem HCV stanowi ich główną przyczynę.

Objawy WZW typu C są takie jak w WZW A i WZW B, ale wykazują się one mniejszym nasileniem. Zazwyczaj jednak nowe zakażenia HCV cechują się bezobjawowością. Wśród możliwych do zaobserwowania w WZW C objawów wyróżnia się ogólne uczucie zmęczenia, osłabienie. Ponadto w okresie prodromalnym mogą pojawić się objawy przypominające chorobę posurowiczą.

WZW D

WZW D jest chorobą wątroby, spowodowaną przez wirusa zapalenia wątroby typu D, który do wywołania zakażenia wymaga obecności wirusa HBV. HDV nie można się zakazić bez obecności HBV. Okres inkubacji HDV wynosi średnio 28-45 dni. Współzakażenie HDV-HBV uznaje się za najcięższą formę przewlekłego zapalenia wątroby, poprzez wzgląd na szybszy rozwój raka wątrobowokomórkowego niż w infekcji spowodowanej wyłącznie HBV.

W przypadku zakażenia HDV możliwe są dwie formy zakażenia:

- koinfekcja HBV/HDV – jednoczesne zakażenie, przebiega tak samo jak ostre WZW B;
- nadkażenie HDV osoby już zakażonej HBV, dochodzi wówczas do zaostrzenia objawów WZW B; u około 80% rozwija się zapalenie przewlekłe; może również dojść do nadostrego zapalenia wątroby, jej niewydolności i śmierci zakażonego.

WZW E

Okres inkubacji wirusa zapalenia wątroby typu E wynosi od 21 do 56 dni. W przypadku HEV nie wyróżnia się stadium nosicielstwa, zatem wirus ten może powodować zapalenie wątroby tylko o ostrym przebiegu.

WZW E ma dwa typy występowania. Pierwszy z nich – epidemiczny – charakterystyczny jest dla krajów rozwijających się, powodowany jest przez genotypy wirusa 1. i 2. Źródłem zakażenia jest zanieczyszczona woda pitna. Drugi typ – sporadyczny – ma charakter globalny, wywoływany jest przez genotypy 2., 3. i 4. wirusa, związany jest z nieodpowiednią utylizacją nieczystości z hodowli świń oraz spożywaniem niepoddanej odpowiedniej obróbce cieplnej wieprzowiny, dziczyzny i owoców morza.

Zapalenie HEV, może mieć przebieg bezobjawowy. W innych przypadkach obserwuje się objawy podobne do tych w WZW typu A (WZW E cechuje jednak większa śmiertelność niż WZW A). HEV może powodować nadostre zapalenie wątroby, bardzo niebezpieczne w swym przebiegu. HEV stanowi poważne zagrożenie dla kobiet w ciąży, w przypadku których śmiertelność sięga nawet 10-25%³⁶.

Wykrywanie wirusów zakażenia wątroby

Rozpoznanie wirusowego zapalenia wątroby stawia się na podstawie objawów klinicznych, badań morfologicznych, badań laboratoryjnych oraz badań wykrywających materiał genetyczny wirusa, jego antygeny lub skierowane przeciwko nim przeciwciała gospodarza. Na podstawie badań serologicznych można określić stadium zakażenia i stan odporności organizmu. Wczesne wykrycie jest ważne ze względu na możliwość szybkiego wdrożenia leczenia, co może ochronić przed poważnymi konsekwencjami zapalenia.

Przeciwciała wykrywane w WZW A

- Anty-HAV klasy IgM – marker ostrego zapalenia;
- Anty-HAV klasy IgG – świadczą o zdobytej odporności (wskutek przechorowania lub szczepienia).

Profil serologiczny oznaczany w WZW B

Profil serologiczny pacjenta różni się w zależności od fazy zakażenia wirusem zapalenia wątroby typu B. W zależności od stadium zakażenia lub po szczepieniu, we krwi możliwe do wykrycia są antygeny wirusa lub/oraz przeciwciała gospodarza. Jako pierwszy wykrywany jest antygen HBs, po nim pojawia się antygen HBe, świadczący o replikacji wirusa i dużej zakaźności; ilość HBeAg stopniowo zmniejsza się wraz z następującym zdrowieniem. Z przeciwciał jako pierwsze pojawiają się anty-HBc w klasie IgM, które następnie są zastępowane przez przeciwciała klasy IgG.

Badane pod kątem zakażenia HBV powinny być osoby:

- z wysokimi poziomami enzymów wątrobowych (ALT i/lub AST);
- dializowane;
- zakażone HIV, HCV;
- przyjmujące dożylnie narkotyki;
- mające ryzykowne kontakty seksualne;
- po transfuzji krwi, po transplantacji narządów;
- będące partnerami seksualnymi i członkami rodziny osób z HBV.

Wykrywanie zakażenia HCV

W przebiegu zakażenia HCV oznaczamy RNA HCV oraz przeciwciała anty-HCV. Można ponadto oznaczyć w surowicy antygen rdzeniowy HCVcAg.

Badanie w kierunku przeciwciał anty-HCV powinny mieć wykonane osoby, które:

- miały przetaczaną krew przed 1992 rokiem;
- stosują narkotyki dożylnie;

³⁶ J. Juszczyk, J. Jaroszewicz, *Ostre wirusowe zapalenia wątroby (WZW)*. *Interna Szczeklika 2020*, red. prow. P. Gajewski, wyd. 11, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2020, s. 1193.

- mają ryzykowne kontakty seksualne;
- były hospitalizowane, poddawane jakimś zabiegom chirurgicznym, miały podawane leki drogą iniekcji;
- miały wykonany tatuaż.

Diagnostyka WZW D

W koinfekcji wykrywa się metodą ELISA wysokie miana przeciwciał: anty-HBc i anty-HDV w klasie IgM, które z czasem zastępowane są przez przeciwciała klasy IgG.

W nadkażeniu wykrywa się obecność anty-HDV klasy IgM, zastępowane z czasem przez IgG; nie wykrywa się natomiast anty-HBc w klasie IgM.

U osób wyleczonych z zakażenia HDV obecne są przeciwciała klasy IgG.

Diagnostyka zakażenia HEV

Wykrywa się przeciwciała anty-HEV w klasie IgM (świadczące o niedawnym zakażeniu), które zastępowane są z czasem przez przeciwciała klasy IgG.

Ponadto oznacza się antygen HEV w surowicy i moczu. Dodatkowo u osób z niedoborem odporności zaleca się wykrywanie RNA HEV, gdyż wymienione wcześniej badania mogą dać u nich wynik fałszywie ujemny.

Leczenie WZW

Leczenie wirusowych zapaleń wątroby obejmuje zarówno leczenie farmakologiczne, jak i niefarmakologiczne. W zależności od rodzaju wirusa powodującego zakażenie, dostosowuje się odpowiednie metody leczenia.

Profilaktyka WZW

Profilaktyka WZW typu A

Metody nieswoiste:

- dbałość o przestrzeganie zasad sanitarno-higienicznych (szczególnie w szpitalach oraz miejscach dziennego pobytu);
- unikanie spożywania zanieczyszczonej wody;
- chlorowanie wody.

Metody swoiste:

- immunoprofilaktyka bierna – podawanie immunoglobulin w czasie do dwóch tygodni od wystąpienia ekspozycji (profilaktyka poekspozycyjna);
- szczepienie przeciw WZW A, zawierające inaktywowanego wirusa HAV.

Profilaktyka WZW typu B

Metody nieswoiste:

- chronienie przed transmisją wirusa poprzez stosowanie sprzętu jednorazowego użytku;
- prawidłowe zabezpieczanie materiałów skażonych krwią;
- stosowanie prezerwatyw w kontaktach seksualnych;
- poddawanie dawców krwi badaniom.

Metody swoiste:

- immunoprofilaktyka bierna;
- szczepienie przeciw WZW typu B zostało wprowadzone jako obowiązkowe w 1994 roku, szczepionka zawiera oczyszczony główny antygen powierzchniowy wirusa – HBsAg;
 - istotne jest, aby wśród personelu medycznego monitorować poziom przeciwciał przeciw wirusowi HBV, gdy jest za niski podać dawkę przypominającą szczepienia;
 - należy pamiętać o osobach, które nie były objęte programem szczepień obowiązkowych, gdyż istnieje ryzyko, że nie zostały zaszczepione i nie posiadają przeciwciał anti-HBs, zatem wirus stanowi dla nich większe zagrożenie.

Profilaktyka WZW typu C

Metody nieswoiste:

- takie same jak w przypadku WZW B.

Metody swoiste:

- nie ma szczepień ochronnych i immunoprofilaktyki biernej.

Profilaktyka WZW typu D

Metody nieswoiste:

- takie same jak w przypadku WZW B.

Metody swoiste:

- zaszczepienie przeciw HBV chroni przed HDV.

Profilaktyka WZW typu E

Metody nieswoiste:

- przestrzeganie zasad sanitarno-higienicznych;
- uzdatnianie wody pitnej;
- odpowiednie odprowadzanie nieczystości z miejsc hodowli zwierząt;
- unikanie spożycia mięsa wieprzowego, dziczyzny i owoców morza, niepoddanych odpowiedniej obróbce termicznej.

Metody swoiste:

- szczepienie dostępne tylko w Chinach.

Badania nad wirusami zapalenia wątroby

Prowadzenie badań naukowych nad wirusami zapalenia wątroby ma ogromne znaczenie, ponieważ pozwala na szczegółowe poznanie budowy, mechanizmów wirulencji oraz strategii działania tych wirusów. Przedsięwzięcia naukowe umożliwiają również testowanie skuteczności różnych metod wykrywania, profilaktyki i zwalczania wirusów zapalenia wątroby, dzięki czemu możliwe jest wdrażanie nowych strategii dotyczących diagnostyki, zapobiegania oraz leczenia WZW. Badania stanowią nadzieję, że kiedyś uda się pokonać problem o globalnym zasięgu, jakim są wirusowe zapalenia wątroby.

O istotności badań świadczy przyznana w tym roku Nagroda Nobla z dziedziny fizjologii i medycyny, za odkrycie wirusa zapalenia wątroby typu C. Poznanie czynnika etiologicznego

umożliwiło opracowanie metod diagnostyki i zwalczania HCV. Zawdzięczamy temu dzisiejsze skuteczne metody leczenia WZW typu C.

Dzięki badaniom naukowym znaleziono zależność i związek między cukrzycą typu 2 a zakażeniem wirusem zapalenia wątroby typu C. Cukrzycę typu 2 uznano za pozawątrobową manifestację przewlekłego zakażenia HCV. Okazało się, że cukrzyca typu 2. może zmniejszać skuteczność leczenia przeciwwirusowego w WZW typu C, a ponadto przyspieszać przebieg choroby spowodowanej przez wirusa HCV. Natomiast zwalczanie zakażenia HCV (stosowanie leczenia przeciwwirusowego) zmniejsza ryzyko cukrzycy typu 2. (u niecukrzyków), a u cukrzyków korzystnie wpływa na metabolizm³⁷. Z kolei inne badania wykazały, że HCV atakuje również tkanki pozawątrobowe, co jest pomocne zarówno przy diagnostyce, jak i leczeniu WZW C³⁸.

Ponadto wykazano, że zdolność HCV do wywoływania zapalenia o przebiegu przewlekłym jest możliwa dzięki korelacjom, jakie występują między cyklem replikacyjnym wirusa, a metabolizmem lipidów gospodarza³⁹. Udowodniono również, że HCV do swojej replikacji może wykorzystywać proces autofagii komórek gospodarza⁴⁰.

Jak wiadomo w krajach rozwijających się, o niskich dochodach istnieje znaczny problem z identyfikacją HCV, ze względu na niewielki dostęp do testów wykrywających materiał genetyczny wirusa. Niedawno opracowano szybki, dokładny i prosty test molekularny, skierowany właśnie dla uboższych krajów, który może znacznie polepszyć diagnostykę HCV w tych państwach⁴¹.

Podczas badań nad HBV znaleziono czynnik gospodarza, który reguluje replikację wirusa zapalenia wątroby typu B. Czynnikiem tym jest TARDBP (gen kodujący białko TDP-43), wywiera on wpływ na replikację HBV na wielu jej etapach. Poznanie tych mechanizmów może spowodować rozwój nowych leków zwalczających HBV⁴².

Inne z kolei badania wykazały, że zakodowany w genomie HBV miRNA odgrywa istotną rolę w kontrolowaniu samoreplikacji wirusa. Odkrycie to może rozwinąć nowe metody diagnostyczne i terapeutyczne⁴³.

Podsumowanie

Pomimo wielu współczesnych metod wykrywania, zwalczania i zapobiegania wirusowym zapaleniom wątroby, wciąż stanowią one problem o charakterze globalnym. Przedstawione w tej pracy dane epidemiologiczne świadczą o skali zagrożenia, jakie niosą ze sobą wirusy zapalenia wątroby. Wirusy te są dużym problemem szczególnie w krajach rozwijających się, gdzie warunki

³⁷ L.E. Adinolfi, I. Jacobson, M. Bondin, P. Cacoub, *Expert opinion on managing chronic HCV infection in patients with type 2 diabetes mellitus*, "Antiviral Therapy" 2018, nr 23(Suppl 2), s. 11-21.

³⁸ L. Kuna, J. Jakab, R. Smolic, G.Y. Wu, M. Smolic, *HCV Extrahepatic Manifestations*, "Journal of Clinical and Translational Hepatology" 2019 Jun 28, 7(2), s. 172-182.

³⁹ Y. Gong, W. Cun, *The Role of ApoE in HCV Infection and Comorbidity*, "International Journal of Molecular Sciences" 2019, 20(8), s. 2037.

⁴⁰ L. Wang, J.J. Ou, *Regulation of Autophagy by Hepatitis C Virus for Its Replication*, "DNA and Cell Biology" 2018, 37(4), s. 287-290.

⁴¹ A. Libre, Y. Shimakawa, E. Mottez i in. *Development and clinical validation of the Genedrive point-of-care test for qualitative detection of hepatitis C virus*, "Gut" 2018, 67(11), s. 2017-2024.

⁴² G.N. Makokha, H. Abe-Chayama, S. Chowdhury i in., *Regulation of the Hepatitis B virus replication and gene expression by the multi-functional protein TARDBP* [published correction appears in "Scientific Reports" 2020 Feb 5; 10(1):2233], "Scientific Reports" 2019, 9(1), s. 8462.

⁴³ X. Yang, H. Li, H. Sun, et al. *Hepatitis B Virus-Encoded MicroRNA Controls Viral Replication*, "Journal of Virology" 2017, 91(10):e01919-16.

sanitarno-higieniczne są na niskim poziomie. Kraje te borykają się z gorszym dostępem do fachowej opieki medycznej. Znacznie utrudniona diagnostyka, nieprzestrzeganie zasad profilaktyki, niedostateczna ilość leków, potęgują problem zakażeń. Często jedyną „ochroną” w tych krajach jest przejście zakażenia w młodym wieku i nabycie odporności na dalsze lata. W krajach wysoko rozwiniętych problemem są przewlekłe następstwa wirusowych zapaleń wątroby. Przez lata rozwijające się, niewykryte WZW typu B czy WZW typu C prowadzą do śmiertelnych schorzeń, takich jak marskość wątroby czy też rak wątrobowokomórkowy.

Przedstawione informacje wykazują, że przede wszystkim warto zdać sobie sprawę z powagi zagrożenia. Należy pamiętać o istotności i ogromnej roli zarówno profilaktyki, jak i wczesnej diagnostyki wirusowych zapaleń wątroby. Istotna jest edukacja społeczeństw, aby nagłośnić problem WZW, zachęcić do badań i uświadomić, jak bardzo ważna jest profilaktyka. Działania te są nadzieją na przyszłość, że kiedyś uda się pokonać wirusy zapalenia wątroby.

Bibliografia

- Adinolfi L.E., Jacobson I., Bondin M., Cacoub P. *Expert opinion on managing chronic HCV infection in patients with type 2 diabetes mellitus*. *Antivir Ther*. 2018, 23(Suppl 2), s. 11-21. doi:10.3851/IMP3255.
- Botelho-Souza L.F., Vasconcelos M.P.A., Dos Santos A.O., Salcedo J.M.V., Vieira D.S., *Hepatitis delta: virological and clinical aspects*, *Virol J*. 2017, nr 14(1), s. 177. Published 2017 Sep 13, doi:10.1186/s12985-017-0845-y.
- Choroby zakaźne i zatrucia w Polsce w 2017 roku*, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego, Główny Inspektorat Sanitarny, Warszawa 2018, dostęp z dnia 25.10.2020 roku, http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2017/Ch_2017.pdf.
- Choroby zakaźne i zatrucia w Polsce w 2018 roku*, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego, Główny Inspektorat Sanitarny, Warszawa, 2019, dostęp z dnia 25.10.2020 roku, http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2018/Ch_2018.pdf.
- Choroby zakaźne i zatrucia w Polsce w 2019 roku*, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego, Główny Inspektorat Sanitarny, Warszawa, 2020, dostęp z dnia 25.10.2020 roku, http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2019/Ch_2019.pdf.
- Dzekova-Vidimliski P., Sikole A., *Hepatitis C Virus Infection in Kidney Transplant Patients: Current Treatment Options*, *Exp Clin Transplant* 2017, nr 15(6), s. 587-593.
- Gong Y., Cun W., *The Role of ApoE in HCV Infection and Comorbidity*, *Int J Mol Sci* 2019, 20(8), s. 2037. Published 2019 Apr 25. doi:10.3390/ijms20082037.
- Goodrum G., Pelchat M. *Insight into the Contribution and Disruption of Host Processes during HDV Replication*. *Viruses*. 2018, 11(1), s. 21. Published 2018 Dec 31. doi:10.3390/v11010021.
- Gregorio G.V., Mieli-Vergani G., Mowat A.P., *Viral hepatitis*. *Arch Dis Child*, 1994, 70(4), s. 343-348, doi:10.1136/adc.70.4.343.
- Horvatits T., Schulze Zur Wiesch J., Lütgehetmann M., Lohse A.W., Pischke S., *The Clinical Perspective on Hepatitis E*. *Viruses* 2019, 11(7), s. 617. Published 2019 Jul 5. doi:10.3390/v11070617.
- <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-c> (data dostępu: 28.10.2020).
- <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-a> (data dostępu: 28.10.2020).
- <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-b> (data dostępu: 28.10.2020).
- <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-d> (data dostępu: 29.10.2020).
- <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-e> (data dostępu: 29.10.2020).
- Jeong SH, Lee HS. *Hepatitis A: clinical manifestations and management*. *Intervirolgy*, 2010, 53(1):15-19. doi:10.1159/000252779.
- Juszczyk J., Jaroszewicz J., *Ostre wirusowe zapalenia wątroby (WZW)*, *Interna Szczeklika* 2020, red. prow. P. Gajewski, wyd. 11, Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, Kraków 2020, s. 1183-1195.

- Kouyoumjian S.P., Chemaitelly H., Abu-Raddad L.J., *Characterizing hepatitis C virus epidemiology in Egypt: systematic reviews, meta-analyses, and meta-regressions*, Sci Rep. 2018, 8(1), s. 1661. Published 2018 Jan 26, doi:10.1038/s41598-017-17936-4.
- Kuna L., Jakab J., Smolic R., Wu G.Y., Smolic M., *HCV Extrahepatic Manifestations*, J Clin Transl Hepatol. 2019 Jun 28, nr 7(2), s. 172-182. doi:10.14218/JCTH.2018.00049. Epub 2019 Apr 21. PMID: 31293918; PMCID: PMC6609844.
- Llibre A., Shimakawa Y., Mottez E. i in. *Development and clinical validation of the Genedrive point-of-care test for qualitative detection of hepatitis C virus*, Gut. 2018, 67(11), s. 2017-2024. doi:10.1136/gutjnl-2017-315783.
- Makokha G.N., Abe-Chayama H., Chowdhury S. i in., *Regulation of the Hepatitis B virus replication and gene expression by the multi-functional protein TARDBP*, [published correction appears in Sci Rep. 2020 Feb 5, 10(1):2233]. Sci Rep. 2019, nr 9(1), s. 8462. Published 2019 Jun 11.
- McKnight K.L., Lemon S.M., *Hepatitis A Virus Genome Organization and Replication Strategy*, Cold Spring Harb Perspect Med. 2018, 8(12): a033480. Published 2018 Dec 3. doi:10.1101/cshperspect.a033480.
- Messina J.P., Humphreys I., Flaxman A. i in., *Global distribution and prevalence of hepatitis C virus genotypes*. *Hepatology*, 2015, nr 61(1), s. 77-87, doi:10.1002/hep.27259.
- Murray Patrick R., *Mikrobiologia*, wyd. 1 polskie, Elsevier, Urban & Partner, Wrocław 2011, s. 621-634.
- Szkaradkiewicz A., *Mikrobiologia lekarska. Repetytorium z wirusologii*, wyd. 1 polskie, WN UM im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014.
- Tong S., Revill P., *Overview of hepatitis B viral replication and genetic variability*, Journal of Hepatology 2016, nr 64(1 Suppl):S4-S16. doi:10.1016/j.jhep.2016.01.027.
- Wang L., Ou J.J., *Regulation of Autophagy by Hepatitis C Virus for Its Replication*. DNA Cell Biol. 2018, nr 37(4), s. 287-290. doi:10.1089/dna.2017.4115.
- Yang X., Li H., Sun H. i in. *Hepatitis B Virus-Encoded MicroRNA Controls Viral Replication*, J Virol. 2017, nr 91(10):e01919-16. Published 2017 Apr 28, doi:10.1128/JVI.01919-16.
- Zachorowania na wybrane choroby zakaźne w Polsce od 1 stycznia do 15 października 2020 r. oraz w porównywalnym okresie 2019 r.*, Zakład Epidemiologii Chorób Zakaźnych i Nadzoru NIZP-PZH, Departament Przeciwdemiczny i Ochrony Sanitarnej Granic GIS, Warszawa, 2020, dostęp z dnia 15.10.2020 roku, http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2020/INF_20_10A.pdf.

Problematyka bezpieczeństwa zdrowotnego na portalu sucha.24.pl

Health safety issues at sucha.24.pl

Streszczenie: W artykule zwrócono uwagę na związek między bezpieczeństwem zdrowotnym a bezpieczeństwem informacyjnym i systemem komunikacji w środowisku lokalnym, analizując zawartość portalu informacyjnego sucha.24.pl, poświęconego miastu Sucha Beskidzka i powiatowi suskiemu w województwie małopolskim. W artykule wskazano wpływ ekologii informacji odpowiedzialnej za zrównoważony rozwój człowieka w społeczeństwie informacyjnym na podnoszenie poziomu bezpieczeństwa zdrowotnego mieszkańców powiatu i przeciwdziałanie zagrożeniom wymierzonym w to bezpieczeństwo. Teza postawiona w artykule brzmi: portal informacyjny podległy władzom lokalnym nie poświęca uwagi tematowi bezpieczeństwa zdrowotnego i kształtowaniu kultury bezpieczeństwa zdrowotnego mającym związek ze stresem informacyjnym i wpływem nadmiarowości bodźców informacyjno-medialnych na powstawanie chorób informacyjnych, a także z nienadążaniem człowieka za tempem rozwoju technologicznego prowadzącym do wykluczenia cyfrowego. Wskazano na związek bezpieczeństwa zdrowotnego formowanego zgodnie z modelami ekologii informacyjnej, z kulturą bezpieczeństwa informacyjnego mieszkańców powiatu.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo zdrowotne, ekologia informacji, kultura bezpieczeństwa zdrowotnego, kultura bezpieczeństwa informacyjnego, portal informacyjny, sucha.24.pl

Abstract: The article highlights the relationship between health security and information security and the communication system in the local environment, analyzing the content of the information portal sucha.24.pl, devoted to the city of Sucha Beskidzka and the Suski district in the Małopolskie Voivodeship. The article indicates the impact of the ecology of information responsible for sustainable human development in the information society on increasing the level of health safety of the district's inhabitants and preventing threats to this safety. The thesis put forward in the article is: the information portal reporting to the local authorities does not pay attention to the topics of health safety and shaping the health safety culture related to information stress and the impact of the redundancy of information and media stimuli on the emergence of information diseases, as well as to the fact that people do not keep up with the pace of technological development leading to digital exclusion. The relationship between health security, formed according to the models of information ecology, and the culture of information security of the district inhabitants, was indicated.

Keywords: health security, information ecology, health security culture, information security culture, information portal, sucha.24.pl

Wstęp

Bezpieczeństwo zdrowotne stanowi jedną z fundamentalnych gałęzi działania władz w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Bezpieczeństwo zdrowotne można zdefiniować jako *wymagane działania, zarówno o charakterze reaktywnym i proaktywnym, służące zredukowaniu podatności na ostre zagrożenia dotyczące zdrowia publicznego, które zagrażają zbiorowemu zdrowiu ludności zamieszkującej różne regiony geograficzne*¹. Bezpieczeństwo zdrowotne należy rozpatrywać interdyscyplinarnie obejmującym dobrostan człowieka fizyczny, psychiczny i społeczny. Samo pojęcie zdrowia należy rozpatrywać według

¹ P.M. Nowicka, J. Kociuk, *Zewnętrzne zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego w Polsce*, „Studia BAS” 2018, nr 4 (56), s. 106-107.

następujących kryteriów: subiektywnego, obiektywnego i społecznego. Według kryterium subiektywnego zdrowie należy rozumieć jako własne odczucia na temat stanu zdrowia i samopoczucia, według kryterium obiektywnego zdrowie to zjawisko fizjologiczne w organizmie człowieka, a według kryterium społecznego zdrowie to ocena otoczenia w zakresie zmian w pełnionych rolach społecznych². Tak więc bezpieczeństwo zdrowotne obejmuje działania dotyczące zapobieganiu zagrożeniom zdrowotnym oraz działania zmierzające do niwelowania negatywnych skutków już istniejących zagrożeń oraz tworzenie infrastruktury umożliwiającej w przyszłości zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego w danym regionie. Zarówno w zakresie społecznym, psychicznym i fizycznym tego bezpieczeństwa należy wskazać silną zależność między wskazanymi wyżej działaniami władz a systemem komunikacji wpływającym na funkcjonowanie infrastruktury ochrony zdrowia, zakres ofert i usług prozdrowotnych oraz planowanie przyszłych działań władz w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego.

Aby władze centralne lub samorządowe mogły w pełni wykorzystać dostępną infrastrukturę i zasoby, konieczne jest optymalne wykorzystanie systemów komunikacji publicznej w danym regionie. Pozwala to nie tylko na informowanie społeczeństwa na temat aktualnej sytuacji zdrowotnej w regionie oraz oferowanie usług prozdrowotnych organizowanych w regionie, ale również kształtowanie potrzeb zdrowotnych wśród obywateli, kształtowanie zaufania do instytucji zdrowotnych wśród obywateli oraz kształtowanie ich świadomości w zakresie wymaganych zachowań umożliwiających zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego. System komunikowania publicznego w tym przypadku pełni rolę wspomagającą służbę zdrowia i inne instytucje medyczne. Gdyż człowiek najbardziej obawia się tego co nieznanego, to co nieznanego jest największym zagrożeniem. A technologie informacyjno-komunikacyjne wzmacniające przepływ informacji niwelują obszar „nieznanego”, pomagając zachować bezpieczeństwo zdrowotne w wymiarze fizycznym, psychicznym i społecznym. Warunkiem koniecznym do realizacji tego zadania jest świadomość władz centralnych czy samorządowych o potencjale tkwiącym w technologiach informacyjno-komunikacyjnych.

Celem badawczym niniejszej dysertacji jest analiza portalu informacyjnego sucha24.pl pod kątem informacji o tematyce zdrowotnej, wskazanie najczęściej występujących tematów i ich zakresu, a także wskazanie i analiza zależności między systemem komunikacji i przepływem informacji a bezpieczeństwem zdrowotnym. Metodą badawczą wybraną na potrzeby tej publikacji jest analiza zawartości treści. Za pomocą wskazanej metody badawczej autor uzyskał odpowiedzi na następujący problem badaczy: jaki jest wpływ ekologii informacji odpowiedzialnej za zrównoważony rozwój człowieka w społeczeństwie informacyjnym na podnoszenie poziomu bezpieczeństwa zdrowotnego mieszkańców powiatu i przeciwdziałanie zagrożeniom wymierzonym w to bezpieczeństwo. Przyjęta hipoteza brzmi: portal informacyjny podległy władzom lokalnym nie poświęca uwagi tematowi bezpieczeństwa zdrowotnego i kształtowaniu kultury bezpieczeństwa zdrowotnego mającym związek ze stresem informacyjnym i wpływem nadmiarowości bodźców informacyjno-medialnych na powstawanie chorób informacyjnych, a także z nienadążaniem człowieka za tempem rozwoju technologicznego prowadzącym do wykluczenia cyfrowego.

Ekologia informacji a bezpieczeństwo zdrowotne

Ekologia informacji może być rozpatrywana jako „suma ocen jakości, zarządzania, produktów i wartości informacji, jak również ocena usług i potrzeb informacyjnych”. Jest jednak

² E. Włodarczyk, *Bezpieczeństwo zdrowotne*, [w:] *Vademecum bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.), Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków 2018, s. 173-177.

definiowana jako „dyscyplina wiedzy, której zadaniem jest odkrywanie praw rządzących przepływem informacji w biosystemach, włącznie z człowiekiem, społeczeństwem, ich wpływem na zdrowie psychiczne, fizyczne i społeczne ludzi oraz rozwijanie odpowiednich metodologii mających na celu kształcenie środowiska informacyjnego”³. W obecnej rzeczywistości, w której ogólnodostępne są nowe technologie informacyjno-komunikacyjne, a ilość dostępnych informacji nieustannie wzrasta, konieczne jest stworzenie systemu ochronnego społeczeństwa przed tym nadmiarem i zniekształceniami informacji. Budowanie bezpieczeństwa zdrowotnego wymaga traktowania ekologii informacji jako narzędzia profilaktyki chorób informacyjnych⁴, ale też przewodnika człowieka po bezpiecznym i etycznym poruszaniu się w cyfrowym środowisku informacyjnym. Ekologię informacji można traktować jako naukę zajmującą się analizą związków człowieka ze środowiskiem zewnętrznym, środowiskiem informacyjnym. Przedmiotem zainteresowania ekologii informacji są ludzie i ich zachowania, wartości jakie oni wyznają, dostępne w danej społeczności technologie informacyjne. Podsumowując, ekologia informacji odnosi się do przestrzeni informacyjnej, np. w danym regionie geograficznym, zamieszkiwanym przez ludzi o określonej kulturze i wyznawanych wartościach, w której możliwe jest rozwiązywanie problemów indywidualnych i zbiorowych za pomocą nowoczesnych strategii zarządzania informacją wspomaganą przez technologie cyfrowe. Ekologia informacji obejmuje swym zakresem także globalne środowisko informacyjne, określane infosferą. Konieczny do budowania takiej przestrzeni jest zrównoważony dostęp do technologii i informacji⁵. W zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego ekologia informacji powinna wspierać użytkowników informatyzującej się służby zdrowia. Położenie przez badaczy ekologii informacji dużego znaczenia na jakość informacji, ich wiarygodność, zgodność z obowiązującymi normami i bezpieczeństwo użytkowania sprawia, że przyczynia się ona do kształcenia świadomości informacyjnej obywateli także w zakresie korzystania z elektronicznych usług medycznych oraz do kształtowania zaufania obywateli względem personelu medycznego świadczącego takie usługi⁶. Wraz z informatyzacją służby zdrowia należy edukować członków społeczeństwa, czyli kształcić ich umiejętności technologiczne i informacyjne pozwalające na swobodne korzystanie z cyfrowych usług medycznych w ramach programu e-zdrowie (Elektroniczna Dokumentacja Medyczna, e-recepty, e-skierowania, e-zwolnienia, teleporady, e-wizyty, obsługa internetowego konta pacjenta, telemedycyna)⁷. Kolejnym krokiem jest budowanie infrastruktury komunikacyjnej w regionie, np. poprzez tworzenie portali informacyjnych i forów dyskusyjnych stricte o tematyce medycznej lub portali informacyjnych i forów dyskusyjnych, które posiadają zakładki lub pokoje dedykowane zdrowiu. Infrastruktura komunikacyjna musi również obejmować strony internetowe głównych instytucji medycznych oraz zapewniać dostęp do baz lekarskich dedykowanych danemu regionowi. Ważne jest, aby te strony, portale i fora były autoryzowane przez władze lokalne oraz instytucje ochrony zdrowia w celu ograniczenia rozpowszechniania nieprawdziwych informacji niszczących zaufanie obywatela do instytucji ochrony zdrowia oraz generujących zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego. Równie

³ W. Babik, *Ekologia informacji*, Serwis informacyjny Ekologia informacji, <http://www.ekologiainformacji.pl/ekologia-informacji/> (data dostępu: 21.10.2020).

⁴ K. Batorowska, *Bezpieczeństwo w czasach nadprodukcji informacji*, [w:] *Bezpieczeństwo informacyjne i medialne w czasach nadprodukcji informacji*, H. Batorowska, P. Motylińska (red.), Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, Warszawa 2020, s. 231.

⁵ W. Babik, *Ekologia informacji katalizatorem równoważenia rozwoju społeczeństwa informacji i wiedzy*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2012, nr 2, s. 48-65.

⁶ M. Chojnacki, A. Gastecka, *Informatyzacja opieki zdrowotnej w Polsce jako kierunek poprawy efektywności kosztowej systemu*, „Progress in Economic Sciences” 2014, nr 1, s. 179-192.

⁷ *Informatyzacja w Ochronie Zdrowia*, gov.pl, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/informatyzacja-w-ochronie-zdrowia> (data dostępu: 21.10.2020).

ważne jest kształcenie umiejętności informacyjnych i technologicznych wśród obywateli w zakresie obsługi portali usługowych i informacyjnych, np. serwisu pacjent.gov.pl, w tym umiejętności umożliwiających wykorzystanie w pełni oferowanych usług, np. profilaktyki służby zdrowia⁸, jak i portalu Zintegrowanego Informatora Pacjenta, za którego pomocą można monitorować informacje dotyczące historii leczenia, świadczeń zdrowotnych i składek⁹.

Jak wcześniej wspomniano, kształcenie umiejętności informacyjnych wśród obywateli w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego musi obejmować naukę krytycznej analizy treści stron dedykowanych zdrowiu oraz umiejętności weryfikacji treści zdobytych dzięki stronom ze stanem rzeczywistym. Ekologia informacji, ściśle zintegrowana z kulturą informacyjną, wzmacnia potrzebę monitorowania przez człowieka jego potrzeb oraz problemów zdrowotnych za pomocą mediów społecznościowych i platform e-zdrowie¹⁰. Dzięki temu przeciwdziała jego wykluczeniu zdrowotnemu, czyli nierównomiernemu dostępowi do opieki medycznej oraz dostępowi do informacji medycznej. Zagrożenie to może być skutkiem nierównomiernego dostępu do technologii informacyjno-komunikacyjnych wśród różnych grup społecznych, niejednorodności i niejasny komunikat władz w zakresie służby ochrony zdrowia w regionie, nierówności względem dostępu do różnych usług medycznych ze względu na wiek, płeć, wysokość zarobków, miejsce zamieszkania, ponadto zagrożenie może być generowane nierównościami kulturowymi, psychospołecznymi i brakiem zaufania do innych grup społecznych¹¹.

Konkludując, ekologię informacji oraz bezpieczeństwo zdrowotne należy traktować jako komplementarne obszary. Bez względu jaką koncepcję ekologii informacji przyjmie się za podstawę kreowania kultury bezpieczeństwa zdrowotnego, zawsze w centrum zainteresowania decydentów powinien być postawiony człowiek, którego kondycja psychiczna, fizyczna, społeczna, aksjologiczna narażona jest w cywilizacji cyfrowej na wiele niebezpieczeństw. W modelu pragmatycznym ekologii informacji R. Capurro łączona jest ona z higieną informacyjną mającą na celu „ochronę społeczeństwa przed niekompatybilnością systemów informacyjnych, niepełną i celowo zniekształcaną informacją oraz niewystarczającym i nieetycznym jej wykorzystaniem”¹², w modelu organizacyjnym Davenporta i Prusaka ekologia informacyjna pozwala pracownikom odróżniać przyjazne działania firmy od szkodliwych dla środowiska informacyjnego człowieka i chronić go przed chorobami informacyjnymi wynikającymi ze stresu i zmęczenia informacją¹³. Natomiast według profilaktycznej koncepcji ekologii informacji A.I. Eryomina należy chronić informacje przed zniekształceniami i manipulacją, aby taka „zainfekowana” informacja nie zniszczyła psychiki człowieka. Z kolei według wartościującej koncepcji autorstwa A.B. Nardi i V.L. O’Day należy zabiegać głównie o zrównoważony rozwój człowieka w sferze kultury i techniki i nie zezwalać, aby walka o przewagę informacyjną niszczyła drugiego człowieka w sferze psychiki, kondycji fizycznej i kończyła się jego wykluczeniem społecznym ze zbiorowości, w której żyje¹⁴.

⁸ *Internetowe Konto Pacjenta*, pacjent.gov.pl, <https://pacjent.gov.pl/> (data dostępu: 21.10.2020).

⁹ *Zintegrowany Informator Pacjenta*, gov.pl, <https://www.gov.pl/web/gov/zintegrowany-informator-pacjenta> (data dostępu: 21.10.2020).

¹⁰ P.M. Nowicka, J. Kociuk, *Zewnętrzne zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego w Polsce*, „Studia BAS” 2018, nr 4 (56), s. 115-117.

¹¹ P. Karniej, I. Mazur, *Wykluczenie w zakresie zdrowia jako efekt ryzyka systemowego związanego z ograniczeniem dostępności do wybranych świadczeń zdrowotnych*, [w:] *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 410, *Zarządzanie ryzykiem w opiece zdrowotnej. Nadzór i kontrola zarządcza*, M. Węgrzyn, D. Wasilewski (red.), Wrocław 2015, s. 34-47.

¹² W. Babik, *Ekologia informacji*, dz. cyt., s. 130.

¹³ Tamże, s. 132.

¹⁴ Tamże, s. 136.

Władze centralne i samorządowe powinny w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego tworzyć przestrzeń sprzyjającą budowaniu dobrostanu zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego za pomocą zrównoważonego dostępu do informacji, wiedzy, technologii w ramach technologii informacyjno-komunikacyjnych. Zadaniem władz w obszarze bezpieczeństwa zdrowotnego w perspektywie ekologii informacji jest udostępnianie kanałów komunikacyjnych wszystkim grupom społecznym, rozwijanie kompetencji informacyjnych i technologicznych, edukowanie kadr medycznych, tworzenie komunikatów na temat opieki zdrowotnej za pomocą prostego języka, dbałość o wysoką jakość informacji z zakresu zdrowia i weryfikowanie upowszechnianych treści, tworzenie komunikatów jasnych i precyzyjnych i jednolitych we wszystkich kanałach komunikacyjnych. Bezpieczeństwo zdrowotne powinno być kształtowane na podstawie opracowanej infrastruktury komunikacyjnej, strategii komunikacyjnej, zarządzaniu potencjałem społecznym, w celu edukowania obywateli o działaniach w zakresie ochrony zdrowia i profilaktyki zdrowotnej, kształtowania potrzeb i zachowań obywateli w zakresie profilaktyki zdrowotnej, podnoszeniu zaufania obywateli względem służby zdrowia, informatyzacji służby zdrowia. Pośrednim wynikiem będzie nawiązanie dialogu na linii władza-obywatel, przeciwdziałanie niezadowolaniu społecznemu i panice oraz przeciwdziałanie generowaniu negatywnych postaw społecznych. Celem władz jest dostarczanie wystarczających informacji do zaspokojenia potrzeb społecznych z zakresu zdrowia fizycznego i psychicznego i wystarczających do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego w regionie.

Portal informacyjny sucha.24.pl a bezpieczeństwo zdrowotne

Technologie informacyjno-komunikacyjne, do których zaliczyć należy internet, a dalej media społecznościowe, portale informacyjne mają spełniać funkcję informacyjną, ale również edukacyjną i światopoglądową, integracyjną, kontrolną, monitorującą, a także funkcję promocyjną, reklamową. Z czego najważniejsza jest funkcja informacyjna, gdyż głównym celem mediów jest dostarczanie informacji o bieżących wydarzeniach z danego terenu. Równie ważna jest ich cykliczność, częstość aktualizowania oraz wyraźnie sprecyzowany zasięg tematyczny. Tematyka oscyluje wokół działań władz, sprawozdań z tych działań oraz sprawozdań z lokalnych eventów. Kolejną główną funkcją mediów lokalnych jest funkcja kontrolna. Niestety media lokalne mają ograniczony zasięg kontrolowania działań władz, gdyż są po pierwsze nieliczne, a po drugie głównym redaktorem i nadzorcą danego periodyku lub portalu są właśnie władze lokalne. Funkcję tę spełniają najczęściej media lokalne, zarządzane przez podmioty prywatne, czyli media komercyjne. Lecz media te najczęściej są jedynie forum dyskusyjnym dla wszystkich zainteresowanych. Trudne jest zatem weryfikowanie zamieszczanych tam treści. Funkcja kontrolna może oznaczać również kontrole i monitorowanie nastrojów, potrzeb i problemów społecznych przez władze lokalne. W tym przypadku media lokalne zwłaszcza komercyjne stają się źródłem informacji dla władz. Wiąże się z tym funkcja promocyjna i funkcja reklamy. Władze, dzięki wcześniejszej kontroli i monitorowaniu treści, mogą dostosować swoje oferty i organizowane inicjatywy społeczne pod ich kątem. Funkcja edukacyjna i światopoglądowa jest również realizowana poprzez pozycjonowanie treści pod kątem wcześniejszych zabiegów kontroli i monitorowania władz. Program edukacyjny i kreowania światopoglądu jest dostosowywany do bieżących zagrożeń i wyzwań dla regionu¹⁵. To medium lokalne stanowi bufor między światem indywidualnym jednostki a światem zewnętrznym, gdyż poprzez zasięg informacji, dostępność do informacji, sposób przedstawienia i dobór słów powoduje zmianę nastrojów i potrzeb, a następnie edukuje

¹⁵ A. Szynol, *Funkcje mediów lokalnych w teorii i praktyce*, „Dziennikarstwo i Media” 2012, nr 3, s. 105-120.

społeczność w zakresie sposobu postępowania względem danego wydarzenia, zagrożenia czy wyzwania, co stanowi determinantę bezpieczeństwa wewnętrznego regionu.

W kontekście powyższych rozważań teoretycznych oraz obecnej sytuacji globalnej związanej z zagrożeniem epidemiologicznym dla bezpieczeństwa państwa i struktur lokalnych, wywołanym pandemią wirusa COVID 19, należy zastanowić się nad sposobem i zasięgiem oddziaływania na społeczność lokalną portalu informacyjnego sucha24.pl, odpowiedzieć na pytanie czy ten portal informacyjny przekazuje wystarczające informacje do zaspokojenia potrzeb społecznych z zakresu zdrowia oraz czy są wystarczające do wspomagania służb porządkowych do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego w regionie. A także, czy treści oraz forma przekazywanych informacji uwzględnia wymagania ekologii informacji i nie powoduje dodatkowych negatywnych konsekwencji dla jednostki funkcjonującej obecnie głównie w środowisku wirtualnym.

Portal informacyjny sucha24.pl to działający od 2011 roku serwis powiatowy i platforma hostingowa, której celem jest informowanie mieszkańców powiatu suskiego również zbierania informacji o ważnych wydarzeniach zaistniałych na terenie powiatu. Zasięg terytorialny, który dotyczy tematyki komunikatów portalu, to powiat suski w województwie małopolskim. Portal umożliwia nawiązywanie kontaktów, prowadzenie dyskusji między użytkownikami. Portal ten jest zarządzany i jest własnością inicjatywy prywatnej, firmy „Agat”¹⁶. Na łamach portalu zamieszczane są komunikaty z podziałem na następujące kategorie: „wydarzenia”, „sport”, „alarmowy 112”, „warto wiedzieć”, „reklama”, „kontakt”, „nekrologi”, „ogłoszenia” i „koronawirus Covid-19”. Komunikaty również dzielą się ze względu na zasięg terytorialny, mianowicie na miasta wchodzące w skład powiatu suskiego oraz cały powiat. Na stronie głównej również zamieszczane są najnowsze ogłoszenia i reklamy. Portal nie ma wyszukiwarki, która umożliwiłaby szybszy dostęp do wybranych treści. Pod głównym paskiem nawigacji znajduje się kafeteria z najnowszymi komunikatami z całego powiatu, a po prawej i lewej stronie można znaleźć reklamy i odsyłacze o charakterze usługowej. Dolna nawigacja strony ogranicza się jedynie do odsyłacza do strony głównej portalu. Ani na stronie głównej, ani w zakładkach „alarmowy 112” i „koronawirus COVID-19” czy „powiat” nie znajdują się odsyłacze czy numery alarmowe lub inne namiary na główne służby porządkowe w regionie. Podstawowe i bardzo ograniczone numery kontaktowe można znaleźć w zakładce „warto wiedzieć”. Na portalu informacyjnym brak jednak podstawowych reguł, wytycznych dotyczących postępowania obywatela podczas zagrożenia epidemiologicznego, jest jedynie film promocyjny pt. „co musisz wiedzieć o koronawirusie?”, film ten trwa 45 sekund, przedstawia jedynie ogólną informację na temat sposobów rozpowszechniania się wirusa oraz sposobów obrony przed nim. Jedyny numer kontaktowy, jaki jest podany, to numer infolinii NFZ. Jest także odnośnik do strony www.gov.pl/koronawirus. Film ten jest objęty patronatem Ministerstwa Zdrowia, jednakże nie dostarcza bardziej szczegółowych informacji na temat sposobów postępowania w przypadku wystąpienia objawów zarażenia u obywatela regionu oraz nie wskazuje precyzyjnej drogi rejestracji i możliwości leczenia, ponad nakaz niezwłocznego powiadomienia Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej¹⁷. W zakładce „koronawirus Covid-19” zamieszczane są komunikaty dotyczące ilości osób u których wykryto zakażenie Covid-19 w regionie, ilości ozdowieńców, ilości ofiar śmiertelnych oraz ilość osób objętych hospitalizacją i kwarantanną. Jak również komunikaty dotyczące funkcjonowania szpitala rejonowego i lokalnych urzędów władz. Komunikaty są aktualizowane codziennie, nie wykazano aktywności w komentarzach czy dyskusji. W zakładce tej również brak komunikatów traktujących o sposobie postępowania

¹⁶ Redakcja, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/kontakt2/redakcja/redakcja> (data dostępu: 27.10.2020).

¹⁷ Strona główna, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/> (data dostępu: 27.10.2020).

w przypadku wystąpienia objawów u obywatela czy innych wytycznych ogólnopństwowych¹⁸. W zakładce „alarmowy 112” prezentowane są komunikaty dotyczące działalności służb porządkowych, np. z zakresu drobnych wykroczeń, przestępstw, wypadków. Brak komunikatów dotyczących działań służb porządkowych w zakresie ograniczenia rozpowszechniania się epidemii czy wytycznych adresowanych do obywateli. Brak również aktywności w zakresie komentarzy i dyskusji¹⁹. Natomiast w zakładce „wydarzenia” z podziałem na cały powiat lub poszczególne miasta powiatowe można wyszczególnić komunikaty dotyczące różnych dziedzin funkcjonowania obywatela lub różnych dziedzin działalności służb porządkowych i władz lokalnych. Tematyka obejmuje zarówno kwestie kulturowe, sportowe, jak i zdrowotne. Dopiero w zakładce „warto wiedzieć” można odnaleźć numery kontaktowe do Komendy Powiatowej Policji, Komendy Powiatowej Państwowej Straży Pożarnej oraz ZOZ Sucha Beskidzka, jak również harmonogram dyżurów całodobowych aptek i rozkład godzin funkcjonowania aptek, a nawet numery kontaktowe do gabinetów weterynaryjnych działających w powiecie suskim²⁰. W zakładce tej, w podzbiórce „lekarze”, można znaleźć ogłoszenia i reklamy lekarzy działających na terenie powiatu suskiego, brak wykazu wszystkich działających lekarzy w regionie, a odsyłacz do portalu Zaufany Lekarz jest nieaktywny²¹. W portalu informacyjnym sucha24.pl nie można znaleźć więcej informacji z zakresu zdrowia czy z zakresu zagrożenia epidemiologicznego z terenu powiatu suskiego.

Główna teza oraz odpowiedź na postawione pytanie brzmi: portal informacyjny sucha24.pl, będący jednym z głównych portali informacyjnych funkcjonujących na terenie powiatu suskiego, nie przekazuje wystarczających informacji do zaspokojenia potrzeb społecznych z zakresu zdrowia oraz nie przekazuje wystarczających informacji do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego w regionie. Równocześnie nie zapewnia możliwości weryfikacji informacji, skorzystania z innych źródeł, np. poprzez system odsyłaczy i linków.

Medium lokalne, jakim jest portal informacyjny sucha24.pl obejmujący powiat suski, spełnia funkcję informacyjną, przekazuje komunikaty o aktualnej sytuacji społecznej, jednakże nie spełnia wszystkich potrzeb informacyjnych obywateli, nie przekazuje wystarczających informacji o zagrożeniu bezpieczeństwa zdrowotnego, jakim jest COVID-19. Medium to nie spełnia funkcji kontrolnej gdyż na portalu nie jest aktywna dyskusja ani forum, z którego władze mogłyby czerpać informacje o nastrojach i potrzebach obywateli. Medium pełni funkcję edukacyjną i światopoglądową w ograniczonym zakresie, gdyż przedstawia jedynie podstawowe informacje o aktualnej sytuacji w regionie i aktualnej sytuacji epidemiologicznej bez wskazania procedur, wskazówek postępowania dla obywatela w czasie trwania tego zagrożenia. Medium nie spełnia funkcji integracyjnej gdyż nie prezentowane są komunikaty zachęcające lub inicjujące wymianę poglądów czy zrzeszanie się obywateli wokół wspólnego celu, jakim jest np. wspomoczenie władz w przeciwstawieniu się zagrożeniom bezpieczeństwa zdrowotnego. Medium pełni funkcję reklamy, gdyż na łamach portalu zamieszczane są ogłoszenia lokalnych firm i przedsiębiorstw, natomiast w zakresie zdrowia to katalog ofert lekarzy czy poradni jest niewystarczający do zapewnienia poczucia bezpieczeństwa zdrowotnego czy zapewnienia ochrony zdrowia obywatela.

¹⁸ *Koronowirus Covid-19*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/koronawirus-covid-19> (data dostępu: 27.10.2020).

¹⁹ *Alarmowy 112*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/alarmowy-112?start=39> (data dostępu: 27.10.2020).

²⁰ *Warto wiedzieć*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/ogloszenia> (data dostępu: 27.10.2020).

²¹ *Lekarze*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/ogloszenia/lekarze> (data dostępu: 27.10.2020).

Sucha24.pl w kontekście ekologii informacji i kultury bezpieczeństwa zdrowotnego

Media lokalne, których przedstawicielem jest portal informacyjny, ma służyć nawiązaniu dyskusji, rozpowszechnianiu informacji i integracji społecznej. Portal informacyjny sucha24.pl nie spełnia w większości powyższych kryteriów. Media lokalne mają również za zadanie aktywizowanie społeczeństwa i tym samym mają wspomagać władze w zakresie aktywizowania i zarządzania potencjałem społecznym. Potencjał społeczny danego podmiotu można zdefiniować jako: „kapitał osobowy, który jako zasób danej społeczności wyraża jej potencjał działania. Wartością podmiotu są ludzie, ich wiedza, umiejętności, postawy i predyspozycje. Powodzenie podmiotu zależy od sprawnego systemu zarządzania zasobami ludzkimi”²². Można więc stwierdzić, że potencjałem społecznym danego regionu są obywatele oraz ich wiedza i postawy. Ta wiedza i postawy są kreowane na podstawie dostępnych informacji poprzez źródła informacji. Takim źródłem jest portal sucha24.pl, jednakże jak wcześniej wskazano, nie dostarcza on wystarczających informacji do kreowania potrzebnych postaw społecznych w celu zapewnienia np. bezpieczeństwa zdrowotnego. Tak więc portal sucha24.pl nie kreuje potencjału społecznego. Co więcej to właśnie m.in. ten portal ma być narzędziem wspierającym system zarządzania zasobami ludzkimi poprzez ich funkcję edukacyjną, światotwórczą i integrującą. Jednakże, jak wcześniej wskazano, portal ten nie spełnia tych funkcji, tak więc ten portal nie służy zarządzaniu zasobami ludzkimi. Należy więc postawić kolejną tezę, że władze lokalne nie wykorzystują tego portalu do zarządzania potencjałem społecznym który mógłby zostać wykorzystany w celu przeciwdziałania negatywnym skutkom zagrożeń bezpieczeństwa wewnętrznego, w tym zdrowotnego.

Portal informacyjny sucha24.pl w kontekście ekologii informacji, ma służyć tworzeniu postaw i potrzeb informacyjnych obywatela, tak aby samodzielnie mógł przeciwstawić się aktualnym zagrożeniom i wyzwaniom zaistniałym w jego otoczeniu. Ekologia informacji w zakresie zdrowia to edukacja i struktura komunikacyjna, której wynikiem jest kultura bezpieczeństwa zdrowotnego. Ekologia informacji ma za zadanie poprzez edukację tworzyć świadomość informacyjną użytkownika, tak aby funkcjonował w danym systemie społecznym i informacyjnym bez zagrożenia manipulacji od strony nadawcy tego komunikatu oraz edukować użytkownika w zakresie odpowiedzialności za swoje działania w strefie informacji, a także rozwijać kompetencje informacyjne²³. Portal informacyjny sucha24.pl powinien więc zawierać zakładki, odsyłacze lub inne formy umożliwiające pozyskanie informacji wystarczające do podejmowania świadomych działań w zakresie zdrowia, w tym tych umożliwiających przeciwdziałanie manipulacji informacji przez nadawcę. Na łamach portalu sucha24.pl w zakładce „koronawirus COVID-19” znajduje się 261 komunikatów, każde z nich ma taką samą formę. Zawiera datę, autora komunikatu, odsyłacz do emaila w celu udostępnienia komunikatu osobie trzeciej, zdjęcie, streszczenie komunikatu (wytyuszczonym drukiem) oraz komunikat, odsyłacz do udostępnienia na Facebook i Tweeter, oraz odsyłacz do polubienia komunikatu. Czytelnik ma też możliwość dodania komentarza²⁴. Brak jednak odsyłacza do konta czy grupy na portalach społecznościowych dedykowanych danemu regionowi czy tematyce zdrowotnej. W zakładce „warto wiedzieć” komunikat dotyczący spisu aptek i ofert lekarzy, posiada identyczną strukturę i możliwości. Jednakże oferty lekarzy są

²² *Potencjał społeczny firmy*, *Encyklopedia zarządzania*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Potencja%C5%82_spo%C5%82eczny_firmy (data dostępu: 28.10.2020).

²³ W. Babik, *Ekologia informacji: zadania w społeczeństwie informacji i wiedzy*, [w:] *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*, S. Cisek (red.), Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016, s. 71-79.

²⁴ *Nowy dobowy rekord zakażonych w powiecie suskim*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/koronawirus-covid-19/item/15067-nowy-dobowy-rekord-zakazonych-w-powiecie-suskim> (data dostępu: 28.10.2020).

zamieszczone w formie zdjęcia, a nie odsyłacza do strony przychodni czy gabinetu lekarskiego²⁵. Natomiast w zakładce „wydarzenia” wśród kilkuset komentarzy o różnej tematyce można znaleźć pojedyncze komunikaty dotyczące profilaktyki zdrowotnej oraz oferowanych programów zdrowotnych i programów bezpłatnych badań²⁶. Jednakże w żadnej zakładce portalu nie został opracowany i wdrożony filtr do wyszukiwania komunikatów, tak więc pozyskanie komunikatu o tematyce zdrowotnej jest wielce utrudnione. Zatem w zakresie ekologii informacji analizowany portal informacyjny nie wykonuje oczekiwanych zadań, nie kreuje świadomości obywatela w zakresie zdrowia, nie promuje służby zdrowia, nie kreuje postaw odpowiedzialnego użytkownika informacji, gdyż kontakt i weryfikacja danych, pozyskanie danych, określenie indywidualnych potrzeb informacyjnych jest utrudnione. Jak wykazano wcześniej portal ten nie dostarcza wystarczających informacji na temat zdrowia, profilaktyki zdrowia i bezpieczeństwa zdrowotnego, należy dodać, że poprzez ten brak kreuje postawę nieświadomego obywatela, który nie posiada informacji podstawowych o aktualnej scenie zdrowotnej, na której mógłby kreować swoje postawy i potrzeby w zakresie zdrowia, a tym bardziej postawy świadomego użytkownika.

W kontekście ekologii informacji portal sucha24.pl może przyjąć rolę narzędzia do mapowania aktualnego zagrożenia zdrowotnego na terenie powiatu suskiego. Dzięki zamieszczanym informacjom w szczególności prezentującym mapy z rozmieszczeniem, np. przypadków zarażenia COVID-19 z podziałem na miasta powiatu suskiego, umożliwia gromadzenie danych dotyczących rozwoju epidemii. Posłużyć może to jako źródło danych dla badań porównawczych rozwój epidemii i oceny wydarzeń mogących mieć wpływ na ich rozwój. Mapowanie aktualnych zagrożeń zdrowotnych pozwala na przewidzenie działań i wydarzeń określanych jako negatywne lub pozytywne dla rozwoju zagrożenia²⁷. Takie mapowanie pozwala na określenie form aktywności społecznych, a dalej metod zarządzania ich potencjałem.

Podsumowanie

Aby pełnić funkcję kształtującą postawy proinfoekologiczne wśród mieszkańców powiatu, portal sucha24.pl powinien, zgodnie z ustaleniami W. Babika, zwracać większą uwagę na konsekwencje wpływu informacji na funkcjonowanie wspólnoty, na działania profilaktyczne w zakresie przeciwdziałania szkodliwemu oddziaływaniu informacji i komputera na zdrowie człowieka, na kontekst prawny związany z ochroną własności intelektualnej, na kontekst techniczny dotyczący walki z cyberprzestępczością oraz kontekst cywilizacyjny nawiązujący do chorób informacyjnych (np. do stresu informacyjnego, alienacji, pośpiechu, przymusu bycia w sieci)²⁸.

Portal informacyjny sucha24.pl pełni funkcje informacyjną i reklamową, ale nie pełni funkcji tworzenia świadomości informacyjnej, edukacji, integracji. Portal informacyjny nie dostarcza wystarczających danych, aby mieszkańcy mogli kształtować prawidłowe postawy w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa zdrowotnego. Władze lokalne nie wykorzystują potencjału portalu do aktywizacji społeczeństwa. Portal nie aktywizuje komunikacji między obywatelami, decydentami, służbą zdrowia, urzędnikami. Władze lokalne nie uwzględniają

²⁵ *Lekarze*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/ogloszenia/lekarze> (data dostępu: 28.10.2020).

²⁶ *Noma Medica Volla – Społeczny Program Bezpłatnych Badań*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/item/3858-noma-medica-volla-spoleczny-program-bezplatnych-badan> (data dostępu: 28.10.2020).

²⁷ L. Zacharko, M. Janik, *Zastosowanie telematyki i systemów telematycznych w sferze bezpieczeństwa sanitarnego*, Repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 529-537, http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/89643/42_L_Zacharko_M_Janik_Zastosowanie_telematyki_i_systemow_telematycznych.pdf (data dostępu: 28.10.2020).

²⁸ W. Babik, *Ekologia informacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 147.

problemów ekologii informacji jako znaczących w budowaniu kultury bezpieczeństwa zdrowotnego i zarządzaniu zasobami ludzkimi.

Media lokalne i media społecznościowe powinny zostać wykorzystane do promowania zdrowia poprzez przekazywanie informacji o aktualnej sytuacji zdrowotnej w regionie, specyfikacji chorób aktualnie występujących w regionie i sposobów leczenia. Sucha.24.pl może służyć zarówno do mapowania aktualnego zagrożenia zdrowotnego, jak i promocji zdrowia. Wymaga to jednak wykorzystania autorytetu władz lokalnych do wspierania programów i przedsięwzięć mających na celu wzmocnienie kultury bezpieczeństwa zdrowotnego mieszkańców. Władze powinny nawiązać porozumienie z podmiotami prywatnymi w celu dystrybucji informacji zgodnych ze stanem rzeczywistym, jak również kreować sieć kontaktów i forów dyskusyjnych umożliwiających wymianę poglądów. Media te powinny być dostosowane do rodzajów użytkowników, ich liczebności, rodzaju tematyki, funkcji²⁹. Aby system komunikacji był kompatybilny z zasadami ekologii informacji konieczne jest kreowanie świadomości wśród przedstawicieli władz lokalnych, na temat ich odpowiedzialności za użytkowanie informacji, jej dystrybucję i kreowanie postaw prospołecznych. Stanowi to klucz do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego. Gdyż tylko świadomy w tym obszarze decydent może prowadzić politykę informacyjną opartą na zasadach ekologii informacji, czyli rozwijać kulturę bezpieczeństwa zdrowotnego obejmującą „zakres wiedzy podmiotów fizycznych i prawnych i sposób myślenia o zdrowiu [...], ale także emocjonalny stosunek do [...] [tej] wartości i [...] [jej] miejsce wśród innych wartości oraz związany z powyższymi system norm i reguł postępowania („zapisany” i „niepisany”), wpływający na zachowania, działania i współdziałania tych podmiotów, a szczególnie na ich styl życia i pracy oraz na dbałość i jakość życia innych podmiotów w bliższym i dalszym otoczeniu, biorąc pod uwagę nie tylko aktualny stan zdrowia [...] oraz proces [jego] zmian, ale także sytuację „gdzieś i kiedyś” – również w warunkach trudnych (np. w kosmosie) i w sytuacjach kryzysowych”³⁰. Tak więc stosowanie zasad ekologii informacji w zakresie zdrowia przekłada się na budowanie kultury bezpieczeństwa zdrowotnego, obejmującej zdrowie fizyczne, psychiczne, potrzeby informacyjne w zakresie zdrowia, świadomą postawę użytkownika informacji o zdrowiu. Portal sucha24.pl posiada potencjał do kreowania kultury bezpieczeństwa zdrowotnego, ale aby go wykorzystać musi uwzględnić w swoich działaniach także kontekst ekologii informacji.

Po przeprowadzonej analizie zawartości komunikatów zamieszczanych na łamach portalu informacyjnego sucha24.pl, cel badawczy został osiągnięty. Wskazano zależność między systemem komunikacji a bezpieczeństwem zdrowotnym. Także hipoteza badacza została potwierdzona. Portal informacyjny nie spełnia funkcji edukacyjnej, kształtującej prozdrowotne postawy wśród obywateli, nie jest również kształtowana kultura bezpieczeństwa zdrowotnego. Została uzyskana odpowiedź na postawiony problem badawczy: ekologia informacji ma znaczący wpływ na zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego odbiorcom informacji. Dzięki komunikatom, których nadawcą jest decydent możliwe jest kreowanie postaw prozdrowotnych, budowania zachowań zmierzających do przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa zdrowotnego. Jednakże ten potencjał edukacyjny nie został wykorzystany w przypadku środowiska lokalnego miasta Sucha Beskidzka i powiatu suskiego.

²⁹ M. Syrkiewicz-Światała, T. Holecki, E. Wojtynek, *Znaczenie mass mediów w promocji zdrowia*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, tom 20, nr 2, s. 171-176.

³⁰ D. Krzewniak, *Kultura bezpieczeństwa zdrowotnego*, „Kultura Bezpieczeństwa” 2016, nr 5, s. 47-64.

Bibliografia

- Alarmowy 112*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/alarmowy-112?start=39> (data dostępu: 27.10.2020).
- Babik W., *Ekologia informacji katalizatorem równoważenia rozwoju społeczeństwa informacji i wiedzy*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2012, nr 2, s. 48-65.
- Babik W., *Ekologia informacji*, Serwis informacyjny Ekologia informacji, <http://www.ekologiainformacji.pl/ekologia-informacji/> (data dostępu: 21.10.2020).
- Babik W., *Ekologia informacji: zadania w społeczeństwie informacji i wiedzy*, [w:] *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*, S. Cisek (red.), Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016.
- Babik W., *Ekologia informacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Batorowska K., *Bezpieczeństwo w czasach nadprodukcji informacji*, [w:] *Bezpieczeństwo informacyjne i medialne w czasach nadprodukcji informacji*, H. Batorowska, P. Motylińska (red.), Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, Warszawa 2020.
- Chojnacki M., Gastecka A., *Informatyzacja opieki zdrowotnej w Polsce jako kierunek poprawy efektywności kosztowej systemu*, „Progress in Economic Sciences” 2014, nr 1, s. 179-192.
- Informatyzacja w Ochronie Zdrowia*, gov.pl, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/informatyzacja-w-ochronie-zdrowia> (data dostępu: 21.10.2020).
- Internetowe Konto Pacjenta*, pacjent.gov.pl, <https://pacjent.gov.pl/> (data dostępu: 21.10.2020).
- Karniej P., Mazur I., *Wykluczenie w zakresie zdrowia jako efekt ryzyka systemowego związanego z ograniczeniem dostępności do wybranych świadczeń zdrowotnych*, [w:] *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 410, *Zarządzanie ryzykiem w opiece zdrowotnej. Nadzór i kontrola zarządcza*, M. Węgrzyn, D. Wasilewski (red.), Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław 2015.
- Koronawirus Covid-19*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/koronawirus-covid-19>, (data dostępu: 27.10.2020).
- Krzewniak D., *Kultura bezpieczeństwa zdrowotnego*, „Kultura Bezpieczeństwa” 2016, nr 5, s. 47-64.
- Lekarze*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/ogloszenia/lekarze> (data dostępu: 27.10.2020).
- Noma Medica Volla – Społeczny Program Bezpłatnych Badań*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/item/3858-noma-medica-volla-spoleczny-program-bezplatnych-badan> (data dostępu: 28.10.2020).
- Nowicka P.M., Kociuk J., *Zewnętrzne zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego w Polsce*. „Studia BAS” 2018, nr 4 (56), s. 103-121.
- Nowy dobowy rekord zakażonych w powiecie suskim*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/koronawirus-covid-19/item/15067-nowy-dobowy-rekord-zakazonych-w-powiecie-suskim> (data dostępu: 28.10.2020).
- Potencjał społeczny firmy*, Encyklopedia zarządzania (data dostępu: 28.10.2020), https://mfiles.pl/pl/index.php/Potencja%C5%82_spo%C5%82eczny_firmy.
- Redakcja, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/kontakt2/redakcja/redakcja> (data dostępu: 27.10.2020).
- Strona główna, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/> (data dostępu: 27.10.2020).
- Syrkiewicz-Świtła M., Holec T., Wojtynek E., *Znaczenie mass mediów w promocji zdrowia*. „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, tom 20, nr 2, s. 171-176.
- Szynol A., *Funkcje mediów lokalnych w teorii i praktyce*. „Dziennikarstwo i Media” 2012, nr 3, s. 105-120.
- Warto wiedzieć*, sucha24.pl, <https://www.sucha24.pl/ogloszenia> (data dostępu: 27.10.2020).
- Włodarczyk E., *Bezpieczeństwo zdrowotne*, [w:] *Vademecum bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.), Wydawnictwo Libron, Kraków 2018.
- Zacharko L., Janik M., *Zastosowanie telematyki i systemów telematycznych w sferze bezpieczeństwa sanitarnego*, s. 529-537, http://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/89643/42_L_Zacharko_M_Janik_Zastosowanie_telematyki_i_systemow_telematycznych.pdf (data dostępu: 28.10.2020).
- Zintegrowany Informator Pacjenta*, gov.pl, <https://www.gov.pl/web/gov/zintegrowany-informator-pacjenta> (data dostępu: 21.10.2020).

Rozdział IV

TECHNOLOGIE, CYBERPRZESTRZEŃ I EKONOMIA JAKO ŹRÓDŁA NOWYCH WYZWAŃ W TRZECIEJ DEKADZIE XXI WIEKU

Technologiczna rywalizacja Chińskiej Republiki Ludowej i Stanów Zjednoczonych

Technological rivalry between the People's Republic of China and the United States

Streszczenie: Główną osią rywalizacji między Stanami Zjednoczonymi a Chińską Republiką Ludową nie jest wyścig zbrojeń, jak miało to miejsce z innym komunistycznym rywalem po II wojnie światowej – ZSRR. W trzecim dziesięcioleciu XXI wieku ważniejszy będzie wyścig gospodarczy. Chiny upatrują w transformacji gospodarczej i nowoczesnych technologiach remedium na wewnętrzne problemy i możliwość przypiętowania swojej światowej dominacji. Mają one pozwolić na dynamiczny wzrost klasy średniej, rozbudowę rynku krajowego oraz eksport już nie tylko składanych urządzeń, ale i technologii. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie głównych obszarów rywalizacji technologicznej pomiędzy Chińską Republiką Ludową a USA.

Słowa kluczowe: technologia, innowacje, Chiny, USA, rywalizacja

Abstract: The core of the rivalry between the United States and the People's Republic of China is not a military race, as was in the case with another communist rival after World War II – the USSR. In the third decade of the 21st century, the economic rivalry will be more important. China sees the economic transformation and modern technology as a remedy for its internal problems and an opportunity to cement its world domination. Their goal is to achieve dynamic middle class growth, expand the domestic market, and export not only folding equipment, but also technology. The purpose of this article is to examine the main areas of technological rivalry between the People's Republic of China and the United States.

Keywords: Technology, Innovation, China, USA, Competition

Wstęp

Rywalizacja między Stanami Zjednoczonymi a Chińską Republiką Ludową (ChRL) stała się paradygmatem stosunków międzynarodowych w ciągu trwania ostatniej kadencji Prezydenta Trumpa. Kształtuje ona debaty geopolityczne, militarne i gospodarcze na całym świecie. Dodatkowym czynnikiem napędzającym konflikt jest światowy kryzys spowodowany pandemią wirusa COVID-19. Doskonale to widać chociażby w sferze ideologicznej i propagandowej, gdzie Prezydent USA mówił o „chińskim wirusie”, nie zwracając uwagi na prośby chińskich przedstawicieli, by nie upolityczniać wirusa. Począwszy od 2017 roku, Chiny są traktowane w oficjalnych dokumentach rządowych Stanów Zjednoczonych jako „długoterminowy strategiczny konkurent”¹, często mówi się również o „systemowym rywalu”. W deklaracji londyńskiej z grudnia 2019 roku NATO po raz pierwszy odniosło się do wyzwań i możliwości, jakie niosą ze sobą wpływy i polityka międzynarodowa prowadzona przez Chińską Republiką Ludową². Choć to spory o politykę

¹ B. Lippert, V. Perthes, *Strategic Rivalry between United States and China, Causes, Trajectories, and Implications for Europe*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin, kwiecień 2020, s. 5.

² *London Declaration Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm (data dostępu: 15.10.2020).

handlową były najbardziej widoczne w wypowiedziach Donalda Trumpa i mają bezpośredni wpływ na światową gospodarkę i łańcuchy dostaw, to w rzeczywistości stanowią one tylko jeden z wielu aspektów rywalizacji. Konflikt ten jest zdecydowanie wielowymiarowy, a jego technologiczne oblicze może zdeterminować trzecią dekadę XXI wieku w znacznie większym stopniu niż bilans handlowy.

U progu 4 rewolucji przemysłowej, innowacyjność i tworzenie nowych technologii są niezbędne, by sprostać krótko- i długoterminowym celom wzrostu. Wyzwaniem dla rosnących w siłę państw jest opracowywanie strategii i polityk pozyskiwania tych technologii od bogatszych i bardziej zaawansowanych państw. W dłuższej perspektywie czasowej, w miarę zbliżania się do „granicy technologicznej”, rządy pozyskujące muszą rozwijać własne produkty i procesy, które są nowe dla świata. Teorie ekonomiczne jasno pokazują, że innowacyjność jest niezbędna dla trwałego wzrostu gospodarczego; wschodzące potęgi, które aspirują nie tylko do mocarstwowej pozycji w regionie, ale i na świecie, nie mają więc innego wyboru jak tylko postrzegać rozwój technologiczny jako ważny interes narodowy³. Obserwujemy trzy różne ścieżki, przez które można pozyskiwać nowe technologie: produkcja, transakcje i przejmowanie⁴. Chiny jeszcze przed wejściem do Światowej Organizacji Handlu (*ang. World Trade Organization*) dynamicznie rozwijały swoje możliwości w wykradaniu i kopiowaniu zachodnich rozwiązań⁵. Równie poważnym zagrożeniem okazało się przekupywanie wiodących naukowców z USA⁶. Jednak przełomowe odkrycia Państwa Środka w 5G, sztucznej inteligencji czy superkomputerach, wyraźnie pokazują, że dochodzą do „granicy technologicznej” i samo pozyskiwanie technologii poprzez transakcję czy kradzież nie wystarczy. Pekin dąży do produkcji własnych rozwiązań, które będą konkurencyjne na rynku światowym.

Wśród elit decyzyjnych w Białym Domu i przywódców z tzw. krajów Pięciu Oczu istnieje podejrzenie, że chiński postęp z flagową strategią „Made in China 2025”, stanowi poważne zagrożenie dla konkurencyjności USA i Zachodu w sektorach zaawansowanych technologii. Ma ona na celu rozwój sektora zaawansowanych technologii w takich dziedzinach jak lotnictwo, kosmonautyka, robotyka czy energetyka. Administracja Trumpa mówiła wprost, że taka polityka Chin to „agresja gospodarcza”⁷. Innym powodem coraz bardziej konfrontacyjnego podejścia Waszyngtonu jest fakt, że wiele technologii nowej generacji ma zastosowanie zarówno cywilne, jak i wojskowe. Dlatego też obawy Stanów Zjednoczonych wykraczają poza kwestie czysto handlowe.

Głównym problemem badawczym poruszonym w niniejszym artykule są chińskie aspiracje do stania się głównym mocarstwem technologicznym na świecie. Z tego względu hipoteza pracy brzmi: Chiny w coraz większym stopniu rozwijają swoją własną technologię, która może być konkurencyjna na całym świecie. Rodzime innowacja Państwa Środka stanowią ważny czynnik ekonomiczny, który jeszcze bardziej przyspieszy rozwój Chin, a co za tym idzie spotęguje

³ A. Kennedy, D. Lim, *The innovation imperative: technology and US-China rivalry in the twenty-first century*, „International Affairs” 2018, nr 94, s. 554-557, Oxford University Press.

⁴ P. Saunders, J. Wiseman, *Buy, build, or steal; China's quest for advanced military aviation technologies*, National Defense University Press, Waszyngton 2011.

⁵ Kai-Fu Lee, *Inteligencja sztuczna, rewolucja prawdziwa. Chiny, USA i przyszłość świata*, Media Rodzina, Poznań 2019, s. 46-49.

⁶ *Harvard University Professor and Two Chinese Nationals Charged in Three Separate China Related Cases*, <https://www.justice.gov/opa/pr/harvard-university-professor-and-two-chinese-nationals-charged-three-separate-china-related> (data dostępu: 15.10.2020).

⁷ *How China's Economic Aggression Threatens the Technologies and Intellectual Property of the United States and the World*. White House Office of Trade and Manufacturing Policy, czerwiec 2018, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/06/FINAL-China-Technology-Report-6.18.18-PDF.pdf> (data dostępu: 15.10.2020).

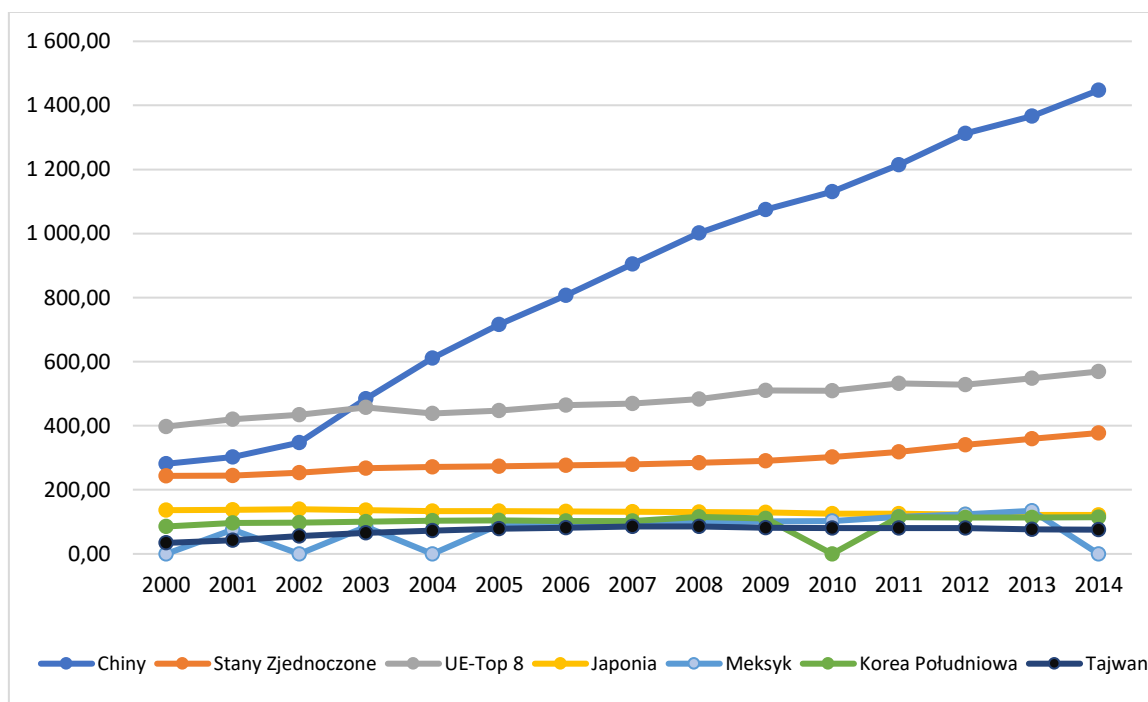
rywalizację ze Stanami Zjednoczonymi. Motywacją do podjęcia analizy wynika z ciekawości naukowej oraz niewielkiej ilości szczegółowych opracowań tego zagadnienia w polskim środowisku naukowym. Metody badawcze użyte w niniejszym artykule to w głównej mierze: analiza systemowa, synteza, badania ilościowe i metoda deskryptywna.

W pracy została wykorzystana literatura polska, jak i zagraniczna, szczególnie pomocne okazały się publikacje prof. Łukasza Gacka, prof. Bogdana Góralczyka, jak również opracowania niemieckiego Mercator Institute for China Studies.

Chiński postęp technologiczny

Głównym powodem napięć między Stanami Zjednoczonymi a Chinami w dziedzinie technologii, własności intelektualnej i innowacji są amerykańskie obawy dotyczące ambicji Pekinu. Między 2008 a 2018 rokiem chińskie wydatki na badania i rozwój wzrosły ze 145 do 462 miliardów dolarów⁸. Aktualnie w tej kwestii ustępują jedynie USA, jednak różnica z roku na rok jest coraz mniejsza. Co więcej, do 2018 roku liczba pracowników naukowych w Chinach wzrosła do 3 milionów, co jest najwyższym wynikiem na świecie. Z tego powodu Stany Zjednoczone przestały być światowym liderem w ilości publikowanych artykułów naukowych z dziedziny nauki i inżynierii⁹.

Rys. 1. Liczba absolwentów studiów pierwszego stopnia na kierunkach przyrodniczych i inżynierskich (w tys.)¹⁰

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Science and Engineering Indicators 2018*, <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/report/sections/higher-education-in-science-and-engineering/international-s-e-higher-education>.

⁸ OECD Data Gross domestic spending on R&D, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> (data dostępu: 15.10.2020 r.).

⁹ N. McCarthy, *The countries leading the world in scientific research*, <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/top-ten-countries-leading-scientific-publications-in-the-world/> (data dostępu: 15.10.2020).

¹⁰ UE – Top 8, zawiera dane ośmiu krajów Unii Europejskiej, które w 2014 roku uzyskały największą liczbę absolwentów studiów wyższych na kierunkach inżynierskich i przyrodniczych, tj.: Wielka Brytania, Niemcy, Francja, Polska, Włochy, Hiszpania, Rumunia i Niderlandy.

Znaczący progres w tym aspekcie zapewnia szereg inicjatyw podejmowanych przez rząd, jak m.in. przedstawiony w czerwcu 2010 roku państwowy długoterminowy program rozwoju talentów (2010-2020) (ang. *National Medium- and Long-term Talent Development Plan (2010-2020)*), który jasno podkreśla znaczenie rozwoju kapitału ludzkiego¹¹.

Dalsze spojrzenie na te globalne trendy zapewnia Globalny Indeks Innowacji (ang. *Global Innovation Index GII*), opracowany m.in. przez Uniwersytet Cornella, INSEAD i Światową Organizację Własności Intelektualnej. W latach 2010-2020 Chiny awansowały z 43 na 14 miejsce na świecie, co stanowi największy wzrost wśród wszystkich wiodących państw w tym indeksie. Dodatkowo Państwo Środka pozostaje jedyną gospodarką o średnich dochodach w pierwszej 30¹². Spośród 10 najlepszych naukowo-technologicznych regionów – 3 są chińskie i 3 amerykańskie¹³. Większość wskaźników prezentowanych w GII podaje się w przeliczeniu na jednego mieszkańca lub na dolara PKB, natomiast po uwzględnieniu skali, Chiny zajmują drugie miejsce zaraz po Stanach Zjednoczonych.

Kolejnym problemem z perspektywy Stanów Zjednoczonych jest kontrolowanie przez Chiny światowych łańcuchów dostaw. To właśnie Państwo Środka produkuje 90% światowych komputerów osobistych, 90% telefonów komórkowych i 70% telewizorów¹⁴. Należy jednak podkreślić, że Chiny są jednym z największych rynków zbytu dla tego typu urządzeń, na przykład w 2017 roku odpowiadały za 40% światowej sprzedaży telefonów komórkowych¹⁵. Imponuje również tempo, w jakim przedsiębiorstwa z ChRL stają się globalnymi liderami. Dla przykładu, Firma BOE Technology Group CO Ltd., stała się największym producentem paneli LCD na świecie, zaledwie 13 lat po rozpoczęciu ich produkcji w Chinach i pięć lat po określeniu tej branży za strategicznie ważną przez rząd¹⁶. Badania wskazują, że do awansu w światowym łańcuchu technologicznym są potrzebne cztery elementy: 1) inwestycje na dużą skalę; 2) źródła pozyskiwania technologii i know-how; 3) dostęp do dużych rynków; 4) skuteczny system wspierania konkurencji i innowacji. Chiny dysponują znaczną skalą inwestycji i rynków w prawie wszystkich sektorach¹⁷. Dlatego USA pozostają jedynie działania służące zablokowaniu chińskich kanałów pozyskiwania know-how z zagranicy oraz wyeliminowaniu lub ograniczeniu udziału chińskich przedsiębiorstw na rynku swoim i państw sojusznicznych.

Chiny mają jednak ogromny, a co ważniejsze młody rynek, który umożliwia szybką komercjalizację cyfrowych modeli biznesowych na dużą skalę. W 2018 roku ChRL posiadała ponad 800 milionów użytkowników internetu, czyli więcej niż Unia Europejska i Stany Zjednoczone razem wzięte, a 95% tych osób miało dostęp do internetu przez telefon komórkowy. Prawie co piąty użytkownik internetu korzysta z niego wyłącznie poprzez telefon, natomiast w USA odsetek ten wynosi 5%. Z tego powodu mobilny udział sprzedaży e-commerce w Chinach wynosi około 70%, a w Stanach Zjednoczonych – 30%. Odsetek użytkowników internetu dokonujących mobilnych płatności cyfrowych wynosi 68%, natomiast w USA – 15%¹⁸. To właśnie ten młody rynek wewnętrzny zapewnia bogaty „cyfrowy ekosystem”, na którym firmy mogą testować swoje

¹¹ Ł. Gacek, *Cywilizacja ekologiczna i transformacja energetyczna w Chinach*, Wydawnictwo Naukowe FNCE, Poznań 2020, s. 112.

¹² *Global Innovation Index 2020. Who Will Finance Innovation?* WIPO, 2020, s. 32.

¹³ Tamże, s. 44.

¹⁴ *China and the world; Inside the dynamics of changing relationship*, McKinsey Global Institute, 2019, s. 63.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ F. Feifei, *Chinese companies have big hopes for large-screen displays*. <https://global.chinadaily.com.cn/a/202005/21/WS5ec5dbe6a310a8b2411573a7.html> (data dostępu: 16.10.2020).

¹⁷ *China and the world; Inside the dynamics of changing relationship*, McKinsey Global Institute, 2019, s. 68.

¹⁸ Tamże, s. 64.

rozwiązania. Idealnym przykładem są firmy: Baidu, Alibaba i Tencet, popularnie nazywane skrótem BAT. Ich sukces w głównej mierze jest wynikiem dominacji na rynku wewnętrznym. To właśnie te firmy w 2016 roku zapewniały aż 42% chińskich inwestycji *venture capital*. Jeden na pięć najlepszych chińskich startupów został założony przez BAT. Chiński rynek rozwija się tak dynamicznie, że powstają kolejne duże przedsiębiorstwa, jak chociażby Pinduoduo¹⁹ czy Bytedance, które w przyszłości mogą rzucić wyzwanie BAT²⁰. W badaniu przeprowadzonym już w 2014 roku, dwie trzecie zagranicznej kadry kierowniczej stwierdziło, że chińskie firmy są *równie innowacyjne lub bardziej innowacyjne* jak ich własne firmy²¹. Istnieje więc szansa, że w przyszłości światowe rozwiązania technologiczne będą wypracowywane na chińskim rynku, zdecydowanie lepiej do tego przygotowanym niż w innych częściach świata. Wielu badaczy stwierdza, że wzrost zdolności technicznych w Chinach jest teraz większy niż w Stanach Zjednoczonych i innych państwach Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)²².

Kluczowe technologie rozwijane w Chinach

Pekin staje się globalnym liderem w coraz większej ilości technologii o znaczeniu cywilno-wojskowym. Przykładem jest chociażby sztuczna inteligencja – SI (*ang. Artificial intelligence, AI*). Po 2017 roku, kiedy to sztuczna inteligencja – *AlphaGo* pokonała w pojedynku mistrza świata w go – Ke Jie, nastąpił czas wielkiego rozwoju uczenia maszynowego²³. SI ma duży potencjał gospodarczy, a jej wpływ na ekonomię może być coraz większy. Z tego powodu rząd traktuje ją jako ważny element rozwoju przyszłości, m.in. w XIII planie pięcioletnim (od 2016 do 2020 roku), w polityce *Internet Plus* oraz w szeregu innych strategii dotyczących SI od 2016 roku. Konsolidacja tych starań ma doprowadzić, by do końca 2020 roku, krajowy rynek sztucznej inteligencji miał wartość 150 miliardów dolarów,²⁴ a do 2030 roku, by Chiny stały się wiodącym ośrodkiem rozwoju tej technologii na świecie²⁵. Rozwój SI, napędzany jest przez dużą ilość cyfrowych danych i szybko rosnącą moc obliczeniową, co pozwala na wykrywanie wzorców wśród miliardów pozornie niepowiązanych ze sobą danych. McKinsey Global Institute szacuje, że sztuczna inteligencja, doda do światowego rynku 13 bilionów dolarów w ciągu najbliższych 10 lat²⁶. Chińskie organizacje zrzeszają 17 z 20 najlepszych ośrodków akademickich zajmujących się patentami z dziedziny SI, a także 10 z 20 najlepszych ośrodków piszących publikacje naukowe w tym zakresie²⁷. Natomiast w podkategorii uczenia maszynowego Deep Learningu, który polega na tworzeniu sieci neuronowych, Chińska Akademia Nauk posiada najwięcej tzw. „rodzin patentów” (*ang.*

¹⁹ Meituan-Dianping and Pinduoduo embody the excitement over digital China, <https://www.economist.com/business/2020/07/09/meituan-dianping-and-pinduoduo-embody-the-excitement-over-digital-china> (data dostępu: 16.10.2020).

²⁰ J. Hull, *Should we replace Baidu with Bytedance in BAT China?*, <https://analyse.asia/2019/10/27/should-we-replace-baidu-with-bytedance-in-bat-china-with-james-hull/> (data dostępu: 16.10.2020).

²¹ G. Yip, B. McKern, *China's Next Strategic Advantage: From Imitation to Innovation*, MIT Press, Massachusetts 2016, s. 5.

²² J. Deutch, *Is Innovation China's Next Great Leap Forward?*, "Issues" 2018, tom 34, nr 4, <https://issues.org/is-innovation-chinas-next-great-leap-forward/> (data dostępu: 16.10.2020).

²³ P. Mozur, *Google's AlphaGo Defeats Chinese Go Master in Win for A.I.* <https://www.nytimes.com/2017/05/23/business/google-deepmind-alphago-go-champion-defeat.html> (data dostępu: 16.10.2020).

²⁴ A. Kharpal, *China wants to be a \$150 billion world leader in AI in less than 15 years*, <https://www.cnbc.com/2017/07/21/china-ai-world-leader-by-2030.html> (data dostępu: 31.05.2020).

²⁵ *China to publish guideline on AI development: minister*, http://english.www.gov.cn/state_council/ministries/2018/03/11/content_281476074108044.htm (data dostępu: 16.10.2020).

²⁶ M. Szczepański, *Economic impacts of artificial intelligence (AI) Briefien*, "European Parliamentary Research Service", lipiec 2019, s. 4.

²⁷ *Technology Trends 2019 Artificial Intelligence*, World Intellectual Property Organization 2019, s. 17.

Patent families) bo aż 235²⁸. Również prywatne przedsiębiorstwa wspierają rząd chiński w realizacji ambitnie postawionych celów. Trzej giganci technologiczni – Alibaba, Baidu i Tencet oraz firma iFlytek, specjalizująca się w rozpoznawaniu głosu, stworzyły narodowy zespół w celu rozwoju SI w takich dziedzinach jak autonomiczne pojazdy, inteligentne miasta czy obrazowanie medyczne²⁹.

Chiny będą prawdopodobnie pierwszym krajem, który uruchomi sieć telekomunikacyjną 5G na ogólnokrajową skalę. Według różnych szacunków posiadają one od 10 do 30% światowych patentów związanych z tą technologią, co pozwala odgrywać znaczącą rolę w wyznaczaniu światowych standardów. Projektowanie sieci 5G znacząco odbiega od sieci 2G, 3G i 4G, które były budowane w oparciu o komunikację głosową i transmisję danych pomiędzy słuchawkami. Ponieważ kamery i ekrany smartfonów stały się lepsze i oferują znacznie wyższe rozdzielczości, rośnie zapotrzebowanie na aplikacje, które umożliwiają strumieniową transmisję wideo. Wymaga to od producentów sprzętu i operatorów dostosowania wydajności sieci 4G do dynamicznie zmieniającego się rynku mobilnego. Jednak podstawowa architektura sieci nadal napotyka ograniczenia związane z zagęszczeniem urządzeń czy osiągnięciem bardzo wysokich prędkości transmisji danych. 5G ma za zadanie sprostać tym wyzwaniom, dzięki możliwości obsługi ogromnej liczby urządzeń, dużych prędkości danych i niezawodnej komunikacji z minimalnymi opóźnieniami³⁰. Jednak zastosowanie 5G znacząco wybiega poza aplikacje mobilne. Dzięki niej będzie możliwe masowe zastosowanie autonomicznych pojazdów, czy chociażby połączenie miliardów czujników i komunikację pomiędzy nimi w ramach internetu rzeczy (*ang. Internet of Things – IoT*)³¹. Według różnych szacunków technologia 5G może dodać do światowej gospodarki nawet 12.3 biliona dolarów w ciągu najbliższych 15 lat. To wszystko pomimo powolnego wdrażania 5G, które w 2025 roku będzie odpowiadało za jedynie 15% światowych połączeń mobilnych³².

Ma to krytyczne znaczenie dla postępującej czwartej rewolucji przemysłowej, która w swoim zbiorczym terminie zawiera postępującą digitalizację gospodarki. To właśnie 5G ma umożliwić inteligentnym fabrykom pełne połączenie zdolności cybernetycznych, SI oraz czujników. Płace w Chinach między 2005 a 2020 rokiem wzrosły prawie pięciokrotnie³³. Dlatego też modernizacja przemysłu w kierunku automatyzacji ma zwiększyć rentowność oraz konkurencyjność przedsiębiorstw. Ważną strategią budowania tych zdolności jest *Made in China 2025*. W jej ramach Pekin dąży do przełomowych rozwiązań technologicznych w 10 branżach do 2025 roku: 1) zaawansowanych technologiach informatycznych, 2) automatyzacji i robotyce, 3) sprzęcie lotniczym i kosmonautycznym, 4) sprzęcie inżynierii oceanicznej i zaawansowanej technologicznie żegluga, 5) nowoczesnym sprzęcie transportu kolejowego, 6) energooszczędnych pojazdach, 7) sektorze energetycznym, 8) branży materiałów ziem rzadkich, 9) medycynie i urządzeniach medycznych, 10) sprzęcie rolniczym. Do realizacji ambitnych celów, Państwo Środka stworzyło cały system, który kompleksowo wiąże ze sobą ministerstwa, ośrodki analityczne i przedsiębiorstwa prywatne (patrz rys. 2).

²⁸ Tamże, s. 32.

²⁹ M. Jing, S. Dih, *China recruits Baidu, Alibaba and Tencet to AI 'national team'*, <https://www.scmp.com/tech/china-tech/article/2120913/china-recruits-baidu-alibaba-and-tencent-ai-national-team> (data dostępu: 17.10.2020).

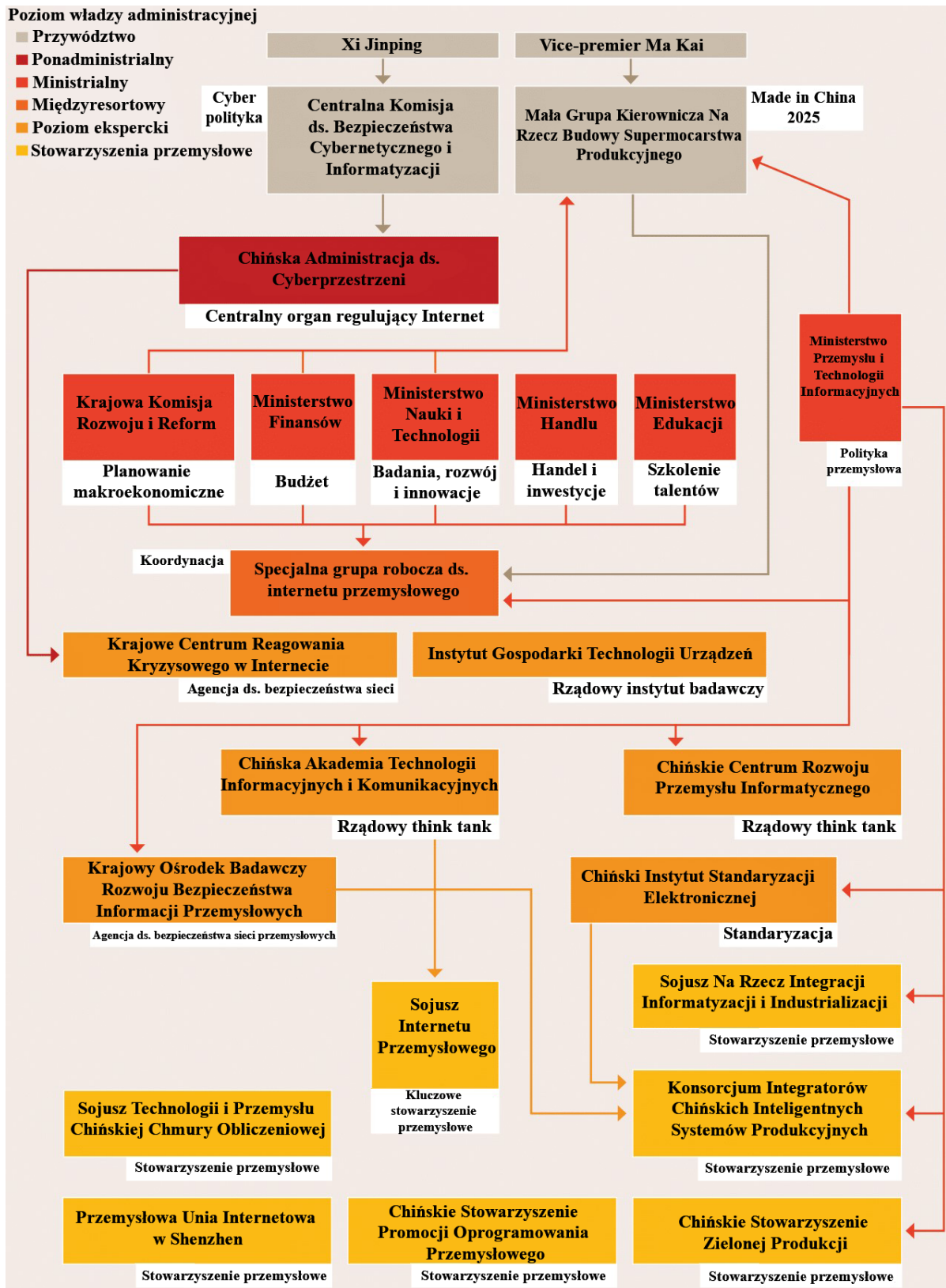
³⁰ *The Geopolitics of 5G*, EURASIA GROUP, listopad 2018, s. 7.

³¹ Tamże.

³² *The 5G economy: How 5G technology will contribute to the global economy*, IHS Economics/IHS, Technology styczeń 2017, s. 4, 16, 31.

³³ *China Average Yearly Wages*, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/china/wages> (data dostępu: 17.10.2020).

Rys. 2. Podmioty polityczne i stowarzyszenia branżowe kształtujące rozwój chińskiej gospodarki cyfrowej

Źródło: Rebecca Arcesati i in., *China's digital platform economy: assessing developments towards Industry 4.0*, Mercator Institute for China Studies, 2020 s. 22.

Nie ulega więc wątpliwości, że Chiny dostrzegają znaczenie przyszłościowych technologii. Oddaje to również skala inwestycji zagranicznych. W sektorach takich jak sztuczna inteligencja, rozszerzona i wirtualna rzeczywistość, robotyka i technologie finansowe, chińscy inwestorzy w 2016 roku byli odpowiedzialni za 40% wszystkich inwestycji.

- Sztuczna inteligencja: W latach 2010-2017 chińscy inwestorzy uczestniczyli w 81 inwestycjach szacowanych na około 1,3 miliarda dolarów. Zaangażowanie zdecydowanie przyspieszyło w 2014 roku, ponieważ 69 transakcji na 1,2 miliardów dolarów, zostało dokonanych w latach 2014-2017.
- Robotyka: W latach 2010-2017 chińscy inwestorzy uczestniczyli w finansowaniu start-upów za blisko 237 milionów dolarów. Szczyt aktywności w tym okresie przypadł na 2015 rok, kiedy to zapewnili 113 milionów dolarów w 12 transakcjach.
- Rozszerzona i wirtualna rzeczywistość: W latach 2010-2017 chińskie inwestycje były warte 2,1 miliarda dolarów. W samym 2016 roku finansowanie wyniosło 1,3 miliarda dolarów.
- Technologia finansowa (ang. *Fintech*): Inwestycje w technologie finansowe, w tym również w blockchain, znacząco wzrosły w 2016 i 2017 roku. To wtedy chińscy inwestorzy uczestniczyli w 49 transakcjach o wartości 1,4 miliarda dolarów. W sumie wzięli oni udział w 100 inwestycjach w latach 2010-2017, zapewniając 3,5 miliarda dolarów wsparcia³⁴.

Odpowiedź USA

Aby rozwiązać problemy z chińskimi inwestycjami zagranicznymi na terenie USA *Committee on Foreign Investment in the United States* (CFIUS) monitoruje niebezpieczne próby przejęć firm technologicznych. Na przykład w oparciu o zalecenia CFIUS z 2017 roku prezydent Trump uniemożliwił chińskiemu nabywcy, mającemu rzekomo powiązania z rządem w Pekinie, nabycie amerykańskiej firmy Lattice Semiconductor, producenta wysokowydajnych programowalnych urządzeń logicznych³⁵. W 2018 roku Prezydent Trump zablokował firmie Broadcom Limited z siedzibą w Singapurze zakup amerykańskiego producenta chipów Qualcomm w ramach wrogiego przejęcia, powołując się i tym razem na obawy CFIUS, że przejęcie może dać konkurencyjną przewagę Chinom³⁶. W latach 2017-2019 CFIUS dokonał przeglądu 697 transakcji, co stanowi wzrost o 42% w porównaniu z ostatnimi trzema latami (2014-2016) kadencji Baracka Obamy. Ponad 20% stanowiły inwestycje chińskie – najwyższy odsetek spośród wszystkich państw na świecie³⁷. Dodatkowo w sierpniu 2018 roku Prezydent Trump podpisał *Foreign Investment Risk Review Modernization Act of 2018* (FIRRMA), który znacząco rozszerzył jurysdykcję CFIUS. Z powodu wzmożonej kontroli inwestycji oraz eskalacji napięć między Waszyngtonem i Pekinem, chińskie inwestycje w USA w pierwszej połowie 2020 roku spadły do najniższego poziomu od sześciu lat,

³⁴ M. Brown, P. Singh, *China's Technology Transfer Strategy: How Chinese Investments in Emerging Technology Enable A Strategic Competitor to Access the Crown Jewels of U.S. Innovation*, Defense Innovation Unit Experimental, styczeń 2018, s. 7.

³⁵ L. Baker, *Trump bars Chinese-backed firm from buying U.S. chipmaker Lattice*, <https://www.reuters.com/article/us-lattice-m-a-canyonbridge-trump-idUSKCN1BO2ME> (data dostępu: 18.10.2020).

³⁶ B. Peterson, *Donald Trump zablokował największe przejęcie w branży technologicznej. Zastania się bezpieczeństwem narodowym*, <https://businessinsider.com.pl/firmy/zarzadzanie/broadcom-nie-przejmie-qualcommu-interwencja-donald-trumpa/fe1nt7t> (data dostępu: 18.10.2020).

³⁷ Ch. Yurong, *How Trump was able to leverage CFIUS to block Chinese deals*, <https://news.cgtn.com/news/2020-08-27/How-Trump-was-able-to-leverage-CFIUS-to-block-Chinese-deals-ThgMQe1ndC/index.html> (data dostępu: 18.10.2020).

wynosząc 800 milionów dolarów³⁸. Jednocześnie administracja Trumpa starała się ograniczyć działania USA w Chinach. W 2018 roku został kompleksowo zmodernizowany *Export Control Reform Act of 2018* (ECRA), co znacząco zaostrzyło kontrolę eksportu produktów technologicznych do Chin³⁹. W listopadzie 2018 roku Biuro Przemysłu i Bezpieczeństwa (ang. *Bureau of Industry and Security - BIS*) Departamentu Handlu Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Department of Commerce*) zdefiniowało nowe, rozwijane technologie tzw. „emerging technology”. Opublikowany *Emerging Technology Rulemaking* zawiera listę 14 technologicznych kategorii, takich jak m.in. sztuczna inteligencja, robotyka, biotechnologia. Technologie te w przeszłości nie podlegały kontroli eksportu, a mimo to są niezbędne dla bezpieczeństwa narodowego USA. Zidentyfikowanie ich ma umożliwić uznanie ich wartości za „krytyczną” na mocy *Foreign Investment Risk Review Modernization Act*⁴⁰. W rezultacie inwestycje zagraniczne w przedsiębiorstwa amerykańskie, które prowadzą działalność związaną z tymi technologiami, mogą wymagać obowiązkowego zgłoszenia do CFIUS⁴¹. Prawdopodobnie szereg dodatkowych kategorii kontroli „nowych technologii” jest w trakcie przygotowywania, w tym również kontrole sześciu nowych technologii uzgodnionych na sesji plenarnej *Wassenaar Arrangement 2019*⁴². Można więc przypuszczać, że proces identyfikacji i wyznaczenia nowych technologii będzie stałym elementem amerykańskiego procesu kontroli eksportu⁴³.

Głównym problemem w amerykańskiej odpowiedzi na wzrost Chin jest brak wprowadzenia własnej, dużej strategii w dziedzinie innowacyjności i konkurencyjności. Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku, w odpowiedzi na radzieckiego Sputnika, rząd w Waszyngtonie podjął szybkie działania w celu zbudowania znaczącego cywilnego i wojskowego potencjału w zaawansowanych technologiach, inwestując w badania i rozwój więcej niż reszta światowych przedsiębiorstw razem wziętych⁴⁴. Dziś taka sytuacja wydaje się nieprawdopodobna, ale przy tak dynamicznym wzroście Chin, blokowanie rynku USA przed penetracją chińskiego kapitału i technologii to działanie niewystarczające.

Zakończenie

Chińska Republika Ludowa w ciągu ostatnich 40 lat bez wątpienia dokonała niezwykłego skoku cywilizacyjnego. Jak podaje Bank Światowy w 2018 roku w strefach zurbanizowanych mieszkało 59% Chińczyków. W 1978 roku było ich zaledwie 18%. Oznacza to, że w tym okresie przeprowadziło do miasta bądź urodziło się w miastach 500 milionów ludzi⁴⁵. To więcej niż liczba wszystkich mieszkańców Unii Europejskiej po brexicie. Ponad 850 milionów mieszkańców Chin

³⁸ C. Gao, A. Lysenko, M. Witzke, T. Hanemann, D. Rosen, *Two Way Street – US – China Investment Trends – 1H 2020 Update Report*, <https://rhg.com/research/twowaystreet-1h2020/> (data dostępu: 18.10.2020).

³⁹ E. Lazarou, N. Lokker, *United States: Export Control Reform Act (ECRA)*, European Parliament, listopad 2019, s. 1-4.

⁴⁰ C.F.R. § 800.215 – Critical technologies, <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/31/800.215> (data dostępu: 18.10.2020) tłumaczenie własne.

⁴¹ C.F.R. § 800.401 – Mandatory declarations, <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/31/800.401> (data dostępu: 18.10.2020).

⁴² *OIRA Completes Review of BIS Rule on 2019 Wassenaar Controls*, <https://exportcompliance.com/news/2020/08/11/OIRA-Completes-Review-of-BIS-Rule-on-2019-Wassenaar-Controls-2008100013> (data dostępu: 19.10.2020).

⁴³ I. Cohen, *BIS Preparing to Publish Emerging Tech Controls, Finalizing Internal Review of Foundational Tech ANPRM*, <https://exportcompliance.com/article/2020/05/20/bis-preparing-to-publish-emerging-tech-controls-finalizing-internal-review-of-foundational-tech-anprm-2005190052> (data dostępu: 19.10.2020).

⁴⁴ R. Atkinson, C. Foote, *Is China Catching Up to the United States in Innovation?*, ITIF, Information Technology & Innovation Foundation 2019, s. 50.

⁴⁵ Ł. Gacek, *Cywilizacja ekologiczna i transformacja energetyczna w Chinach*, Wydawnictwo Naukowe FNCE, Poznań 2020, s. 37.

zostało wyciągniętych ze skrajnego ubóstwa⁴⁶. Jednak w ciągu tych dekad były również momenty kryzysowe. Autor niniejszego opracowania zgadza się z poglądem prof. Bogdana Góralczyka, że największy przełom mentalny i ideowy nie nastąpił po tragicznych wydarzeniach na placu Tian'anmen wiosną 1989 roku, ale po rozpadzie ZSRR w grudniu 1991 roku⁴⁷. Ówczesny zakulisowy przywódca 88-letni Deng Xiaoping pamiętał, jakie hasło było wpajane całemu społeczeństwu i członkom Komunistycznej Partii Chin – „Związek Radziecki dziś to nasze jutro”. Dlatego też, gdy ZSRR nagle zabrakło, chińscy decydenci uświadomili sobie, że państwo nie może dopuścić, by KPCh podzieliła losy KPZR. Jednym z powodów przegranej zimnowojennej rywalizacji ZSRR było zacofanie technologiczne wobec państw Zachodu z USA na czele. W przeciwieństwie do Sowietów, Chińska Republika Ludowa dostrzega, jak duże znaczenie mają wysokie technologie, przez co stanowią one priorytet w rozwoju państwa. Tak więc, nie można mówić o przyszłości Chin bez poruszenia kwestii gospodarki cyfrowej. Pekin, aktualnie prowadzony przez wizję zrównoważonego rozwoju Xi Jinpinga, dąży do wprowadzenia gospodarki na tory, gdzie kryterium oceny będzie innowacyjność i jakość, a nie tylko ilość. Niezbędnym elementem realizacji tego zadania jest postęp technologiczny. Z perspektywy USA, które już teraz ma ujemny bilans handlowy z Chinami stanowi to poważne wyzwanie. Państwo Środka może stać się oprócz głównego producenta hardware, ważnym twórcą software. Główne przewagi w zakresie takich technologii jak mikroprocesory, Pekin ma w najbliższych latach zniwelować przez ogromne wsparcie finansowe.

Stoimy u progu czwartej rewolucji przemysłowej. Takie znaczenie jak na przełomie XIX i XX miała elektryczność czy taśmy montażowe, mają teraz technologie 5G czy sztucznej inteligencji, pozwalające na automatyzację procesu produkcji przy jednoczesnym dostosowywaniu efektu końcowego do indywidualnych potrzeb konsumenta. W ciągu najbliższego 10-lecia najważniejszym obszarem rywalizacji pomiędzy USA a Chinami będzie właśnie wymiar tych technologii – fundamentów gospodarki przyszłości. Punktem wyjścia dla USA w tym okresie powinno być ograniczenie eksportu z Chin przy jednoczesnym wzmocnieniu swojej własnej globalnej konkurencyjności i atrakcyjności na rynku wysokich technologii. Natomiast dla Pekinu rozbudowa swojego softpower oraz staranie się, by łamać sojusze i porozumienia wymierzone w Chiny. Idealnym narzędziem do tego może być projekt Nowego Jedwabnego Szlaku, który ma potencjał zwiększenia wpływów geopolitycznych w Azji, Afryce i Europie. Całkowita liczba krajów uczestnicząca w tym przedsięwzięciu wzrosła do 138 na początku 2020 roku. Jednak skutki pandemii w postaci ograniczeń w podróżowaniu, zakazu importu i słabego wzrostu popytu doprowadziły do wstrzymania lub odwołania projektów w wielu krajach takich jak Indonezja, Pakistan, Egipt, Bangladesz czy Tanzania⁴⁸.

Hipoteza artykułu została więc potwierdzona. Chiny stworzyły kompleksowy system technologiczny umożliwiający: rozwijanie, produkowanie, jak również eksportowanie technologii na rynki zagraniczne. Jego fundamentów nie stanowią już innowacje pozyskane od państw Zachodnich, ale własne badania. Biorąc pod uwagę takie czynniki, jak: 1) ilość wykwalifikowanej siły roboczej, 2) poziom wsparcia rządowego, 3) poziom zaawansowanego technologicznie społeczeństwa, 4) ilość kluczowych technologicznych ośrodków badawczych, można dojść do

⁴⁶ *The World Bank in China*, <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#3> (data dostępu: 19.10.2020), tłumaczenie własne; *Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population) – China*, The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=CN> (data dostępu: 20.10.2020).

⁴⁷ B. Góralczyk, *Chiński system polityczny – sui generis*, [w:] *70 lat Chińskiej Republiki Ludowej w ujęciu interdyscyplinarnym*, H. Kupś, M. Szatkowski, M. Dahl (red.), „Dialog” 2021, s. 19.

⁴⁸ *The pandemic is hurting China's Belt and Road Initiative*, <https://www.economist.com/china/2020/06/04/the-pandemic-is-hurting-chinas-belt-and-road-initiative> (data dostępu: 20.10.2020).

wniosku, że 5G stanowi jedynie jedną z pierwszych przewag technologicznych nad resztą świata. Tempo postępu może umożliwić Chinom dominację również w takich dziedzinach jak: przemysł 4.0, sztuczna inteligencja, zielona produkcja i zeroemisyjne źródła pozyskiwania energii. Dodatkowo wiele technologii rozwijanych przez USA i Chiny ma podwójne zastosowanie zarówno cywilne, jak i wojskowe, chociażby sztuczna inteligencja, która znajduje duże zastosowanie medyczne, ale również militarne. Autonomiczne, bezałogowe łodzie podwodne, które prawdopodobnie już zostały oddane do użytku przez Chiny, to jeden z wielu tego typu przypadków. Ich celem jest budowa przewagi strategicznej na oceanach, a w szczególności na Morzu Południowochińskim. Te inteligentne okręty są w stanie przemierzać oceany w celu wykonania szerokiego wachlarza misji, począwszy od rozpoznania i umieszczania min, a skończywszy na samobójczych atakach na wrogie statki⁴⁹. Z tego powodu żeby uzyskać dokładny obraz chińskiej transformacji technologicznej, należy poddać analizie wszystkie konkretne obszary funkcjonowania gospodarki. Nie udało się tego zrealizować w artykule, który stanowi jedynie punkt wyjścia do dalszych badań.

Bibliografia

- Arcesati R. i in., *China's digital platform economy: assessing developments towards Industry 4.0*, Mercator Institute for China Studies, 2020.
- Atkinson R., Foote C., *Is China Catching Up to the United States in Innovation?*, ITIF, Information Technology & Innovation Foundation, 2019.
- Baker L., *Trump Bars Chinese-backed Firm from Buying U.S. Chipmaker Lattice*, Reuters, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-lattice-m-a-canyonbridge-trump-idUSKCN1BO2ME>.
- Brown M., Singh P., *China's Technology Transfer Strategy: How Chinese Investments in Emerging Technology Enable A Strategic Competitor to Access the Crown Jewels of U.S. Innovation*. Defense Innovation Unit Experimental, 2018.
- C.F.R. § 800.215 – *Critical Technologies*. Legal Information Institute, Cornell Law School, <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/31/800.215>.
- C.F.R. § 800.401 – *Mandatory Declarations*. Legal Information Institute, Cornell Law School, <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/31/800.401>.
- Chen S., *China Military Develops Robotic Submarines to Launch a New Era of Sea Power*. South China Morning Post, 2018, <https://www.scmp.com/news/china/society/article/2156361/china-developing-unmanned-ai-submarines-launch-new-era-sea-power>.
- China and the World; Inside the Dynamics of Changing Relationship*, McKinsey Global Institute, 2019.
- China Average Yearly Wages*, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/china/wages>.
- China to Publish Guideline on AI Development: Minister*, The State Council The People's Republic of China, 2018, http://english.www.gov.cn/state_council/ministries/2018/03/11/content_281476074108044.htm.
- Cohen I., *BIS Preparing to Publish Emerging Tech Controls, Finalizing Internal Review of Foundational Tech ANPRM*, Export Compliance Daily, 2020, <https://exportcompliancedaily.com/article/2020/05/20/bis-preparing-to-publish-emerging-tech-controls-finalizing-internal-review-of-foundational-tech-anprm-2005190052>.
- Deutch J., *Is Innovation China's Next Great Leap Forward?*, Issues 2018, tom 34, nr 4, <https://issues.org/is-innovation-chinas-next-great-leap-forward/>.
- Faifei F., *Chinese Companies Have Big Hopes for Large-screen Displays*, ChinaDaily, 2020. <https://global.chinadaily.com.cn/a/202005/21/WS5ec5dbe6a310a8b2411573a7.html>.

⁴⁹ S. Chen, *China military develops robotic submarines to launch a new era of sea power*, <https://www.scmp.com/news/china/society/article/2156361/china-developing-unmanned-ai-submarines-launch-new-era-sea-power> (data dostępu: 20.02.2020).

- Gacek Ł., *Cywilizacja ekologiczna i transformacja energetyczna w Chinach*, Wydawnictwo Naukowe FNCE, Poznań 2020.
- Gao C., Lysenko A., Hanemann T., Rosen D., *Two Way Street – US – China Investment Trends – 1H 2020 Update Report*. Rhodium Group, 2020, <https://rhg.com/research/twowaystreet-1h2020/>.
- Global Innovation Index 2020. Who Will Finance Innovation?* WIPO, 2020.
- Góralczyk B., *Chiński system polityczny – sui generis*, [w:] *70 lat Chińskiej Republiki Ludowej w ujęciu interdyscyplinarnym*, (red.) H. Kupś, M. Szatkowski, M. Dahl, Dialog, 2021.
- Harvard University Professor and Two Chinese Nationals Charged in Three Separate China Related Cases*. U.S. Department of Justice, 2020. <https://www.justice.gov/opa/pr/harvard-university-professor-and-two-chinese-nationals-charged-three-separate-china-related>.
- How China's Economic Aggression Threatens the Technologies and Intellectual Property of the United States and the World*. White House Office of Trade and Manufacturing Policy, 2018, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/06/FINAL-China-Technology-Report-6.18.18-PDF.pdf>.
- Hull J., *Should We Replace Baidu with Bytedance in BAT China?*, Analyse Asia, 2019. <https://analyse.asia/2019/10/27/should-we-replace-baidu-with-bytedance-in-bat-china-with-james-hull/>.
- Jing M., Dih S., *China Recruits Baidu, Alibaba and Tencet to AI 'national Team'*, South China Morning Post, 2017, <https://www.scmp.com/tech/china-tech/article/2120913/china-recruits-baidu-alibaba-and-tencent-ai-national-team>.
- Kennedy A., Lim D., *The Innovation Imperative: Technology and US-China Rivalry in the Twenty-first Century*, "International Affairs", Oxford University Press, nr 94, 2018.
- Kharpal A., *China Wants to Be a \$150 Billion World Leader in AI in Less than 15 Years*, CNBC, 2017, <https://www.cnbc.com/2017/07/21/china-ai-world-leader-by-2030.html>.
- Lazarou E., Lokker N., *United States: Export Control Reform Act (ECRA)*, European Parliament, 2019.
- Lee Kai Fu, *Inteligencja sztuczna, rewolucja prawdziwa. Chiny, USA i przyszłość świata*, Media Rodzina, Poznań 2019.
- Lippert B., Perthes V., *Strategic Rivalry between United States and China, Causes, Trajectories, and Implications for Europe*, Stiftung Wissenschaft Und Politik, 2020.
- London Declaration Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019*, North Atlantic Treaty Organization, 2019. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm.
- McCarthy N., *The Countries Leading the World in Scientific Research*, World Economic Forum, 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/top-ten-countries-leading-scientific-publications-in-the-world/>.
- Meituan-Dianping and Pinduoduo Embody the Excitement over Digital China*. The Economist, 2020, <https://www.economist.com/business/2020/07/09/meituan-dianping-and-pinduoduo-embody-the-excitement-over-digital-china>.
- Mozur P., *Google's AlphaGo Defeats Chinese Go Master in Win for A.I.*, The New York Times, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/05/23/business/google-deepmind-alphago-go-champion-defeat.html>.
- OECD Data Gross Domestic Spending on R&D*. OECD Data, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>.
- OIRA Completes Review of BIS Rule on 2019 Wassenaar Controls*. Export Compliance Daily, 2020, <https://exportcompliancedaily.com/news/2020/08/11/OIRA-Completes-Review-of-BIS-Rule-on-2019-Wassenaar-Controls-2008100013>.
- Peterson B., *Donald Trump zablokował największe przejęcie w branży technologicznej. Zastania się bezpieczeństwem narodowym*, Business Insider, 2018, <https://businessinsider.com.pl/firmy/zarzadzanie/broadcom-nie-przejmie-qualcommu-interwencja-donald-trumpa/fe1nt7t>.
- Poverty Headcount Ratio at \$1.90 a Day (2011 PPP) (% of Population) – China*, The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=CN>.
- Saunders P., Wiseman J., *Buy, Build, or Steal; China's Quest for Advanced Military Aviation Technologies*, National Defense University Press, 2011.

Science and Engineering Indicators 2018, National Science Board, 2018, <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/report/sections/higher-education-in-science-and-engineering/international-s-e-higher-education>.

Szczepański M., *Economic Impacts of Artificial Intelligence (AI) Briefien*, "European Parliamentary Research Service", 2019.

The Geopolitics of 5G. EURASIA GROUP, 2018.

The Pandemic Is Hurting China's Belt and Road Initiative, The Economist, 2020. <https://www.economist.com/china/2020/06/04/the-pandemic-is-hurting-chinas-belt-and-road-initiative>.

The World Bank in China, The World Bank, <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#3>.

The 5G economy: How 5G technology will contribute to the global economy IHS Economics/IHS Technology 2017.

Yip G., McKern B., *China's Next Strategic Advantage: From Imitation to Innovation*, Massachusetts: MIT Press, 2016.

Yurong Ch., *How Trump Was Able to Leverage CFIUS to Block Chinese Deals*, CGTN, 2020. <https://news.cgtn.com/news/2020-08-27/How-Trump-was-able-to-leverage-CFIUS-to-block-Chinese-deals-ThgMQe1ndC/index.html>.

Technologie informacyjno-komunikacyjne jako czasoprzestrzenny przełom w edukacji

Information and Communication Technologies as a spatiotemporal breakthrough in education

Streszczenie: Rozwój technologii cyfrowych niewątpliwie przyczynia się do rozwoju społeczeństwa. Jego wpływ na codzienne życie człowieka można zaobserwować również w kulturze, a także w procesie edukacji. Informatyzacja życia człowieka zmusza w pewnym stopniu edukację do ewolucji. Proces dydaktyczny musi dokonać przeobrażeń w celu odpowiedzi na ciągle rosnące cyfrowe wymagania cywilizacyjne. W niniejszym artykule skupiam się na przedstawieniu czym są technologie informacyjno-komunikacyjne oraz wyjaśnieniu, jaka jest ich rola w procesie dydaktycznym. Przedstawiam również wybrane treści z podstaw programowych, w których to nauczyciele zobowiązani są do wykorzystywania technologii cyfrowych w procesie edukacyjnym.

Słowa kluczowe: TIK, edukacja, programowanie, technologie cyfrowe

Abstract: The development of digital technologies undoubtedly contributes to the development of society. Its impact on the everyday life of a person can also be observed in culture and education. The computerization of human life forces education to evolve to some extent. The didactic process must transform itself in order to respond to the ever-growing digital demands of civilization. In this article, I focus on presenting what information and communication technologies are and what their role is in the didactic process. I also present selected content from the core curricula in which teachers are required to use digital technologies in the educational process.

Keywords: ICT, education, programming, digital technologies

Wstęp

Postęp technologiczny XXI wieku spowodował ogromny wzrost użycia technologii teleinformatycznej wśród społeczeństwa. Największym tego przykładem jest powszechny dostęp do sieci internet, który pozwala użytkownikom sieci na nieograniczony dostęp do informacji. Jedną z największych zalet postępu technologicznego jest zmiana sposobu komunikacji. Wystarczy posiadać smartfon, aby móc skontaktować się z inną osobą wraz z obserwacją rozmówcy poprzez kamerę. Rozwój technologiczny dostarcza również wielu aplikacji i rozwiązań, które ułatwiają sposób uczenia się, zdobywania informacji czy też tworzenia informacji w kreatywny sposób. Użycie nowych technologii podczas zajęć staje się elementem coraz bardziej powszechnym.

Termin „technologie informacyjno-komunikacyjne” (w skrócie TIK lub z ang. ICT – od słów: information and communication technologies), został po raz pierwszy użyty w 1997 roku w sprawozdaniu sporządzonym przez D. Stevensona dla rządu Wielkiej Brytanii i upowszechnił się w 2000 roku za sprawą dokumentów dotyczących nowego programu nauczania w tym kraju. TIK obejmują zatem wszystkie działania, jakie wiążą się z użyciem urządzeń informatycznych oraz wszelkiego oprogramowania. Najbardziej kluczowym elementem ICT jest oprogramowanie. Podstawowym zadaniem oprogramowania jest umożliwienie użytkownikowi wykorzystania mocy obliczeniowej

fizycznego sprzętu do wszelkich działań gromadzących, przetwarzających i przesyłających informacje w postaci elektronicznej. Postać elektroniczna, czyli postać 0 i 1 tzw. binarna.

Technologie informacyjno-komunikacyjne stanowią zbiór elementów, takich jak systemy, urządzenia (np. komputery, tablety, telefony itp.), oraz medium komunikacyjnego, tzw. medium transmisyjne, narzędzia, czyli oprogramowanie oraz instrukcje mające na celu przesyłanie informacji lub zarządzającej ruchem w sieci komputerowej.

W skład TIK wchodzi:

1. System. System operacyjny to najważniejsze oprogramowanie, którego podstawowym zadaniem jest zarządzanie systemem komputerowym. Na system komputerowy składa się fizyczny sprzęt oraz oprogramowanie systemowe i oprogramowanie użytkowe. Kluczowym zadaniem systemu operacyjnego jest tworzenie środowiska dla użytkownika. Środowisko stworzone przez system operacyjny ma za zadanie uruchamiać i kontrolować zadania. Zadania to zbiór instrukcji oprogramowania użytkowego, czyli różnego rodzaju aplikacji. Aby aplikacja mogła być uruchomiona w systemie operacyjnym potrzebna jest pamięć RAM oraz procesor jako element „ten który wykonuje”. Można wyróżnić kilka rodzajów systemów operacyjnych, np. systemy powszechnego użytku, takie jak Windows, MacOS, Linux, Android, IOS, systemy serwerowe, takie jak Windows Server, Linux Serwer itp.
2. Urządzenia – w budowie większości sprzętów występują m.in. procesor jako element, którego zadaniem jest pobieranie danych z pamięci RAM (tzw. pamięć operacyjna); poddaje je interpretacji, a następnie wykonuje je w ramach jednej operacji, tzw. rozkaz. Pozostałymi elementami jest płyta główna, pamięć masowa, ekran lub monitor itd. Warto również wspomnieć o urządzeniach pośredniczących w komunikacji. Są to urządzenia takie routery, przełączniki, firewalle itd. Ich zadaniem jest zarządzanie ruchem w sieciach komputerowych, czyli są odpowiedzialne za dostarczenie informacji do miejsca docelowego.
3. Media transmisyjne – najbardziej powszechnym medium transmisyjnym jest komunikacja bezpośrednia, czyli mowa, gesty czy mimika. Jednak w internecie komunikacja odbywa się za pomocą środków elektronicznych. „Środki komunikacji elektronicznej to rozwiązania techniczne, w tym urządzenia teleinformatyczne i współpracujące z nimi narzędzia programowe, umożliwiające indywidualne porozumiewanie się na odległość przy wykorzystaniu transmisji danych między systemami teleinformatycznymi, a w szczególności poczta elektroniczna”¹. Komunikacja pośrednia wykorzystuje media przewodowe, m.in. okablowanie miedziane, okablowanie światłowodowe oraz media bezprzewodowe, m.in. fale radiowe, fale świetlne.
4. Oprogramowanie – jest to zbiór instrukcji, które mają za zadanie wykonywać określone zadania przez jego twórcę. Do poprawnego działania oprogramowania wymagany jest sprzęt oraz system operacyjny jako podstawowa baza do wykonywania poleceń.
5. Protokoły – jednym z najbardziej pomijanych elementów budowy TIK są protokoły. Stanowią one integralną część całej sieci internet, ale także pojedynczych aplikacji, programów. Na ogół protokół to zbiór procedur i reguł. Protokoły można podzielić na dwa rodzaje. Po pierwsze protokoły sieciowe, które występują w modelu TCP/IP. Ich zadaniem jest komunikacja w sieci oraz wymiana informacji, plików, utrzymanie komunikacji pomiędzy użytkownikiem a serwerem, poczta elektroniczna. Z uwagi na tak szerokie użycie

¹ Ustawa o świadczeniu usług drogą elektroniczną (Dz.U. 2002 nr 144, poz.1204).

protokołów sieciowych stanowią one ważną część, która reguluje i zarządza przesyłaniem informacji. Natomiast drugim rodzajem protokołem są protokoły użytkowe, czyli protokoły, które są niezbędne do działania aplikacji, np. bazy danych i protokół PostgreSQL, MySQL.

Stanisław Juszczyk zajmujący się pedagogiką medialną zauważa, że „od pewnego czasu w naszym codziennym życiu pojawiły się nowe media, do których zaliczamy: komputery, wideo interaktywne, elektroniczne bazy danych, sieci komputerowe oraz całe systemy informatyczno-komunikacyjne, które wspomagają aktywne życie człowieka”².

Lister, Dovey, Giddings, Grant i Kelly³ podkreślają, że użycie terminu „nowe media” może zostać odebrane w różnych kategoriach, jedni mogą mieć na myśli, np. Internet, inni natomiast telewizję cyfrową, wirtualny świat gier lub wirtualny świat społeczności czy media społecznościowe. Powyższy termin jest powszechnie używany, w odniesieniu do różnych zjawisk. Stosując powyższy termin, nadawany jest mu status medium tej rzeczy, która osoba mówiąca ma na myśli.

Józef Skrzypczak w *Popularnej encyklopedii mass mediów* pisze, że nowe media to „wszelkie techniki przekazu oraz technologie stosowane powszechnie od połowy lat 80. Komunikacja z ich wykorzystaniem charakteryzuje się interaktywnością, indywidualizacją, asynchronizmem”, nowe media są rozumiane także „jako nowe techniki informacyjno-komunikacyjne”⁴.

Pojęcie „nowe media” w przestrzeni pedagogicznej zostały zdefiniowane przez Paula Lewinsona w 2009 r. „Nowe media, zachowując w jego ocenie specyfikę i atrybuty dotychczasowych nowych mediów (przede wszystkim internetowych), posiadają nową cechę – charakter społecznościowy”⁵. Należy zauważyć, że pozbywając się elementu społecznościowego z „nowych mediów”, mamy do czynienia z typowymi nowymi mediami.

Nieograniczony czasowo dostęp do sieci internet

Najważniejszą i największą cechą TIK jest ewolucja technologiczna, która w znaczny sposób zmienia ramy pedagogiczne. Ważne jest także, że zmienia się rola TIK w edukacji. Model ucznia znacznie się zmienia podczas wykorzystania TIK. Ważne jest, aby TIK stanowiły wsparcie dla ucznia i dały możliwość rozwoju. Technologie informacyjno-komunikacyjne powinny stanowić środek do rozwiązywania problemów, tych własnych ucznia oraz tych, które są elementem realizacji podstawy programowej.

Internet stanowi środowisko do tworzenia grup wirtualnych, stanowi to pewną alternatywę dla środowiska „rzeczywistego”, jednak w dalszym ciągu pozostaje elementem wirtualnym. Istotne jest rozróżnienie tych dwóch „światów” na aspekt „rzeczywisty” oraz „wirtualny”. Komunikacja w internecie nie jest instytucjonalna. Użytkownicy internetu mogą „wybierać” swoich znajomych, partnerów (tych wirtualnych). W sieci internet najważniejszym elementem jest interakcja pomiędzy jego użytkownikami. Możliwość komunikacji z ludźmi z całego świata jest praktycznie nieograniczona, pozwala to na powstawanie wspólnot sieciowych, np. grup tematycznych, czyli ludzi o tych samych lub bardzo podobnych zainteresowaniach czy wykonywanym zawodzie. Każdy z uczestników wirtualnego środowiska nie tylko z niej korzysta, ale także ją tworzy. Uczestnicy, w zależności od swojego zaangażowania, mogą być bezpośredni lub pośredni.

² Lister M., Kieran K., Giddings S., Dovey J., Grant I., *Nowe media. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.

³ Tamże.

⁴ J. Skrzypczak, *Popularna encyklopedia mass mediów*, dz. cyt., s. 375.

⁵ B. Urbanek, *Media w edukacji – pedagogiczne aspekty ich wykorzystania*. „Nauczyciel i Szkoła” 2013, nr 1, s. 229-248.

Użytkownicy bezpośredni to użytkownicy, którzy tworzą informację lub czynnie wykorzystują sekcje komentarzy do prowadzenia dyskusji, wyrażania swojej opinii. Druga grupa użytkowników to obserwatorzy, czyli osoby, które nie komentują, nie biorą udziału w dyskusji, lub robią to bardzo rzadko, a jedynie obserwują, czytają treści zamieszczane przez innych użytkowników. Internet pozwala także jego użytkownikom na tworzenia własnego środowiska wirtualnego, użytkownicy mają bardzo szerokie możliwości, od tworzenia bloga, fanpage, kanału YouTube itp., aż po tworzenie wirtualnych społeczności w świecie gier sieciowych. Wirtualne światy społeczne tworzą nowe sposoby myślenia o społeczeństwie, a także tworzy nowe doświadczenia, więzi społeczne i przynależności do nich.

Technologie informacyjno-komunikacyjne w edukacji rozwijają się bardzo intensywnie. Szczególnym przykładem najbardziej aktualnym jest obecna sytuacja w kraju związana z COVID-19. Wiele szkół i uczelni wdraża w swój warsztat pracy nowe technologie. Najbardziej popularnym i najczęściej wykorzystywanym środkiem jest dziennik elektroniczny. Dziennik elektroniczny to nie tylko możliwość sprawdzania obecności, dokumentowania postępów w nauce uczniów, ale także miejsce do komunikacji z rodzicem i uczniem. Istotną zaletą tego rozwiązania jest to, że komunikacja jest „jeden do jednego” pomiędzy uczniem a nauczycielem. Dziennik elektroniczny udostępnia również opcje zadawania prac uczniom. Uczniowie mogą zamieszczać swoje rozwiązania w plikach różnego formatu. Innym bardzo często wykorzystywanym elementem do prowadzenia zajęć są komunikatory i aplikacje, takie jak MS Teams, Zoom, Webex itp., które pozwalają na prowadzenie transmisji. Pozwalają na prowadzenie lekcji, ćwiczeń, wykładów w czasie rzeczywistym. Ich największą zaletą jest możliwość udostępnienia przez prowadzącego ekranu własnego komputera. Oznacza to, że prowadzący może demonstrować wykonanie jakiegoś zadania lub prezentować wybrane treści z użyciem prezentacji. Mnogość sposobów wykorzystania tych aplikacji jest ogromna, jakość, wygląd i charakter prowadzonych zajęć uzależniona jest celu prowadzonych zajęć i kreatywności prowadzącego.

TIK w edukacji

Podstawa programowa dla szkół podstawowych z 2017 roku wprowadza szeroko pojęte pojęcie technologii informacyjno-komunikacyjnych. Na jej podstawie nauczyciele będą wykorzystywać TIK do pracy z uczniami niepełnosprawnymi zarówno w szkołach podstawowych, jak i szkołach specjalnych przysposabiających do pracy. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym w szkołach podstawowych wymienia:

1. Zadania dla szkoły:
 - a. Zapewnienie warunków do realizacji celów edukacji i rewalidacji, a w szczególności społecznych i materialnych warunków umożliwiających:
 - „korzystanie z technologii informacyjnej i komunikacyjnej, z uwzględnieniem urządzeń i programów specjalistycznych, zwłaszcza umożliwiających lub ułatwiających komunikowanie się;”⁶.

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej.

2. Treści szczegółowe podstawy programowej

a. Ja w świecie technologii informacyjnej:

- „uczenie się i doskonalenie obsługi komputera – korzystanie ze standardowych i specjalistycznych urządzeń peryferyjnych i programów;
- uczenie się rysowania i malowania na ekranie z wykorzystaniem podstawowych funkcji przybornika edytora graficznego (np. Paint);
- uczenie się tworzenia prostych pism użytkowych (np. listów, ogłoszeń, podań) z wykorzystaniem edytora (np. Word lub edytory znaków graficznych stosowanych w AAC);
- uczenie się obsługi prostych gier edukacyjnych;
- uczenie się korzystania z przeglądarek internetowych;
- uczenie się obsługi skrzynki pocztowej – wysyłanie i odbieranie e-maili;
- wdrażanie do zachowania bezpieczeństwa przy korzystaniu z sieci internetowej – zwracanie uwagi na wirusy, nieodpowiednie treści, niebezpieczne wiadomości, wyłudzenie danych poufnych, fałszywe sklepy, osoby poznane w sieci, hejt”⁷.

Nowa podstawa programowa w zakresie edukacji informatycznej oraz informatyki na etapie edukacyjnym obejmującym szkołę podstawową stawia przed uczniami i nauczycielami następujące wymagania ogólne:

1. „Rozumienie, analizowanie i rozwiązywanie problemów na bazie logicznego i abstrakcyjnego myślenia, myślenia algorytmicznego i sposobów reprezentowania informacji.
2. Programowanie i rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem komputera oraz innych urządzeń cyfrowych: układanie i programowanie algorytmów, organizowanie, wyszukiwanie i udostępnianie informacji, posługiwanie się aplikacjami komputerowymi.
3. Posługiwanie się komputerem, urządzeniami cyfrowymi i sieciami komputerowymi, w tym znajomość zasad działania urządzeń cyfrowych i sieci komputerowych oraz wykonywania obliczeń i programów.
4. Rozwijanie kompetencji społecznych, takich jak komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych oraz zarządzanie projektami.
5. Przestrzeganie prawa i zasad bezpieczeństwa. Respektowanie prywatności informacji i ochrony danych, praw własności intelektualnej, etykiety w komunikacji i norm współżycia społecznego, ocena zagrożeń związanych z technologią i ich uwzględnienie dla bezpieczeństwa swojego i innych”⁸.

Informatyka w podstawie programowej

Warto podkreślić, że podstawa programowa zakłada nie tylko zdobywanie przez ucznia umiejętności posługiwania się programami komputerowymi, edytorami tekstowymi czy naukę programowania i algorytmiki. Inne umiejętności to m.in. wykorzystanie nowych technologii zgodnie z prawem, bezpieczne korzystanie z internetu. W podstawie programowej są to:

- „umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni”.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

- „ważnym zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz dokumentowania swojej pracy, z uwzględnieniem prawidłowej kompozycji tekstu i zasad jego organizacji, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych”⁹.

Bardzo ważną zmianą, którą wnosi podstawa programowa z 2017 r. do szkół podstawowych i ponadpodstawowych, jest element programowania. Programowanie to „umiejętność rozmowy z komputerem” poprzez używanie jako środka komunikacji różnych języków programowania. Bardziej precyzyjną definicją programowania może być stwierdzenie, że jest to proces tworzenia programu komputerowego.

Podstawa programowa określa zajęcia z użyciem programowania już w pierwszym etapie nauczania, a więc w klasach od I do III. Uczniowie już od pierwszej klasy szkoły podstawowej w edukacji informatycznej będą zapoznawani z programowaniem. W szczególności będą rozwiązywać problemy z wykorzystaniem komputera, a także tworzyć historyjki, opowiadania. II etap edukacji zakłada w wymaganiach ogólnych. „Programowanie i rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem komputera oraz innych urządzeń cyfrowych: układanie i programowanie algorytmów, organizowanie, wyszukiwanie i udostępnianie informacji, posługiwanie się aplikacjami komputerowymi”¹⁰. Uczniowie klas IV-VI będą tworzyć historyjki w wizualnym języku programowania. Wybrany język musi jednak spełniać pewne standardy podstawy programowej, inaczej mówiąc jest to możliwość tworzenia algorytmów. Ważne jest też, aby wybrany język pozwalał na możliwość tworzenia poleceń sekwencyjnych. Pozostałe wymagania dla języka programowania dla II etapu edukacji to możliwość tworzenia instrukcji warunkowych oraz iteracyjnych. Warto również podkreślić charakter zajęć informatyki od klasy IV, który zmienia się w format bardziej formalny. Jednak pomimo zmiany charakteru zajęć uczniowie w dalszym ciągu podczas nauki programowania zajmować się będą sytuacjami problemowymi, które przedstawione są w sposób szczegółowy, czyli opisowy. Przykładami już wyżej wspomnianych takich rodzajów problemów jest tworzenie ilustracji i historyjek. Tworzenie ilustracji i historyjek może i powinno odbywać się z użyciem języków wizualnych, mniej formalnych, bardziej intuicyjnych z elementami graficznymi oraz prostotą obsługi. Rozwijają one myślenie algorytmiczne, tzw. komputacyjne. Myślenie komputacyjne możliwe jest do zastosowania w różnych dziedzinach nie tylko informatyce. Ważne jest, aby uczniowie na tym etapie edukacji poprzez tworzenie historyjek i ilustracji wyrażali własne myśli, a przede wszystkim nabywali wiedzę i umiejętności do ich prezentacji.

Dla III etapu edukacji podstawa programowa z programowania jest znacznie bardziej rozbudowana. Na tym etapie nauczania uczniowie są znacznie bardziej szczegółowo zapoznawani z programowaniem. Istotnymi elementami w klasach VII-VIII są umiejętności typowo programistyczne. Wykorzystanie instrukcji wejścia i wyjścia, stosowania operacji arytmetycznych i logicznych z użyciem konkretnych instrukcji z danego języka programowania. Ponad to uczniowie stosują funkcje, operacje na zmiennych oraz tablice jednowymiarowe. Ostatnimi elementami są wcześniej wspomniane tablice oraz funkcje. Tablice i funkcje stanowią bardzo poważną i dość trudną budowę. W przypadku wykonywania zadania, a więc rozwiązywania problemu z użyciem funkcji i tabel uczeń musi dysponować znaczną wiedzą i umiejętnościami z programowania. W tym

⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia.

¹⁰ Tamże.

przypadku uczniów musi dokładnie wiedzieć i znać ich zasadę działania, brak odpowiedniej deklaracji oraz tworzenia instrukcji spowoduje całkowity brak działania tworzonego programu.

Podstawa programowa z 2018, która obowiązuje w szkołach średnich zakłada, że do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum należy m.in. „umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorских i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni”¹¹.

Istotną zmianą w realizacji podstawy programowej w szkołach średnich jest rozszerzenie przedmiotu informatyka aż na trzy lata edukacji uczniów (nieobowiązująca już podstawa programowa zakładała realizację przedmiotu informatyka przez jeden rok). Idące tak daleko zmiany, które zwiększają liczbę godzin przeznaczonych na przedmiot informatyki, stawia przed nauczycielami nie tylko wyzwania realizacji podstawy programowej, ale także możliwości szerszego i bardziej szczegółowego podejścia do przedmiotu. Twórcy podstawy zakładają osiągnięcie następujących celów:

1. „Rozumienie, analizowanie i rozwiązywanie problemów na bazie logicznego i abstrakcyjnego myślenia, myślenia algorytmicznego i sposobów reprezentowania informacji.
2. Programowanie i rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem komputera oraz innych urządzeń cyfrowych: układanie i programowanie algorytmów, organizowanie, wyszukiwanie i udostępnianie informacji, posługiwanie się aplikacjami komputerowymi.
3. Posługiwanie się komputerem, urządzeniami cyfrowymi i sieciami komputerowymi, w tym: znajomość zasad działania urządzeń cyfrowych i sieci komputerowych oraz wykonywania obliczeń i programów.
4. Rozwijanie kompetencji społecznych, takich jak: komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych oraz zarządzanie projektami.
5. Przestrzeganie prawa i zasad bezpieczeństwa. Respektowanie prywatności informacji i ochrony danych, praw własności intelektualnej, etykiety w komunikacji i norm współżycia społecznego, ocena zagrożeń związanych z technologią i ich uwzględnienie dla bezpieczeństwa swojego i innych”¹².

Przedmiot informatyka w szkole średniej może być realizowany również w formie rozszerzonej. Element rozszerzenia przedmiotu jest bardzo obszerny. Świadczy o tym czas przewidziany na egzamin maturalny z przedmiotu informatyka, uczniowie, którzy zdają ten egzamin mają aż 210 minut na jego rozwiązanie. Egzamin jest podzielony na dwie części, pierwsza część bardziej teoretyczna, bez użycia komputera 60 minut, natomiast druga część 150 minut z użyciem komputera i oprogramowania, które wybiera uczeń z listy podczas deklaracji na egzaminy maturalne.

Używanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w edukacji powoduje nie tylko zwiększenie efektywności pracy ucznia i nauczyciela, ale także tworzy nowe wyzwania dla dyrektorów szkół. Ponieważ użycie nowych technologii tworzy problemy natury technicznej. Przecież nie każdy z nauczycieli jest w stanie skonfigurować nowe urządzenie czy też zadbać o element bezpieczeństwa danych i informacji o uczniach. Stąd bierze się konieczność zatrudnienia pracowników mających wiedzę specjalistyczną w zagadnieniach związanych z oprogramowaniem i sprzętem w obszarze edukacji. TIK w edukacji posiadają dwa kluczowe elementy dla jakości

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

edukacji. Po pierwsze stanowią element nowego doświadczenia edukacyjnego dla uczniów i nauczycieli. Nowe środowisko pracy, bo tak właśnie można nazwać współczesne technologie informacyjno-komunikacyjne, pozwalają na pewnego rodzaju przeniesienie „standardowych” lekcji, zajęć, środowiska pracy do świata „wirtualnego”. To właśnie stanowi drugi kluczowy element nowych technologii. Dostęp do praktycznie nieograniczonych zasobów wiedzy, mediów, sposobów uczenia się, zdobywania umiejętności czy organizacji pracy tworzy nową edukację. Jednak nowy obszar tworzy również nowe wyzwania dla nauczycieli i uczniów. Jak uczniowie obecnie obcuje z nową technologią od najmłodszych lat, tak nauczyciele nie zawsze są biegli w posługiwaniu się technologiami informacyjno-komunikacyjnymi. Istotne jest więc opracowanie nowego, wartościowego systemu pracy ucznia i nauczyciela z użyciem TIK. Natomiast za główny cel takiego opracowania można uznać czas i sposób przekazania wiedzy i nabycia umiejętności przez nauczycieli do stworzenia nowego wymiaru działań edukacyjnych, które przyczyni się do znacznego zwiększenia produktywności jednostki, czyli ucznia.

Cyfrowe społeczeństwo XXI

Możliwość „zaistnienia” w wirtualnym świecie, a raczej w wirtualnych światach społecznych poprzez publikację postów tworzy praktycznie nieograniczone możliwości pokazania się. Podczas tworzenia postów i ich publikacji w formie prywatnej czy w formie publicznej nie pojawia się (w większości przypadków) element kontroli lub też cenzury. Oczywiście wszystkie media społecznościowe, serwisy internetowe posiadają regulamin funkcjonowania oraz użytkowania, jednak najczęściej zapisy odnoszą się elementów związanych z zakazem obrażania, manifestowania poglądów faszystowskich, pornografii itp. Wydaje się więc, że świat wirtualny tworzy nieograniczone możliwości nie tylko do pokazania się, zademonstrowania swojej osoby, ale także tworzy nowe środowisko społeczne. Społeczności wirtualne nie są ograniczone lokalną społecznością jak to ma miejsce w tradycyjnych społecznościach, które są ograniczone np. do tego samego miejsca zamieszkania czy miejsca pracy. Wirtualne społeczności nie określają ograniczenia, a możliwości. Możliwość kontaktu z osobami z całego świata tworzy nowe środowiska, np. o tych samych lub podobnych zainteresowaniach czy wykonywanej pracy. Za daleko idącymi zmianami społecznymi idą również zmiany środowiska pracy, nauki, pozyskiwania potencjalnych klientów lub też gromadzenia wokół jakiegoś produktu grupy ludzi będących w jego kręgu zainteresowań. „Dzisiaj” każdy może zostać artystą czy pisarzem, możliwość tworzenia i publikacji materiałów jest nieograniczona, a liczba osób, do których materiał może dotrzeć jest z roku na rok większa. Według raportu „Digital 2020” z sieci Internet korzysta ponad 4 i pół miliarda ludzi, a użytkowników mediów społecznościowych to ponad 3 i osiem dziesiątych miliarda ludzi¹³. Nowe środowisko wirtualne wydaje się być chaotyczne i dynamiczne. Każdy, kto ma dostęp do sieci, ma praktycznie możliwość publicznej, prywatnej wypowiedzi, a także możliwość komentowania, odpowiedzi do poruszonego tematu na forum, tablicy mediów społecznościowych czy w wiadomości prywatnej. Użytkownicy tworzą sieć internet, to oni zapewniają nowe informacje, można powiedzieć, że współtworzą internet poprzez swoją aktywność w nim.

¹³ <https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-global-digital-overview-january-2020-v01-226017535> (data dostępu: 13.10.2020).

Podsumowanie

Technologie informacyjno-komunikacyjnych w edukacji jest ekspansywną metodą wdrażania technologii do programu nauczania w celu usprawnienia procesu nauczania i uczenia się. Chociaż integracja TIK nie jest łatwym zadaniem. Istnieją różne wyzwania związane z integracją wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych w edukacji, takie jak wyzwania środowiskowe, kulturowe i edukacyjne. Dlatego decydenci i nauczyciele mają zasadnicze znaczenie dla rozpoznania interakcji między technologią a systemem edukacji. W związku z tym istnieje wymóg utrzymania ze strony władz rządowych, aby interakcja TIK w edukacji zakończyła się sukcesem¹⁴.

Wysoka jakość edukacji, może być osiągnięta poprzez technologie TIK podczas procesu uczenia się, w celu podniesienia umiejętności uczniów. Dodatkowo mogą one mieć również wpływ na wydajność i osiągnięcia uczniów. Jakość efektywności TIK będzie można potwierdzić, jeśli absolwenci będą w stanie odpowiedzieć na nowoczesne rozwiązania na rynku pracy¹⁵. Warto również podkreślić, że według podstawy programowej kompetencje cyfrowe wraz z użyciem TIK na lekcjach nie będzie już tylko realizowane na zajęciach informatycznych, ale także na przedmiotach ogólnych. Taki podział obowiązków pozwoli nauczycielem informatyki na możliwość skoncentrowania się w znacznym stopniu na algorytmice i programowaniu. W takim ułożeniu podstaw programowych nauczyciele przedmiotów ogólnych otrzymali nowe obowiązki edukacyjne wykorzystania TIK w procesie dydaktycznym. Natomiast nauczyciele przedmiotu informatyka otrzymali większe możliwości nauczania elementów algorytmiki i programowania.

Nowe technologie cyfrowe na pewno stanowią doskonałe źródło poszukiwania informacji. Jednak nie jest to źródło doskonałe. Zdobyte informacje muszą być weryfikowane. „Z jednej strony cyberczasoprzestrzeń zachwalana jest jako cudowne narzędzie komunikacji, obcowania, wyszukiwania informacji i publikacji, miejsce otwarte dla dialogów i dyskusji, a z drugiej – doskonały środek dla działalności różnego rodzaju przestępców, fundamentalistów, terrorystów. Spór między „optymistami” a „pesymistami” w sprawie korzyści i ryzyka komunikacji internetowej pozostaje (i pewnie pozostanie) nierozstrzygnięty”¹⁶.

Podsumowując niniejszy artykuł, można uznać, że technologie informacyjno-komunikacyjne stanowią czasoprzestrzenny przełom w edukacji. Stały się one elementem powszechnie wykorzystywanym w procesie edukacyjnym na wszystkich jego etapach. Świat i życie społeczne również w znacznej części przeniosło się do sieci Internet. Istnieje zatem ciągła potrzeba w edukacji nauczycieli do rozwijania ich kompetencji cyfrowych. Nauczyciele są zobowiązani do poszerzania swoich umiejętności i wiedzy z zakresu ogólnego wykorzystania TIK w procesie edukacyjnym. Równie ważnym elementem jest ciągły rozwój wiedzy i umiejętności nauczyciela z zakresu nauczanego przedmiotu, w kontekście rozważań w tym artykule są to zagadnienia związane z programowaniem.

¹⁴ N.W. Heap, K.L. Kear, & C.C. Bissell, *An overview of ICT-based assessment for engineering education*, "European Journal of Engineering Education" 2004, 29(2), s. 241-250.

¹⁵ S.V. Raju, M.B. Raju, G. Abbaiah & M. Gudavalli, *Role of ICT in Outcome Based Education*. In *Advanced Computing (IACC)*, 2016 IEEE 6th International Conference on IEEE, s. 815-819.

¹⁶ A.Z. Wassilew, *Technologie informacyjno-komunikacyjne a sieciowość we współczesnym społeczeństwie*, „Gospodarka Narodowa” 2009, nr 11-12, s. 91.

Bibliografia

- Lister M., Kieran K., Giddings S., Dovey J., Grant I., *Nowe media*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Skrzypczak J., *Popularna Encyklopedia Mass Mediów*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 2006.
- Urbanek B., *Media w edukacji – pedagogiczne aspekty ich wykorzystania*, „Nauczyciel i Szkoła” 2013, nr 1, s. 229-248.
- Heap N.W., Kear K.L., & Bissell C.C., *An overview of ICT-based assessment for engineering education. European Journal of Engineering Education* 2004, nr 29(2), s. 241-250.
<https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-global-digital-overview-january-2020-v01-226017535>
(data dostępu: 13.10.2020).
- Raju, S.V., Raju, M.B., Abbaiah G., & Gudavalli M., (2016, February). *Role of ICT in Outcome Based Education. In Advanced Computing (IACC)*, 2016 IEEE 6th International Conference on IEEE, s. 815-819.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017, poz. 356).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2018, poz. 467).
- Ustawa o świadczeniu usług drogą elektroniczną z dnia 2020-03-03 (Dz.U. 2020, poz. 344).
- Wassilew A.Z. *Technologie informacyjno-komunikacyjne a sieciowość we współczesnym społeczeństwie*, „Gospodarka Narodowa” 2009, nr 11-12.

Przestępstwa popełnione w cyberprzestrzeni a prawo do anonimowości – aspekty prawne

Crimes committed in cyberspace and the right to anonymity – legal aspects

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie zależności między przestępstwami popełnionymi w cyberprzestrzeni a prawem do anonimowości. Cyberprzestępstwa stanowią coraz większe zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego i państwowego, w związku z tym organy aparatu państwowego zmuszone są do coraz silniejszej ingerencji w prawa i wolności obywatelskie, co spotyka się z krytyką części społeczeństwa. Autor analizuje tę ingerencję na podstawie przestępstw popełnianych w cyberprzestrzeni. Omawia wybrane przykłady cyberprzestępstw, tj. *phishing* i *pharming*, *skimming*, *malware*, *stalking* i kradzież tożsamości oraz *grooming* w ujęciu prawnym. Następnie przechodzi do analizy prawa do anonimowości, którego istnienie na gruncie polskiego systemu prawa jest podważane w doktrynie mimo orzeczeń Sądu Najwyższego. W podsumowaniu autor wskazuje na konieczność podjęcia działań w kierunku wypracowania kompleksowych rozwiązań, które zapewnią organom państwa instrumenty do skutecznego zapobiegania i reakcji na cyberprzestępstwa. Jednocześnie konieczne jest stworzenie instytucji prawnych, które zagwarantują jednostkom możliwość dochodzenia i ochrony swych konstytucyjnych praw.

Słowa kluczowe: cyberprzestrzeń, cyberprzestępstwo, informatyzacja, cyfryzacja, nowe technologie, anonimowość, prywatność, prawa człowieka, prawo karne, bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo państwa

Summary: The aim of the article is to show the relationship between cyberspace crimes and the right to anonymity. Cybercrimes are a growing threat to public and state security, and as a result the authorities of the state apparatus are forced to interfere more and more with civil rights and freedoms, and this is being criticised by part of the population. The author analyses this interference based on crimes committed in cyberspace. He discusses selected examples of cybercrimes such as phishing and pharming, skimming, malware, skimming, stalking and identity theft and legal grooming. He then goes on to analyse the right to anonymity, the existence of which because of the Polish legal system is being undermined in the doctrine despite the decisions of the Supreme Court. In conclusion, the author points to the need to take action to develop comprehensive solutions which will provide state authorities with instruments to effectively prevent and respond to cybercrime. At the same time, it is necessary to create legal institutions that will guarantee individuals the possibility of exercising and protecting their constitutional rights.

Keywords: cyberspace, cybercrime, computerisation, digitisation, new technologies, anonymity, privacy, human rights, criminal law, public security, state security

Uwagi wprowadzające

Jeszcze niedawno największe dochody z działalności przestępczej osiągnęli handlarze narkotyków oraz przemytnicy broni, lecz na dobre zmieniła to IV rewolucja przemysłowa¹. Rozwój technologii, automatyzacja, pojawienie się internetu sprawiły, że od drugiej dekady XXI wieku

¹ Powszechnie uznaje się, że IV rewolucja przemysłowa rozpoczęła się w 1991 roku, wraz z wynalezieniem internetu. Jej zakres obejmuje m.in. internet rzeczy, internet ludzi, internet usług i internet danych. Inne określenia, które charakteryzują IV rewolucję przemysłową to: Przemysł 4.0, Industrie 4.0 czy Industry 4.0.

dochody z cyberprzestępstw przerosły te, które pochodzą z handlu bronią lub narkotykami². Aktualnie przestępstw popełnianych w świecie rzeczywistym jest zdecydowanie więcej niż tych popełnianych w cyberprzestrzeni, ale trzeba zauważyć trend wskazujący na to, że cyberprzestępczość jest zjawiskiem narastającym pod względem liczby przestępstw oraz ciężaru gatunkowego ich skutków. W związku z tym należy spodziewać się, że w niedługim czasie omawiana zależność może ulec zmianie, tj. świat zdominują przestępstwa popełniane w cyberprzestrzeni. Wpływ na to ma pogłębiony rozwój technologii i informatyzacji, a ostatnio sytuacja związana z globalną pandemią wywołaną koronawirusem COVID-19, która sama w sobie będzie przedmiotem badań wielu dziedzin nauki, w szczególności nauk o bezpieczeństwie. Omawiane procesy będą miały negatywny wpływ na bezpieczeństwo publiczne, ponieważ kolejne gałęzie funkcjonowania państwa podlegają stopniowej cyfryzacji, proces ten przyspieszy, więc potencjalne zagrożenie wzrośnie. Problemem we właściwym rozpoznaniu zagrożenia związanego z cyberprzestępczością jest fakt, że jeszcze nie tak dawno, tj. w latach 90. XX wieku, miała ona znaczenie marginalne, wówczas nikt się nie spodziewał, że dobrodziejstwa technologii, jakim są komputery, mogą służyć do popełniania przestępstw.

W tamtych czasach akty prawa międzynarodowego oraz krajowe akty normatywne nie typizowały przestępstw związanych z cyberprzestrzenią. Dlatego początkowo sprawcy przestępstw mogli czuć się bezkarni, organy ścigania nie były w stanie wykryć popełnionych czynów, więc przestępcy wykorzystywali swoje obycie informatyczne i pozostawali anonimowi. Instytucje państwowe musiały na bieżąco reagować na dwóch płaszczyznach, po pierwsze ustawodawczej, tj. typizacji przestępstw i uchwaleniu przepisów karnych, które pozwolą sprawiedliwie osądzić sprawców przestępstw, oraz na płaszczyźnie operacyjnej, tj. wyposażenia odpowiednich służb w narzędzia, które pozwolą im kontrolować cyberprzestrzeń oraz wykrywać cyberprzestępstwa. Początkowo wykrywalność tych przestępstw była znikoma, ale w miarę upływu czasu i zwiększenia nakładów na narzędzia, odpowiednie służby zaczęły się lepiej wywiązywać ze swoich zadań. Jednak cyberprzestępcy nie zostali bierni, technologia się rozwija, więc oni również zaczęli korzystać z nowych rozwiązań. W związku z tym służby państwowe zawsze były krok lub dwa za cyberprzestępcami i głównie reagowały na już popełnione przestępstwa. Dopiero niedawno, w związku z upowszechnieniem systemów teleinformatycznych, a co za tym idzie wzrostem kontroli cyberprzestrzeni przez państwowe służby, większą rolę zaczęła odgrywać tzw. działalność prewencyjna, która ma zapobiegać i przeciwdziałać występowaniu przestępstw w cyberprzestrzeni³. Jednak tutaj zaczynamy dochodzić do styku zagadnień, które będą przedmiotem tego artykułu, tj. przestępstw popełnianych w cyberprzestrzeni i prawa do anonimowości. Z uwagi na wzrost kontroli, który można nazwać nawet inwigilacją⁴, należy postawić sobie pytanie, czy istnieje jeszcze anonimowość w sieci lub czy powinna istnieć? *Expressis verbis* prawo do anonimowości nie jest prawem samym w sobie ani zasadą prawa, ale pośrednio wynika z przepisów prawa międzynarodowego⁵ oraz krajowego. Jest to element sporny, zwolennicy anonimowości uważają, że ono faktycznie istnieje i jest przynależne każdemu człowiekowi.

² Według raportu firmy Symantec (producenta renomowanego oprogramowania antywirusowego Norton 32) już w 2011 roku okazały się bardziej dochodowe niż przestępstwa popełniane w świecie rzeczywistym. Cyberprzestępcy wzbogacili się aż o 388 miliardów dolarów.

³ M. Mazur, *Cybernetyka. Argumenty za i przeciw*, Warszawa 1965.

⁴ W 2015 roku Polska Policja wystosowała 215 tysięcy zapytań do usługodawców treści internetowych typu Google lub Facebook o dane telekomunikacyjne. Rok wcześniej było ich zaledwie 50 tys. Liczba wniosków Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oscyluje w okolicach 2 tys. Nie ma danych, ile wniosków było faktycznie uzasadnionych.

⁵ J. Kulesza, *Prawo do anonimowej wypowiedzi a prywatna cenzura Internetu w Polsce* Opublikowano: PiP 2012/6/35-48.

Z kolei przeciwnicy, którzy są przeciwko jakiegokolwiek anonimowości w cyberprzestrzeni twierdzą, że jest to tylko determinant, który skutkuje popełnianiem przestępstw w cyberprzestrzeni⁶. W związku z tym doktryny nauk prawnych i nauk o bezpieczeństwie stają przed zadaniem wypracowania rozwiązań, które pozwolą na pogodzenie wartości, jakimi są bezpieczeństwo państwa oraz prawo jednostki do anonimowości. Dlatego powinniśmy postawić sobie pytanie, czy polski porządek prawny, w oparciu o prawo międzynarodowe, zapewnia prawo do anonimowości oraz czy w realiach rozwoju cyberprzestępczości jest możliwe realizowanie prawa do anonimowości? Zdaniem autora przepisy prawa powszechnie obowiązującego zapewniają prawo do anonimowości, co zostanie potwierdzone w niniejszym artykule. Niestety, z uwagi na rozwój cyberprzestępczości i pojawianie się nowych typów czynów zabronionych realizowanie prawa do anonimowości jest sukcesywnie utrudniane. Niniejszy artykuł jest tylko z jednym z elementów przedmiotowych badań, który ma przybliżyć zjawisko i ukazać, że nie jest ono jednowymiarowe. Niniejsza hipoteza badawcza zostanie udowodniona za pomocą metody formalno-dogmatycznej tj. egzegezy poszczególnych aktów normatywnych. Autor wyjaśni czym jest pojęcie cyberprzestrzeni, następnie postara się przeanalizować przestęstwa, które mogą być popełnione w cyberprzestrzeni. Dalej omówione zostaną podstawy normatywne prawa do anonimowości, a w końcowej części pracy zawarte zostaną wnioski *de lege ferenda*, które mogą przyczynić się do rozwiązania omawianego konfliktu.

Pojęcie cyberprzestrzeni i cyberprzestęstwa

Przedmiotowe rozważania należy rozpocząć od wyjaśnienia podstawowych definicji związanych z tematem pracy, tj. cyberprzestrzeni i cyberprzestęstwa. Funkcjonują one we wzajemnej korelacji, ponieważ cyberprzestęstwo nie mogłoby zostać popełnione, gdyby nie wymyślono cyberprzestrzeni. W literaturze przedmiotu nie figuruje jedna i powszechnie aprobowana definicja cyberprzestrzeni, lecz funkcjonują definicje kontekstowe, przez co w opracowaniach prawnych to pojęcie może być wyłożone inaczej niż np. w naukach o bezpieczeństwie lub naukach politycznych. Po raz pierwszy słowa cyberprzestrzeń użył powieściopisarz science fiction William Gibson w 1982 roku⁷, czyli ma już ono około 40 lat. Początkowo słowo cyberprzestrzeń było przedmiotem rozważań książkowych i komiksowych, lecz wraz ze wzrostem znaczenia systemów teleinformatycznych nauki prawne rozpoczęły poszukiwania legalnej definicji cyberprzestrzeni. Pierwsze spójne pojęcie sformułował Departament Obrony USA, według którego jest to: „Globalna domena środowiska informacyjnego składająca się z współzależnych sieci tworzonych przez infrastrukturę technologii informacyjnej (IT) oraz zawartych w nich danych, włączając internet, sieci telekomunikacyjne, systemy komputerowe, a także osadzone w nich procesory oraz kontrolery”⁸. W kolejnych latach Departament Obrony USA dopracowywał definicję, przez co jej zakres został powiększony, ale można ująć ją ogólnie, że jest ona „zbudowana z setek tysięcy połączonych komputerów, serwerów, routerów, switchów oraz światłowodów, które umożliwiają pracę naszej infrastrukturze krytycznej” i stanowi swoisty układ nerwowy – system kontrolny Stanów Zjednoczonych Ameryki⁹. Pozostając w obrębie definicji, które nie są w żaden

⁶ M. Siwicki, *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013.

⁷ Gibson użył pojęcia cyberprzestrzeń w noweli opublikowanej w 1982 r. w magazynie „Omni”, amerykańskim piśmie poświęconym tematyce *science fiction*.

⁸ J. Wasilewski, *Zarys definicyjny cyberprzestrzeni*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9, s. 227.

⁹ Narodowa Strategia dla Bezpiecznej Cyberprzestrzeni, tytuł oryginalny opracowana przez Departament Bezpieczeństwa Krajowego USA (Department of Homeland Security) oraz zatwierdzona w kwietniu 2003 r. Tekst strategii jest

sposób wiążące, warto przytoczyć termin, którym posługują się instytucje Unii Europejskiej. Według Komisji Europejskiej cyberprzestrzeń to „wirtualna przestrzeń, w której krążą elektroniczne dane przetwarzane przez komputery PC z całego świata”¹⁰. Niemniej w kontekście tej pracy interesują nas przede wszystkim definicje legalne, które możemy znaleźć w aktualnie obowiązujących aktach prawnych, aktualnie trzy ustawy posługują się definicją cyberprzestrzeni. Pierwszą z nich jest ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym, według której „przez cyberprzestrzeń, o której mowa w ust. 1, rozumie się przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy teleinformatyczne, określone w art. 3 pkt 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2017 r. poz. 570), wraz z powiązaniem pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami¹¹. Taka sama definicja znajduje się w ustawie z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej¹² oraz w ustawie z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym¹³. Istotne, że elementem polskiego systemu prawa jest jedna definicja legalna cyberprzestrzeni, choć znajduje się w trzech różnych ustawach, niestety jest to raczej wyjątek niż reguła, jeśli chodzi o polskiego ustawodawcę¹⁴.

Na potrzeby tego artykułu należy przytoczyć analizę definicji legalnej, której dokonał J. Wasilewski, według którego cyberprzestrzeń jest jedna i ma ona charakter ponadnarodowy oraz składa się z wielu systemów komunikacyjnych połączonych wieloma sieciami komunikacyjnymi¹⁵. Wynika z tego, że działanie w cyberprzestrzeni nie ogranicza się jedynie do wymiany informacji, ale wiąże się także z jej przetwarzaniem, modyfikowaniem, wytwarzaniem, w związku z tym omawiane działania pozostają w pewnej relacji z użytkownikami, przez co pośrednio są związane z „fizyczną” rzeczywistością, w której pozostawiają swój ślad¹⁶. Wyjaśnienie znaczenia pojęcia cyberprzestrzeń pozwala nam wyznaczyć pewien obszar, w którym będziemy się poruszać, co jest niezbędne dla omówienia kolejnego pojęcia, tj. przestępstw popełnionych w cyberprzestrzeni, nazywanych po prostu cyberprzestępstwami. Warto zaznaczyć, że w polskim prawie nie ma definicji legalnej cyberprzestępstwa, co komplikuje sprawę. W związku z tym znaczenia tego słowa należy doszukiwać się dalej. Niemniej międzynarodowe konwencje nie posiadają jasno wyrażonej definicji cyberprzestępstwa. Przykładem jest tutaj tzw. konwencja budapeszteńska¹⁷, która została podpisana przez Polskę w 2003 roku i ratyfikowana w 2005 roku. Konwencja nie ma jasno wyrażonej definicji cyberprzestępstwa, ale stara się ją rekonstruować przez wymienienie konkretnych czynów zabronionych. Autorzy konwencji skupili się na ujęciu funkcjonalnym, ale można uznać to za stworzenie definicji przez wymienienie. Według Rady Europy cyberprzestępstwo może przybrać postać:

dostępny na stronie internetowej pod adresem: <http://www.dhs.gov/national-strategy-secure-cyberspace> (data dostępu: 1.07.2013).

¹⁰ Słownik pojęć z zakresu społeczeństwa informacyjnego Unii Europejskiej, http://ec.europa.eu/information_society/tl/help/glossary/index_en.htm#c. (data dostępu: 1.07.2013).

¹¹ Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. z 2002 r. nr 113, poz. 985).

¹² Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2002 r. nr 156, poz. 1301).

¹³ Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. z 2002 r. nr 113, poz. 985).

¹⁴ Na przykład w polskim systemie prawa można odnaleźć 16 definicji przedsiębiorcy i większość z nich odmiennie definiuje przedsiębiorcę.

¹⁵ J. Wasilewski, dz. cyt., s. 231.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r.

- fałszerstwa komputerowego;
- oszustwa komputerowego;
- przęstwa związane z charakterem informacji zawartych w systemie informatycznym (np. z treściami pedofilskimi);
- a także przęstwa związane z naruszaniem praw autorskich i praw pokrewnych.

Warto też przytoczyć definicję, którą posługuje się Unia Europejska. Zgodnie z Komunikatem Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów – „W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzępczości”¹⁸ znamiona cyberprzępcstwa wypełniają:

- przęstwa wymierzone przeciwko poufności, integralności danych (tzw. przęstwa CIA), np. *hacking*, nielegalny podsłuch, szpiegostwo komputerowe, sabotaż komputerowy;
- przęstwa „klasyczne” czy też “tradycyjne” popełniane przy użyciu komputera, np. oszustwa komputerowe, fałszerstwo dokumentów, wyłudzenia towarów lub usług,
- tzw. przęstwa „kontentowe” (dotyczące zawartości komputerów, serwerów itd.), np. dziecięca pornografia, dostarczanie instrukcji przępczych (typu „jak zbudować bombę”), zakazane treści rasistowskie, faszystowskie itd.,
- oraz przęstwa powiązane z naruszeniem praw autorskich i praw pokrewnych.

Z uwagi na fakt, że Polska jest członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych warto przytoczyć także definicje wypracowaną przez tę instytucję. X Kongres w Sprawie Zapobieżenia Przępczości i Traktowania Przępców przyjął dwie definicje cyberprzępcstwa. W ujęciu wąskim to wszelkie nielegalne działanie, wykonywane w postaci operacji elektronicznych, wymierzone przeciw bezpieczeństwu systemów komputerowych lub procesowanych przez te systemy danych, a w ujęciu szerokim jest to rozumiane jako przęstwo dotyczące komputerów, czyli chodzi o wszelkie nielegalne działania popełnione za pomocą lub dotyczące systemów lub sieci komputerowych, włączając w to między innymi nielegalne posiadanie i udostępnianie lub rozpowszechnianie informacji przy użyciu systemów lub sieci komputerowych¹⁹. Na potrzeby tej pracy powinniśmy zwrócić uwagę głównie na rozumienie przęstwa popełnionego w cyberprzestrzeni zaproponowanego przez Radę Europy i Unię Europejską, ponieważ ma ona swój wpływ na polski system prawa. Szczególnie istotna jest konwencja budapesztańska, choć w jej przypadku należy przypomnieć, że polski ustawodawca niejako wcześniej zrealizował wymogi konwencyjne w związku z uchwaleniem ustawy z dnia 18 marca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz ustawy – Kodeks wykroczeń²⁰. Na podstawie omówionych definicji należy stwierdzić, że na potrzeby tej pracy za cyberprzępcstwo możemy uznać czyn zabroniony popełniany za pomocą sieci teleinformatycznej, jaką jest Internet, a więc w cyberprzestrzeni przy pomocy komputera lub bez. Na podstawie twierdzenia w dalszej części pracy zostanie dokonana analiza wybranych przęstw popełnionych w cyberprzestrzeni w celu właściwego uzmysłowienia omawianego zagadnienia.

¹⁸ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów z dnia 22 maja 2007 roku W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzępczości – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0267> (data dostępu: 31.10.2020).

¹⁹ R. Szymczykiewicz, *Czym jest cyberprzępcstwo?* <https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestępstwa-komputerowe/298370,2,Czym-jest-cyberprzestępstwo.html> (data dostępu: 31.10.2020).

²⁰ Dz.U. z 2004 r. nr 69, poz. 626.

Analiza wybranych cyberprzestępstw

Internet otworzył przed przestępcami nową furtkę do popełniania przestępstw i łatwego zarobku. Kolejny elementem tego opracowania jest krótka analiza wybranych cyberprzestępstw, która zarysuje zażebienie wcześniej wspomnianego prawa do anonimowości oraz przestępstw popełnionych w cyberprzestrzeni. Co ciekawe, niektóre z tych przestępstw można także popełniać w świecie rzeczywistym, lecz tutaj zostaną one omówione przede wszystkim pod kątem cyberprzestrzeni.

Phishing i pharming

Phishing jest oszustwem polegającym na wysyłaniu fałszywych maili lub smsów, którego celem jest wydobycie od ofiary konkretnych informacji, np. kodu PIN, haseł, danych osobowych. Nazwa budzi dźwiękowe skojarzenia z *fishingiem* – czyli łowieniem ryb. Przestępcy, podobnie jak wędkarze, stosują bowiem odpowiednio przygotowaną „przynętę”²¹. Osoby odpowiedzialne za *phishing* następnie wykorzystują zdobyte informacje w celu uzyskania korzyści majątkowej, np. poprzez wyczyszczenie konta. Trudniejszą do wykrycia dla organów ścigania jest odmiana *phishingu* polegająca na wykorzystywaniu fałszywych witryn internetowych w tym samym celu, czyli *pharming*. Zarówno *phishing* jak i *pharming* wypełniają znamiona przestępstwa stypizowanego w art. 287 Kodeksu Karnego, tzw. oszustwa komputerowego. Jest to przestępstwo powszechne, umyślne, może być popełnione tylko w zamiarze bezpośrednim o szczególnym zabarwieniu²². *Prima facie* wydaje się, że celem *phishingu* powinno być osiągnięcie korzyści majątkowej, lecz sam przepis stanowi, że celem może być także wyrządzenie innej osobie szkody majątkowej lub niemajątkowej, co potwierdza orzecznictwo²³.

Malware

Kiedyś *malware* wykorzystywane było do wytworzenia niegroźnych, lecz szkodliwych oprogramowań, które miały rozślawić nazwisko twórcy. Jednak wraz z rozwojem cyberprzestępczości stało się narzędziem, które może przynieść olbrzymi dochód sprawcom. Oprogramowania typu *malware* mogą służyć m.in. do wykradania danych osobowych, haseł i pieniędzy oraz blokowania dostępu do urządzeń. Do *malware* odnoszą się przepisy 267-269b w rozdziale XXXIII kodeksu karnego, które określają przestępstwa przeciw ochronie informacji, które zostały wprowadzone do polskiego porządku prawnego na mocy dwóch aktów prawnych rangi międzynarodowej, tj. decyzji ramowej Rady Unii Europejskiej 2005/222/WSiSW z dnia 24 lutego 2005 r. w sprawie ataków na systemy informatyczne²⁴ oraz wcześniej wspomianej już konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości z 23 listopada 2001 r. Przestępstwo *malware* jest ciekawym zagadnieniem, ponieważ na gruncie polskiego prawa karnego może przyjąć różne formy. Może wypełniać znamiona nielegalnego uzyskania informacji (art. 267 KK), niszczenia informacji (268 KK), wyrządzenia szkody w bazie danych (268a), sabotażu komputerowego (269 KK), zakłócania pracy sieci (269a KK) i bezprawnemu wykorzystaniu programów i danych (268b KK). Wszystkie

²¹ Czym jest PHISHING i jak nie dać się nabrać na podejrzane wiadomości e-mail oraz SMS-y?, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/czym-jest-phishing-i-jak-nie-dac-sie-nabrac-na-podejrzane-widomosci-e-mail-oraz-sms-y> (data dostępu: 1.11.2020).

²² V. Konarska-Wrzosek, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. III, WKP 2020.

²³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 14.10.2008 r., II AKa 120/08, LEX nr 508308.

²⁴ Decyzja ramowa Rady 2005/222/WSiSW z dnia 24 lutego 2005 r. w sprawie ataków na systemy informatyczne.

wskazane powyżej przestęstwa są ścigane jedynie na wniosek pokrzywdzonego²⁵. Warto też przytoczyć tu art. 165 § 1 pkt. 4 KK, zgodnie z którym przestęstwem jest sprowadzenie niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia wielu osób albo dla mienia w wielkich rozmiarach, poprzez zakłócenie, uniemożliwiające lub w inny sposób wpływające na automatyczne przetwarzanie, gromadzenie lub przekazywanie danych informatycznych, co także może stanowić przestęstwo *malware*.

Skimming

Na swój sposób ciekawym przestęstwem jest skimming. Według polskiej Policji ten termin odnosi się do przestępczego wykorzystania kart płatniczych i jest definiowany jako przestęstwo polegające na bezprawnym skopiowaniu zawartości paska magnetycznego karty bankowej (bankomatowej, kredytowej itp.) w celu wytworzenia duplikatu oryginalnej karty, która w środowisku elektronicznym zachowywać się będzie identycznie jak karta oryginalna²⁶. Co najważniejsze wszelkie transakcje płatnicze dokonane przy użyciu nielegalnych kopii obciążają nieświadomego posiadacza oryginalnej karty. Przestęstwo skimmingu może być popełnione wszędzie tam, gdzie można dokonywać płatności bezgotówkowej. Wyjątkowo niebezpieczną odmianą jest tzw. „skimming bankomatowy”, który polega na tym, że sprawcy instalują urządzenia, służące do pozyskiwania danych paska magnetycznego kart oraz kodów PIN na bankomatach lub w ich wnętrzu. Przestęstwo skimmingu zostało uregulowane w art. 310 § 1 Kodeksu Karnego, który stanowi, że „Kto podrabia albo przerabia polski albo obcy pieniądź, polski albo obcy znak pieniężny, który został ustalony jako prawny środek płatniczy, jednak nie został jeszcze wprowadzony do obiegu, inny środek płatniczy albo dokument uprawniający do otrzymania sumy pieniężnej albo zawierający obowiązek wypłaty kapitału, odsetek, udziału w zyskach albo stwierdzenie uczestnictwa w spółce lub z pieniędzy, innego środka płatniczego albo z takiego dokumentu usuwa oznakę umorzenia, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności”. Warto tutaj podkreślić, że przedmiotem ochrony w tym przepisie są: autentyczność pieniędzy, innych środków płatniczych i dokumentów uprawniających do podjęcia sumy pieniężnej albo zawierających obowiązek wypłaty kapitału, odsetek, udziału w zyskach albo stwierdzenie uczestnictwa w spółce²⁷. Z tego wynika, że omawiany przepis penalizuje fałszowanie środków płatniczych i papierów wartościowych w ogólności, ale nie tylko poprzez dokonanie transakcji bezgotówkowej.

Stalking i kradzież tożsamości

Przestęstwa *stalkingu* i kradzieży tożsamości zostaną omówione razem, ponieważ zostały one stypizowane przez polskiego ustawodawcę w jednym przepisie. Art. 190a § 1 penalizuje uporczywe nękanie, czyli *stalking*. Dobrem prawnie chronionym jest wolność od strachu, prawo do spokojnej egzystencji²⁸. Według tego przepisu sprawcą jest osoba, która nęka drugą osobę, czyli np. gnębi lub upokarza ją w sposób uporczywy, tzn. intensywne, nieustępliwe, permanentne, nieprzejdane, zaciekle, nachalne, namolne, natarczywe, natrętne, notoryczne,

²⁵ M. Budyn-Kulik i in., *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany* Opublikowano: LEX/el. 2020

²⁶ *Co to jest skimming?* – <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/11364,Co-to-jest-skimming.html> (data dostępu: 31.10.2020).

²⁷ M. Budyn-Kulik i in., *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany* Opublikowano: LEX/el. 2020.

²⁸ P. Furman, *Próba analizy konstrukcji ustawowej przestęstwa uporczywego nękania z art. 190a k.k. Zagadnienia wybrane*, CzPKiNP 2012/3, s. 43.

obsesyjne, stałe i odbywać się wbrew woli pokrzywdzonego²⁹. U ofiary musi nastąpić poczucie zagrożenia uzasadnione odpowiednimi okolicznościami³⁰. *Stalking* jest przestępstwem znanym od lat 80., ale w kontekście tego artykułu istotne jest, że aktualnie odbywa się głównie za pomocą sieci, jaką jest internet i portali społecznościowych, w związku z tym namierzenie sprawców jest trudne. Art. 190 § 3 wprowadza typ kwalifikowany *stalkingu*, według którego karalność ulega zaostrzeniu (od 2 do 12 lat) w przypadku, gdy pokrzywdzony targnie się na swoje życie. Jest to przestępstwo ścigane na wniosek pokrzywdzonego. Z kolei w art. 190 § 2 stypizowano przestępstwo kradzieży tożsamości, które może polegać na dwóch czynnościach sprawczych, tj. podszywaniu się pod inną osobę i wykorzystywaniu wizerunku lub innych danych osobowych. Czyn ma charakter umyślny, wymaga zamiaru bezpośredniego, którego przedmiotem jest wyrządzenie poważnej szkody majątkowej lub osobistej tej osobie³¹. Warto zwrócić uwagę na fakt, że art. 190 § 3 jest także typem kwalifikowanym do kradzieży tożsamości. Niestety wiele zachowań, które obejmowane są przez omawiany przepis nie są wykrywane z powodu anonimowości dużej części sprawców. Niemniej samą regulację należy ocenić pozytywnie, gdyż jej celem było „stworzenie instrumentu ochrony prawnej w reakcji na negatywne zjawisko społeczne zwane *stalkingiem*. Zjawisko to zaczęto analizować w latach 80. XX wieku, wraz z pojawieniem się często obserwowanych, niebezpiecznych i agresywnych zachowań wobec znanych postaci życia publicznego”³².

Grooming

Ciekawym zagadnieniem na gruncie doktryny prawa jest *grooming*. Najprościej tłumacząc, *grooming* lub *child grooming* to uwodzenie dzieci przez osoby dorosłe przez internet. Jego celem jest nawiązanie wspólnej relacji z dzieckiem, w celu złamania pewnych barier. Potem sprawca wykorzystuje seksualnie dziecko, tj. nakłania je do prostytucji lub pornografii dziecięcej. *Grooming* został spenalizowany w czerwcu 2010 roku wraz z wejściem w życie nowelizacji kodeksu karnego wprowadzającej art. 200a, który za czyn zabroniony uznaje nawiązanie kontaktu z małoletnim w celu jego zgwałcenia lub wymuszenia czynności seksualnej lub obcowanie płciowe z osobą małoletnią lub doprowadzenie jej do poddania się czynnościom seksualnym, jak również produkowania lub utrwalania treści pornograficznych. W kwestii *groomingu* słuszne wydaje się stwierdzenie Mikołaja Małeckiego, że w istocie „typy czynu zabronionego z art. 200a § 1 i 2 k.k. stanowią penalizację formy stadialnej przygotowania do przestępstw z art. 200 § 1 i art. 202 § 3 i 4 k.k., a w przypadku art. 200a § 1 k.k. – dodatkowo art. 197 § 3 pkt 2 i art. 200 § 2 k.k.”³³. Ponieważ sam fakt nawiązania korespondencji przez osobę pełnoletnią i składanie propozycji już należy uznać za karalne. Niemniej należy zastanowić się, czy poprzez wysłanie wiadomości z taką propozycją sprawca nadal znajduje się na etapie przygotowania czy wchodzi już na pole usiłowania popełnienia przestępstwa? Temat jest niewątpliwie ciekawym zagadnieniem karnistycznym, które bez wątpienia będzie przedmiotem szerszych analiz mających wpływ na przestępstwa popełniane w cyberprzestrzeni. Na potrzeby tej pracy istotne jest tylko zasygnalizowanie tej kwestii.

²⁹ V. Konarska-Wrzošek, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. III Opublikowano: WKP 2020.

³⁰ M. Jachimowicz, *Przestępstwo stalkingu w świetle noweli kodeksu karnego*, WPP 2011/3, s. 47.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 stycznia 2017 r., w sprawie o sygn. akt V KK 347/16.

³² Uzasadnienie z dnia 27 października 2010 r. projektu ustawy – o zmianie ustawy kodeks karny, druk nr 3553, s. nr 3.

³³ M. Małecki, *Grooming (karalne przygotowanie do przestępstwa pedofilskiego)*, Opublikowano: PIP 2011/7-8/89-101.

Normatywne podstawy prawa do anonimowości

Po głębszym zobrazowaniu zagadnień dotyczących cyberprzestępcstw i cyberprzestrzeni, a także omówieniu wybranych przestępcstw, których sprawcy częstą pozostają bezkarni z uwagi na możliwość pozostania anonimowym, możemy przejść do omówienia prawa, które to gwarantuje. Już wcześniej wspomniany został fakt, że nie wszyscy przedstawiciele doktryny prawa opowiadają się za obowiązywaniem prawa do anonimowości. Na korzyść sceptyków przemawia fakt, że w żadnym akcie prawnym nie zapisano *expressis verbis* prawa do anonimowości. Niemniej można to prawo zrekonstruować na podstawie różnych przepisów, zaczynając od rangi międzynarodowej, a kończąc na krajowych aktach prawnych. Rozważania należy zacząć od art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka³⁴, który ustanawia prawo do uszanowania życia prywatnego i rodzinnego. W kontekście prawa do anonimowości istotny jest ustęp pierwszy, który wskazuje, że każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji. W ustępie drugim dodane jest, że jakkolwiek ingerencja w omawiane prawo jest niedopuszczalna, jednak państwo-strona Konwencji może ograniczyć korzystanie z praw, jeśli jest to konieczne w demokratycznym państwie prawnym z uwagi na jedną z następujących przesłanek: bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępcstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób. Prawo do anonimowości możemy także wyprowadzić z prawa do anonimowej wypowiedzi, lecz ta kwestia jest silnie zakorzeniona w systemie amerykańskim, co podkreślił tamtejszy sąd najwyższy³⁵. Co więcej, prawo do anonimowej wypowiedzi jest uważane za filar amerykańskiej demokracji³⁶. Jednak w kontekście tej pracy istotne są uregulowania w polskim systemie prawa. Europejska Konwencja Praw Człowieka wyznacza pewne ramy, które pozwalają na pośrednie wyprowadzenie prawa do anonimowości, lecz nie tworzy żadnych instytucji prawnych, które mogłyby to potwierdzić³⁷. Na gruncie polskiego prawa istnieją takie instytucje, które wskazują, że prawo do anonimowości istnieje. Na początku należy wskazać konstrukcje dóbr osobistych uregulowaną w Kodeksie Cywilnym³⁸, w związku z tym anonimowość można uznać za element prywatności, która jest prawnie chroniona³⁹. Wydaje się, że niedawne orzeczenie Sądu Najwyższego, gdzie wskazano, że zasadą i istotą pewnych kategorii kontaktów online jest właśnie anonimowość ich uczestników⁴⁰, potwierdza przyjęty tok rozumowania. Niemniej omawiane orzeczenie nie jest żadnym *novum*, tylko konsekwencją i pokłosiem działalności sądów niższej instancji, które wypowiadały się w zakresie istnienia prawa do anonimowej wypowiedzi⁴¹. Regulacja Kodeksu Cywilnego daje solidne podstawy, aby wskazywać na

³⁴ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284).

³⁵ J. Kulesza, *Prawo do anonimowej wypowiedzi a prywatna cenzura Internetu w Polsce*, Opublikowano: PiP 2012/6/35-48.

³⁶ Wyrok *Talley v. California*, 362 U.S. 64–65 (1960), gdzie Sąd Najwyższy USA przywołuje w obronie prawa do anonimowości historycznie doniosłą rolę the Federalist Papers.

³⁷ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 13.02.2003 w sprawie *Odievre v. Francja*, nr skargi 42326/98 (w orzeczeniu tym uznano prawo matki oddającej dziecko do adopcji do pozostania anonimową).

³⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. nr 16, poz. 93).

³⁹ A. Mednis, *Prawo do prywatności a interes publiczny*, Warszawa-Kraków 2006, s. 63.

⁴⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z 8 lipca 2011, IV CSK 665/10, LEX nr 898708: „powszechnie przyjętą zasadą i istotą tego rodzaju usługi (tj. usługi świadczonej drogą elektroniczną, polegającej na nieodpłatnym udostępnieniu dyskusyjnego portalu internetowego – J.K.) jest anonimowość usługobiorców, korzystających z ogólnie dostępnych internetowych portali dyskusyjnych, zapewniająca wolność i swobodę wypowiedzi, co jest zasadniczym celem takich portali”.

⁴¹ Jako przykład usankcjonowania prawa do anonimowej wypowiedzi wskazywane było orzeczenie Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 17 XI 2009, I ACa 949/09, LEX nr 534411. Sąd uznał, że Zarząd Stowarzyszenia Wikimedia Polska nie ponosi odpowiedzialności za treści autorstwa redaktorów Wikipedii, których tożsamości nie sposób ustalić. Za potwierdzenie istnienia prawa do anonimowości w katalogu dóbr osobistych może być uznana także pozasądowa

to, że prawo do anonimowości istnieje. Nie należy także zapominać o art. 13 ust. 2 i 3 prawa prasowego⁴², który ogranicza prasową sprawozdawczość sądową z postępowań karnych, gdy chroni oskarżonych, a więc zapewnia im anonimowość⁴³. Emanacją prawa do prywatności wydaje się być art. 15 prawa prasowego, który daje możliwość zachowania anonimowości opublikowanego materiału⁴⁴. Na straży anonimowości stoją także ustawa o ochronie danych osobowych⁴⁵, których implementacja zdecydowanie poprawiła ochronę danych osobowych, w szczególności tych wrażliwych. W efekcie przyczyniła się do poprawy standardów anonimowości na gruncie polskiego systemu prawa. Przykładem potwierdzającym tę tezę jest wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej o sygnaturze C-345/17⁴⁶, gdzie bezprawne ujawnienie tożsamości dziennikarza, który wytworzył materiał nieprzychylny rządzącym, zostało uznane za naruszenie przepisów rozporządzenia Unii Europejskiej o ochronie danych osobowych⁴⁷. Trybunał wskazał tutaj na wyjątek dziennikarski i podkreślił, że jeśli działanie jest podejmowane w interesie publicznym, to może być uzasadnione na gruncie przepisów prawa Unii Europejskiej. Reasumując, funkcjonowanie prawa do anonimowości w polskim prawie nadal pozostaje kwestią sporną, lecz na podstawie przepisów i opracowań, które zostały zaprezentowane można skłonić się ku tezie, że w obrocie prawnym istnieje prawo do anonimowości, ponieważ służy do realizacji innych wartości, takich jak swoboda wypowiedzi czy prawo do prywatności. Istotnym problemem jest tu brak literalnego przepisu, który je zawiera. Istotny jest także brak mechanizmów, za pomocą których można bezpośrednio reagować na bezprawne naruszenie prawa do prywatności. Anonimowość można potraktować jako dobra osobiste, chronione przez art. 23 i 24 Kodeksu Cywilnego⁴⁸. Pewną ochronę może zapewnić także art. 190a Kodeksu Karnego, który stanowi: „Kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności do 3 lat”⁴⁹, który w pewnym zakresie może chronić prawo do anonimowości.

Podsumowanie

Autor zaprezentował krótką charakterystykę cyberprzestępstw, których nieodłącznym elementem jest anonimowość sprawcy, następnie zostały uwypuklone prawne standardy, które stoją na straży anonimowości jednostek. Wartości takie jak bezpieczeństwo państwowe i bezpieczeństwo publiczne, a prawo do anonimowości są ze sobą w silnym konflikcie i zazębiają się. Rozwój technologii oraz postępująca informatyzacja i cyfryzacja sprawiły, że nowe technologie stały się integralną częścią naszego życia codziennego. Bez dobrodziejstw rozwoju technologii, takich jak komputer czy telefon, dzisiejsze życie wydaje się niewyobrażalne. W praktyce kolejne pola naszego życia „zawłaszczane” są przez nowe technologie. Niekontrolowana ekspansja w tym kierunku naraża nas na duże niebezpieczeństwo, z uwagi na fakt rozwoju cyberprzestępczości, która przybiera coraz

ugoda zawarta w 2010 roku, na podstawie której Wydawnictwo Axel Springer Polska opublikowało w „Gazecie Prawnej” przeprosiny za naruszenie prawa „do anonimowej wypowiedzi” autorki publikującej pod pseudonimem Kataryna.

⁴² Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 roku Prawo prasowe (Dz.U. 1984 r. nr 5 poz. 24).

⁴³ S. Waltoś, *Zasada domniemania niewinności a środki masowego przekazu*, „Studia Iuridica” 1997, t. XXXIII, s. 228.

⁴⁴ E. Nowińska, *Wolność wypowiedzi prasowej*, Warszawa-Kraków 2007, s. 128.

⁴⁵ Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 2018 r., poz. 1000).

⁴⁶ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z 14 lutego 2019 r. w sprawie C-345/17.

⁴⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych).

⁴⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93.

⁴⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.

to nowe formy. Niemniej nie jest to miejsce na rozważania nad apokaliptyczną wizją świata po „zwycęstwie” rewolucji informatycznej 4.0. Państwo oraz jego organy muszą monitorować i realnie oddziaływać na rzeczywistość w celu zwalczania i zapobiegania przestępczości. W związku z tym odpowiednie służby muszą być stale kształcone i wyposażone w odpowiednie narzędzia. Tylko tak zaistnieje możliwość zmniejszenia dystansu do cyberprzestępców.

Niemniej ten proces zmniejszania dystansu musi być przeprowadzony mędrze przy uwzględnieniu i zważeniu wartości bezpieczeństwa państwa, bezpieczeństwa publicznego, prawa do anonimowości, a także interesu społecznego i dobra wspólnego. W interesie obywateli jest, aby państwo i jego służby działały sprawnie i zapewniały poczucie bezpieczeństwa. We wskazanych realiach jest to trudne i coraz bardziej ingeruje w prawa i wolności obywatelskie. Dlatego przed wprowadzeniem niezbędnych regulacji, które pomogą w sprawnym wykrywaniu przestępstw przez organy ścigania, ustawodawstwa powinien zastanowić się, czy wprowadzane przepisy są niezbędne i konieczne, aby zrealizować cel, oraz czy nie łamią podstawowych praw i wolności przynależnych każdemu człowiekowi. W celu uniknięcia takich zgrzytów należy najpierw wyposażyć obywateli w instytucje, które pozwolą na skuteczną obronę uprawnień w nowych realiach doby informatyzacji i cyfryzacji. Wartością i prawem, która może najbardziej ucierpieć jest anonimowość, co do której zdania w społeczeństwie są podzielone. Dla niektórych jest to tylko pretekst do ukrywania się i popełniania przestępstw, z kolei dla części osób, które żywią bardziej indywidualne podejście jest to określona wiązka uprawnień, która wynika z prawa do prywatności. Zdaniem autora, każdy obywatel może korzystać z prawa do anonimowości w wyznaczonych granicach.

Aktualnie obowiązujące przepisy oraz linia orzecznicza sądów jasno wyznaczają zakres tego prawa. W realiach, które wymagają szybkiej i trafnej reakcji władzy ustawodawczej na problemy społeczne, może to szybko ulec zmianie. Jedna nieprzemyślana nowelizacja może przyczynić się do ograniczenia zakresu prawa do anonimowości. Dlatego dzisiejszy świat stoi przed niezwykle trudnym zadaniem wyważenia wartości, które oscylują wokół rozważanych zagadnień i zadowolenia jak największej części społeczeństwa. Z racji aktualnej sytuacji społeczno-politycznej, ekonomicznej i epidemiologicznej wydaje się, że w tym momencie dziejowym większość ludzi ceni bezpieczeństwo ponad prawo do bycia anonimowym, lecz im dłużej trwa aktualna sytuacja, tym ten trend szybciej wygaśnie. Dlatego konieczne jest przeprowadzenie przekrojowych i interdyscyplinarnych badań w zakresie zależności pomiędzy popełnianiem przestępstw w cyberprzestrzeni a prawem anonimowości. Tylko wtedy będziemy mogli uzyskać materiał, który następnie zostanie przeanalizowany przez specjalistów z różnych dziedzin nauki. Kolejnym etapem powinno być wypracowanie kompleksowych rozwiązań i wytycznych, a na końcu ich wdrożenie, oczywiście z zachowaniem zdrowego rozsądku i uwzględnieniem aktualnej sytuacji. Wydaje się, że tylko w ten sposób będziemy mogli zwiększyć sprawność i skuteczność poszczególnych organów aparatu państwa wraz z zagwarantowaniem praw i wolności obywatelskich każdej jednostce.

Bibliografia

- Budyn-Kulik M. i in., *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, Opublikowano: LEX/el. 2020.
- Co to jest skimming?* – <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/11364,Co-to-jest-skimming.html> (data dostępu: 31.10.2020).
- Czym jest PHISHING i jak nie dać się nabrać na podejrzone wiadomości e-mail oraz SMS-y?*, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/czym-jest-phishing-i-jak-nie-dac-sie-nabrac-na-podejrzone-widomosci-e-mail-oraz-sms-y> (data dostępu 1.11.2020).

- Decyzja ramowa Rady 2005/222/WSiSW z dnia 24 lutego 2005 r. w sprawie ataków na systemy informatyczne.
- Ustawa z dnia 18 marca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz ustawy – Kodeks wykroczeń, Dz.U. z 2004 r. nr 69 poz. 626.
- Furman P., *Próba analizy konstrukcji ustawowej przestępstwa uporczywego nękania z art. 190a k.k. Zagadnienia wybrane*, „CzPKiNP” 2012/3.
- Jachimowicz M., *Przestępstwo stalkingu w świetle noweli kodeksu karnego*, WPP 2011/3.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów z dnia 22 maja 2007 roku W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0267>.
- Konarska-Wrzosek V., *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. III Opublikowano: WKP 2020
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. (Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284).
- Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r.
- Kulesza J., *Prawo do anonimowej wypowiedzi a prywatna cenzura Internetu w Polsce* Opublikowano: PiP 2012/6/35-48.
- Małecki M., *Grooming (karalne przygotowanie do przestępstwa pedofilskiego)*, Opublikowano: PiP 2011/7-8/89-101.
- Mazur M., *Cybernetyka. Argumenty za i przeciw*, Warszawa 1965.
- Mednis A., *Prawo do prywatności a interes publiczny*, Warszawa–Kraków 2006.
- Narodowa Strategia dla Bezpiecznej Cyberprzestrzeni, tytuł oryginalny opracowana przez Departament Bezpieczeństwa Krajowego USA (Department of Homeland Security) oraz zatwierdzona w kwietniu 2003 r. <http://www.dhs.gov/national-strategy-secure-cyberspace> (data dostępu: 1 lipca 2013).
- Nowińska E., *Wolność wypowiedzi prasowej*, Warszawa–Kraków 2007.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych).
- Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013.
- Słownik pojęć z zakresu społeczeństwa informacyjnego Unii Europejskiej*, http://ec.europa.eu/information_society/tl/help/glossary/index_en.htm#c.
- Szymczykiewicz R., *Czym jest cyberprzestępstwo?*, <https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestepstwa-komputerowe/298370,2,Czym-jest-cyberprzestepstwo.html> (data dostępu: 31.10.2020).
- Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 2018 r., poz. 1000).
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. z 2002 r. nr 113, poz. 985).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 nr 16, poz. 93).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe (Dz.U. 1984 nr 5 poz. 24).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2002 r. nr 156, poz. 1301).
- Uzasadnienie z dnia 27 października 2010 r. projektu ustawy – o zmianie ustawy kodeks karny, druk nr 3553, strona nr 3.
- Waltoś S., *Zasada domniemania niewinności a środki masowego przekazu*, „Studia Iuridica” 1997, t. XXXIII.
- Wasilewski J., *Zarys definicyjny cyberprzestrzeni*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 13 II 2003 w sprawie Odièvre v. Francja, nr skargi 42326/98.
- Wyrok Talley v. California, 362 U.S. 64–65 (1960).
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 14.10.2008 r., II AKa 120/08, LEX nr 508308.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 8 lipca 2011, IV CSK 665/10, LEX nr 898708.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 stycznia 2017 r., w sprawie o sygn. akt V KK 347/16.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z 14 lutego 2019 r. w sprawie C-345/17.

System podatkowy a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa

Tax system and economic security of state

Streszczenie: Celem każdego państwa jest zapewnienie szeroko pojętego bezpieczeństwa, w tym również bezpieczeństwa ekonomicznego. Bezpieczeństwo ekonomiczne może być rozumiane jako niezakłócone funkcjonowanie gospodarki, a więc utrzymywanie podstawowych wskaźników rozwojowych. Zapewnienie tego rodzaju bezpieczeństwa ma szczególne znaczenie w obliczu, jak się wydaje, nieuchronnego i poważnego globalnego kryzysu ekonomicznego. Niewątpliwie system podatkowy ma wpływ na zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego. Celem niniejszego artykułu będzie analiza wpływu polityki podatkowej państwa na jego bezpieczeństwo ekonomiczne.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne, podatki, system podatkowy, polityka fiskalna

Summary: The main aim of each state is to ensure broadly understood security, including economic security. Economic security can be understood as the uninterrupted functioning of the economy, i.e. maintaining the basic development indicators. Ensuring this type of security is of particular importance in the face of what appears to be the inevitable and serious global economic crisis. Undoubtedly, the tax system has an impact on ensuring economic security. The aim of this article will be to analyse the impact of a state's tax policy on its economic security.

Keywords: economic security, taxes, tax system, fiscal policy

Wstęp

Zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego jest – a przynajmniej powinno być – priorytetem zarówno z punktu widzenia poszczególnych państw, jak i organizacji międzynarodowych. Potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego nabiera szczególnego znaczenia zwłaszcza w obliczu wybuchu światowej pandemii Covid-19. Walka z pandemią niesie niebagatelne reperkusje nie tylko dla gospodarek pojedynczych, najbardziej dotkniętych wirusem państw, ale negatywnie oddziałuje też na gospodarkę w jej globalnym wymiarze.

Nie ulega wątpliwości, że wszelkie działania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego, powinny mieć charakter wielopłaszczyznowy. Jednym z niewątpliwych aspektów, na jaki prawodawcy powinni zwrócić uwagę, jest z pewnością polityka fiskalna. Państwo, aby realizować swoje zadania, potrzebuje środków finansowych, które w głównej mierze czerpie z płaconych przez obywateli podatków i opłat.

Celem niniejszego tekstu jest weryfikacja tezy, iż polityka fiskalna państwa wpływa na jego bezpieczeństwo ekonomiczne. Autorki postarają się wskazać szczególnie znaczenie wprowadzanych przez ustawodawcę rozwiązań na gruncie prawa podatkowego oraz podejmą próbę odpowiedzi, w jaki sposób powinny być kształtowane podatki, aby zapewnić państwu jak największe wpływy, a tym samym bezpieczeństwo ekonomiczne.

W celu dokonania całościowej analizy przedmiotowego tematu, w pierwszej części niniejszego artykułu przedstawione zostaną geneza i pojęcie podatku jako daniny publicznoprawnej.

Następnie omówione zostanie pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego państwa oraz jego znaczenie w kontekście występowania kryzysów gospodarczych. W trzeciej części przeanalizowany zostanie wpływ polityki fiskalnej na bezpieczeństwo ekonomiczne państwa. Podsumowanie stanowić zaś będą wnioski dotyczące znaczenia prowadzenia właściwej polityki fiskalnej dla zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

W artykule wykorzystana została metoda analizy formalno-dogmatycznej oraz elementy ekonomicznej analizy prawa.

Istota i funkcje podatków

Pojęcie i geneza podatku

Jak mawiał Benjamin Franklin, w życiu pewne są tylko dwie rzeczy: śmierć oraz podatki. Źródła podatków można upatrywać już w starożytności. W Egipcie w czasie panowania I i II dynastii, a więc ok. 3200 lat przed naszą erą, chłopcy byli zobowiązani do składania daniny w postaci zboża i bydła. Rzemieślnicy musieli przekazywać z kolei część wyprodukowanych przez siebie towarów. Również w starożytnych Atenach obywatele byli zobowiązani do ponoszenia świadczeń na rzecz państwa, co nazywano liturgią. W ramach owych świadczeń mieściło się przykładowo dowodzenie okrętem wraz z jego zaopatrzeniem, organizowanie zapasników czy chórów¹. Upowszechnienie się pieniądza doprowadziło do stopniowego wypierania danin w naturze. Początkowo podatki często przybierały charakter świadczeń jednorazowych, które pobierane były w celu sfinansowania konkretnych przedsięwzięć. Taka „celowość” podatków łagodziła opór podatkowy². Niemniej jednak już w starożytności zauważano konieczność nakładania względnie stałych podatków celem zapewnienia stabilnych wpływów do budżetu³. W średniowieczu rola podatków zmalała, co wynikało głównie z faktu, iż władcy utrzymywali się przede wszystkim z posiadanych ziem, przywilejów monarszych oraz ceł⁴. Oddzielenie się skarbu władcy od skarbu publicznego spowodowało, iż dostrzeżono, że skarb publiczny wymaga stałych wpływów⁵. Szczególnie istotny wpływ na kształt obecnie obowiązujących systemów podatkowych miało ustanowienie w Anglii w roku 1799 podatku dochodowego⁶.

Podatki stanowią podstawę wpływów budżetowych w większości państw na świecie. To one zapewniają środki pieniężne niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania kraju. Również w Polsce odgrywają one bardzo istotną rolę, o czym świadczy fakt, że szereg regulacji ich dotyczących zawarto w Konstytucji⁷. W art. 84 ustawy zasadniczej na wszystkich obywateli nałożony został obowiązek ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym ustawowo określonych podatków. Zgodnie z definicją zawartą w Ordynacji podatkowej⁸ podatkiem jest

¹ S. Owsiak, *Z historii daniny publicznej i podatku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2000, nr 542, s. 7.

² Przykładem podatku jednorazowego była tzw. ejsfora – podatek ustanowiony w 594 r. p.n.e. przez pierwszego archonta Grecji. Więcej: S. Owsiak, *Z historii...*, dz. cyt., s. 7.

³ W starożytnej Grecji w niektórych okresach zgodnie z przyjętą zasadą nałożone podatki miały nie zmieniać się przez co najmniej 4 lata. Patrz: N.G.L. Hammond, *Dzieje Grecji*, PIW, Warszawa 1977, s. 390.

⁴ M. Lubaś, *Rola i znaczenie podatków jako jednego ze źródeł dochodów budżetu państwa*, „Finanse i Prawo Finansowe” 2019, vol. 2 (23), s. 50.

⁵ C. Kosikowski, J. Matuszewski, *Geneza i ewolucja oraz funkcje podatków*, [w:] *System prawa finansowego. Tom III. Prawo daninowe*, L. Etel (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 44.

⁶ S. Owsiak, *Z historii...*, dz. cyt., s. 9.

⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483).

⁸ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2020 r., poz. 1325 z późn. zm.) – dalej: o.p.

publicznoprawne, nieodpłatne przymusowe, bezzwrotne, świadczenie pieniężne na rzecz Skarbu Państwa, województwa, powiatu lub gminy, które wynika z ustawy⁹.

Z uwagi właśnie na przymusowość oraz ingerencyjny w prawo własności charakter podatek musi mieć swoje źródło w ustawie, o czym stanowi art. 217 Konstytucji. Zgodnie z dyspozycją wspomnianego przepisu „Nakładanie podatków, innych danin publicznych, określanie podmiotów, przedmiotów opodatkowania i stawek podatkowych, a także zasad przyznawania ulg i umorzeń oraz kategorii podmiotów zwolnionych od podatków następuje w drodze ustawy”.

Funkcje podatków

Jak już wskazano powyżej, podatki stanowią przymusowy, ale nieodzowny element życia społecznego i gospodarczego. Jedynym celem podatków, jak stanowią założenia klasycznej teorii finansów publicznych, jest pokrycie wydatków publicznych. Oznacza to więc, że podatki nie powinny mieć żadnego wpływu na gospodarkę. W literaturze wskazuje się jednak, iż podatki pełnią szereg innych funkcji. Można na przykład wymienić tu funkcję dochodową, redystrybucyjną, stymulacyjną, informacyjną. Jak twierdzi prof. L. Etel, funkcja dochodowa, inaczej zwana także funkcją fiskalną jest zasadniczą funkcją podatków, uzasadniającą istnienie danego podatku. W przypadku gdy dany podatek zapewnia marginalne wpływy lub koszt jego poboru przewyższa wpłaty, funkcja ta nie jest spełniana. Pozostałe funkcje, zdaniem prof. L. Etela, mają charakter pochodny i uzupełniający w stosunku do funkcji fiskalnej, która w zasadzie oznacza konieczność zapewnienia odpowiednich wpływów pieniężnych do budżetu¹⁰. Państwo bowiem, do prawidłowego funkcjonowania potrzebuje środków pieniężnych, a te w głównej mierze pochodzą z podatków. Wpływy podatkowe na odpowiednim poziomie gwarantują państwu niezależność, a także zdolność do swobodnego działania, tj. wypełniania swoich zadań i rozwoju¹¹.

Bezpieczeństwo ekonomiczne

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego

W literaturze przedmiotu brak jest jednej, powszechnie akceptowanej i przyjmowanej definicji bezpieczeństwa ekonomicznego, dlatego też w różnych opracowaniach dotyczących przedmiotowej problematyki można odnaleźć nieco inne ujęcia tego pojęcia. Dążąc jednak do chociaż wstępnego usystematyzowania omawianego terminu, należy zwrócić uwagę, że może on być rozpatrywany na dwóch podstawowych płaszczyznach. Z jednej strony może być rozumiany jako bezpieczeństwo ekonomiczne konkretnego państwa. Z drugiej zaś strony może być rozpatrywany w szerszym kontekście jako międzynarodowe bezpieczeństwo ekonomiczne, w ramach którego poszczególne państwa dbają o prawidłowe relacje między sobą¹². Na potrzeby niniejszego artykułu, analizie poddane zostanie pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego w jego węższym aspekcie, tj. bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

⁹ Art. 6 o.p.

¹⁰ L. Etel (red.), *Prawo podatkowe*, Difin, Warszawa 2008, s. 37.

¹¹ M. Lubaś, *Rola...*, dz. cyt., s. 50.

¹² J. Sojka, E. Waloszczyk, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa w procesie globalizacji gospodarki*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” nr 5, s. 81, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/37433> (data dostępu: 20.10.2020).

Należy podkreślić, że bezpieczeństwo ekonomiczne jest jednym z wymiarów ogólnego bezpieczeństwa państwa¹³. W literaturze przedmiotu pojęcie to było rozpatrywane w różnych aspektach, spośród których można zasadniczo wyróżnić cztery podstawowe, tj.:

- 1) opierający się na ogólnych zagrożeniach dla gospodarek poszczególnych państw, w ramach których uwzględniane były takie elementy zagrożenia, jak np. zagrożenia militarne czy też różnego rodzaju zagrożenia społeczno-polityczne oddziałujące na sferę ekonomiczną;
- 2) łączący zagrożenia, o których mowa w pkt 1 z możliwościami rozumianymi jako np. możliwość współpracy międzynarodowej w ramach różnego rodzaju organizacji na rzecz przeciwdziałania zagrożeniom i budowy bezpieczeństwa ekonomicznego;
- 3) definiujący przedmiotowe pojęcie poprzez odwołanie się do przykładów płynących z konkretnych państw w kontekście ochrony interesów ekonomicznych państwa, w którym definicja ta jest w dany sposób budowana; oraz
- 4) definicje jednostronne, które ukierunkowane są na realizację konkretnej polityki ekonomicznej państwa, np. polityki liberalnej.

Wyjaśnić należy, że takie zróżnicowanie podejść przy definiowaniu bezpieczeństwa ekonomicznego wynika z faktu, że pojęcie to formułowane było na potrzeby bardzo różnych stanów prawnych i faktycznych¹⁴.

Budując ogólną definicję omawianego pojęcia, można stwierdzić, że bezpieczeństwo ekonomiczne państwa to stan, w którym zapewnione są wewnętrzne i zewnętrzne warunki do funkcjonowania państwa bez większych zakłóceń¹⁵. Poprzez bezpieczeństwo ekonomiczne państwa rozumie się również sprawność funkcjonowania gospodarki danego kraju, a także zdolność do zaspokajania potrzeb obywateli¹⁶. Ten rodzaj bezpieczeństwa odnosi się do wszystkich atrybutów państwowości, a więc terytorium, społeczeństwa oraz rządu. Z perspektywy aspektu terytorialnego bezpieczeństwo ekonomiczne oznacza kontrolę nad gospodarką narodową przy jednoczesnym równym traktowaniu podmiotów krajowych i zagranicznych. Społeczny aspekt przedmiotowego pojęcia wyraża się z kolei w głównej mierze w zapewnieniu obywatelom poczucia szeroko rozumianej stabilności (nie tylko prawnej) oraz stwarzanie możliwości rozwoju. W szczególności objawiać się może poprzez zapewnienie braku zagrożenia finansów publicznych, zagwarantowaniu stabilności stóp procentowych, kursu walutowego czy niskiego poziomu bezrobocia. Samodzielność i niezależność w podejmowaniu decyzji gospodarczych jest z kolei wyrazem bezpieczeństwa ekonomicznego w odniesieniu do rządu¹⁷.

Bezpieczeństwo ekonomiczne a kryzysy gospodarcze

Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa powinno być kształtowane na podstawie określonych celów gospodarczych. Te z kolei powinny być przejrzyste oraz stabilne. Dzięki takiej

¹³ M. Leszczyńska, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa a rozwój gospodarki i społeczeństwa*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 56 (4/2018), s. 289, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-6d88f003-ad25-4733-8cd6-995b3255c257/c/tekst_23_Malgorzata_Leszczynska.pdf (data dostępu: 4.11.2020).

¹⁴ A. Bralewski, *Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego Polski*, „Zeszyty Naukowe SGSP”, nr 68/4/2018, s. 211, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-fb285de4-b005-4589-bf7a-90673852f6b1/c/9_Bralewski.pdf (data dostępu: 6.11.2020).

¹⁵ M. Badak, *Bezpieczeństwo w aspekcie interesów ekonomicznych państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, s. 138, <http://www.abw.gov.pl/download/1/1855/Badak.pdf> (data dostępu: 20.10.2020).

¹⁶ M. Leszczyńska, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 291.

¹⁷ Tamże, s. 292.

polityce fiskalnej możliwy jest rozwój gospodarczy. Niewątpliwie wszelkie nieprzewidziane zdarzenia, takie jak np. pandemia Covid-19, która dotknęła niemal cały świat, negatywnie wpływają na realizację wspomnianych założeń.

Nie ulega wątpliwości, że w obliczu nieuchronnego i poważnego globalnego kryzysu gospodarczego, bezpieczeństwo ekonomiczne państwa, a właściwie potrzeba jego zapewnienia, zyskuje na szczególnym znaczeniu. Zaznaczyć należy, że specjaliści z zakresu ekonomii prognozowali nadejście światowego krachu gospodarczego jeszcze na długo przed pojawieniem się Covid-19. Niezależnie jednak od tego, czy uznać, że obecne załamanie gospodarcze rozpoczęło się jeszcze przed wybuchem pandemii, która tylko je przyspieszyła, czy też uznać, iż to pandemia wywołała regres, nie ulega wątpliwości, że obecny stan zagrożenia epidemiologicznego i związane z nim ograniczenia z pewnością przyczynią się do spotęgowania negatywnych skutków kryzysu gospodarczego i utrudnią sprawne oraz szybkie jego zażegnanie. Nie sposób nie zauważyć, że wybuch pandemii, która w kilka tygodni ogarnęła cały świat, obnażył, jak delikatnym i podatnym na wszelkiego rodzaju wstrząsy organizmem jest gospodarka.

W tym miejscu należy podkreślić, że pandemia, a przede wszystkim środki przedsięwzięte przez rządy poszczególnych państw mające na celu spowolnienia transmisji koronawirusa, negatywnie odbija się na kondycji gospodarczej, potęgując już uprzednio odnotowywane problemy gospodarcze, np. wzrost bezrobocia. Kolejno wprowadzane obostrzenia, takie jak zamykanie lub ograniczanie działalności poszczególnych branż (hotelarstwo, gastronomia, branża fitness), nakaz zachowania dystansu społecznego czy ograniczenia w przemieszczaniu się w dłuższej perspektywie z pewnością przyczynią się do fali bankructw i upadłości. Powyższe z kolei będzie tylko multiplikować kolejne problemy ekonomiczne.

W obliczu powyższego oczywistym jest, iż rządy wszystkich państw będą musiały podjąć działania, których celem będzie złagodzenie skutków kryzysu. Przyszłość pokaże jednak, na ile okażą się one skuteczne¹⁸. W kontekście powyższego stabilna i wydolna gospodarka staje się tym bardziej pożądana, gdyż taka gospodarka jest bardziej odporna na różnego rodzaju zagrożenia związane z kryzysem ekonomicznym.

Wpływ polityki fiskalnej na bezpieczeństwo ekonomiczne państwa

Znaczenie wpływów podatkowych dla budżetu państwa

Państwo, jak już wspomniano, za pomocą odpowiedniego ukształtowania systemu podatkowego może wpływać na wysokość środków pieniężnych, które wpływają do budżetu w związku z powstaniem zobowiązania podatkowego. System podatkowy jest w istocie całościowym kształtem norm dotyczących obowiązujących form opodatkowania. Na kształt systemu podatkowego danego państwa wpływ mają przede wszystkim bieżące potrzeby państwa. Nie bez znaczenia pozostają także koncepcje polityczne oraz ekonomiczne funkcjonujące na danym terytorium.

Wpływy z tytułu podatków, jak już uprzednio wskazywano, stanowią najistotniejsze źródło wpływów do budżetu państwa. W literaturze budżet państwa określa się jako plan finansowy, który sporządzany jest przez rządzących na okres 1 roku (tzw. rok budżetowy). Rok budżetowy w zdecydowanej większości państw jest tożsamy z rokiem kalendarzowym. Budżet zawiera w sobie określenie wysokości planowanych wpływów, jak i wydatków. Można więc

¹⁸ S. Stodola, *Koronawirus wywoła gospodarczy kryzys. Nie gasić pożaru benzyną* [OPINIA], <https://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/6464480,koronawirus-kryzys-gospodarczy-opinia.html> (data dostępu: 5.11.2020).

powiedzieć, że jest swego rodzaju podstawą do pobierania dochodów oraz wydatkowania środków publicznych¹⁹. Wpływy podatkowe nie stanowią jednak jedynego źródła finansowania budżetu państwa. Zaznaczyć należy, że do dochodów budżetowych zalicza się m.in.²⁰:

- 1) daniny publiczne, do których zalicza się: podatki, składki, opłaty, wpłaty z zysku przedsiębiorstw państwowych i jednoosobowych spółek Skarbu Państwa oraz banków państwowych, a także inne świadczenia pieniężne, których obowiązek ponoszenia na rzecz państwa, jednostek samorządu terytorialnego, państwowych funduszy celowych oraz innych jednostek sektora finansów publicznych wynika z odrębnych ustaw;
- 2) inne dochody budżetu państwa, jednostek samorządu terytorialnego oraz innych jednostek sektora finansów publicznych należne na podstawie odrębnych ustaw lub umów międzynarodowych;
- 3) wpływy ze sprzedaży wyrobów i usług świadczonych przez jednostki sektora finansów publicznych;
- 4) dochody z mienia jednostek sektora finansów publicznych, do których zalicza się w szczególności:
 - a) wpływy z umów najmu, dzierżawy i innych umów o podobnym charakterze,
 - b) odsetki od środków na rachunkach bankowych,
 - c) odsetki od udzielonych pożyczek i od posiadanych przez państwo papierów wartościowych,
 - d) dywidendy z tytułu posiadanych praw majątkowych;
- 5) spadki, zapisy i darowizny w postaci pieniężnej na rzecz jednostek sektora finansów publicznych;
- 6) odszkodowania należne jednostkom sektora finansów publicznych;
- 7) kwoty uzyskane przez jednostki sektora finansów publicznych z tytułu udzielonych poręczeń i gwarancji;
- 8) dochody ze sprzedaży majątku, rzeczy i praw, niestanowiące przychodów w rozumieniu ust. 1 pkt 4 lit. a i b.

Tabela 1. Dochody oraz wydatki budżetu Polski w miliardach złotych w latach 2015-2019

	2015	2016	2017	2018	2019
Dochody budżetu państwa	289,1	314,7	350,4	380	367,3
Wydatki budżetu państwa	331,7	360,9	375,8	390,5	414,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w sprawozdaniach z wykonania budżetu państwa za lata 2015-2019.

Tabela 2. Wpływy do budżetu Polski w miliardach złotych z tytułu poszczególnych podatków w latach 2015-2019

	2015	2016	2017	2018	2019
PIT	45,0	48,2	52,7	59,6	65,4
CIT	25,8	26,4	29,8	34,6	40,0
VAT	123,1	126,6	156,8	174,9	180,9
Akcyza	62,8	65,8	68,3	72,1	72,4
Pozostałe	2,9	6,2	7,8	8,1	8,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w sprawozdaniach z wykonania budżetu państwa za lata 2015-2019.

¹⁹ M. Lubaś, *Rola...*, dz. cyt., s. 50.

²⁰ Art. 5 ust. 2 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2019 r. poz. 869 ze zm.).

Na podstawie zaprezentowanych danych można stwierdzić, iż podatki stanowią ok. 90% dochodów budżetu państwa i to właśnie na nich rząd opiera finansowanie wydatków państwa.

Podatek ze swej istoty polega na przymusowym uszczupleniu dochodu bądź majątku. J.J. Rousseau twierdził, iż samo słowo „podatek” jest słowem niewolniczym. Powoduje to, że postrzegany on bywa jako świadczenie, które ogranicza konsumpcje, inwestycje czy nawet wolność²¹. Nie dziwi więc fakt, iż konieczność zapłaty podatku rodzi w podatnikach niezadowolenie, a niekiedy nawet opór. Subiektywne przekonanie podatników o zbyt wysokiej wartości obciążeń podatkowych powoduje poszukiwanie sposobów na ich ograniczenie.

W literaturze można się spotkać z wyróżnieniem sześciu możliwych reakcji podatników na powstanie obowiązku podatkowego²²:

- 1) dostosowanie się do niego, a więc jego zapłata,
- 2) przerzucanie podatku,
- 3) unikanie podatku,
- 4) nadrobienie podatku,
- 5) uchylanie się od podatku,
- 6) zaprzestawanie działalności będącej przedmiotem opodatkowania.

W przypadku gdy mamy do czynienia z legalnymi działaniami, polegającymi w głównej mierze na wykorzystaniu luk podatkowych, mówimy o unikaniu opodatkowania. Uchylanie się od opodatkowania występuje z kolei w przypadku podejmowania działań niezgodnych z literą prawa. Sama zaś niechęć do płacenia podatków jest uznawana za naturalny instynkt człowieka zadomowiony w witalnej sferze jego psychiki²³.

Prawo podatkowe, nie bez przyczyny uchodzi, obok prawa karnego, za najbardziej ingerujące w sferę wolności obywateli. Wszak wraz z koniecznością zapłaty podatków uszczupleniu poddane zostaje prawo własności. Ciekawe spostrzeżenia dotyczące zależności pomiędzy stawką podatku a wielkością wpływów do budżetu zostały sformułowane przez Arthura Laffera. Twierdził on, że zamiany w wysokości stawek podatkowych mogą powodować zarówno zwiększenie, jak i zmniejszenie dochodów budżetowych, co obrazować miała opracowana przez niego krzywa. Swoje rozważania oparł on na 3 prostych założeniach:

- 1) w sytuacji, gdy stawka podatkowa wynosi 0%, dochód z podatków również będzie wynosił 0,
- 2) w sytuacji, gdy stawka podatkowa wynosi 100 %, wpływy do budżetu także wynoszą 0, co wynika z faktu, że podatnicy nie będą płacić podatku na rzecz państwa, w sytuacji gdy z wypracowanego przez nich dochodu nic im nie pozostaje,
- 3) pomiędzy stawką podatku 0% a stawką 100% istnieje taka stawka podatku, która zapewnia maksymalne wpływy do budżetu²⁴.

Stawka optymalna, o której mowa w pkt 3, która zapewniłaby najwyższe możliwe wpływy do budżetu, jest jednak bardzo trudna do określenia. Powyższe wynika z faktu, że na skłonność podatników do regulowania zobowiązań podatkowych wpływa bardzo wiele różnych czynników

²³ M. Pietrewicz, *Polityka fiskalna*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 1998, s. 65-66.

²² C. Kosikowski, *Podatki. Problem władzy publicznej i podatników*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 138.

²⁴ Naukowiec.org, Krzywa Laffera, https://www.naukowiec.org/wiedza/ekonomia/krzywa-laffera_1389.html (data dostępu: 8.11.2020).

niemierzalnych, takich jak mentalność oraz moralność podatkowa, tradycja, indywidualna sytuacja gospodarcza danego podmiotu czy poglądy społeczno-gospodarcze.

Środki podejmowane w celu zwiększenia podatkowych wpływów budżetowych

O tym, jak kluczową kwestię dla poszczególnych krajów stanowi skuteczna polityka fiskalna, świadczą intensywne (a w przypadku polskiego ustawodawcy, nawet bardzo intensywne) kroki prawne podejmowane przez prawodawców różnych państw, mające na celu wzrost wpływów podatkowych. Ustawodawcy w celu zwiększenia, albo przynajmniej zapobieżenia spadku, wpływów budżetowych z tytułu podatków proponują różnorakie rozwiązania prawne. Z jednej strony decydują się na wprowadzanie nowych podatków lub opłat. Z drugiej zaś pracują nad rozwiązaniami prawnymi, które mają uszczelnić już funkcjonujący system podatkowy. Kwestia uszczelnienia systemu fiskalnego państwa jest niezwykle istotna również w polskiej polityce podatkowej. Krajowy ustawodawca wprowadza coraz to nowe metody, mające ograniczyć lukę podatkową. Temu celowi służyło wprowadzenie takich rozwiązań, jak Jednolity Plik Kontrolny (JPK). JPK jest elektronicznym odzwierciedleniem ksiąg podatkowych i składa się z następujących struktur: ewidencji zakupów i sprzedaży VAT, ksiąg rachunkowych, wyciągów bankowych, magazynu, faktur VAT, faktur VAT_RR, podatkowej księgi przychodów i rozchodów oraz ewidencji przychodów (ryczałt). Aktualnie podatnicy mają obowiązkowo przysyłać organom podatkowym ewidencję zakupów i sprzedaży. Pozostałe struktury przesyłane są na żądanie organów podatkowych. Dzięki takiemu rozwiązaniu urzędy skarbowe mają jednak wiedzę o wszystkich transakcjach opodatkowanych podatkiem od towarów i usług, co niewątpliwie może przyczynić się do zmniejszenia luki VAT. Podobny cel miało też wprowadzenie tzw. odwróconego VAT, które to rozwiązanie zostało zastąpione instytucją obowiązkowego mechanizmu podzielonej płatności (*split payment*). Mechanizm ten polega na tym, iż płatność za każdą fakturę VAT, której wartość przekracza 15 tys. złotych i która dokumentuje sprzedaż towarów i usług wrażliwych, wymienionych przez ustawodawcę w załączniku nr 15 do ustawy o podatku od towarów i usług²⁵ podzielona została na dwa etapy. Pierwszy to przelew kwoty netto do kontrahenta, a drugi to przelew kwoty VAT na specjalny rachunek bankowy VAT.

Podkreślić również należy, że kroki mające na celu przeciwdziałanie unikaniu opodatkowania podejmowane są nie tylko na szczeblu krajowym, ale i unijnym. W walce z agresywną optymalizacją podatkową stosowaną przez podatników ma pomóc m.in. wprowadzony w Polsce z początkiem roku 2019 na mocy ustawy z dnia 23 października 2018 r.²⁶ – która częściowo implementowała Dyrektywę Rady (UE) 2018/822 z 25.05.2018 r.²⁷ – obowiązek raportowania schematów podatkowych, czyli w praktyce obowiązek informowania Szefa Krajowej Administracji Skarbowej (dalej: Szefa KAS) o stosowanych przez podatników sposobach optymalizacji podatkowej. Zbieranie tego typu informacji przez Szefa KAS ma przynieść korzyści nie tylko Polskiemu fiskusowi, ale całej Wspólnocie europejskiej. Zebrane na szczeblu krajowym informacje o schematach podatkowych transgranicznych mają bowiem być przekazywane pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi, tak aby wszystkie państwa unijne mogły

²⁵ Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. z 2020 r., poz. 106).

²⁶ Ustawa z dnia 23 października 2018 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy – Ordynacja podatkowa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2018 r., poz. 2193 ze zm.).

²⁷ Dyrektywa Rady (UE) 2018/822 z 25.05.2018 r. zmieniająca dyrektywę 2011/16/UE w zakresie obowiązkowej automatycznej wymiany informacji w dziedzinie opodatkowania w odniesieniu do podlegających zgłoszeniu uzgodnień transgranicznych (Dz.U. UE. L. z 2018 r. Nr 139, s. 1 ze zm.).

przedsięwzięć odpowiednie kroki prawne zabezpieczające je przed ewentualnym stosowaniem podobnych schematów podatkowych przez podatników funkcjonujących na ich terytorium.

Kolejne rozwiązanie prawne mające przeciwdziałać agresywnej optymalizacji podatkowej wprowadziła ustawa z dnia 28 października 2020 r.²⁸ Na mocy przedmiotowej regulacji na podatkowe grupy kapitałowe oraz podatników innych niż podatkowe grupy kapitałowe, u których wartość przychodu uzyskana w roku podatkowym, przekroczyła równowartość 50 mln euro przeliczonych na złote według średniego kursu euro ogłaszanego przez Narodowy Bank Polski w ostatnim dniu roboczym roku kalendarzowego poprzedzającego rok podania indywidualnych danych podatników do publicznej wiadomości, zostanie nałożony obowiązek sporządzania i podawania do publicznej wiadomości informacji²⁹ o realizowanej strategii podatkowej za rok podatkowy³⁰. Pierwsza informacja o strategii podatkowej ma zostać złożona przez podmioty spełniające wskazane powyżej kryteria już do końca bieżącego roku podatkowego.

Z drugiej strony podkreślić należy, że kluczem do zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa z pewnością nie jest nadmierny fiskalizm³¹. Zbyt duże obciążenia podatkowe zawsze będą skutkować podejmowaniem przez podatników prób ich uniknięcia, przynosząc w efekcie rezultat odwrotny od zamierzonego – zamiast wzrostu poziomu wpływów podatkowych ich stagnację, a niejednokrotnie nawet ich zmniejszenie. Kluczem do zapewnienia państwu stabilnego finansowania na odpowiednim poziomie, a co za tym idzie względnego bezpieczeństwa ekonomicznego, jest takie wyważenie ciężarów podatkowych, aby były one akceptowalne dla podatników, tak aby podatnikom bardziej opłacało się je zapłacić niż szukać sposobów ich uniknięcia. Oczywiście obciążenia podatkowe nie mogą przekroczyć pułapu, przy którym ich regulowanie będzie oznaczało nadmierny koszt dla podatnika. Z punktu widzenia budżetu państwa zrozumiałe jest dążenia do maksymalizacji wpływów podatkowych. Jednocześnie ustawodawca musi pamiętać, że nakładane na podatników ciężary podatkowe nie powinny być dla nich nadmiernie dotkliwe.

Ustawodawca, realizując swoją politykę fiskalną, powinien też mieć na uwadze, że nakładanie szczególnie uciążliwych obowiązków podatkowych nie służy rozwojowi gospodarstwu, ograniczając pulę środków, które gdyby nie nadmierny fiskalizm, mogłyby być przeznaczone np. na inwestycje. Dodatkowo obowiązki nakładane na podatników często rodzą tak wiele wątpliwości interpretacyjnych i problemów praktycznych, że nie tylko podatnicy, ale również profesjonalni doradcy podatkowi, nie zawsze wiedzą, w jaki sposób prawidłowo wykonać określony obowiązek podatkowy.

²⁸ Projekt ustawy z dnia 28 października 2020 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne oraz niektórych innych ustaw, IX Kadencja Sejmu, druk 642, dalej: Projekt.

²⁹ Informacja ta ma zawierać dane m.in. o stosowanych przez podatnika procesach oraz procedurach dotyczących zarządzania wykonywaniem obowiązków wynikających z przepisów prawa podatkowego i zapewniających ich prawidłowe wykonanie oraz dobrowolnych formach współpracy z organami Krajowej Administracji Skarbowej; informacje odnośnie do realizacji przez podatnika obowiązków podatkowych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej wraz z informacją o liczbie przekazanych Szefowi Krajowej Administracji Skarbowej informacji o schematach podatkowych czy informacje dotyczące dokonywania rozliczeń podatkowych podatnika na terytoriach lub w krajach stosujących szkodliwą konkurencję podatkową.

³⁰ Art. 2 ust. 21 Projektu.

³¹ Z. Polcikiewicz, P. Siemiakowski, P. Tomaszewski (red.), *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, Towarzystwo Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2019, s. 75, <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/5908/Wsp%C3%B3%C5%82czesne%20wyzwania%20-%20korekta%2015.06.2019.pdf?sequence=1> (data dostępu: 7.11.2020).

Z uwagi na powyższe, jednym z filarów, na którym oparte powinny być starania polskiego ustawodawcy o zapewnienie odpowiednich wpływów podatkowych do budżetu, powinno być maksymalne uproszczenie systemu podatkowego. Obecnie podatnicy zagubieni w gąszczu przepisów i kolejnych nowelizacji często nie wiedzą, kiedy, komu i z jakiego tytułu mają zapłacić podatek, nie wspominając już o jego wysokości, co z pewnością nie jest korzystne ani z punktu widzenia podatników, ani też z punktu widzenia budżetu państwa.

Zakończenie

Jak wynika z powyższego odpowiednia polityka podatkowa ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Podatki stanowią główne źródło dochodów budżetowych. Państwo pozbawione wpływów z tytułu podatków na odpowiednim poziomie bardzo szybko stanie się niewydolne i zacznie popadać w zadłużenie. Oczywiście nawet najskuteczniejsza polityka fiskalna nie uchroni państwa przed problemami finansowymi, jeżeli rządzący tym państwem nie będą umiejętnie dysponować gromadzonymi środkami pieniężnymi, a suma jego wydatków będzie znacznie przekraczać poziom wpływów budżetowych. Niemniej jednak gospodarność państw jest sprawą drugorzędną w stosunku do skutecznej polityki fiskalnej. Ona bowiem stanowi fundament bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, gdyż nawet najrozsądniejszego dysponowanie środkami w połączeniu z niewydolnym systemem podatkowym nie jest w stanie zapewnić niezakłóconego funkcjonowanie państwa.

Aby prawidłowo funkcjonować, system podatkowy powinien być skonstruowany w taki sposób, by możliwe najniższym kosztem zapewnić jak najwyższe wpływy do budżetu. Jak bowiem wskazano, główną funkcją podatków jest zapewnienie odpowiednich środków do finansowania działań państwa. W przypadku gdy funkcja ta nie jest spełniana, dany podatek nie ma racji bytu. Pamiętać należy także, aby wysokość obciążeń podatkowych była dostosowana do możliwości podatników. Gdy wysokość obciążeń podatkowych przekracza pewien pułap podatnicy coraz częściej uciekają się do niekoniernie uczciwych metod mających na celu zmniejszenie ciążących na nich zobowiązań. Nieprawidłowo wyważone, a zwłaszcza zbyt wysokie, stawki podatkowe w połączeniu z coraz bardziej skomplikowanym system poboru podatków mogą spowodować obniżenie dochodów państwa. Oczywiście wprowadzanie nowych rozwiązań mających na celu uszczelnienie wpływów do budżetu, takich jak Jednolity Plik Kontrolny, mechanizm podzielonej płatności czy obowiązek raportowania schematów podatkowych może przynieść zamierzony przez ustawodawcę efekt. Należy jednak pamiętać, że zbytne komplikowanie przepisów podatkowych oraz nieustanne zmiany nie sprzyjają wypełnianiu obowiązków podatkowych oraz budzą opór podatników, a co za tym idzie, zmniejszają bezpieczeństwo ekonomiczne państwa.

Powyższe rozważania nabierają szczególnego znaczenia zwłaszcza w trudnych czasach kryzysu gospodarczego, kiedy to gospodarka bardziej niż kiedykolwiek potrzebuje rozsądnego wsparcia, w tym finansowego, ze strony państwa.

Bibliografia

- Badak M., *Bezpieczeństwo w aspekcie interesów ekonomicznych państwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, <http://www.abw.gov.pl/download/1/1855/Badak.pdf> (data dostępu: 20.10.2020).
- Bralewski A., *Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego Polski*, „Zeszyty Naukowe SGSP”, nr 68/4/2018, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-fb285de4-b005-4589-bf7a-90673852f6b1/c/9._Bralewski.pdf, (data dostępu: 6.11.2020).

- Dyrektywa Rady (UE) 2018/822 z 25.05.2018 r. zmieniająca dyrektywę 2011/16/UE w zakresie obowiązkowej automatycznej wymiany informacji w dziedzinie opodatkowania w odniesieniu do podlegających zgłoszeniu uzgodnień transgranicznych, (Dz.U. UE. L. z 2018 r. Nr 139, s. 1 ze zm.).
- Etel L. (red.), *Prawo podatkowe*, Difin, Warszawa 2008.
- Hammond N.G.L., *Dzieje Grecji*, PIW, Warszawa 1977.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483).
- Kosikowski C., Matuszewski J., *Geneza i ewolucja oraz funkcje podatków*, [w:] *System prawa finansowego. Tom III. Prawo daninowe*, L. Etel (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Kosikowski C., *Podatki. Problem władzy publicznej i podatników*, LexisNexis, Warszawa 2007.
- Leszczynska M., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa a rozwój gospodarki i społeczeństwa*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 56 (4/2018), http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-6d88f003-ad25-4733-8cd6-995b3255c257/c/tekst_23_Malgorzata_Leszczynska.pdf (data dostępu: 4.11.2020).
- Lubaś M., *Rola i znaczenie podatków jako jednego ze źródeł dochodów budżetu państwa*, „Finanse i Prawo Finansowe” 2019, vol. 2 (23).
- Owsiak S., *Z historii daniny publicznej i podatku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2000, nr 542.
- Pietrewicz M., *Polityka fiskalna*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 1998.
- Polcikiewicz Z., Siemiakowski P., Tomaszewski P. (red.), 2019, *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, Towarzystwo Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2019.
- Projekt ustawy z dnia 28 października 2020 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne oraz niektórych innych ustaw, IX Kadencja Sejmu, druk 642.
- Sojka J., Waloszczyk E., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa w procesie globalizacji gospodarki*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” nr 5, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/37433> (data dostępu: 20.10.2020).
- Stodola S., *Koronawirus wywoła gospodarczy kryzys. Nie gasić pożaru benzyną* [OPINIA], <https://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/6464480,koronawirus-kryzys-gospodarczy-opinia.html> (data dostępu: 5.11.2020).
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. z 2020 r., poz. 106).
- Ustawa z dnia 23 października 2018 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy – Ordynacja podatkowa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2018, poz. 2193 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2019 r., poz. 869 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2020 r., poz. 1325 ze zm.).

Rozdział V

WYZWANIA BEZPIECZEŃSTWA JAKO KATALIZATOR ROZWAŻAŃ I BADAŃ NAUKOWYCH

Dylematy etyczne zawodu nauczyciela akademickiego w obliczu wyzwań dla bezpieczeństwa

Ethical dilemmas of an academic teacher profession in the face of the security challenges

Streszczenie: Nauczycielska profesja to złożony fenomen uwzględniający zawód i osobę. Zawód nauczyciela jest zawodem odznaczającym się zręcznością kreowania rzeczywistości, co czyni go wyjątkowo potrzebnym na każdym etapie rozwoju cywilizacyjnego. Nauczyciel w swojej pracy powinien kierować się zasadami etyki i postępować moralnie. Nauczyciel akademicki, podobnie jak lekarz czy adwokat, staje przed wieloma trudnymi wyborami, dylematami moralnymi oraz pokusami wynikającymi z pełnienia swojej funkcji w społeczeństwie. Nauczyciel powinien postępować moralnie, gdyż z założenia dla tego zawodu, jest on wzorem dla swoich uczniów. Jak się jednak okazuje, nauczyciel może mieć wiele skłonności do zachowań zupełnie odmiennych od tych, jakich od niego oczekujemy, szczególnie w obliczu wyzwań i zagrożeń, z jakimi musi się zmagać w XXI wieku.

Słowa kluczowe: dylematy, etyka, nauczyciel akademicki, bezpieczeństwo

Summary: The teaching profession is a complex phenomenon that involves both the profession and the person. The teaching profession is a profession characterized by the skill of creating reality, which makes it extremely necessary at every stage of civilization development. The teacher, like many other professions, in his work should be guided by the principles of ethics and act morally. An academic teacher, like a doctor or lawyer, faces many difficult choices, moral dilemmas and temptations resulting from fulfilling his function in society. The teacher should act morally because the profession is assumed to be a model for his students. As it turns out, the teacher may have many tendencies to behaviors completely different from those we expect from him.

Keywords: dilemmas, ethics, academic teacher, security

*To właśnie jest moralność: rzeczy,
które później budzą w nas niesmak*

Ernest Hemingway

Wprowadzenie

Termin „etyka”, jak wiele innych terminów w naszym codziennym języku, może mieć rozmaite znaczenia. Termin ten został wprowadzony przez Arystotelesa w IV w. p.n.e. i dotyczył jednej z dyscyplin filozofii praktycznej. Etymologia słowa „etyka” pochodzi z języka starogreckiego i najczęściej jest tłumaczone ono jako „zwyczaj lub obyczaj”. Arystoteles, w swoim dziele pt. „Etyka nikomachejska”, przedstawił wykładnię poglądów etycznych stworzonego przez siebie systemu filozoficznego. Arystoteles w sposób syntetyczny przedstawił tam, to co stanowi spełnienie istoty ludzkiej, co czyni człowieka szczęśliwym. Wychodząc z podstaw filozoficznych, wykazał prostą zależność między życiem cnotliwym a szczęśliwym. Arystoteles nakreślił w „Etyce nikomachejskiej” ścieżkę, którą powinni podążać wszyscy ludzie, jeśli chcą być szczęśliwi¹.

¹ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, t. I, tłum. D. Gromska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 3.

Etyka, w sensie potocznym, to ogół norm moralnych uznawanych w pewnym czasie przez zbiorowość społeczną jako punkt odniesienia dla oceny i regulacji postępowania w celu integracji grupy wokół pewnych wartości². Etyka to nauka dotycząca moralności, to zespół norm i ocen moralnych charakteryzujących społeczeństwo lub system etyczny. Etyka może być rozumiana także jako kodeks lub zestaw zasad ludzkiego życia. Ze względu na sposób podejścia do przedmiotu etyki i tradycję jej rozwoju wyróżnia się trzy działy etyki³:

- 1) etyka normatywna (etyka właściwa), która wartościuje, postuluje i argumentuje, czyli odpowiada na pytanie „jak być powinno?”;
- 2) etyka opisowa odpowiadająca na pytanie „jak było lub jak jest?”, zajmuje się opisywaniem genezy, istoty i funkcji moralności;
- 3) metaetyka, która analizuje w sposób filozoficzno-metodologiczny normy i oceny moralne, czyli odpowiada na pytania „dlaczego tak jest i dlaczego tak być powinno?”.

Postęp cywilizacyjny w XXI wieku istotnie wpłynął na postrzeganie etyki zawodu nauczyciela akademickiego. Jeszcze dwadzieścia lat temu zawód nauczyciela był prestiżowy i o wiele bardziej szanowany. Współcześnie nauczyciel, niezależnie od miejsca pracy, musi się mierzyć ze znacznie trudniejszym środowiskiem, stawiane są przed nim cięższe do wykonania zadania i rosną wobec niego wymagania. Intensywny wzrost wymagań jest często odwrotnie proporcjonalny do zarobków, jakie otrzymuje nauczyciel, co przekłada się na jakość nauczania w polskich szkołach. Zmieniły się również dylematy etyczne, przed jakimi musi stawiać czoła nauczyciel w XXI wieku, w szczególności w obliczu zagrożeń i wyzwań dla bezpieczeństwa. Moralność nauczyciela akademickiego może zostać zaburzona przez szereg zagrożeń związanych między innymi z pokusami na tle seksualnym, pobudkami apodyktycznymi, korupcją czy kradzieżą własności intelektualnych, a także kumoterstwem. Nie brakuje również zagrożeń, jakie powstały w obliczu wprowadzenia na polskich uczelniach w 2020 roku nowego modelu nauczania online. Niemal wszystkie czynniki zagrażające moralności nauczyciela zostały przeniesione do strefy online, przez co zanikła bariera, która towarzyszyła bezpośrednim kontaktom międzyludzkim, co mogło przyczynić się do jeszcze większej liczby dylematów moralnych przed którymi obecnie musi stanąć nauczyciel akademicki.

Problem badawczy został sformułowany w formie pytania: „Jakie dylematy zawodu nauczyciela akademickiego są największym zagrożeniem dla bezpieczeństwa w środowisku akademickim?”. Problemowi temu przyświeca cel badawczy: sprawdzenie, jakie dylematy zawodu nauczyciela akademickiego są największym zagrożeniem dla bezpieczeństwa w środowisku akademickim i dlaczego? Aby zweryfikować cel badawczy, została postawiona hipoteza, która brzmi: Prawdopodobnie nauczyciel akademicki jest narażony na dylematy etyczne związane z zagrożeniami związanymi z pokusami na tle seksualnym, pobudkami apodyktycznymi, korupcją, czy kradzieżą własności intelektualnej. Główną metodą badawczą służącą realizacji celu badawczego jest analiza treści z zakresu literatury przedmiotu.

² Termin „Etyka”, [w:] *Encyklopedia powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/etyka;3898956.html> (data dostępu: 10.01.2021).

³ M. Krause, *Wykłady z przedmiotu „Etyka w biznesie”*, <http://dydaktyka.polsl.pl/rg5/studia> (data dostępu: 10.01.2021).

Zarys historyczny etyki

Problematyka etyczna nieodłącznie towarzyszy początkom ludzkiej refleksji nad światem, pojawiając się we wszystkich kulturach jako istotny składnik mitów, religii i utrwalonych mądrości praktycznych, ale status wyodrębnionej dziedziny filozoficznej uzyskała dopiero w V w. p.n.e., tj. w klasycznym okresie filozofii greckiej⁴. Głównym obszarem zainteresowania etyki greckiej było badanie sposobów osiągania szczęścia i doskonałości osobowej człowieka. Prekursorami tego kierunku byli cynicy uznający cnotę za jedyne, co dobre, cyrenaicy, głoszący hedonizm związany z osiągnięciem wyłącznie przyjemności, a także Demokryt, którego poglądy dały początek późniejszemu eudajmonizmowi⁵.

Etyka w średniowieczu znacznie różniła się od tej, propagowanej w starożytności. Zasady etyczne były ściśle związane z teologią i nauką chrześcijańską, miały charakter teocentryczny i stawiały Boga jako istotę nieskończenie dobrą. Podstawy etyki średniowiecznej stworzył św. Augustyn w XIII wieku. W tamtym czasie popularny był system etyczny św. Tomasza z Akwinu⁶. W czasach nowożytnych, etyka koncentrowała się na sprawach ziemskich, dotyczyła zwykłych spraw człowieka i pojmowała moralność jako aspekt stosunków międzyludzkich, odznaczała się humanizmem oraz motywami postępowania, a także namiętnością⁷. Nurt ten był charakterystyczny dla filozofów takich jak Tomasz Hobbes czy Benedykt Spinoza.

Od XVII do XVIII wieku etyka charakteryzowała się ujęciem normatywnym, co oznaczało powiązania z teoriami polityczno-prawnymi i ideami przebudowy porządku społecznego. Popularna była idea laicyzacji etyki. W XIX wieku powstały koncepcje etyczne I. Kanta i K. Marksa, które odnosiły się do moralności jako formy świadomości społecznej⁸. W XX wieku wielkie zaangażowanie etyczne było obecne w encyklikach Jana Pawła II, gdzie wyróżniał się motyw obrony życia i godności człowieka. Współcześnie, w XXI wieku, nastąpił dynamiczny rozwój wielu nauk, co przyczyniło się do powstania nowych problemów moralnych, które wyłoniły szczegółowe obszary badań etycznych (etyki szczegółowe), do których można zaliczyć bioetykę, etykę seksualną, etykę ekologiczną, etykę biznesu, etykę komputową, etykę zawodową czy etykę globalną⁹.

W rozwoju polskiej myśli filozoficznej, której tradycje sięgają XIII wieku, myśl etyczna nie zajmowała szczególnie eksponowanego miejsca, stanowiąc jedynie mniej lub bardziej fragmentaryczne odbicie różnych koncepcji filozofii europejskiej; zasadniczo jednak dzieje etyki w Polsce należy datować na początek XV wieku i wiązać je z programami nauczania na odnowionym Uniwersytecie Krakowskim¹⁰. Systematyczne badania w zakresie etyki w Polsce podjęto w XX wieku. Na uznanie bez wątpienia zasługuje system etyczny Tadeusza Kotarbińskiego i jego dzieło *O etyce niezależnej*. Na gruncie filozofii polskiej system ten uchodzi za jeden z ważniejszych systemów etycznych i co najważniejsze jego koncepcja etyki niezależnej wciąż jest przedmiotem dyskusji naukowych i jest aktualna z punktu widzenia współczesnej etyki¹¹.

⁴ Termin „Etyka”, w *Encyklopedia powszechna PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/etyka;3898956.html> (data dostępu: 10.01.2021).

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

¹¹ H. Šimo, *O etyce niezależnej Tadeusza Kotarbińskiego*, „Analiza Egzystencja. Czasopismo filozoficzne” 2019, nr 46, s. 76.

Etyka a kodeksy zawodowe

Rozwój cywilizacyjny przyczynił się do powstania wielu nowych zawodów, a co za tym idzie wyższych niż przeciętne wymagań etycznych względem pracowników tych zawodów. Najczęściej mówiąc o etyce, mamy na myśli taki zestaw zasad ludzkiego życia, który można określić mianem kodeksu etycznego¹². Etyka jest jednym z najważniejszych elementów każdego zawodu. Określa wartości, według których mamy postępować, wyznacza nam ograniczenia, które mają powodować, że będziemy lepsi. Pozwala nam odróżniać dobro od zła, sformułować normy moralne obowiązujące w danym środowisku¹³. Konstruowanie norm moralnych dla danego zawodu musi wywodzić się z ogólnie przyjętych norm etycznych. Niektórzy twierdzą, że do podejmowania na gruncie zawodowym moralnie zaangażowanych rozstrzygnięć w zupełności wystarczają ogólne zasady moralne. Są one wystarczające do etycznego uprawiania zawodu. Takiego zdania był Leszek Kołakowski. Ogólnych norm moralnych nie ma zbyt wiele. Etyka zawodowa nie może ich modyfikować, nie może zmieniać hierarchii norm etyki ogólnej. Trudno sobie wyobrazić, aby na gruncie jakiegoś zawodu, miało dojść do zmiany hierarchii między zakazem „nie kłam” a zakazem „nie kradnij”. Nie jest uzasadnione przekonanie, aby odrębność zawodu wymagała jakichś norm zupełnie nowych i odmiennych. Uczciwość lekarza czy nauczyciela akademickiego nie różni się od uczciwości kupca czy policjanta, i odwrotnie. Oznacza to, że takie same mamy oczekiwania w stosunku do każdego, kto przyjął na siebie odpowiedzialność za jakieś dobro lub osobę i komu został powierzony sekret¹⁴. Etyka zawodowa nie może zawierać norm niebędących normami etyki ogólnej, stanowi zatem jej powtórzenie z wyszczególnieniem specjalistycznych przykładów dla danego zawodu. Profesor Kołakowski uważa, że kodeksy etyczne są jedynie ucieczką od istoty życia moralnego, czyli od odróżniania dobra od zła i od konieczności dokonywania wyborów. Kołakowski uważa, że wartości, takie jak: uczciwość, rzetelność, zaufanie czy dobro mają charakter ponadczasowy i uniwersalny, i etyka jako ogół ocen i norm moralnie przyjętych w danej epoce ma też charakter uniwersalny¹⁵.

Przy ocenie potrzeby zastosowania kodeksów etyki, należy pamiętać, że sumienie nie jest uniwersalne lecz indywidualne i kieruje się własnymi wartościami. Wykluczenie kodeksów etyki zawodowej mogłoby spowodować wzrost zachowań nieetycznych i zaburzyć moralność sumienia. Główną cechą kodeksów etyki zawodowej jest ich specjalność i odniesienie do konkretnych przypadków opartych na zasadach etyki ogólnej. Konkretyzacja kodeksów etyki zawodowej ściślej określa normy i wartości jakimi powinien posługiwać się pracownik co przekłada się na mocniejsze oddziaływanie tych zasad na pracownika. Uważam, że kodeksy etyki zawodowej są potrzebne, gdyż zasady ogólne dają zbyt duże poczucie wolności wyboru i mniej obarczają sumienie w kwestiach decyzji moralnych. Należy brać pod uwagę fakt, że wartości ogólne takie jak „dobro czy uczciwość” każdy człowiek może rozpatrywać nieco inaczej.

¹² P. Krakowian, *Etyka akademicka – obowiązki, powinności i dylematy*, <http://filolog.uni.lodz.pl/krakowian/publications/Krakowian> (data dostępu: 10.01.2021).

¹³ A. Chrapkowski, *Ogólne zasady etyki a etyka zawodowa i kodeks etyki zawodowej*, <https://sim.bydgoszcz.pl/artykuly-poradniki/ogolne-zasady-etyki-a-etyka-zawodowa-i-kodeks-etyki-zawodowej.html> (data dostępu: 10.01.2021).

¹⁴ Tamże.

¹⁵ R. John, *Kołakowski o etyce*, „Dialogi Polityczne” 2005, nr 5-6 UMK, <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/DP/article/download/6044/5513> (data dostępu: 10.01.2021).

Dylematy etyczne zawodu nauczyciela akademickiego

Nauczyciel ociera się o wieczność. Nigdy nie może stwierdzić, gdzie kończy się jego wpływ.

Henry Adams

Nauczycielska profesja to złożony fenomen uwzględniający zawód i osobę. Kryje on w sobie wiele uroku i problemów, z którymi zmagano się już w chwili powstania najstarszego zawodu¹⁶. Dywagacje w tym obszarze były i są prowadzone na różnych płaszczyznach dociekań. Podkreślają wyjątkowość procesu edukacji i osoby nauczyciela, który kształci kadry potrzebne do budowy społeczeństwa i cywilizacji¹⁷. Zawód nauczyciela jest zawodem odznaczającym się zręcznością kreowania rzeczywistości, co czyni go wyjątkowo potrzebnym na każdym etapie rozwoju cywilizacyjnego. Na profesji tej od wieków spoczywała odpowiedzialność za wychowanie pokoleń. Nauczyciel, jak wiele innych zawodów, w swojej pracy powinien kierować się zasadami etyki i postępować moralnie. Kluczową dla nauczyciela wartością powinno być przekazywanie najwyższej jakości wiedzy opartej na prawdzie. Nauczyciel, w odróżnieniu od naukowca, sprawuje również funkcję wychowawczą i jest odpowiedzialny nie tylko za wykształcenie, lecz także za rozwój moralny wychowanków. Dodatkowo pełni funkcje organizacyjne.

Etyka nauczyciela akademickiego jest swoistą postacią etyki nauczycielskiej, która z kolei jest jedną z najważniejszych odmian etyki zawodowej¹⁸. Nauczyciel akademicki, podobnie jak lekarz czy adwokat, staje przed wieloma trudnymi wyborami, dylematami moralnymi oraz pokusami wynikającymi z pełnienia swojej funkcji w społeczeństwie. Istnieje wiele wątpliwości dotyczących istnienia etyki zawodowej, wynikających głównie z etyki ogólnej, głoszącej uniwersalną zasadę obrazującą życie człowieka uczciwego, przestrzegającego zasad moralności społecznej i norm etyki uznawanej za powszechną w danym społeczeństwie. Istnieją argumenty przemawiające za słusznością tej tezy, popierającą uniwersalne wartości moralne, aczkolwiek istnieją też argumenty przeciw, dotyczące potrzeby wyodrębnienia etyk zawodowych i kodeksów uwzględniających szczególne przypadki. Pierwszym argumentem jest fakt, że żadna moralność panująca w danym społeczeństwie ani najbardziej nawet powszechna etyka nie mogą uwzględniać wszystkich sytuacji moralnie nieobojętnych, występujących przy wykonywaniu danego zawodu¹⁹. Przykładem może być wojna i przyzwolenie do zabijania – żadne zasady etyki nie pozwalają na zabicie drugiego człowieka. Drugim argumentem uzasadniającym istnienie etyki zawodowej jest fakt, że w niektórych grupach zawodowych sygnalizowane jest zapotrzebowanie na dodatkowe regulacje etyczne²⁰. Etyka zawodowa jest szczególnie potrzebna przy zawodach, w których przedstawiciele mają do czynienia ze sprawami dla człowieka najważniejszymi, takimi jak życie, zdrowie, godność osobista, poczucie bezpieczeństwa, rozwój psychiczny i emocjonalny. Do tych zawodów zaliczamy m.in. lekarzy, dziennikarzy, policjantów, psychologów czy nauczycieli.

W przypadku nauczyciela akademickiego ważną częścią jego etyki będą zasady dotyczące pracy badawczej. Najbardziej fundamentalne znaczenia ma zasada dążenia do prawdy, jej odkrywania i upowszechniania jako głównej wartości poznawczej. Uczony we wszystkich

¹⁶ M. Kabat, *Nauczycielska profesja w cywilizacji starożytnej i współczesnej*, s. 59, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-9337c026-e72d-4573-a9ae-5dbb7ed4a2b2/c/zn_pedagogika_2016_13_kabat.pdf (data dostępu: 10.01.2021).

¹⁷ Tamże, s. 60.

¹⁸ B. Dziemidok, *Etyka zawodu nauczyciela akademickiego*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistości” 2007, nr 4, s. 199-203.

¹⁹ Tamże, s. 200.

²⁰ Tamże, s. 201.

przejawach swej działalności zawodowej powinien odznaczać się bezwzględną rzetelnością wobec faktów, metod i teorii naukowych oraz wobec współpracowników całego środowiska naukowego. Istotnym elementem etyki badacza jest również jego odpowiedzialność moralna, zarówno za głoszone poglądy, jak i za skutki prowadzonych badań naukowych²¹. Nauczyciel akademicki powinien odznaczać się samodzielnością intelektualną i niezależnością w ocenach i sądach w taki sposób, aby nie naruszać cudzych myśli i praw autorskich, jednocześnie będąc niezależnym wobec uwarunkowań pozanaukowych związanych z ideologiami czy polityką. Istotnym aspektem etycznym dla tego zawodu jest szacunek do dorobku innych oraz własnego. Ważna przy pracy nauczyciela akademickiego jest tolerancja światopoglądowa wobec innych tradycji i postaw badawczych. Nauczyciel akademicki powinien sprzyjać swobodnej wymianie myśli i bronić wolności słowa, gdyż ta jest podstawą do rozwoju każdej nauki. Nauczyciel akademicki w odróżnieniu od naukowca, zajmującego się wyłącznie pracą badawczą realizuje wiele obowiązków dydaktycznych, organizacyjnych i wychowawczych. To połączenie kilku rodzajów odpowiedzialności etycznej, na które składa się praca badawcza, dydaktyczna, wychowawcza i organizacyjna stawia przed nauczycielem akademickim wiele moralnych dylematów.

Nauczyciel akademicki za wypełnianie swoich obowiązków dydaktycznych nie powinien przyjmować żadnych korzyści majątkowych od swoich studentów. Dotyczy to również formy przekupienia nauczyciela akademickiego przy wykorzystaniu rozmaitych prezentów, w zamian np. za zaliczenie danego przedmiotu, lepsze oceny czy obronę pracy. Przypadków takich było wiele, chociażby ten z 2016 r., który miał miejsce na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach, gdy nauczyciel akademicki żądał prezentu w postaci drogich perfum w zamian za pozytywne zaliczenie obrony pracy magisterskiej²². Drogie prezenty w zamian za korzyści z obrony czy lepszych stopni to nie jedyne propozycje, z jakimi mogą spotkać się wykładowcy na uczelniach.

Na uczelniach wyższych zdarzają się również propozycje seksualne ze strony nauczycieli akademickich. Znudzeni monotonią życia wykładowcy mogą łatwo wykorzystać okazję i zaproponować studentkom pozornie niewinne spotkania. Te z czasem stają się prostą transakcją: dobre stopnie za seks. Sytuacja może stać się jeszcze bardziej skrajna, gdy nauczyciel akademicki jest uznawany za osobę, u której ciężko zaliczyć przedmiot i może on wywierać presję na kobiety mające problem z asertywnością. Przykładem takiej sytuacji było zatrzymanie przez prokuraturę profesora na Uniwersytecie Wrocławskim. Usłyszał on zarzuty gwałtu, nagabywania, naprzykrzania się, zmuszania do określonego zachowania oraz uzależnienia wykonania czynności służbowej²³.

Sytuacja może mieć także odwrotny scenariusz, w którym to studentka wysyłka sygnały seksualne lub proponuje seks. Działanie to może prowokować wykładowcę do niemoralnych zachowań. W takich przypadkach ważne jest aby wykładowca zachował się profesjonalnie i nie dopuszczał do sytuacji jednoznacznie kreującej czynności lub zachowania seksualne w stosunku do studentek.

Dylematy etyczne nauczyciela akademickiego mogą zostać ograniczone przez kodeks etyki zawodowej, ustalony osobno dla każdej uczelni. Zachowanie etyczne nauczyciela akademickiego określają przepisy kodeksów zawodowych, dostępne najczęściej w formie uchwał senatu lub rozporządzeń na każdej uczelni wyższej. Dla przykładu posłużę się Kodeksem Etyki

²¹ Tamże, s. 202.

²² Stacja TVN24, reportaż „Dyskretnie i żeby nikt nie widział”. Drogie perfumy za pomyślną obronę?, //tvn24.pl/polska/siedlce-universytet-przyrodniczo-humanistyczny-perfumy-za-obrone-ra611206-3171828 (data dostępu: 10.01.2021).

²³ Wiadomości Onet, artykuł *Afera na uniwersytecie. Oceny za seks* [online], dostępny na <https://wiadomosci.onet.pl/wroclaw/afere-na-universytecie-oceny-za-seks/sglwg38> (data dostępu: 10.01.2021).

Nauczyciela Akademickiego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, który powstał w wyniku pracy Senackiej Komisji ds. badań naukowych i rozwoju kadry naukowej²⁴. W rozdziale 2 zostały ujęte ogólne zachowania etyczne nauczyciela akademickiego dotyczące między innymi stania na straży godności zawodu, rzetelności w wykonywaniu pracy, pogłębiania i ciągłego doskonalenia swojej wiedzy i umiejętności, a także samodzielności i niezależności, godnego wynagrodzenia oraz uczciwych stosunków między pracownikami²⁵. Nauczyciel akademicki nie może też działać na szkodę innych osób oraz nauki. W tym samym rozdziale ujęto również ważną zasadę dotyczącą wystrzegania się wszelkich przejawów dyskryminacji ras, wyznań, płci i wieku oraz zasadę tolerancji wobec innych postaw badawczych i tradycji kulturowych. Nauczyciel akademicki powinien też przeciwstawiać się, w granicach określonych przez prawo i dobre obyczaje, nieuczciwości, niesprawiedliwości, nierzetelności, nietolerancji i innym przejawom nieetycznych zachowań pracowników, studentów i doktorantów. Zasada dotycząca nieetycznych zachowań innych pracowników – kolegów i koleżanek z pracy może być dla nauczyciela akademickiego trudna, w szczególności w strukturze hierarchicznej, gdzie mogłoby dojść do sytuacji, w której młodszy pracownik zwraca uwagę np. swojemu przełożonemu i tym samym naraża się na nieprzyjemności.

Rozdział trzeci omawianego kodeksu dotyczy postaw nauczyciela akademickiego jako pracownika Uniwersytetu. Nauczyciel akademicki powinien dbać o dobre imię, wizerunek i interesy uczelni, nie angażować się w promocję i reklamę działań na innych uczelniach, gdzie mogłyby występować konflikty interesów²⁶. Ponadto, jako pracownik, nauczyciel akademicki ma obowiązek dbania o rzetelne i sumienne wykonywanie obowiązków zawodowych, w szczególności przestrzegania ustalonego zakresu, wymiaru i terminów zajęć dydaktycznych. Zrozumiałym jest fakt, że istnieje wiele czynników, przez które nauczyciel nie może być obecny na zajęciach. W takiej sytuacji jego obowiązkiem jest poinformować studentów o takiej sytuacji i zaproponować inny termin zajęć. Dylematem moralnym, jaki wówczas może zaistnieć, jest możliwość nieodbycia takich zajęć wcale. Studenci chętnie wykorzystają ten fakt i sprawa najprawdopodobniej trafi pod dywan. Nauczyciel akademicki, który pełni funkcje kierownicze, powinien traktować współpracowników sprawiedliwie i z życzliwością, stanowiąc wzór dla innych, przede wszystkim nie powinien wykorzystywać swoich kompetencji w celach osobistych, np. nepotycznych. Nauczyciel akademicki, jako pracownik, nie powinien przyjmować jakichkolwiek dodatkowych korzyści majątkowych lub osobistych, a także starannie dysponować majątkiem i środkami publicznymi uczelni²⁷. Oznacza to, że pracownik nie powinien wykorzystywać środków i materiałów, będących własnością uczelni, do celów niezwiązanych z pracą, nawet jeśli są to drobne przedmioty, jak papier ksero, teczki czy długopisy.

W rozdziale 4 kodeksu zostały określone zasady etyczne dotyczące pracy nauczyciela akademickiego jako dydaktyka i wychowawcy. Nauczyciel akademicki powinien traktować studentów z należytą powagą, szacunkiem i życzliwością, wyznając zasadę bezstronności i równego traktowania oraz uznając ich prawa do swobodnego zrzeszania się, udziału w organach kolegialnych Uniwersytetu i inne prawa wynikające z regulaminu studiów. Powinien również zapewnić swoim studentom możliwość twórczego i aktywnego uczestnictwa w zajęciach oraz szanować

²⁴ Senacka Komisja ds. badań naukowych i rozwoju kadry naukowej, *Kodeks Etyki Nauczyciela Akademickiego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, https://bip.ires.pl/gfx/ap/files/Senat/zal_nr1_Kodeks_Etyki_Nauczyciela_Akademickiego_UPH.pdf, Rozdział I § 1 (data dostępu: 10.01.2021).

²⁵ Tamże, rozdział II § 13.

²⁶ Tamże, rozdział II § 24.

²⁷ Tamże, rozdział III § 25.

ich prawo do swobodnego wyrażania opinii, nawet jeśli nauczyciel się z nią nie zgadza. Ponadto, zgodnie z zasadami dobrych obyczajów, nauczyciel akademicki powinien dbać o kulturę wypowiedzi i poprawność językową²⁸. Podczas prowadzonych zajęć nie powinien narzucać studentom swoich osobistych poglądów i przekonań politycznych. W tym przypadku może pojawić się istotny dylemat moralny w przypadku nauczyciela, który jest lub był związany z partią polityczną lub mocno utożsamia się z poglądami którejs z stron sceny politycznej. W takiej sytuacji z jednej strony nauczyciel jest zobowiązany do przestrzegania kodeksu uczelni, z drugiej – kodeksu swojej partii. Mimo tego nauczyciel, pracując na uczelni, powinien pamiętać, że miejscem, w jakim świadczy pracę, jest szkoła wyższa i to jej kodeks w tej sytuacji będzie tym nadrzędnym. Nauczyciel akademicki to także wychowawca i ma on obowiązek zwracania uwagi na niewłaściwe i nieetyczne zachowanie swoich studentów. Funkcja wychowawcza jest szczególnie ważna w przypadku studentów zaczynających swoją przygodę ze studiami, gdy silna potrzeba socjalizacji skutkuje rozmowami w trakcie zajęć, w wyniku czego nauczyciel akademicki musi wielokrotnie uciszać słuchaczy, aby móc swobodnie prowadzić zajęcia. W tym celu nauczyciel może posługiwać się różnymi środkami dydaktycznymi oraz stosować kary dydaktyczne, np. wyprosić przeszkadzającego studenta z sali. Istotne jest, aby stosowane środki były wprost proporcjonalne do sytuacji. Dylematem moralnym w tym przypadku może okazać się dobór środka karnego w taki sposób, aby nie przekroczyć norm i zachowań etycznych. Studenci często potrafią wyprowadzić nauczyciela z równowagi, dlatego bardzo ważne jest, aby w odpowiedni i zarazem skuteczny sposób móc zareagować na takie zachowanie. Funkcja wychowawcza to także działanie na korzyść odpowiedniego ukształtowania postaw moralnych i osobowości.

Ostatni rozdział kodeksu dotyczy dylematów moralnych nauczyciela akademickiego jako badacza i recenzenta. Nauczyciel akademicki powinien zachować wysokie standardy prowadzonych badań oraz przeciwstawiać się nieuczciwości naukowej w tym plagiatorstwu, fałszowaniu wyników badań naukowych i nierzetelności w ich upowszechnianiu²⁹. Szczególnie kuszącą sytuacją do sfalszowania wyników badań są przypadki, gdy rzeczywiste wyniki nie pasują do tez prezentowanych przez naukowca. Najwyższą wartością etyczną dla pracownika naukowego jest dociekanie prawdy, i to prawda, nawet taka, z którą się nie zgadza, powinna być na pierwszym miejscu. Ważną zasadą etyczną dla nauczyciela akademickiego jest opiniowanie i recenzowanie prac naukowych. Nauczyciel powinien unikać konfliktu interesów oraz kumoterstwa przy recenzowaniu prac. Niepożądaną sytuacją jest recenzowanie prac osób, z którymi nauczyciel akademicki jest związany jakąś relacją służbową lub rodzinną. Jako recenzent powinien również ocenić swoje kompetencje w razie czego odstąpić od recenzowania pracy, jeżeli obszar tematyczny jest niezgodny z jego zainteresowaniami naukowymi. Nieetycznym zachowaniem było recenzowanie monografii dotyczącej astrofizyki przez profesora nauk społecznych. Taka recenzja mogłaby budzić wiele wątpliwości.

Kodeks etyki nauczyciela akademickiego nie reguluje wszystkich zachowań, nie typuje każdej sytuacji, nie jest dziełem doskonałym. Istnieje wiele dylematów moralnych, przed którymi staje nauczyciel akademicki nieopisanych w kodeksie. Kodeks stanowi jedynie źródło zasad etyki. Praktyka moralna nauczyciela akademickiego w przypadkach nieregulowanych przez kodeks powinna opierać się na postępowaniu zgodnie z przepisami prawa i statutem Uniwersytetu oraz innymi aktami wewnętrznymi uczelni, a także powszechnie obowiązującymi dobrymi obyczajami z ogólnymi zasadami etyki.

²⁸ Tamże, rozdział IV § 27-30.

²⁹ Tamże, rozdział V § 31-36.

Zakończenie

Już od starożytności etyka była przedmiotem zainteresowań wielu filozofów. Wprowadzenie terminu „etyka” w IV w. p.n.e. przez Arystotelesa dało początek jednej z dyscyplin filozofii praktycznej. Współczesne rozważania nad etyką przyczyniły się do powstania kodeksów etyki zawodowej, co w konsekwencji umożliwiło tworzenie różnych zasad, jakimi powinien posługiwać się pracownik eksponujący określone stanowisko w społeczeństwie. Tworzenie kodeksów etyki zawodowej znalazło swoich zwolenników, jak i przeciwników. Ci, którzy są przeciwko, najczęściej argumentują słuszność swoich tez, odwołując się do teorii etyki ogólnej, gdzie przeważają zasady związane z byciem dobrym, uczciwym i sprawiedliwym człowiekiem. Wielu twierdzi, że to właśnie sumienie i te proste zasady są wystarczające, aby rzetelnie wywiązywać się ze swoich obowiązków. Moim zdaniem jest wręcz przeciwnie, za kodeksami przemawia argument dotyczący specyfiki zawodu i jego szczególnych, indywidualnych cech, gdzie mogą wystąpić różne dylematy moralne. Jednym z zawodów, narażonych na występowanie dylematów moralnych jest zawód nauczyciela akademickiego.

W tzw. społecznym podziale pracy zawodów nauczyciela akademickiego jest usytuowany w niezwykle ważnym i prestiżowym miejscu. Jego podstawowym zadaniem jest zachowanie spójności między nauką a społeczeństwem, jego teraźniejszością a perspektywą rozwoju. Instytucjonalnie związany jest ze szkolnictwem wyższym, w którym realizuje zarówno zadania naukowe, badawcze, jak i edukacyjne i wychowawcze. Nauczyciel akademicki jest przede wszystkim sługą prawdy obiektywnej, przedstawicielem jej i głosicielem wśród młodzieży i społeczeństwa. Służba to szczytna i niezmiernie zaszczytna, ale zarazem wymagająca nie tylko odpowiednich kwalifikacji intelektualnych i stosowanej wiedzy fachowej, lecz także wielkiego hartu ducha i silnego charakteru. Nauczyciel akademicki pełni ważną społeczną rolę, na której ciąży wysoka odpowiedzialność za wykształcenie pokoleń. Rola ta wiąże się z współistnieniem wielu dylematów moralnych, przed którymi nauczyciel akademicki, zarówno jako badacz, wychowawca, dydaktyk, jak i organizator musi często stawać.

Powyższe role zawodowe, w jakie wchodzi nauczyciel akademicki, nie zawsze są ze sobą spójne, a zdarza się, że pozostają w swego rodzaju konflikcie ze sobą i kreują różne dylematy moralne.

Nauczyciel akademicki jako dydaktyk jest zobowiązany do realizacji zajęć dydaktycznych ze studentami w tym dba o utrzymanie kontaktu z szeroko pojętą praktyką pedagogiczną. Dylematy moralne, z jakimi może spotkać się nauczyciel podczas zajęć dydaktycznych, najczęściej będą dotyczyły stosunków między nim a studentami. Pokusy dotyczące przekupstwa czy oferty seksualne w zamian za dobre stopnie powinny zostać chłodno odrzucone. Nauczyciel akademicki powinien kierować się uczciwością i rzetelnością. W ocenie prac studentów nie powinien faworyzować wybranych osób, stosując się do zasad oceny obiektywnej. Podczas pracy dydaktycznej nauczyciel akademicki powinien wykazać się wstrzeźliwością przy głoszeniu teorii pozanaukowych, w szczególności politycznych i narzucaniu studentom swoich poglądów, np. określonych ideologii. Nauczyciel akademicki jest nie tylko dydaktykiem, ale także wychowawcą. Mimo tego, że kwestie wychowawcze w przypadku nauczyciela akademickiego będą znacząco się różniły od tych na poziomie oświatowym, to należy pamiętać, że nauczyciel akademicki może wywierać pośrednie działanie wychowawcze na dorosłych studentów. Rolą nauczyciela akademickiego w kwestii wychowawczej jest tworzenie warunków do doskonalenia własnej osobowości, budowania systemów wartości, określonych potrzeb i przygotowania studentów do życia w społeczeństwie i do

przyszłej pracy zawodowej. Przez funkcję wychowawczą można rozumieć także odpowiednie zwracanie uwagi na sposób, w jaki studenci zachowują się na zajęciach. To też kwestia budowania szacunku i autorytetu prowadzącego. Nauczyciel akademicki czasem może być zmuszony do wykorzystania metod służących uciszeniu słuchaczy bądź ukaraniu studenta za niewłaściwe zachowanie podczas zajęć. Istotne jest przy tym umiarkowanie i proporcjonalność w nakładaniu kary. Pod żadnym pozorem nie można stosować kar fizycznych, praktykowanych kiedyś w szkolnictwie.

Nauczyciel akademicki to także badacz, zatrudniony na stanowisku naukowym, którego obowiązkiem jest dochodzenie do prawdy. Nauczyciel akademicki, jako badacz, powinien wykazywać między innymi cechy, takie jak intelektualna docieklliwość, śmiałość i innowacyjność myślenia, systematyczność, krytycyzm, ostrożność, wszechstronność oraz bezstronność. Nauczyciel akademicki, będący badaczem, powinien uczciwie podchodzić do swojej pracy. Pod żadnym pozorem nie powinien on fałszować wyników badań czy dopuszczać się plagiatu. Niewłaściwe moralnie jest też kumoterstwo przy recenzowaniu prac naukowych. Istnieje wiele dylematów moralnych związanych z pracą naukowca, w szczególności wielką pokusą jest przywłaszczanie treści intelektualnych z pominięciem autora tekstu. Niepoprawne moralnie jest też unikanie wielkich autorytetów związanych z określonymi dziecinami naukowymi. Podczas pisania tej pracy, nie etycznym byłoby pominięcie na wstępie Arystotelesa, który był prekursorem etyki. Nauczyciel akademicki to także pracownik i organizator. Jest on odpowiedzialny za organizację pracy własnej, studentów oraz młodszych pracowników nauki. Podczas pracy organizatora z punktu widzenia dylematów moralnych ważną jest przynależność do danej struktury na uczelni. Nauczyciel akademicki nie powinien promować ani organizować wydarzeń o charakterze konkurencyjnym na innych uczelniach. W szczególności, jeżeli dodatkowo pełni on funkcje kierownicze.

Dylematy moralne przy pracy nauczyciela akademickiego mogą pojawić się w wielu obszarach. Istotne jest to, aby nauczyciel w swojej pracy postępował zgodnie z kodeksem zawodowym uchwalonym na swojej uczelni, stosował się do przepisów prawa oraz do ogólnie przyjętych norm etyki. W przypadku najbardziej ekstremalnych dylematów moralnych nauczyciel akademicki powinien postąpić zgodnie z zasadami etyki ogólnej oraz własnym sumieniem, w taki sposób, aby stanowisko które podejmie, później nie budziło w nim obrzydzenia. Założona na wstępie hipoteza została zweryfikowana pozytywnie. Wnioski, jakie powstały podczas pisania tej pracy, pozwalają na stwierdzenie, że nauczyciel akademicki w XXI wieku jest narażony na dylematy etyczne związane z zagrożeniami związanymi z pokusami na tle seksualnym, pobudkami apodyktycznymi, korupcją czy kradzieżą własności intelektualnych.

Bibliografia

- Chrapkowski A., *Ogólne zasady etyki a etyka zawodowa i kodeks etyki zawodowej*, <https://sim.bydgoszcz.pl/artykuly-poradniki/ogolne-zasady-etyki-a-etyka-zawodowa-i-kodeks-etyki-zawodowej.html> (data dostępu: 10.01.2021).
- Dziemidok B., *Etyka zawodu nauczyciela akademickiego*, „Studia Gdańskie, Wizje i Rzeczywistości” 2007, nr 4. *Etyka* [w:] *Encyklopedia PWN Online*, <https://encyklopedia.pwn.pl/> (data dostępu: 10.01.2021). https://bip.ires.pl/gfx/ap/files/Senat/zal_nr1_Kodeks_Etyki_Nauczyciela_Akademickiego_UPH.pl (data dostępu: 10.01.2021).
- <https://tezeusz.pl/arystoteles-etyka-nikomachejska-arystoteles> (data dostępu: 10.01.2021).
- <https://tvn24.pl/polska/siedlce-uniwerytet-przyrodniczo-humanistyczny-perfumy-za-obrone-ra611206-3171828> (data dostępu: 10.01.2021).
- <https://wiadomosci.onet.pl/wroclaw/afery-na-uniwerysytacie-oceny-za-seks/sglwg38> (data dostępu: 10.01.2021).

John R., *Kołakowski o etyce*, „Dialogi Polityczne” 2005, nr 5-6.

Katab M., *Nauczycielska profesja w cywilizacji starożytnej i współczesnej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Pedagogika” 2016, nr 13.

Kodeks Etyki Nauczyciela Akademickiego Uniwersytetu Przyrodniczo Humanistycznego w Siedlcach, https://www.uph.edu.pl/images/UPH_2013/PDFs/akty_prawne/kodeks_etyki_pracownikow_administracji_uph.pdf (data dostępu: 10.01.2021).

Krakowian P., *Etyka akademicka – obowiązki, powinności i dylematy*, wyd. Ł. Sułkowski, G. Ignatowski, [w:] *Homo laborans. Etyka i deontologia zawodowa*, Wydawnictwo SAN, Łódź 2014.

Krause M., *Wykłady z przedmiotu „Etyka w biznesie”*, <http://dydaktyka.polsl.pl/> (data dostępu 10.01.2021).

Šimo H., *O etyce niezależnej Tadeusza Kotarbińskiego*, „Analiza Egzystencja. Czasopismo filozoficzne” 2019, nr 46.

Brak poczucia bezpieczeństwa dziecka w przestrzeni szkolnej a zjawisko fobii szkolnej

The lack of sense of security of a child in a school environment and the phenomenon of school phobia

Streszczenie: Kształtowanie poczucia bezpieczeństwa u dzieci w wieku szkolnym ma autoteliczne znaczenie. Jest także, na gruncie niniejszego opracowania, pojmowane jako priorytetowe zadanie współczesnej szkoły. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż brak poczucia bezpieczeństwa prowadzić może do różnorodnych nieprawidłowości. Celem niniejszego opracowania było ukazanie związku pomiędzy poczuciem bezpieczeństwa a zjawiskiem fobii szkolnej. Uznano ją bowiem za jeden z dominujących problemów we współczesnej edukacji.

Słowa kluczowe: edukacja, poczucie bezpieczeństwa, fobia szkolna, szkoła, rodzina

Abstract: Developing a sense of security in school-age children has autotelic importance. It is also understood, on the basis of this study, as a priority task for modern schools. There is no doubt that lack of a sense of security can lead to various irregularities. This study shows the relationship between security and school phobia. It has been recognized as one of the dominant problems in modern education.

Keywords: education, sense of security, school phobia, school, family

Istota pojęcia: poczucie bezpieczeństwa

Funkcjonowanie każdego człowieka od zarania dziejów było nieprzerwaną drogą do zapewnienia prawidłowych warunków funkcjonowania oraz różnorodnych potrzeb. Pomimo znacznych zmian środowiskowych, politycznych, religijnych, społecznych i wielu innych do dnia dzisiejszego jedna z elementarnych potrzeb człowieka jest nadal niepodważalna. Tą potrzebą jest właśnie poczucie bezpieczeństwa. Na gruncie różnorodnych nauk bezpieczeństwo jawi się jako zagadnienie szerokie i możliwe do przeanalizowania na wielu płaszczyznach działalności ludzkiej. Jedną z takich płaszczyzn jest bez wątpienia oświata. Samo zaspokojenie poczucia bezpieczeństwa u dzieci i młodzieży szkolnej stanowi jedno z priorytetowych zadań oraz wyzwań współczesnej szkoły. Zagrożenie poczucia bezpieczeństwa u uczniów prowadzić może do bardzo wielu negatywnych konsekwencji, takich jak nieprawidłowy rozwój społeczny czy szeroko pojmowana fobia szkolna. Tak zarysowana problematyka niniejszych rozważań, czyli relacje, jakie zachodzą pomiędzy poczuciem bezpieczeństwa a występowaniem fobii szkolnej, pozwalają na sprecyzowanie hipotezy, iż zachodzi związek pomiędzy brakiem poczucia bezpieczeństwa dziecka a jego negatywnymi emocjami w przestrzeni szkolnej, które na potrzeby niniejszej publikacji rozumiane są właśnie jako fobia szkolna. W niniejszej publikacji dokonano analizy wiodącej literatury przedmiotu w tym zakresie, stosując metodę analizy i krytyki piśmiennictwa.

W literaturze przedmiotu bezpieczeństwo najprościej jest definiowane jako: „(...) stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym”¹. Nie ulega wątpliwości, iż bezpieczeństwo

¹ B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa 1996, s. 309.

nieodzownie kojarzy się z opracowaną przez amerykańskiego psychologa A. Masłowa piramidą potrzeb. Autor tej ponadczasowej koncepcji sytuuje bezpieczeństwo jako podstawowy aspekt ludzkiego życia, zaraz po zaspokojeniu elementarnych potrzeb fizjologicznych. Należy podkreślić w tym miejscu, iż hierarchiczne przedstawienie potrzeb nie jest w tej koncepcji przypadkowe. Zdaniem A. Masłowa dopiero zaspokojenie potrzeb niższego rzędu daje możliwość realizowania potrzeb szczebla wyższego. W koncepcji przywoływanego autora potrzeba bezpieczeństwa jest w znacznym stopniu utożsamiana z zaspokojeniem potrzeb o charakterze materialnym. Wybrzmiewa jednak z teorii Masłowa przekonanie o konieczności posiadania wartości, które niezbędne są do zachowania wewnętrznej równowagi, a w konsekwencji do przeżycia. Analiza omawianej koncepcji pozwala wskazać, że niezaspokojenie poczucia bezpieczeństwa, powoduje w jednostce lęk, stres i szereg innych negatywnych emocji. To co niezmiernie istotne dla poruszanej problematyki, to wprowadzone przez autora pojęcie transgresyjnych działań, które opisywał jako działania przekraczające granice ludzkich możliwości. Wpływają one na rozwój osobowości człowieka oraz pożądaných w danej społeczności wartości. A. Masłowski uwypukla także znaczącą rolę innowacyjnych metod transgresyjnych, które mają na celu zwiększenie poczucia bezpieczeństwa z zakresu psychologicznego oraz przeciwdziałanie czynnym zagrożeniom.

Konkludując rozważania dotyczące tej ponadczasowej koncepcji, wskazać należy na różnice pomiędzy poczuciem bezpieczeństwa a potrzebą bezpieczeństwa, które w klarowny sposób przedstawiane są na gruncie rozważań Masłowa. Pierwsze z określeń jest szersze, natomiast drugie, zdaniem autora, zdecydowanie posiada ograniczony zasięg. Na gruncie tego przekonania bezpieczeństwo powinno być kreowane w wewnętrznej sferze człowieka, aby w pełni przekształcić się w bezpieczeństwo zewnętrzne. Tym samym należy podkreślić istotny wpływ poczucia bezpieczeństwa wewnętrznego na całościowe funkcjonowanie jednostki, osiąganie sukcesów, tworzenie i utrzymywanie relacji².

W. Okoń, prezentując pragmatyczny obraz bezpieczeństwa przedstawiał je jako stan, który generuje u jednostki potrzebę zaspokajania pewnego braku, w tym także różnorodnych potrzeb życiowych³. Będąc, jak już wspomniano wcześniej, naczelną potrzebą człowieka oraz różnorodnych grup społecznych, bezpieczeństwo jest także naczelną potrzebą państw i systemów międzynarodowych. Na potrzeby rozważań omawianej problematyki wskazać należy na takie zobrazowanie bezpieczeństwa, które bezpośrednio dotyczy młodego człowieka. Bezpieczeństwa, które nieodzownie powiązane jest ze specyfiką funkcjonowania uczniów w wielu obszarach życia. Na gruncie pedagogicznym przedstawione wyżej definicje wymagają jednak pewnego uszczegółowienia. Bezpieczeństwo bowiem jest to stan dający poczucie pewności istnienia, co więcej jest gwarantem ciągłości i daje szansę na wielopłaszczyznowy rozwój i motywację. Zatem bezpieczeństwo na gruncie pedagogiki powinno być pojmowane jako zaspokojenie różnorodnych potrzeb, np.: istnienia, tożsamości czy spokoju. Ważną rolę odgrywa także pewność rozwoju, motywująca do działania i planowania własnego życia. Brak bezpieczeństwa generuje silny niepokój i poczucie zagrożenia⁴. Jak wskazuje L. Kacprzak w oczach dziecka bezpieczeństwo związane jest ze spokojem, opieką oraz poczuciem rodzinnego ciepła. Wiodącą potrzebą młodego

² I. Korcz, *Inteligencja emocjonalna – gwarantem bezpieczeństwa i determinantą rozwoju uczniów*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007, s. 107-109.

³ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1998, s. 307.

⁴ A. Włodarek, *Problemy międzypokoleniowe a poczucie bezpieczeństwa*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007, s. 97-98.

człowieka jest zatem świat charakteryzujący się elementami pozwalającymi na sprawowanie kontroli, dający możliwość pewności oraz stabilności. Tuż obok spokojnego życia rodzinnego istotne znaczenie na kształtowanie się poczucia bezpieczeństwa u młodego człowieka ma także prawidłowe funkcjonowanie w środowisku szkolnym i rówieśniczym⁵.

Poczucie bezpieczeństwa u dzieci w przestrzeni szkolnej

Kwestie dotyczące bezpieczeństwa w przestrzeni szkolnej są zagadnieniem niezmiernie ważnym oraz stale aktualnym. Efektem wielu przemian i reform w obszarze oświaty jest niewątpliwe obciążenie szkół w wielu płaszczyznach, w tym także w zakresie bezpieczeństwa i jego profilaktyki. Powszechnie dokonywane diagnozy bezpieczeństwa uczniów oraz innych uczestników procesu edukacji pozwalają na opracowanie dyrektyw niezbędnych do zapewnienia poczucia bezpieczeństwa dzieciom i młodzieży w wieku szkolnym. Należy wskazać, że określanie poziomu bezpieczeństwa dokonuje się w oparciu o subiektywne odczucia jednostki⁶. Nie ulega wątpliwości, iż szkoła jest miejscem o charakterze publicznym. Zgodnie z obowiązującym prawem podlega ona nadzorowi, a sama ma możliwość sprawowania opieki nad uczniem⁷. Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa uczniom w przestrzeni szkolnej jest zadaniem niezwykle trudnym i wymaga wielopłaszczyznowej współpracy z różnymi instytucjami, do których zaliczyć możemy: Policję, Straż Pożarną, Straż Miejską, Straż Gminną, poradnie pedagogiczno-psychologiczne, kuratorów sądowych, sądy rodzinne, poradnie profilaktyki, stacje sanitarno-epidemiologiczne, poradnie zdrowia, Komitet Ochrony Praw Dziecka, Towarzystwo Rodzin i Przyjaciół Dzieci, ośrodki pomocy społecznej i wiele innych⁸.

Na gruncie tego przekonania nie ulega wątpliwości, że omawiana kwestia odgrywa autoteliczne znaczenie we współczesnej szkole – szkole XXI wieku. Bezpieczeństwo w przestrzeni szkolnej powinno być obserwowane i analizowane na trzech zasadniczych poziomach. Jest to sfera publiczna, socjalna i zdrowotna. W życiu i kształtowaniu się młodego człowieka znaczącą rolę odgrywa grupa rówieśnicza oraz rodzina i najbliższe otoczenie. Jest to szeroko pojmowana sfera publiczna, a niezakłócone w niej funkcjonowanie jest gwarantem prawidłowego kształtowania się osobowości, właściwej socjalizacji oraz internacjonalizacji określonych i obowiązujących norm w danej społeczności. Natomiast bezpieczeństwo socjalne rozumiane jest jako specyfika funkcjonowania i standard rodzinnego życia ucznia oraz zaspokajanie potrzeb. Wszelkie nieprawidłowości i patologie występujące w obrębie rodziny znajdują swoje odzwierciedlenie w prezentowanych przez ucznia postawach i zachowaniach w szkole. Ostatnia sfera – zdrowotna dotyczy dbałości o zdrowie oraz zapewnienia właściwej opieki⁹.

⁵ L. Kacprzak, *Bezpieczeństwo osobiste uczniów i poczucie jego – integralnym obowiązkiem szkoły i nauczycieli*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, A. Zduniak, M. Kryłowicz (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2004, s. 182.

⁶ J. Mazur, *Szkoła i jej otoczenie jako siedlisko i obszar oddziaływań profilaktycznych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, A. Zduniak, M. Kryłowicz (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2004, s. 157-158.

⁷ D. Mamczura, *Monitoring szkół – formą zapewnienia bezpieczeństwa w placówkach oświatowych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007, s. 409, 412.

⁸ A. Kusztełak, *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – ważnym problemem każdej polskiej szkoły*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, A. Zduniak, M. Kryłowicz (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2004, s. 137.

⁹ J. Mazur, *Szkoła i jej otoczenie...*, dz. cyt., s. 159-160.

W przestrzeni środowiska szkolnego uczniowie spotykają się z różnorodnymi problemami i sytuacjami stresogennymi. Mają one wielorakie przyczyny i mogą odgrywać rolę czynników zakłócających poczucie bezpieczeństwa u dziecka w wielu szkolnym. Do najpopularniejszych należą:

- problemy w przystosowaniu się,
- niewystarczające warunki materialne szkoły,
- nieprawidłowości w wielopłaszczyznowym funkcjonowaniu placówki¹⁰.

Jak wykazują opracowania przedstawione na gruncie literatury przedmiotu, wyżej wymienione czynniki prognozowane są dla przeciętnego ucznia, jednak dla dziecka charakteryzującego się nadwrażliwością, chorującego lub słabszego fizycznie mogą być one znacznie obciążające. Omawiając kwestię bezpieczeństwa na gruncie oświatowym, należy podkreślić, iż nie odnosi się ono tylko do aspektów technicznych, ale przede wszystkim do komfortu psychicznego ucznia i stworzeniu atmosfery życzliwości i wsparcia dla wielopłaszczyznowego rozwoju¹¹.

W organizacji oraz realizacji procesu nauczania niezbędne jest zatem prawidłowe podejście do dzieci oraz odpowiednie ich traktowanie. Podkreślić należy zatem znaczącą rolę zastosowania innowacyjnych metod wzbudzania zainteresowania oraz podmiotowych relacji, które stanowią gwarancję sprawiedliwego traktowania i wewnętrznego poczucia bezpieczeństwa ucznia. To właśnie wyżej wspomniana grupa dzieci, których z różnorodnych powodów nie można sklasyfikować jako przeciętnych uczniów, jest grupą najbardziej wrażliwą na negatywne skutki braku poczucia bezpieczeństwa w przestrzeni szkolnej. Bowiem częste przebywanie w grupie rówieśniczej oraz konieczność wielogodzinnego wysiłku intelektualnego staje się powodem obniżenia wydolności psychicznej oraz fizycznej. Pojawiające się problemy z poczuciem bezpieczeństwa, owocujące trudnościami w nawiązywaniu relacji z rówieśnikami, nauczycielami i innymi pracownikami szkoły uwidaczniają istotę roli nauczyciela. Dlatego, jak podkreśla M. Taraszkiewicz, zadbanie o emocjonalny komfort wychowanka, zagwarantowanie poczucia sprawiedliwości i równości sprzyja budowaniu poczucia bezpieczeństwa¹².

Na gruncie literatury przedmiotu zauważyć można precyzyjne odwołanie do osobowości człowieka pełniącego rolę dydaktyka w szkole. K. Kmieciak-Baran podkreśla istotę spójności poglądów i postaw nauczyciela¹³. Jak pisze A. Regulska, nauczyciel powinien: „zapewniać uczniom niezbędny w rozwoju komfort psychiczny, będąc jednocześnie godnym zaufania specjalistą, oferującym uczniom pomoc i wsparcie w każdej sytuacji. Warto wspomnieć, iż każda nowa, nieznaną lub zmieniającą się sytuacja powoduje u ucznia poczucie lęku, dlatego tak ważne są ciągłe starania nauczycieli zapewniające bezpieczne warunki rozwoju”¹⁴. Na gruncie literatury przedmiotu odnaleźć można różnorodne odniesienia do teoretycznych rozważań podkreślających istotę znaczenia kontaktów: uczeń – nauczyciel. Autorzy tych rozważań jednoznacznie wskazują, że prawidłowo ukształtowane więzi z nauczycielem pozwalają na kształtowanie poczucia bezpieczeństwa, zwłaszcza u dzieci w młodszym wieku szkolnym¹⁵. Uzasadnieniem szczególnej roli nauczyciela w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa dziecka jest odwołanie się do elementarnego

¹⁰ A. Regulska, *Zagrożone poczucie bezpieczeństwa u uczniów a zjawisko fobii szkolnej*, [w:] L. Buller (red.), *Socjotechniczne aspekty bezpieczeństwa w szkole*, PTS, Warszawa 2014, s. 84.

¹¹ Tamże, s. 85.

¹² M. Taraszkiewicz, *Bezpieczeństwo w szkole*, Warszawa 2003, część 3.1.1.5, s. 9.

¹³ K. Kmieciak-Baran (red.), *Zaburzenia zachowania dzieci i młodzieży szkolnej*, Verlag Dashofer, Warszawa 2006, część 3.2.1.1., s. 4.

¹⁴ A. Regulska, *Zagrożone poczucie bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 89.

¹⁵ C.H. Edwards, *Dyscyplina i kierowanie klasą*, WN PWN, Warszawa 2006, s. 396.

podziału zadań szkoły. Jak wskazuje Ministerstwo Edukacji Narodowej, szkoła winna jest zapewnić nie tylko wielopłaszczyznowe wykształcenie, ale także: „przygotowanie do odpowiedniego współtworzenia świata i odnajdywania w nim własnego miejsca, samoidentyfikację (...) opiekę, przyjazne, bezpieczne i korzystne dla zdrowia ucznia warunki edukacji, poszanowanie praw dziecka i ucznia, warunki prawidłowego rozwoju psychofizycznego (...), rozwój osobowości w zgodzie z systemem wartości, który respektując prawa innych, wartości uniwersalne i przyjęte normy, daje możliwość samorealizacji, aktywność poznawczą i twórczą, rozwój emocjonalny ucznia i jego wrażliwość na problemy społeczne, samowychowanie, samokształcenie i kierowanie własnym rozwojem, prospołeczne, prorodzinne i prozdrowotne działania ucznia”¹⁶. Należy zatem podkreślić, że optymalne tworzenie atmosfery bezpieczeństwa, nacechowanej akceptacją i życzliwością, wymaga współpracy pomiędzy wszystkimi podmiotami tworzącymi społeczność szkolną¹⁷.

Po wskazaniu roli nauczyciela, jako osoby odpowiedzialnej za kształtowanie się poczucia bezpieczeństwa ucznia w przestrzeni szkolnej, wskazać należy bezpośrednią przyczynę obniżonego bezpieczeństwa. Zdaniem Milewskiej¹⁸, a także Szwej¹⁹, czynnikiem determinującym występowanie problemów z ukształtowaniem się poczucia bezpieczeństwa jest szeroko pojmowana agresja oraz przemoc, które są wynikiem nie tylko niedostosowania społecznego uczniów, ale przede wszystkim czynników występujących w rodzinie. Należy tym samym podkreślić istotne znaczenie wielopłaszczyznowej współpracy pomiędzy instytucją rodziny a szkołą. Wspomniani już autorzy, jako kolejny czynnik determinujący stan dziecka, wskazują szereg zależności występujących w grupie rówieśniczej. Wewnątrzgrupowe interakcje mogą przyczyniać się do doświadczania stresu, zagrożenia i lęku u dzieci.

Wychowanek uzyskuje określoną pozycję w zespole klasowym, która wpływa na całościowy kształt relacji z rówieśnikami. Pozycja zajmowana w klasie może dawać poczucie bezpieczeństwa lub też być przyczyną poczucia odrzucenia i izolacji. Taka sytuacja negatywna powoduje wiele bolesnych i przykrych emocji, a jej długotrwałe doświadczanie i odczuwanie odrzucenia, ośmieszania, zastraszania czy wykorzystywania prowadzi do rozwoju zaburzeń w zachowaniu oraz kształtowaniu osobowości. Dezorganizacja zachowania zależy od indywidualnych predyspozycji ucznia.

Fobia szkolna – efekt braku poczucia bezpieczeństwa

Szkoła jawi się często jako środowisko stresogenne i lękotwórcze. Nieprawidłowe przygotowanie dziecka do podjęcia nauki w szkole, brak odpowiedniego zaplecza pedagogicznego oraz brak wrażliwości na indywidualne potrzeby i problemy uczniów powodują, że fobia szkolna jest jednym z najpoważniejszych problemów, które stają przed dzisiejszymi nauczycielami i innymi pracownikami oświaty. Na gruncie literatury przedmiotu dominuje stwierdzenie, iż lęk wywołany jest poczuciem zagrożenia, ujmowanego w subiektywnych kategoriach²⁰.

¹⁶ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Reforma systemu edukacji. Projekt*, MEN, Warszawa 1998, s. 105-106.

¹⁷ T. Ćwikła, M. Wiatrowski, H. Radziszewska, M. Radziwołek, M. Stachowiak, E. Ćwikła, *Nowe uprawnienia i obowiązki dyrektora szkoły*, WN PWN, Warszawa 2009, s. 6.

¹⁸ E. Milewska, *Środowisko szkolne a zaburzenia zachowania u dzieci*, [w:] K. Ostrowska, A. Tatarowicz (red.), *Zanim w szkole będzie źle*, Warszawa 2004, s. 156.

¹⁹ L. Szwejka, *Dobór adekwatnych metod profilaktyczno-wychowawczych adresowanych do dzieci odrzucanych przez grupę rówieśniczą*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2012, 32(3), s. 119-127.

²⁰ A. Regulska, *Zagrożone poczucie bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 88.

Na potrzeby niniejszych rozważań warto dokonać prezentacji definicji pojęcia fobia. Wywodząca się z języka greckiego, od słowa *phobios*, oznacza lęk i strach. Układem osiowym tego zaburzenia jest lęk przed określonymi sytuacjami, przedmiotami lub zjawiskami. Jednostka dotknięta fobią podejmuje się różnorodnych działań, które mają na celu unikanie wywołujących go przyczyn. Nie ulega wątpliwości, iż ma to negatywny wpływ na funkcjonowanie jednostki w różnorodnych obszarach życia, w tym także życia społecznego. Podkreślić należy, że fobie wywoływane są przez takie obiekty lub sytuacje, które często nie stanowią realnego zagrożenia²¹.

Fobia szkolna definiowana jest na gruncie literatury przedmiotu jako zaburzenie lękowe i nieodzownie wiązana jest ze szkolnym środowiskiem oraz wynikającymi z niego, różnorodnymi wymaganiami. Jak wskazuje A. Regulska: „Zjawisko fobii szkolnej polega na reagowaniu bardzo silnym, nieproporcjonalnym do realnego zagrożenia lękiem. Manifestuje się unikaniem sytuacji związanych z przedmiotem lęku, co może stanowić duże utrudnienie dla codziennego funkcjonowania w środowisku szkolnym. Zjawisko to charakteryzuje się poczuciem braku bezpieczeństwa wywołanym przez różnorodne czynniki, wśród których należy wymienić rozłąkę z rodzicem, strach przed nauczycielami, konflikty z rówieśnikami czy też specyficzne cechy osobowości, m.in. nerwowość”²². D. Hejne, S. Rollings podkreślają w swoim opracowaniu, iż czynniki wywołujące fobię szkolną prowadzą do wdrażania przez dzieci różnorodnych strategii i reakcji obronnych. Zastanawiający jest dualizm zachowań występujący u dzieci borykających się z fobią szkolną. Z jednej strony mają poczucie konieczności pełnienia obowiązku szkolnego, z drugiej strony natomiast lęk i strach ograniczają i powodują unikanie uczęszczania do szkoły. Taka rozbieżność i ciągle pozostawanie w niezgodności potrzeb rodzi frustrację, lęk, niezadowolenie i znacząco obniża poczucie własnej wartości i samoakceptację jednostki²³.

Objawy fobii szkolnej często przejawiają się poprzez przypadłości wegetatywne oraz somatyczne. Perspektywa konieczności pójścia do szkoły może wywoływać: bóle brzucha, bóle i zawroty głowy, nudności i wymioty, biegunkę, stany podgorączkowe, duszności, czerwienie się, kołatanie serca, przyspieszoną akcję serca, duszności, omdlenia, dławienie się jedzeniem, długie przeżuwanie pokarmów, zaburzenia mowy, np. mowę skrajnie cichą, uporczywy szloch, a także nagłe zmiany temperatury, drętwienie kończyn, swędzenie ciała i wiele innych objawów. W zaangażowanym stadium, pozbawione wsparcia i pomocy, dziecko może także podejmować czynności, które przejawiają się samookaleczeniem²⁴. Jak wskazuje A. Regulska, „Symptomy te nasilają się zazwyczaj w niedzielę wieczorem i w poniedziałek rano, nie występują natomiast w piątek wieczorem i w okresie wolnym od szkoły. Właściwością fobii szkolnej jest ustępowanie dolegliwości po zdobyciu celu, jakim jest pozostanie w domu”²⁵.

Analiza obrazu klinicznego omawianego zjawiska pozwala upatrywać jego przyczyny w mechanizmach lękowych²⁶. Występujące objawy bywają interpretowane różnorodnie, zgodnie z przyjętymi założeniami terapeutycznymi. Warto w tym miejscu dokonać prezentacji założeń o obszarze podejścia behawioralnego oraz podejścia psychodynamicznego. Pierwsze

²¹ D. Semple, R. Smyth, J. Burns, R. Darjee, A. McIntosh, *Oksfordzki podręcznik psychiatrii*, Czelej, Lublin 2007.

²² A. Regulska, *Zagrożone poczucie bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 88.

²³ D. Hejne, S. Rollings, *Niechęć do szkoły. Jak pomóc dziecku, które opuszcza lekcje i wagaruje*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2008, s. 68.

²⁴ S. Pużyński, J. Wciórka, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne*, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, Warszawa 1998, s. 89–92, 144.

²⁵ A. Regulska, *Zagrożone poczucie bezpieczeństwa...*, dz. cyt., s. 89.

²⁶ P. Glita, *Nie tylko fobia. Diagnoza psychodynamiczna pacjentów młodzieżowych unikających szkoły*, „Psychoterapia” 2010, nr 152 (1), s. 15-23.

podejście skoncentrowane jest na powiązanych ze szkołą zdarzeniach o charakterze lękotwórczym i stresogennym. Zgodnie z założeniami behawioralnymi fobia szkolna jest następstwem warunkowania klasycznego. Natomiast podejście psychodynamiczne sytuuje lęk jako swoistego rodzaju skutek urazu lub też sygnalizację nieuświadomionego konfliktu o charakterze wewnętrznym²⁷. Na gruncie literatury przedmiotu zwraca się szczególną uwagę na wpływ przerwy od nauki na wzmocnienie symptomów szkolnej fobii. W związku z czym przerwa wywołana wakacjami, feriami lub chorobą somatyczną wzmacnia niechęć dziecka do uczestnictwa w życiu szkolnym. Podejście psychodynamiczne wskazuje także, iż istotne znaczenie mogą mieć sytuacje trudne, które powodują u dziecka chwilową lub długotrwałą utratę poczucia bezpieczeństwa. Zaliczyć można do nich na przykład zmianę szkoły, która wywołuje obawy przed odnalezieniem się w grupie rówieśniczej. Innymi przykładami przywoływanymi w literaturze jest zmiana miejsca zamieszkania, utrata zwierzątka domowego czy obawa o najbliższych. Ostatni z wymienionych powodów wystąpienia lub wzmocnienia objawów fobii szkolnej jest nieodzownie powiązany z występowaniem lęku separacyjnego. Nie ulega wątpliwości, iż autoteliczne znaczenie w obszarze omawianej problematyki ma sytuacja rodzinna dziecka, zwłaszcza występujące w niej, niepożądane zachowania, takie jak izolacja, konflikt i sztywność ról, nadmierna zależność²⁸.

Prawidłowe zdiagnozowanie fobii szkolnej ze względu na złożoność problematyki wymaga zintegrowanego podejścia interdyscyplinarnego. Jarosz i Wysocka podkreślają w tym miejscu, kolejny raz istotną rolę nauczyciela, którego zadaniem, jako obserwatora, jest odróżnienie zachowań odmowy chodzenia do szkoły od wagarowania. Rozpoznanie choroby, we wczesnym stadium pozwala na ustaleniu motywów jej występowania oraz wyeliminowaniu czynników, które ją aktywowały. W celu prawidłowej diagnozy dochodzi do analizy następujących kwestii:

- medycznego oraz fizycznego kontekst funkcjonowania dziecka oraz całościowej historii jego rozwoju;
- historia pierwszych symptomów problemu oraz ich rozwoju;
- specyfiki funkcjonowania dziecka w szkole;
- relacji dziecka z rówieśnikami w zespole klasowym i w szkole;
- stresorów, które mogą oddziaływać na dziecko (sytuacje, czynniki, miejsca wywołujące lęk);
- charakterystyka rodziny w ujęciu psychologicznym i psychiatrycznym;
- ocena poziomu rozwoju psychicznego dziecka oraz występujące na tym gruncie nieprawidłowości uzależnienia;
- dynamiki oraz systemu rodziny oraz jej wielopłaszczyznowego funkcjonowania²⁹.

Należy podkreślić, że wyeliminowanie wszystkich stresorów wywołujących fobię szkolną jest zabiegiem nierealnym. Działania terapeutyczne, koncentrujące się na przeciwdziałaniu wobec fobii szkolnej u ucznia, w każdym przypadku jest indywidualne oraz zależne od specyfiki problemu, który został zdiagnozowany. Zawierać może konsultacje, edukację, strategie behawioralne, farmakoterapię, interwencję rodzinną³⁰.

²⁷ Tamże.

²⁸ S. Puzyński, J. Wciórka, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych...*, dz. cyt., s. 89-92.

²⁹ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006, s. 124.

³⁰ Tamże, s. 127.

Konkluzja

Zastosowana metoda analizy i krytyki piśmiennictwa oraz zgromadzony z jej użyciem materiał pozwalają z całym przekonaniem stwierdzić, że szkoła, tuż obok rodziny, stanowi kluczową instytucję w wychowaniu, socjalizacji i rozwoju młodego człowieka. Dlatego też powinna być nie tylko miejscem, w którym uczniowie zdobywają wiedzę i nowe praktyczne umiejętności, ale powinna również charakteryzować się poczuciem bezpieczeństwa. Pełni ono bowiem autoteliczne znaczenie w wielopłaszczyznowym rozwoju młodego człowieka. Niniejsze rozważania wskazują, że kształtowanie poczucia bezpieczeństwa jest kwestią indywidualną i wskazuje na konieczność jednostkowej analizy potrzeb oraz możliwości dziecka, zwłaszcza na początku jego drogi edukacyjnej. Deficyt bezpieczeństwa w szkole staje się niewątpliwie przesłanką do pojawienia się u dziecka wielu negatywnych symptomów, zachowań i objawów fobii szkolnej. Jak wykazuje A. Regulska szkoła jest środowiskiem stresogennym. To właśnie długotrwałe odczuwanie stresu, związanego z trudnościami w funkcjonowaniu i powiązanego z percepcją niebezpieczeństwa, wywołuje lęk i poczucie zagrożenia. Nie ulega zatem wątpliwości, iż szkoła winna jest realizować nie tylko funkcje koncentrujące się na dydaktyce, ale także te, które skupiają się na zapewnieniu, kluczowego dla rozwoju młodego człowieka, poczucia bezpieczeństwa. Zdaniem A. Plewińskiej brak zaspokojenia tej potrzeby, prowadzi w długofalowej perspektywie do negatywnych transformacji w obrębie układu nerwowego. W przypadku omawianej na gruncie niniejszego opracowania fobii szkolnej mogą wspomniane nieprawidłowości przejawiać się jako symptomy somatyczne – bóle, zaburzenia mowy, lub jako negatywne objawy w sferze psychospołecznej – brak poczucia własnej wartości, brak wiary we własne możliwości, niewykształcenie podmiotowości, brak utrwalenia prawidłowych wzorców relacji rówieśniczych czy nieumiejętność wchodzenia w różnorodne role społeczne³¹.

Jak wskazuje dokonana analiza literatury, uchronienie dziecka przed wszystkimi zdarzeniami i sytuacjami, które mogą negatywnie wpływać na kształtowanie się jego poczucia bezpieczeństwa, nie jest możliwe. Na percepcję o charakterze subiektywnym wpływa nie tylko sama sytuacja, w której jednostka się znajduje, ale przede wszystkim jej stosunek. W związku z czym priorytetowym wyzwaniem dla szkoły i nauczycieli jest przygotowanie wychowanków do radzenia sobie z sytuacjami stresogennymi. Należy podkreślić, iż w kontekście kształtowania poczucia bezpieczeństwa u dzieci w wieku szkolnym oraz analizy zjawiska fobii szkolnej, będącej efektem jego braku, znaczącą rolę odgrywa samoocena jednostki. Uzyskanie takiego poziomu samooceny, który zgodny jest z indywidualnymi możliwościami i predyspozycjami sytuować można jako znaczący czynnik minimalizujący nieprawidłowości w omawianym zakresie. Jest to możliwe poprzez kształtowanie odpowiedniej postawy, wyposażenie w pożądane kompetencje, nauczenie określonych mechanizmów zachowań oraz dbanie o właściwe relacje zarówno w środowisku szkolnym, jak i rodzinnym.

Bibliografia

- Ćwikła T., Wiatrowski M., Radziszewska H., Radziwołek M., Stachowiak M., Ćwikła E., *Nowe uprawnienia i obowiązki dyrektora szkoły. Zapewnienie bezpieczeństwa i porządku w szkole*, Wydawnictwo Forum, Poznań 2007.
- Dunaj B., *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Edwards C.H., *Dyscyplina i kierowanie klasą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

³¹ A. Plewińska, *Konsekwencje lęku szkolnego*, „Edukacja i Dialog” 2017, nr 4, s. 54-59.

- Glita P., *Nie tylko fobia. Diagnoza psychodynamiczna pacjentów młodzieżowych unikających szkoły*, „Psychoterapia”, 152 (1), Wydawnictwo PTP, Warszawa 2010, s. 15-23
- Heyne D., Rollings S., *Niechęć do szkoły. Jak pomóc dziecku, które opuszcza lekcje i wagaruje*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2008.
- Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2006.
- Kacprzak L., *Bezpieczeństwo osobiste uczniów i poczucie jego – integralnym obowiązkiem szkoły i nauczycieli*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007.
- Kmieciak-Baran K. (red.), *Zaburzenia zachowania dzieci i młodzieży szkolnej*, Wydawnictwo Verlag Dashofer, Warszawa 2006.
- Korczyk I., *Inteligencja emocjonalna – gwarantem bezpieczeństwa i determinantą rozwoju uczniów*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa - bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007.
- Kusztelak A., *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – ważnym problemem każdej polskiej szkoły*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, A. Zduniak, M. Kryłowicz (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2004.
- Mamczura D., *Monitoring szkół – formą zapewnienia bezpieczeństwa w placówkach oświatowych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa - bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007.
- Mazur J., *Szkoła i jej otoczenie jako siedlisko i obszar oddziaływań profilaktycznych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, A. Zduniak, M. Kryłowicz (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2004.
- Milewska E., *Środowisko szkolne a zaburzenia zachowania u dzieci*, [w:], *Zanim w szkole będzie źle*, K. Ostrowska, A. Tatarowicz (red.), Wydawnictwo CMPPP, Warszawa 2004.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Reforma systemu edukacji. Projekt*, Warszawa 1998.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1998.
- Plewińska A., *Konsekwencje lęku szkolnego*. „Edukacja i Dialog” 2017, nr 4.
- Pużyński S.; Wciórka J., *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne*, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, Warszawa 1998.
- Regulska A., *Zagrożone poczucie bezpieczeństwa u uczniów a zjawisko fobii szkolnej*, [w:] *Socjotechniczne aspekty bezpieczeństwa w szkole*, L. Buller (red.), Wydawnictwo PTS, Warszawa 2014.
- Semple D., Smyth R., Burns J., Darjee R., McIntosh A., *Oksfordzki podręcznik psychiatrii*, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2007.
- Szwejka Ł., *Dobór adekwatnych metod profilaktyczno-wychowawczych adresowanych do dzieci odrzuconych przez grupę rówieśniczą*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2012, nr 32 (3), s. 119-127
- Tatarowicz J., *Fobia szkolna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, E. Różycka (red.), t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Włodarek A., *Problemy międzypokoleniowe a poczucie bezpieczeństwa*, [w:] D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa – bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Poznań 2007.

Bezpieczeństwo jako wartość konstytucyjna usprawiedliwiająca ograniczenie praw i wolności jednostki

Security as a constitutional value in the context of limiting the human rights and freedom

Streszczenie: W artykule przedstawiono bezpieczeństwo jako wartość, która przyjmowana jest jako pierwszorzędny cel zarówno przez organizacje międzynarodowe, jak i poszczególne państwa. Omówiono przesłanki ograniczania praw i wolności jednostki na gruncie Konstytucji RP ze szczególnym uwzględnieniem celu prawowitego w postaci bezpieczeństwa państwa. Dodatkowo na przykładzie instytucji kontroli i utrwalania rozmów (art. 237. i nn. Kodeksu Postępowania Karnego) ukazano wielowymiarowość wartości bezpieczeństwa w kontekście ograniczania praw i wolności jednostki – w tym przypadku ochrony tajemnicy komunikowania się (art. 49. Konstytucji RP).

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, wartości konstytucyjne, prawa człowieka, kontrola i utrwalanie rozmów, postępowanie karne

Abstract: The article aims to analyze aspects of security as a constitutional value and aspects of the procedure to limit rights and freedoms in the Polish constitution. The Author attempts to present overviews of doctrine on discussed issued and to describe the eavesdropping in polish criminal proceedings in the context of limiting the rights and freedom.

Keywords: security, constitutional value, human rights, eavesdropping, polish criminal proceedings

Wprowadzenie

Formułowanie pierwszorzędnych celów do osiągnięcia, stawianych w ramach podjętej współpracy na arenie międzynarodowej czy działalności państwa, jest zjawiskiem powszechnym. Występuje ono w aktach prawa międzynarodowego, prawa europejskiego oraz regulacjach konstytucyjnych poszczególnych państw. Uregulowania te wskazują również na akceptowalne środki potrzebne do ich osiągnięcia. Należy stanąć na stanowisku, że bezpieczeństwo oraz próba skutecznego zagwarantowania praw i wolności jednostce to cele, do których osiągnięcia dążą zarówno organizacje ponadnarodowe, jak i poszczególne państwa.

Organizacja Narodów Zjednoczonych w art. 1. Karty Narodów Zjednoczonych¹ za cel postawiła *utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*. Dodatkowo art. 2. KNZ stanowi, że w dążeniu do osiągnięcia postawionych celów „wszyscy członkowie załatwiać będą swe spory międzynarodowe środkami pokojowymi w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz sprawiedliwości”. Ponadto ONZ za zadanie obrało „przywrócenie wiary w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość jednostki”. Rada Europy, zawiązując w roku 1950 Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności², w preambule postanowiła wyrazić *głęboką wiarę w podstawowe wolności, które są fundamentem sprawiedliwości i pokoju na świecie*. Unia Europejska w preambule Traktatu o Unii

¹ Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 (Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90 z późn. zm.).

² Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284).

Europejskiej³ potwierdziła przywiązanie „do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności” oraz zdecydowała się „realizować wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa”. W ramach współpracy „dąży do stopniowego określania wspólnej polityki obronnej”. Dodatkowo w art. 3. TUE wyrażona została aspiracja do przyczyniania się do pokoju i bezpieczeństwa.

Z kolei konstytucjonalizacja celów państwa jest powszechna w tych porządkach prawnych, w których konstytucja stanowi akt o najwyższej mocy prawnej. Treść art. 5. Konstytucji RP⁴ wprost wskazuje na fakt, że Rzeczpospolita Polska obrała następujące cele: niepodległość i nienaruszalność terytorium, zapewnienie wolności i prawa człowieka i obywatela, bezpieczeństwo obywateli, dziedzictwo narodowe, ochronę środowiska. Wskazuje się, że „uregulowania analogiczne do art. 5. Konstytucji RP nie są obce konstytucjom państw europejskich”⁵. Konstytucjonalizacja celów państwa nie należy do rozwiązań niepodyktowanych uzasadnionymi przyczynami. Przemawiają za nim trzy zasadnicze powody. Pierwszym z nich jest to, że konstytucjonalizacja celów państwa „stanowi formę artykulacji tego, czego społeczeństwo od państwa oczekuje”. Ponadto „konstytucjonalizacja celów państwa nie tylko wyraża oczekiwania społeczne, ale również gotowość państwa do ich realizacji”. Po trzecie konstytucjonalizacja celów państwa „nadaje im charakter trwały i stabilny”⁶. Z ostatnim powodem związany jest chociażby szczególny tryb zmiany Konstytucji RP określony w art. 235.

Zgodnie z art. 8 Konstytucji RP to Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej. Zdaniem M. Florczak-Wątor powyższy przepis „stanowi źródło zasady konstytucjonalizmu, która uznaje Konstytucję za fundament porządku prawnego państwa demokratycznego oraz akt o najwyższej randze prawnej”⁷. Z kolei zdaniem K. Działocha konstytucja gwarantuje materialną i formalną koherencję całego porządku prawnego z wartościami i zasadami, które ucieleśnia. Zabezpiecza w ten sposób stabilność porządku prawnego jako istotną wartość społeczną, tożsamą z poczuciem pewności i bezpieczeństwa społeczeństwa⁸.

Na tym etapie rozważań należy postawić tezę, że zapewnienie wielowymiarowego bezpieczeństwa oraz zapewnienie wolności i praw jednostki są celami ze sobą skorelowanymi. Za słuszną należy uznać tezę, że „wartość, jaką jest bezpieczeństwo, jest ściśle związana z ingerencją władz publicznych w sferę wolności i praw jednostki”. Z jednej strony „zapewnienie bezpieczeństwa ma na celu ochronę praw i wolności”. Z drugiej strony „dopuszcza się ograniczenie praw i wolności w celu ochrony bezpieczeństwa”⁹. W kontekście ograniczania wolności i praw jednostki należy poprzeć stanowisko P. Tulei, że „zasady (a więc obrane cele) wskazane w art. 5. Konstytucji nie stanowią samodzielnych przesłanek ograniczania praw konstytucyjnych, nie jest więc dopuszczalne oparcie wyłącznie na nich ingerencji w te prawa”¹⁰. Z powyższego wynika, że

³ Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 r. (Dz.U. z 2004 r. nr 90, poz. 864).

⁴ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, poz. 483 ze zm.).

⁵ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 5 teza 8*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, M. Safjan, L. Bosek (red.), Legalis 2016.

⁶ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 5 teza 20*, [w:] *Konstytucja RP...*, dz. cyt., M. Safjan, L. Bosek (red.), Legalis, Warszawa 2016.

⁷ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 8*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, P. Tuleja (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

⁸ K. Działocha, *Państwo prawne w warunkach zmian systemu prawnego RP*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 1, s. 17.

⁹ K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Nowikowska, *Bezpieczeństwo, tożsamość, prywatność – aspekty prawne*, Legalis, Warszawa 2020.

¹⁰ P. Tuleja, *Komentarz do art. 5* [w:], *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, P. Tuleja (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

cele wymienione w art. 5. Konstytucji RP nie są tożsame z przesłankami ograniczania wolności i praw jednostki zawartymi w art. 31. ust. 3. Konstytucji RP.

Za przedmiot dalszych badań uczyniono analizę pojęcia bezpieczeństwa jako wartości usprawiedliwiającej ograniczanie wolności i praw jednostki w rozumieniu art. 31. ust. 3. Konstytucji RP. W tym miejscu warto postawić hipotezę, że w doktrynie pojęcie bezpieczeństwa państwa w rozumieniu art. 31. ust. 3. Konstytucji RP ma charakter wielowymiarowy, gdyż obejmuje różnorodne rodzaje bezpieczeństwa, m.in. bezpieczeństwo militarne, ekonomiczne, polityczne etc. oraz że bezpieczeństwo jako wartość w rozumieniu art. 31. ust. 3 Konstytucji RP należy interpretować każdorazowo przy uwzględnieniu przesłanek dopuszczalności stosowania konkretnej instytucji prawa, którą powołano celem dążenia do ochrony konkretnych rodzajów bezpieczeństwa.

Pojęcie bezpieczeństwa państwa jako wartości, która usprawiedliwia ograniczanie praw i wolności jednostki, w niniejszej pracy zostanie omówione przy uwzględnieniu stosowania instytucji podsłuchu procesowego (art. 237. k.p.k. i nn.), która jest przykładem inwazyjnej czynności dowodowej korzystającej z mechanizmu ograniczania praw i wolności jednostki (art. 31. ust. 3. Konstytucji RP).

Przy przyjęciu powyższych założeń należy wskazać, że przy instytucji podsłuchu procesowego pojęcie bezpieczeństwa jako wartości uzasadniającej ograniczanie konstytucyjnych praw i wolności jednostki należy badać poprzez analizę zakresu przedmiotowego wskazanego w art. 237. § 3. k.p.k. Przepis ten wskazuje na katalog przestępstw, których udowodnienie bądź zapobieganie im stanowią przesłanki do ograniczania praw i wolności. Z każdym przestępstwem związany jest określony przedmiot ochrony prawnokarnej, który wskazuje na cel penalizacji danego zachowania człowieka.

W celu potwierdzenia postawionych hipotez zostaną przeanalizowane ugruntowane poglądy, wysuwane przez doktrynerów nauk o bezpieczeństwie oraz przedstawicieli prawa konstytucyjnego i karnego w obranym zakresie, tj. dotyczącym wielowymiarowości pojęcia bezpieczeństwa oraz rozumienia go na gruncie art. 31. ust. 3. Konstytucji RP jako dobra prawowitego, którego osiągnięcie usprawiedliwia ograniczanie konstytucyjnych praw i wolności jednostki. Ponadto analiza poglądów doktryny będzie dotyczyła stanowisk doktrynerów dotyczących przedmiotu ochrony prawnokarnej norm penalizujących czyny zabronione, których popełnienie uzasadnia stosowanie podsłuchu procesowego, którego celem jest dążenie do zapewnienia różnorodnego rodzaju bezpieczeństwa państwu i obywatelom poprzez zwalczanie i wykrywanie przestępczości.

Pojęcie wolności na gruncie Konstytucji RP

Tytułem wstępu do rozważań na temat konstytucyjnych wolności i praw jednostki oraz przyjętych standardów ich ograniczania należy zauważyć, że na gruncie polskiej ustawy zasadniczej za podstawę regulacji praw i wolności jednostki przyjęto tzw. ujęcie prawnonaturalne. Wskazuje na to chociażby fakt powołania się przez ustrojodawcę na istnienie przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka (art. 30. Konstytucji RP), która to uznawana jest za źródło wolności i praw człowieka. Dodatkowo uznaje się nienaruszalność godności oraz obowiązek jej poszanowania przez władze publiczne¹¹. Nie sposób nie zgodzić się z poglądem P. Wityńskiego, że

¹¹ K. Szczehowicz, *Podsłuch telefoniczny w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009, s. 16.

Konstytucja RP pełni funkcję strażnika praw i wolności, nie stanowi natomiast aktu, na mocy którego zostały one nadane¹².

Należy zauważyć, że pojęcie wolności na gruncie Konstytucji RP rozumiane jest w sposób szeroki. J. Podkowiak stawia tezę, że: „konstytucyjna gwarancja wolności człowieka jest szeroka i szczegółowa oraz przyjmuje się, że konstrukcja gwarancji wolności człowieka nie odbiega od regulacji przyjętych zarówno w aktach prawa międzynarodowego, jak i przyjętych przez inne państwa¹³”.

Na gruncie Konstytucji RP zastosowano połączenie dwóch rozwiązań prawnych. Jednym z nich jest ustanowienie ogólnego przepisu, który zobowiązuje władze publiczne do ochrony wolności człowieka (art. 31. ust. 1. Konstytucji). Natomiast drugim jest wprowadzenie do Konstytucji szczegółowych przepisów wskazujących na istnienie konkretnych rodzajów wolności poprzez ich nazywanie. Za przykład mogą posłużyć m.in. wolność komunikowania się (art. 49. Konstytucji RP) oraz wolność osobista (art. 41. Konstytucji RP). Co istotne, Trybunał Konstytucyjny niejednokrotnie stanął na stanowisku, że: „z aksjologii konstytucyjnej wynika założenie, że jeśli dana dziedzina stosunków społecznych nie jest otoczona ochroną poprzez nazwanie jej jako wartości, to mimo to jest ona również konstytucyjnie chronioną wolnością człowieka¹⁴”. Trybunał Konstytucyjny wnioskuje, że powyższe wynika z treści art. 31. ust. 1. i 2. Konstytucji RP.

Standardy ograniczania konstytucyjnych wolności i praw (art. 31. ust. 3. Konstytucji RP)

Niezbędna do dalszych rozważań jest analiza przyjętych przez ustrojodawcę standardów ograniczania wolności i praw jednostki. Standardy te zostały przyjęte w art. 31. ust. 3. Konstytucji RP i opierają się na trzech przesłankach, a są nimi: wyłączność ustawy, zasada konieczności oraz realizacja tzw. celu prawowitego¹⁵.

Wyłączność ustawy nie jest rozwiązaniem nowym na gruncie polskiego ustawodawstwa. To rozwiązanie prawne uzasadnia rolę Parlamentu w procesie decyzyjnym odnoszącym się do tak istotnej kwestii, jaką jest ingerencja w sferę wolności i praw jednostki¹⁶. Przyjąć należy, że jest to przesłanka podstawowa i najmniej problematyczna w dokonywanym procesie oceny, czy zostały spełnione standardy ograniczania wolności i praw jednostki.

Drugi warunek stanowi realizacja tzw. celu prawowitego, która uzasadniałaby wprowadzenie w ustawie danego ograniczenia. W Konstytucji RP znajduje się sześć celów prawowitych. Ustrojodawca wymienił je, operując następującymi klauzulami generalnymi: bezpieczeństwa (demokratycznego państwa), porządku publicznego, ochrony środowiska, ochrony zdrowia publicznego, ochrony moralności publicznej oraz ochrony wolności i praw innych osób. Katalog celów ma charakter zamknięty. Nie należy go interpretować w sposób rozszerzający¹⁷. Nie jest w związku z powyższym prawnie dopuszczalne powoływanie się na inne wartości w celu usprawiedliwienia ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności, za wyjątkiem sytuacji, gdy przepis szczególny Konstytucji RP wyraźnie na to pozwala¹⁸.

¹² P. Wityński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 25.

¹³ J. Podkowiak, *Bezpośrednie konstytucyjne granice wolności człowieka*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 8, s. 42-61.

¹⁴ Wyrok TK z dnia 20.12.1999, sygn. akt. K 4/99, LEX.

¹⁵ *Wykładnia konstytucji. Aktualne problemy i tendencje*, M. Smolak (red.), Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.

¹⁶ L. Garlicki, K. Wojtyczek, *Komentarz do art. 31 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Tom II, wyd. II, L. Garlicki, K. Wojtyczek (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016, s. 78.

¹⁷ Wyrok TK z 25.2.1999 r., sygn. K 23/98, LEX.

¹⁸ M. Szydło, L. Bosek, *Komentarz do art. 31 teza 94*, [w:] *Konstytucja RP...*, dz. cyt., M. Safjan, L. Bosek (red.), Legalis, Warszawa 2016.

Warunek trzeci obejmuje przesłankę konieczności rozumianej jako proporcjonalność środków zastosowanych do realizacji celów prawowitych. Przesłanka ta została wzbogacona o wskazanie standardu dookreślenia konieczności – w polskiej ustawie zasadniczej przyjęto perspektywę państwa demokratycznego¹⁹. Przyjęta perspektywa skutkuje „koniecznością rozważania w oparciu o rozumienie zasady demokratycznego państwa prawa (art. 2. Konstytucji RP) oraz warunkuje wzięcie pod uwagę wszelkich wartości przyjętych i podlegających ochronie w państwie demokratycznym”²⁰. Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie stanął na stanowisku, że ustawodawca może ustanowić wyłącznie ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności, które są niezbędne w demokratycznym państwie prawa dla realizacji wskazywanych wcześniej celów prawowitych²¹.

Bezpieczeństwo jako przesłanka ograniczania wolności i praw jednostki

Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że bezpieczeństwo państwa to jeden z celów prawowitych, którego osiągnięcie usprawiedliwia ograniczanie wolności i praw jednostki. W kontekście ujmowania bezpieczeństwa jako powszechnie przyjętej wartości należy przytoczyć orzeczenie TK, w którym to wyrażono pogląd, że „pierwszą przyczyną, dla której prawa jednostki mogą być ograniczane, jest ochrona dobra wspólnego oraz że nie może budzić wątpliwości, że zapewnienie bezpieczeństwa państwa jest celem usprawiedliwiającym ograniczenia wszelkich praw i wolności obywatelskich”²².

B. Rakoczy wskazuje, że w literaturze przedmiotu postuluje się o zawężającą interpretację celów prawowitych. Z drugiej strony stwierdza, że „przyjęcie zawężającej wykładni rodzi istotne trudności o charakterze praktycznym oraz aksjologicznym”²³. W kontekście owych trudności należy zauważyć, że ustrojodawca, odnosząc się do ograniczeń praw i wolności jednostki, przy odwoływaniu się do przesłanki bezpieczeństwa, nie określił, o jaki rodzaj bezpieczeństwa chodzi. Za słuszną należy uznać tezę, że „ustawodawca celowo posłużył się pojęciem „bezpieczeństwa”, nie ograniczając się do pojęcia „bezpieczeństwo publiczne” czy „bezpieczeństwo państwa”, nadając tej wartości charakter ogólny”²⁴. Pozwala to na rozszerzenie definicji bezpieczeństwa „o wszelkie stany, które umożliwiają prawidłowe funkcjonowanie państwa i jednostki oraz prawidłowy rozwój państwa i jednostki”²⁵.

Bezpieczeństwo ujmowane jest zarówno w aspekcie negatywnym, jak i pozytywnym. W aspekcie negatywnym przez bezpieczeństwo rozumie się przede wszystkim stan braku zagrożeń²⁶. Rozszerzając powyższą definicję bezpieczeństwa w ujęciu negatywnym, można wskazać, że bezpieczeństwo państwa to „stan uwarunkowań, w których państwo nie czuje się zagrożone presją militarną ani polityczną”²⁷. Pozytywne ujęcie bezpieczeństwa związane jest z założeniem,

¹⁹ *Wykładnia konstytucji. Aktualne...*, dz. cyt., M. Smolak (red.), LEX 2016.

²⁰ M. Piechowiak, *Klauzula imitacyjna a nienaruszalność praw i godności*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 2, s. 57.

²¹ P. Tuleja, *Zasada proporcjonalności jako podstawa prawnokarnej ingerencji w prawa jednostki*, [w:] *Kryminalizacja narażenia dobra prawnego na niebezpieczeństwo*, J. Majewski (red.), Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2015, s. 14.

²² Wyrok TK z dnia 3.07.2001 r., sygn. K 3/01, LEX.

²³ B. Rakoczy, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Prawo ochrony środowiska. Komentarz.*, Z. Bukowski, E.K. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2013, s. 111.

²⁴ K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Nowikowska, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt.

²⁵ Tamże.

²⁶ A.D. Rotfeld, *Bezpieczeństwo Polski a bezpieczeństwo Europy. Narodowa polityka bezpieczeństwa i jej międzynarodowe uwarunkowania*, [w:] *Międzynarodowe czynniki bezpieczeństwa Polski*, A.D. Rotfeld (red.), PWN, Warszawa 1996, s. 10.

²⁷ M. Pawełczyk, *Publicznoprawne obowiązki przedsiębiorstw energetycznych jako instrument zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego w Polsce*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 29-30.

że „życie nie polega tylko na samym istnieniu, lecz przede wszystkim wyraża się w jego rozwoju i dobrobycie wraz z zapewnieniem zdolności do ochrony wartości wewnętrznych i możliwości realizacji określonych celów”²⁸.

Całościowe ujmowanie bezpieczeństwa państwa obejmuje aspekty wewnętrzne i zewnętrzne. Szerokie ujęcie definicji bezpieczeństwa wynika przede wszystkim z wielu zagrożeń. Przyczyna tych zagrożeń, z jednej strony, tkwić może w środowisku międzynarodowym, w którym dane państwo funkcjonuje, a z drugiej strony, z wewnętrznej struktury społeczeństwa żyjącego w danym państwie²⁹. Przyjmuje się, że granice bezpieczeństwa są ujmowane „w ramach przepisów prawa i tak naprawdę każde naruszenie granic stanowi niebezpieczeństwo”³⁰. Bezpieczeństwo w tym kontekście stanowi „nie tyle trwały stan rzeczy, co ciągły proces, w ramach którego doskonalone są mechanizmy mające na celu zapewnienie poczucia bezpieczeństwa”³¹.

Podział bezpieczeństwa na to o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym jest klasyfikacją podstawową, stanowiącą kluczowy punkt wyjścia do dalszych rozważań na temat wielowymiarowości tego pojęcia. Należy stanąć na stanowisku, że powyższy podział ma charakter wyłącznie teoretyczny. Mając na uwadze współczesną złożoność zjawisk o charakterze globalnym oraz poziom złożoności struktur wewnętrznych państwa i społeczeństwa, nie jest wykluczone występowanie przyczyn zarówno o charakterze zewnętrznym, jak i wewnętrznym, jednocześnie wpływających na bezpieczeństwo. Powyższy podział odpowiada również podstawowym funkcjom państwa. Funkcja wewnętrzna obejmuje m.in. „zapewnienie porządku i bezpieczeństwa publicznego, ochronę mienia i zdrowia obywateli oraz zabezpieczenie istniejącego systemu wartości”³². Z kolei w zakres funkcji zewnętrznej wchodzi m.in. „zapewnienie bezpieczeństwa państwa, rozwijanie stosunków z innymi krajami oraz rozwijanie przepływu informacji i kontaktów międzyludzkich”³³.

Uszczegóławiając powyższy podział, należy wskazać, że istnieje wiele szczegółowych rodzajów bezpieczeństwa państwa. Za przykład posłużyć mogą m.in. „bezpieczeństwo polityczne państwa, bezpieczeństwo militarne państwa, bezpieczeństwo ekonomiczne państwa, bezpieczeństwo społeczne państwa, bezpieczeństwo kulturowe państwa, bezpieczeństwo ideologiczne państwa oraz bezpieczeństwo ekologiczne państwa”³⁴. Bezpieczeństwo ma wiele wymiarów. Najczęściej wskazuje się i analizuje jego wymiar ekonomiczny, gospodarczy, polityczny, militarny, ekologiczny, kulturowy, pracy, jednostki, rodziny, grupy społecznej, państwa, narodowy, a także międzynarodowy³⁵.

Podkreślenia wymaga również to, że ustrojodawca dopuszcza ograniczanie konstytucyjnych praw i wolności dla ochrony szeroko rozumianego bezpieczeństwa państwa „demokratycznego”, a więc „dla ochrony bezpieczeństwa państwa opartego na zasadach demokratycznych.

²⁸ K. Świerszcz, *Bezpieczeństwo państwa w czasach współczesnych w ujęciu podmiotowo-aksjologicznych wyzwań*, https://www.researchgate.net/publication/326672203_Bezpieczenstwo_panstwa_w_czasach_wspolczesnych_w_ujeciu_podmiotowo-aksjologicznych_wyzwan (data dostępu: 26.10.2020).

²⁹ M. Pawełczyk, *Publicznoprawne obowiązki...*, dz. cyt., s. 34.

³⁰ A. Osierda, *Prawne aspekty pojęcia bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 23, s. 89-106.

³¹ Tamże.

³² E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Elipsa, Warszawa 1999, s. 140-151.

³³ Tamże.

³⁴ R. Zięba, *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1997, s. 6.

³⁵ K. Świerszcz, *Bezpieczeństwo państwa...*, dz. cyt.

Można ograniczać konstytucyjne prawa i wolności jednostek, działając w celu zwalczania zagrożeń dla RP, które mogą wychodzić od wewnątrz lub od zewnątrz, ale zagrożenia te mają również zagrażać podstawom lub bytowi państwa demokratycznego³⁶.

Kontrola i utrwalanie rozmów telefonicznych

Za słuszną należy uznać tezę postawioną przez P. Sarneckiego, że „bezpieczeństwo państwa jest pojęciem niedookreślonym, którego treść precyzowana musi być w poszczególnych wypadkach stosowania art. 31. ust. 3. Konstytucji”³⁷. Mając powyższe na uwadze, na etapie dalszych rozważań, należy posłużyć się przykładem konkretnej instytucji prawnej, która została wprowadzona do polskiego porządku prawnego z uwagi na konieczność zapewnienia bezpieczeństwa RP oraz jej obywatelom.

Za przykład obrano czynność dowodową, kontrolę i utrwalanie rozmów, uznawaną za jeden z najbardziej kontrowersyjnych sposobów pozyskiwania dowodów. Na dyskusyjność posługiwania się tym środkiem dowodowym wpływa fakt, że zarządzenie kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych stanowi przełamanie konstytucyjnej zasady dotyczącej prawnej ochrony życia prywatnego (art. 47. Konstytucji RP) oraz wolności i ochrony tajemnicy komunikowania się (art. 49. Konstytucji RP)³⁸. Kontrola i utrwalanie rozmów telefonicznych, zwana również podstępem procesowym, to czynność dowodowa uregulowana w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks Postępowania Karnego³⁹. Wszelkie regulacje dotyczące elementów składających się na konstrukcję podsłuchu procesowego zostały zawarte w rozdziale XXVI k.p.k.

Przy założeniu wyżej wyrażonej zasady konstytucjonalizmu (art. 8. Konstytucji RP), która zakładała nakaz wydawania ustaw dla konkretyzacji Konstytucji RP oraz zakaz stanowienia ustaw o sprzecznej z nią treści⁴⁰, oraz przyjęciu, że pojęcie bezpieczeństwa państwa charakteryzuje się wielowymiarowością, można posłużyć się zakresem przedmiotowym kontroli i utrwalania rozmów (art. 237. § 3. k.p.k.). Ma to na celu ukazanie szerokiego rozumienia pojęcia bezpieczeństwa państwa w oparciu o instytucję prawa karnego procesowego bazującą na mechanizmie ograniczania praw i wolności jednostki uregulowanym w art. 31. ust 3. Konstytucji RP. Warto wskazać, że zakres przedmiotowy kontroli i utrwalania rozmów od początku obowiązywania k.p.k. z 1997 r. opierał się na dopuszczeniu stosowania podsłuchu tylko w sprawach o najpoważniejsze przestępstwa⁴¹. Analizie poddane zostaną te wybrane przestępstwa, których przedmiot ochrony odnosi się wprost do różnych wymiarów bezpieczeństwa.

Przestępstwem uzasadniającym ograniczanie prawa i wolności jednostki jest przestępstwo narażenia na niebezpieczeństwo powszechne lub spowodowania katastrofy. Zgodnie z przyjętymi na gruncie prawa karnego poglądami, przedmiotem ochrony przestępstwa ujętego w art. 163. k.k. jest bezpieczeństwo powszechne rozumiane jako „brak zagrożenia dla życia lub zdrowia wielu osób albo dla mienia w wielkich rozmiarach”⁴².

³⁶ L. Bosek, M. Szydło, *Komentarz do art. 31 Teza 98*, [w:] *Konstytucja RP...*, dz. cyt., M. Safjan, L. Bosek (red.), Legalis, Warszawa 2016.

³⁷ P. Sarnecki, *Uwagi do art. 31*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, tom IV*, L. Garlicki (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 38.

³⁸ Błoński M., Kruszyński P., Zbrojewska M., *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 201.

³⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 nr 89, poz. 555 ze zm.).

⁴⁰ P. Wityński, *Proces karny w świetle Konstytucji...*, dz. cyt., s. 26.

⁴¹ Tamże, s. 29.

⁴² J. Piórkowska-Flieger, *Komentarz do art. 163*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. VII, T. Bojarski (red.), LEX 2016.

Rodzajowym przedmiotem ochrony przestępstwa uprowadzenia statku powietrznego lub wodnego jest również bezpieczeństwo powszechne. Ponadto penalizacja czynu z art. 166. k.k., wynika ze zobowiązań międzynarodowych Polski, gdyż Rzeczpospolita Polska jest zobowiązana do przestrzegania postanowień Konwencji Haskiej⁴³. Również przestępstwo gromadzenia broni, materiałów wybuchowych lub radioaktywnych (art. 171. k.k.) rodzajowo zostało przypisane do kategorii przestępstw przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu. Przyjmuje się, że tak rozumiane bezpieczeństwo jest „pożądanym społecznym stanem, charakteryzującym się brakiem zagrożeń dla wskazanych istotnych wartości”⁴⁴ – życia lub zdrowia wielu osób bądź też mienia w wielkich rozmiarach.

Z kolei przestępstwo zamachu na niepodległość lub integralność państwa (art. 127. k.k.) oraz zamachu na konstytucyjny ustrój państwa lub jego naczelną organy albo na jednostkę Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (art. 128. k.k. oraz 140. k.k.) to przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej. W. Wróbel zwraca uwagę na fakt, że w przeciwieństwie do Kodeksu Karnego z roku 1969, Kodeks Karny z roku 1997 wprowadza należyłą ochronę prawnokarną konstytucyjnym organom państwa i zasadom ich legalnego funkcjonowania⁴⁵. Ponadto brzmienie art. 140. k.k. wskazuje, że za rodzajowy przedmiot ochrony przestępstwa zamachu na jednostkę Sił Zbrojnych RP przyjęto obronność państwa. Obronność państwa w tym kontekście należy jednak rozumieć „nie jako »obronność samą w sobie«, ale obronność służąca zapewnieniu bezpieczeństwa państwa”⁴⁶.

Przestępstwem przeciwko RP jest także szpiegostwo lub ujawnienie informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne” (art. 130. k.k.). T. Bojarski oraz P. Kardas stoją na stanowisku, że przedmiot ochrony „stanowi generalnie bezpieczeństwo zewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej, a w szczególności te wszystkie elementy składające się na bezpieczeństwo zewnętrzne, o których informacje przekazane obcym organizacjom wywiadowczym mogą prowadzić do zagrożenia bezpieczeństwa państwa”⁴⁷. Nie sposób nie zgodzić się z twierdzeniem, że „szpiegostwo należy do klasycznych przestępstw przeciwko bezpieczeństwu zewnętrznemu państwa, zaś przez długi okres traktowane było jako odmiana zdrady”⁴⁸.

Przedmiotem ochrony przestępstwa użycia przemocy lub groźby bezprawnej w związku z postępowaniem karnym (art. 232. k.k.) „jest niezakłócone funkcjonowanie sądów wszystkich szczebli, jak również międzynarodowego trybunału karnego lub jego organu”⁴⁹. Zgodnie z art. 175. ust. 1. Konstytucji RP konstytucyjne umocowanie do sprawowania wymiaru sprawiedliwości w RP mają Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe.

Mając na uwadze powyższe, należy przyjąć, że szereg przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, tj. użycia przemocy lub groźby bezprawnej w związku z postępowaniem karnym (art. 232. k.k.), składania fałszywych zeznań (art. 233. k.p.k.), fałszywego oskarżenia innej osoby o popełnienie przestępstwa, przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego (art. 234.

⁴³ Konwencja o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi, sporządzona w Hadze dnia 16.12.1970 r. (Dz.U. z 1972 r. nr 25, poz. 181 z późn. zm.).

⁴⁴ G. Bogdan, *Komentarz do art. 163*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117-211a*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

⁴⁵ P. Kardas, *Komentarz do art. 128*, [w:] *Kodeks karny...*, dz. cyt.

⁴⁶ A. Ziółkowska, *Komentarz do art. 140*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. II, V. Konarska-Wrzošek (red.), LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2018.

⁴⁷ *Kodeks karny. Komentarz wyd. VII*, T. Bojarski (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

⁴⁸ P. Kardas [w:] *Kodeks karny...*, V. Konarska-Wrzošek (red.), dz. cyt.

⁴⁹ M. Mozgawa, *Komentarz do art. 232*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2020.

k.k.), tworzenia fałszywych dowodów lub innych podstępnych zabiegów, kierujących przeciwko innej osobie ściganie o przestępstwo, przestępstwo skarbowe lub wykroczenie skarbowe albo podejmowania takich zabiegów w toku postępowania (art. 235. k.k.), zatajenia dowodów niewinności osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego (art. 236. k.k.), zawiadomienia organu powołanego do ścigania o niepopelnionym przestępstwie lub przestępstwie skarbowym (art. 238. k.k.), poplecznictwa (art. 239. k.k.), niezawiadomienia o przestępstwie (art. 240. k.k.), również należy rozpatrywać w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, na które składa się dobro w postaci prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz konstytucyjnego umocowania sądów do jego sprawowania.

W kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego państwa można również rozpatrywać przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów. Przykładowo penalizacja zachowania polegającego na fałszowaniu oraz obrocie fałszywymi pieniędzmi, środkami lub instrumentami płatniczymi (art. 270. k.k.) ma na celu ochronę wartości „w postaci autentyczności i wiarygodności dokumentu, a tym samym interes publiczny (dobro ogółu), jakim jest powszechne zaufanie do dokumentów jako oryginalnych i wiarygodnych nośników informacji pozwalające na niezakłócone funkcjonowanie obrotu prawnego”⁵⁰. Funkcjonowanie obrotu prawnego bez wątplenia jest jednym z elementów bezpieczeństwa wewnętrznego.

Przestępstwo podrabiania lub przerabiania faktur, używania faktur podrobionych, przerobionych w zakresie okoliczności faktycznych mogących mieć znaczenie dla określenia wysokości należności publicznoprawnej lub jej zwrotu albo zwrotu innej należności o charakterze podatkowym oraz wystawiania i używania faktur poświadczających nieprawdę co do okoliczności faktycznych mogących mieć znaczenie dla określenia wysokości należności publicznoprawnej lub jej zwrotu albo zwrotu innej należności o charakterze podatkowym (art. 270a k.k.) można rozpatrywać w kategorii ekonomicznego wymiaru bezpieczeństwa. Przyjmuje się, że przestępstwo to, szczególnie w zakresie czynności polegających na podrobieniu lub przerobieniu faktury, „chroni dobro prawne w postaci interesów fiskalnych państwa lub Unii Europejskiej na głębokim przedpolu jego naruszenia”⁵¹. Stąd też należy zauważyć, że państwo za cel obiera ochronę zarówno własnego bezpieczeństwa ekonomicznego, jak i bezpieczeństwa ekonomicznego w szerszym aspekcie, w tym przypadku poprzez ochronę bezpieczeństwa ekonomicznego organizacji, której jest członkiem.

Ustawodawca uzasadnił stosowanie kontroli i utrwalania rozmów ponadto do kategorii przestępstw wpływających na bezpieczeństwo międzynarodowe, m.in. przestępstwa z rozdziału XVI k.k. W rozdziale XVI k.k. zawarte zostały przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne. Przykładowo jest to przestępstwo wojny napastniczej (art. 117. k.k.), zbrodnia ludobójstwa (art. 118. k.k.) oraz zbrodnie przeciwko ludzkości (art. 118a k.k.).

W katalogu przestępstw (art. 237. § 3. k.p.k.) wymienia się także przestępstwa przytoczone w art. od 5. do 8. Statutu Rzymskiego z dnia 17 lipca 1998 r.⁵². Należy zauważyć, że sama preambuła Statutu Rzymskiego uznaje penalizowane na jego mocy czyny za „poważne zbrodnie zagrażające pokojowi, bezpieczeństwu i pomyślności świata, potwierdzając, iż są to najpoważniejsze zbrodnie wagi międzynarodowej”⁵³. Stosowanie kontroli i utrwalania rozmów w postępowaniach karnych

⁵⁰ W. Wróbel, T. Sroka, *Komentarz do art. 270*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część II. Komentarz do art. 212-277d*, W. Wróbel (red.), A. Zoll (red.), LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

⁵¹ M. Mozgawa, *Komentarz do art. 270(a)*, [w:] *Kodeks karny...*, dz. cyt.

⁵² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17.07.1998 r. (Dz.U. z 2003 r., poz. 708 oraz z 2018 r. poz. 1753).

⁵³ Tamże.

toczących się o te czyny powinno być traktowane jako przejaw realizacji przez RP postulatów w postaci „skutecznego ścigania poprzez podjęcie odpowiednich działań” przez poszczególne państwa (w tym Polskę) oraz „wzmocnienia współpracy międzynarodowej”⁵⁴. Zgodnie z art. 5. Statutu Rzymskiego jurysdykcja Trybunału obejmuje następujące zbrodnie: zbrodnię ludobójstwa, zbrodnię przeciwko ludzkości, zbrodnię wojenne oraz zbrodnię agresji.

Wielowymiarowość pojęcia bezpieczeństwa w aspekcie stosowania kontroli i utrwalania rozmów

Na przykładzie kontroli i utrwalania rozmów owa wielowymiarowość dostrzegalna jest w pierwszej kolejności przy rodzajach bezpieczeństwa wewnętrznego. W powyższej analizie dostrzec można odwołanie się ustawodawcy do takich rodzajów bezpieczeństwa, jak to ekonomiczne i prawne (prawidłowego funkcjonowania obrotu prawnego). Ponadto bezspornie państwo stoi na straży bezpieczeństwa społecznego, tj. przyjęło za cel ochronę obywateli oraz ich mienia poprzez objęcie ochroną prawną bezpieczeństwa powszechnego.

Obrane kategorie bezpieczeństwa wewnętrznego rozpatrywane powinny być w zbiorczej kategorii bezpieczeństwa, zwanej bezpieczeństwem w wymiarze publicznym. Przez bezpieczeństwo w wymiarze publicznym rozumie się „ogół warunków i instytucji, jakie stoją na straży prawa, ochrony życia, zdrowia i mienia obywateli oraz dóbr instytucji, majątku ogólnonarodowego, ustroju i suwerenności państwa przed różnego rodzaju zjawiskami (np. przestępstwami kryminalnymi itp.), mogącymi zagrażać istnieniu ładu prawnego oraz przedsięwzięć podejmowanych przez państwo”⁵⁵.

Zagrożenia dla bezpieczeństwa zewnętrznego ujmowane są dwojako. Po pierwsze bezpieczeństwu zewnętrznemu państwa zagrażają działania skierowane przeciwko jego niepodległości czy integralności, m.in. zamach na niepodległość lub integralność państwa (art. 127. k.k.) oraz polegające na szpiegostwie lub ujawnieniu informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne” (art. 130. k.k.). Po drugie bezpieczeństwo zewnętrzne państwa jest niejednokrotnie powiązane ściśle z bezpieczeństwem międzynarodowym. Świadczy o tym gotowość państwa do ograniczania praw i wolności jednostki z uwagi na konieczność zagwarantowania władzom publicznym skutecznych środków do zwalczania najpoważniejszych zbrodni o wadze międzynarodowej. Jak wynika z powyższego, owe zbrodnie o wadze międzynarodowej, uzasadniające ograniczanie praw i wolności jednostki, penalizowane są zarówno na gruncie polskiego kodeksu karnego (rozdział XXI k.k.), jak i aktów prawa międzynarodowego. W przypadku tej konkretnej instytucji prawnej jest to Statut Rzymski.

Podsumowanie

Powyższa analiza pozwala dostrzec fakt, że we współczesnym świecie pojęcie bezpieczeństwa państwa powinno być rozumiane w sposób niezwykle szeroki, przy uwzględnieniu wielości aspektów i rodzajów tej wartości. Warto zauważyć, że bezpieczeństwo w dalszym ciągu stanowi jeden z naczelných celów przyjmowanych przez organizacje międzynarodowe i państwa. Deklaracje tych podmiotów odnośnie osiągnięcia stanu bezpieczeństwa dostrzegalne są zarówno w aktach prawa międzynarodowego, jak i w konstytucjach (tzw. konstytucjonalizacja).

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ K. Świerszcz, *Bezpieczeństwo państwa w czasach współczesnych...*, dz. cyt.

Osiągnięcie bezpieczeństwa jest jednym z celów RP wskazanych w art. 5. Konstytucji RP. A ponadto wartość bezpieczeństwa związana jest z ugruntowanymi w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP standardami ograniczania praw i wolności jednostki. Jak wskazywano w powyższych rozważaniach są nimi: wyłączność ustawy, realizacja celu prawowitego i zasada proporcjonalności użytych środków do jego osiągnięcia. W tym kontekście należy zaakcentować, że zapewnienie bezpieczeństwa stanowi jeden z enumeratywnie wymienionych, obok porządku publicznego, ochrony środowiska, wolności i praw innych osób, tzw. cel prawowity.

Warto wskazać, że w przypadku konstruowania konkretnej instytucji prawnej, wprowadzanej do polskiego porządku prawnego w celu zagwarantowania bezpieczeństwa państwu i bazującej na mechanizmie ograniczania wolności i praw jednostki (art. 31. ust. 3. Konstytucji RP), ustawodawca nie ogranicza się wyłącznie do jednego wymiaru bezpieczeństwa i nie nadaje prymatu ochronie jego jednego rodzaju. Wręcz przeciwnie – ustawodawca, zapewniając prawno-karną ochronę dóbr związanych z wielowymiarowym pojęciem bezpieczeństwa, dąży do możliwie jak najpełniejszej ochrony przyjętej wartości, m.in. poprzez ochronę konstytucyjnych organów państwowych, życia i zdrowia obywateli, mienia, stosunków zewnętrznych państwa, sił zbrojnych państwa, a także ekonomicznych aspektów funkcjonowania państwa. Zatem należy stwierdzić, że treść tego celu prawowitego, w postaci klauzuli generalnej bezpieczeństwa, może zostać określona i zdefiniowana poprzez dokonanie analizy konkretnej instytucji prawnej wprowadzonej w celu jego osiągnięcia.

Jak pokazała powyższa analiza poglądów doktrynerów prawa, jedną z instytucji wykorzystywanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa jest kontrola i utrwalanie rozmów (art. 237. k.p.k.), stanowiąca jedną z inwazyjnych czynności dowodowych na gruncie Kodeksu Postępowania Karnego. Z tą instytucją prawa nieodzownie związana jest ingerencja w sferę praw i wolności jednostki – w szczególności w prawo do prywatności (art. 47. Konstytucji RP) oraz w ochronę tajemnicy komunikowania się (art. 49. Konstytucji RP). Zapewnienie bezpieczeństwa w tym konkretnym przypadku związane jest z wykrywaniem, udowadnianiem poszczególnych przestępstw wpływających na różne rodzaje bezpieczeństwa, np. zewnętrzne, powszechne, ekonomiczne i międzynarodowe.

Bibliografia

- Błoński M., Kruszyński P., Zbrojewska M., *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Bogdan G., *Komentarz do art. 163, [w:] Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117-211a*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Bosek L., Szydło M., *Komentarz do art. 31 Teza 98, [w:] Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, Bosek L., Safjan M. (red.), Legalis, Warszawa 2016.
- Chałubińska-Jentkiewicz K., Nowikowska M., *Bezpieczeństwo, tożsamość, prywatność – aspekty prawne*, Legalis, Warszawa 2020.
- Działocha K., *Państwo prawne w warunkach zmian systemu prawnego RP*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 1.
- Florczak-Wątor M., *Komentarz do art. 5 teza 20, [w:] Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, Bosek L., Safjan M. (red.), Legalis, Warszawa 2016.
- Florczak-Wątor M., *Komentarz do art.8 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, P. Tuleja (red.), LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Garlicki L., Wojtyczek K., *Komentarz do art. 31, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II, wyd. II*, L. Garlicki, K. Wojtyczek (red.), Wydawnictwo Sejmowe, 2016.

- Kardas P., *Komentarz do art. 128*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, W. Wróbel (red.), A. Zoll (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Kodeks karny. Komentarz wyd. VII*, T. Bojarski (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Mozgawa M., *Komentarz do art. 232*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Osierda A., *Prawne aspekty pojęcia bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 23.
- Pawełczyk M., *Publicznoprawne obowiązki przedsiębiorstw energetycznych jako instrument zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego w Polsce*, Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Piechowiak M., *Klauzula imitacyjna a nienaruszalność praw i godności*, „*Przegląd Sejmowy*” 2009, nr 2.
- Piórkowska-Flieger J., *Komentarz do art. 163*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz, wyd. VII*, T. Bojarski (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Podkowiak J., *Bezpośrednie konstytucyjne granice wolności człowieka*, „*Państwo i Prawo*” 2017, nr 8.
- Rakoczy B., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Z. Bukowski, E.K. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy (red.), LexisNexis, Warszawa 2013.
- Rotfeld A.D., *Bezpieczeństwo Polski a bezpieczeństwo Europy. Narodowa polityka bezpieczeństwa i jej międzynarodowe uwarunkowania*, [w:] *Międzynarodowe czynniki bezpieczeństwa Polski*, A.D. Rotfeld (red.), PWN, Warszawa 1986.
- Sarnecki P., *Uwagi do art. 31*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, tom IV*, L. Garlicki (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005.
- Szczechowicz K., *Podstuch telefoniczny w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009.
- Szydło M., Bosek L., *Komentarz do art. 31 teza 94*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, Bosek L., Safjan M. (red.), Legalis, Warszawa 2016.
- Świerszcz K., *Bezpieczeństwo państwa w czasach współczesnych w ujęciu podmiotowo aksjologicznych wyzwań*, https://www.researchgate.net/publication/326672203_Bezpieczenstwo_panstwa_w_czasach_wspolczesnych_w_ujeciu_podmiotowo-aksjologicznych_wyzwan.
- Tuleja P., *Komentarz do art. 5*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, P. Tuleja (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Tuleja P., *Zasada proporcjonalności jako podstawa prawnokarnej ingerencji w prawa jednostki*, [w:] *Kryminalizacja narażenia dobra prawnego na niebezpieczeństwo*, J. Majewski (red.), Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2015.
- Wityński P., *Proces karny w świetle Konstytucji*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Wróbel W., Sroka T., *Komentarz do art. 270*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część II. Komentarz do art. 212-277d*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Wykładnia konstytucji. Aktualne problemy i tendencje*, M. Smolak (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Zieliński E., *Nauka o państwie i polityce*, Elipsa, Warszawa 1999.
- Zięba R., *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1997.
- Ziółkowska A., *Komentarz do art. 140*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz, wyd. II, V*, Konarska-Wrzošek (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2018.

Bezpieczeństwo polityczne – niedoceniana kategoria?

Political security – an undervalued concept?

Streszczenie: Bezpieczeństwo polityczne jasno wyodrębnione zostało dopiero w latach 90. poprzedniego stulecia – tak późne formalne ujęcie tego zagadnienia w literaturze jako równoprawnego sektora bezpieczeństwa sprawia, że kwestię tę nadal otacza wiele niejasności oraz trudności definicyjnych. Po zakończeniu zimnej wojny doszło do przekształceń, które znacznie zwiększyły wagę problemu bezpieczeństwa politycznego. Systemy polityczne zaczęły funkcjonować w niespotykanych wcześniej warunkach. W tych realiach stan badań w zakresie bezpieczeństwa politycznego okazuje się niewystarczającym – w obrębie bezpieczeństwa państwa, nawet poza ścisłym sektorem bezpieczeństwa politycznego, istnieją trudne do rozstrzygnięcia dylematy, dotyczące fundamentalnych założeń współczesnych systemów politycznych. Autor podejmuje się identyfikacji tego wyzwania jako istotnego zagadnienia bezpieczeństwa XXI wieku, a także prześledzenia jego ewolucji i uargumentowania jego pozycji we współczesnej hierarchii zagrożeń.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo polityczne, globalizacja, systemy polityczne, szkoła kopenhaska

Summary: Political security has not been clearly described until the 1990s – such a late inclusion of this phenomenon, as an equally important security sector, into the scientific literature, results in a situation best characterized by a lack of clarity and by a significant difficulty of defining the term. After the end of the Cold War, shifts took place that greatly increased the importance of this topic: political systems started to function under conditions never seen before. Under such circumstances, the extent of research already conducted in the area of political security turns out to be insufficient: in the sphere of states' security, including outside the sector of political security *sensu stricto*, persist dilemmas that are hard to address, and that pertain to the core premises of modern political systems. The author acknowledges this challenge and identifies it as an important aspect of security in the 21st century; describes its evolution and enunciates the reasons behind its high position within the contemporary hierarchy of threats.

Keywords: political security, globalization, political systems, Copenhagen School

Wprowadzenie

W obszarze zainteresowania opinii publicznej i badaczy stale znajduje się cały szereg zjawisk, które uważane są za istotne z punktu widzenia przetrwania i rozwoju państw i społeczeństw – są to m.in. bezpieczeństwo finansowe, ekonomiczne, energetyczne, ludnościowe czy militarne. Niezmiennie wobec władzy politycznej – zresztą niewątpliwie słusznie – stawiane są żądania, aby podejmowała kolejne działania w celu zabezpieczenia przynajmniej podstawowych elementów mieszczących się w wymienionych sferach – na przykład stabilności systemu finansowego, przyrostu naturalnego, stanu sieci energetycznej itd.; nie ulega bowiem wątpliwości, że organy państwa stanowią jeden z głównych podmiotów, które swoimi działaniami wpływają na ogólny poziom bezpieczeństwa, tak z punktu widzenia indywidualnego obywatela, jak i państwa oraz społeczności międzynarodowej. Niejednokrotnie pomijany jest jednak element łączący wszystkie sektory bezpieczeństwa właśnie za pośrednictwem ogromnego wpływu sfery polityczności na podejmowanie (lub zaniechanie) jakichkolwiek działań przez władzę publiczną i innych aktorów sfery bezpieczeństwa. Fundamentalne znaczenie podstaw działania władz (sposobu ich wyłaniania, stosowanych przez nie standardów itp.) zostało dostrzeżone przez badaczy, w wyniku czego w latach 90. Barry Buzan, Ole Wæver i Jaap de Wilde wyodrębnili polityczny sektor bezpieczeństwa w pracy

Security: A New Framework for Analysis. Samo uznanie za istotny w zakresie bezpieczeństwa element, nawet wraz z zamieszczeniem podstawowego opisu koncepcji, nie zakończyło jednak sporów terminologicznych, a raczej otworzyło nowe pole badań, wymagające wpięrow dookreślenia znaczenia i specyfiki samej kategorii. W następnych latach wielu autorów podjęło próby dokładniejszego opisanie bezpieczeństwa politycznego, przyjmując w tym celu zróżnicowane perspektywy – najbardziej podstawowym stwierdzeniem, które sformułować można na temat tej kategorii, jest iż musi ona przede wszystkim zawierać te parametry, które typowe są dla ogólnej definicji bezpieczeństwa. Teza ta, sama w sobie, nie posiada jednak zawartości informacyjnej, która czyniłaby zadość potrzebom analitycznym. Z tego względu niezbędnym okazuje się dokonanie wyczerpującego przeglądu dotychczasowych koncepcji bezpieczeństwa politycznego, zestawienie ich głównych tez z dotychczas wytworzoną – skądinąd dość wyczerpującą – wiedzą na temat ogólnych kategorii bezpieczeństwa (zwłaszcza w obszarze demarkacji sektorów bezpieczeństwa ze względu na charakterystykę występujących z nich zagrożeń), a także podjęcie próby odpowiedzi na pytanie o miejsce i rolę bezpieczeństwa politycznego w hierarchicznej strukturze sektorowej analizy bezpieczeństwa. Autor niniejszego tekstu podejmuje się wyzwania przeprowadzenia takiego badania, przyjmując metodę krytycznego przeglądu literatury, sporządzonego w oparciu o dwie hipotezy: po pierwsze, mówiącą że bezpieczeństwo polityczne w istocie jest sektorem związanym z zagrożeniami co do istoty i jakości państwowych procesów decyzyjnych; po drugie, głoszącą iż bezpieczeństwo polityczne jest sektorem jakkolwiek często pomijanym i niedocenianym, to jednak posiadającym niejednokrotnie decydujący wpływ na poziom ogólnego bezpieczeństwa państwa.

Bezpieczeństwo w sensie ogólnym a bezpieczeństwo polityczne

Bezpieczeństwo najczęściej definiuje się przy użyciu podejścia negatywnego, a więc opartego o nieistnienie elementów stwarzających wyraźne ryzyko (zagrożenie lub jedynie dysproporcję w zasobach skutkującą powstawaniem obaw¹) dla kogoś lub czegoś – definicja taka (widoczna w podejściu np. Barbary Kaczmarczyk, określającej bezpieczeństwo jako po prostu stan przeciwny do niebezpieczeństwa, czyli sytuacji w której istnieją zagrożenia²) niewątpliwie może być określona mianem poprawnej – jej ogólnikowość wpływa jednak negatywnie na jej przydatność analityczną. Nieco bardziej rozbudowaną wizję prezentuje Ryszard Zięba – badacz ten stwierdza, że całokształt pojmowania bezpieczeństwa może być wyrażony za pośrednictwem zestawienia płaszczyzny negatywnej (odnoszącej się do opisanego braku zagrożeń) oraz pozytywnej (oznaczającej stan pewności – znaczenie tego terminu rozwijają np. Jan Rajchel i Eugeniusz Zabłocki, pisząc że na stan pewności składa się brak zagrożeń oraz kreatywne działania podmiotu zmierzające do jego zachowania – a zatem sferę bezpieczeństwa kształtują nie tylko zagrożenia, ale i wyzwania; z kolei zakres tych działań rozumieć można jak B. Kaczmarczyk, tzn. jako czynności przygotowujące do obrony przed zagrożeniami oraz jako kształtowanie otoczenia w sposób minimalizujący prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożeń³). Druga spośród płaszczyzn zdaje się posiadać silny związek z meta-ujęciem bezpieczeństwa, wyrażonym m.in. przez wzmiankowaną

¹ R. Zięba, *Wprowadzenie*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, R. Zięba (red.), Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 25.

² B. Kaczmarczyk, *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii i praktyce*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Kraków 2014, s. 10.

³ R. Zięba, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 15; zob. J. Rajchel, E. Zabłocki, *Bezpieczeństwo narodowe. Pojęcie, kategorie, system*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Dęblin 2016, s. 11-12; B. Kaczmarczyk, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 9.

B. Kaczmarczyk, która podkreśla rolę bezpieczeństwa jako elementu niezbędnego do realizacji podstawowych potrzeb (istnienia, przetrwania i rozwoju), która z kolei predestynuje osiągnięcie stanu bezpieczeństwa do roli „jednego z naczelnych celów egzystencjalnych narodów” – z tego względu zresztą, bezpieczeństwo bywa lokowane na szczycie hierarchii wartości (a niekiedy postuluje się również zaniechanie dyferencjacji pojęć „bezpieczeństwo” i „rozwój”, na rzecz traktowania ich raczej jako jednego aspektu tego samego zjawiska)⁴. W tym kontekście należy zresztą odnotować postulowany m.in. przez B. Buzana nierozzerwalny (tzn. uniemożliwiający odrębną analizę) związek bezpieczeństwa jednostki z bezpieczeństwem na poziomie państwa oraz na poziomie wspólnotowym i międzynarodowym – relacja ta prowadzi do powstania zależności pionowej oraz poziomej (pomiędzy jednostkami, społecznościami, poszczególnymi państwami i regionami), z czego wynika również nieliniowy charakter zjawiska (niewielkie zmiany w środowisku prowadzić mogą do skutków o bardzo dużej amplitudzie)⁵. Z kolei płaszczyzna negatywna została dokładniej wyjaśniona m.in. przez Arnolda Wolfersa, który zwraca uwagę na rozróżnienie pojmowania obiektywnego i subiektywnego – o ile o bezpieczeństwie w sensie obiektywnym mówić można wówczas, gdy brak jest rzeczywistych zagrożeń, o tyle bezpieczeństwo w sensie subiektywnym osiągnięte jest wówczas, kiedy nie występuje strach lub obawa⁶.

Na element subiektywizmu należy zresztą zwrócić szczególną uwagę w kontekście bezpieczeństwa państw i reżimów, gdyż to właśnie wyobrażenie rzeczywistości, a nie stan faktyczny, stanowi podstawę procesów decyzyjnych⁷, skutkując np. powstawaniem zjawiska dylematu bezpieczeństwa. A. Wolfers, powołując się na tok myślenia Waltera Lippmanna, poszukuje potencjału ujęcia bezpieczeństwa narodowego w kategorii wartości – w tym sensie bezpieczeństwo osiągnięte jest wówczas, gdy nie zachodzi obawa wystąpienia potrzeby poświęcenia przez „naród” kluczowych wartości, obecna jest chęć uniknięcia wojny, a jednocześnie istnieje zdolność do obrony tych wartości w przypadku, gdyby wojna jednak wystąpiła⁸. Spojrzenie przez pryzmat wartości prowadzi tego autora także do konstatacji, że przyrost poziomu bezpieczeństwa uzyskany może być jedynie poprzez poświęcenie wartości innych niż „kluczowe”, a – w sposób, według tego autora, analogiczny do ekonomicznego prawa malejących przychodów – im wyższy jest poziom bezpieczeństwa, tym większego poświęcenia wymaga jego dalsze podnoszenie, aż do momentu, w którym nakłady przestają znajdować uzasadnienie w postaci przyrostu bezpieczeństwa. Wyznaczenie granicy, do której kolejne poświęcenia są nadal dopuszczalne, jest jednak trudne⁹ – hierarchia wartości ma bowiem charakter subiektywny, wymienione zjawiska nie poddają się kwantyfikacji, a całą zależność cechuje wysoki poziom abstrakcji. Do wartości odwołuje się również David A. Baldwin – autor ten twierdzi, że pojęcie bezpieczeństwa może być używane do wyrażania braku zagrożeń wobec dowolnej wartości (np. integralności fizycznej, dobrobytu, wolności osobistej, dobrostanu psychicznego itd.), ale w przypadku bezpieczeństwa narodowego wskazać należy charakterystyczny zestaw wartości, w postaci, najczęściej, niepodległości i integralności

⁴ B. Kaczmarczyk, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 16; zob. J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Wydawnictwo Szkoły Aspirantów PSP, Warszawa 2012, s. 23; A. Wolfers, „National Security” as an Ambiguous Symbol, [w:] *National and International Security*, M. Sheehan (red.), Ashgate Publishing, Burlington 2000, s. 14-15; R.B.J. Walker, *Security, Sovereignty, and the Challenge of World Politics*, [w:] *National...*, dz. cyt., s. 422, 431.

⁵ Zob. D.A. Baldwin, *The Concept of Security*, [w:] *National...*, dz. cyt., s. 43, 49; J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 23.

⁶ A. Wolfers, *National...*, dz. cyt., s. 7.

⁷ Zob. np.: Z.J. Pietraś, *Teoria adaptacji politycznej państwa*, [w:] *Adaptacja wartości europejskich w państwach islamu*, A. Ziętek, K. Stachurska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 15-17.

⁸ A. Wolfers, *National...*, dz. cyt., s. 6.

⁹ Tamże, s. 16.

terytorialnej (choć lista ta często wzbogacana jest o dodatkowe elementy, np. o zdolność efektywnej współpracy gospodarczej z innymi podmiotami)¹⁰.

Jak, niewątpliwie słusznie, stwierdza Józef Marczak, „ogromny, wszechogarniający zakres kategorii bezpieczeństwa, [jest] bardzo trudny, a chyba wręcz niemożliwy do opisanie i zdefiniowania”¹¹ – z tego właśnie powodu, w celu dalszego doprecyzowania istoty i specyfiki zjawiska, niezbędne jest zastosowanie podziału przedmiotowego. Najbardziej znana koncepcja takiej dyferencjacji pochodzi od B. Buzana, który wyróżnił bezpieczeństwo: wojskowe, polityczne, społeczne / wspólnotowe (*societal security*), ekonomiczne i ekologiczne¹². Podobne podejścia zaprezentowali m.in. Małgorzata Bujek (bezpieczeństwo militarne, polityczne, ekonomiczne, społeczne, kulturalne, ekologiczne, zdrowotne i informacyjne) i Zdzisław Jagiełło (bezpieczeństwo polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturalne, ideologiczne, ekologiczne)¹³. Nawet biorąc pod uwagę niepodzielny, m.in. przedmiotowo, charakter bezpieczeństwa – a więc uwzględniając silną współzależność stanu poszczególnych sektorów – podziały powyższe wydawać się mogą kontrowersyjne; trudno bowiem traktować chociażby sferę ideologii jako oddzieloną od polityki i kultury. Tym niemniej, wspólnym elementem wszystkich tych dyferencjacji jest kategoria bezpieczeństwa politycznego.

Bezpieczeństwo polityczne – definiowanie, istota, specyfika

Bezpieczeństwo polityczne stwarza trudności definicyjne o tyle, że odnosi się do sfery struktury władz państwowych i jako takie wywiera wpływ na procesy decyzyjne dotyczące każdej z pozostałych sfer bezpieczeństwa – stan ten owocuje trudnościami w demarkacji, na co pośrednio zwrócili uwagę m.in. B. Buzan, O. Wæver i J. de Wilde, pisząc że „każde bezpieczeństwo jest polityczne”. Zdaniem tych autorów istnieje jednak sektor, który obejmuje zagrożenia o dominującą polityczną naturę¹⁴ – ich charakter decyduje o odrębności tego pola od pozostałych sektorów bezpieczeństwa, a ich wyróżniająca rola wskazuje na potrzebę definiowania bezpieczeństwa politycznego w pierwszej kolejności przez pryzmat zagrożeń. B. Buzan et al. wskazują przede wszystkim na łączącą zagrożenia bezpieczeństwa politycznego cechę, polegającą na stwarzaniu niebezpieczeństw dla „organizacyjnej stabilności państwa” – w tym kontekście B. Buzan wymienia przykłady w postaci nacisków na rządzących (odnoszących się do wyników procesów decyzyjnych), prób obalenia władz, tendencji odśrodkowych i dążeń do zaburzenia funkcjonowania politycznej sfery państwa w celu ograniczenia jego zdolności reagowania; wymieniane jest również uogólnienie, w postaci określenia tego rodzaju zagrożeń jako „najczęściej” odnoszących się do uznania, poparcia i legitymizacji władzy państwowej¹⁵. Ten sam element akcentuje Jacek Czaputowicz – autor ten do listy zagrożeń charakterystycznych dla sektora bezpieczeństwa politycznego, obok ryzyka dla stabilności społeczeństw, państw i rządów, dolicza także zagrożenia suwerenności wewnętrznej (pojmowanej jako zdolność sprawowania przez władzę kontroli nad

¹⁰ D.A. Baldwin, *The Concept...*, dz. cyt., s. 49-50.

¹¹ B. Kaczmarczyk, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 10.

¹² J. Rajchel, E. Zabłocki, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 15; zob.: B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security. A New Framework for Analysis*, Londyn 1998, passim.

¹³ M. Bujek, *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Aktualne wyzwania dla bezpieczeństwa w percepcji młodego pokolenia*, P. Szmitkowski (red.), WN UPH, Siedlce 2017, s. 25; Z. Jagiełło, *Bezpieczeństwo narodowe. Związki przyczynowo-skutkowe. Ujęcie leksykalne*, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki, Wrocław 2015, s. 14.

¹⁴ B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security...*, dz. cyt., s. 142.

¹⁵ Tamże.

terytorium podmiotu) – przy tym badacz ten podaje przykłady zagrożeń bezpieczeństwa politycznego w postaci działań asymetrycznych (przede wszystkim terroryzmu, zastosowania broni masowego rażenia i zasobów informacyjnych, jak i aktów dokonywanych przez struktury przestępczości zorganizowanej)¹⁶. Stanowisko to niewątpliwie jest słuszne, jednak należy zaznaczyć, że wymienione przypadki nie wyczerpują możliwości oddziaływania w celu destabilizacji politycznej państwa. Tym niemniej, pogląd ten trafnie identyfikuje kryteria posiadania efektywnej władzy zwierzchniej i suwerenności jako najsilniej powiązane z bezpieczeństwem politycznym wymogi konstytucyjne istnienia państwa. Na ten sam fakt zwraca uwagę B. Buzan, stwierdzając *expressis verbis*, że zagrożenia bezpieczeństwa politycznego wiążą się z suwerennością (jako „zasadą konstytuującą”), a niekiedy również ze sferą ideologiczną, przy czym dotyczy to zagadnień takich jak uznanie, legitymizacja i tożsamość władzy zwierzchniej. Autor ten zwraca uwagę także na kwestię głębokiej współzależności, obserwowanej m.in. wśród państw zachodnich, ukazującej również ciężar zagrożeń wynikających z ryzyka ewentualnego regresu integracji, powodowanego podważeniem prymatu prawa i zwyczajów międzynarodowych czy autorytetu instytucji¹⁷.

Pozostałe spośród aspektów wymienianych w tzw. czteroelementowej definicji państwa, tzn. kryteria posiadania terytorium i ludności, kojarzone są raczej z niebezpieczeństwami ulokowanymi w innych sektorach (np. militarnym czy społecznym). Nie oznacza to jednak, że bezpieczeństwo polityczne nie ma na nie wpływu, ani że niebezpieczeństwa ściśle związane bezpośrednio z tymi parametrami mogą zostać automatycznie wyłączone poza listę zagrożeń bezpieczeństwa politycznego. Jako przykład sytuacji łączącej sferę bezpieczeństwa politycznego z uderzeniem w integralność terytorialną i sferę ludnościową można przytoczyć działania informacyjne, takie jak manipulacje opinią publiczną (np. jej emocjami związanymi z kwestiami etnicznymi), przekazywanie nieprawdziwego obrazu świata (np. budowanie narracji manichejskiej) i dążenie do zaostrzania nastrojów wśród ludności¹⁸ przy wykorzystaniu argumentu, jakoby dystrybucja władzy systemowo nie odpowiadała strukturze etnicznej kraju – a tym samym uniemożliwiała kanalizowanie tendencji separatystycznych przy użyciu instytucji przedstawicielskich. W takiej sytuacji element podważania legitymizacji władzy stanowi integralną część procesu prowadzącego do pojawienia się ewentualnego zagrożenia militarnego (np. asymetrycznego). Nawet w sytuacji, w której hasło niesprawiedliwego podziału władzy nie zostanie wyartykułowane, lub byłoby uznane jedynie za zabieg propagandowy, w dłuższej perspektywie niedostatek reprezentacji poszczególnych grup prowadzić może do wymiernej zmiany ich warunków życia (np. za pośrednictwem konstrukcji systemu prawnego lub stosunków ekonomicznych), a tym samym może rzutować na sferę polityczną i prowadzić do pojawienia się tendencji irredentystycznych¹⁹. Z kolei kształt i sposób działania systemu politycznego ma wpływ na skuteczność mechanizmu przywracania równowagi²⁰ bezpośrednio po wystąpieniu takich okoliczności.

¹⁶ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 71.

¹⁷ B. Buzan, *Rethinking Security after the Cold War*, [w:] *National...*, dz. cyt., s. 340.

¹⁸ Zob. A. Filipek, *Relacje między kulturą polityczną a bezpieczeństwem politycznym państwa*, [w:] *Współczesne bezpieczeństwo polityczne*, S. Jaczyński, M. Kubiak, M. Minkina (red.), WN UPH, Warszawa-Siedlce 2012, s. 69; M. Bujek, *Współczesne...*, dz. cyt., s. 27-28.

¹⁹ Zob. np.: S. Mansoob Murshed, S. Gates, *Spatial-Horizontal Inequality and the Maoist Insurgency in Nepal*, "Review of Development Economics" 2005, t. 9, nr 1; L.-E. Cederman, N.B. Weidmann, N.-C. Bormann, *Triangulating horizontal inequality: Toward improved conflict analysis*, "Journal of Peace Research" 2015, t. 52, nr 6; J. Tuchman Mathews, *Redefining Security*, [w:] *National...*, dz. cyt., s. 29-31.

²⁰ Zob.: B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security...*, dz. cyt., s. 146; C. Vallings, M. Moreno-Torres, *Drivers of Fragility: What Makes States Fragile?*, <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/12824/1/pr050007.pdf> (data dostępu: 30.12.2019).

W kontekście powyższego przykładu należy zwrócić dodatkowo uwagę na pionową niepodzielność bezpieczeństwa politycznego – sprawdza się ona do ścisłego związku bezpieczeństwa na poziomie jednostki, grupy, państwa oraz jego środowiska. Związek bezpieczeństwa jednostki – a więc pewności realizacji jej potrzeb egzystencjalnych – i funkcjonowania organów państwowych jest oczywisty w kontekście katalogu funkcji państwa, obejmujących m.in. ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, dostarczanie dóbr i usług publicznych, redystrybucję, stabilizację gospodarczą czy animowanie rozwoju²¹. Zanik którejkolwiek z nich wpłynąłby negatywnie, w znacznym stopniu, na możliwość realizacji potrzeb jednostki, a w długiej perspektywie musiałby wyrzucić skutki makroekonomiczne dodatkowo pogłębiające problem. Związek bezpieczeństwa politycznego państwa i środowiska międzynarodowego dotyczy natomiast oddziaływania zagrożeń występujących w ramach jednego podmiotu na zagranicę oraz na instytucje między- i ponadnarodowe²². Skrajnym przypadkiem współzależności podmiotowej na tym poziomie jest ryzyko proliferacji zagrożeń w przypadku upadku państwa, a więc zaniku jego zdolności do egzekwowania norm – utrata efektywnego władztwa terytorialnego przez państwo prowadzi do przenikania do innych podmiotów międzynarodowego terroryzmu, przestępczości zorganizowanej itp. – wynika to zarówno z występującego na terenach wyjętych spod władzy państwowej deficytu regulacji, kontroli i nadzoru, jak i z pogarszających się warunków bytowych ludności, co prowadzi do radykalizacji i poszukiwania ochrony oraz środków do życia w ramach sprzecznej z prawem działalności²³. Przenikanie tego typu tendencji do państw sąsiednich może powodować ograniczanie poziomu obu kategorii siły wskazanych przez J. Czaputowicza, a więc siły przymusu (zdolności niezbędnych do egzekwowania działań lub ich braku) i siły instytucjonalnej (legitymizacji i skuteczności instytucji oraz ich zdolności do rządzenia poprzez konsensus)²⁴ – na przykład na skutek strat ekonomicznych (wpływających z kolei na zdolność wykonywania swoich zadań przez organy państwa) oraz zaburzenia normalnego przebiegu rządowych procesów decyzyjnych (tak w fazie podejmowania decyzji, jak i jej implementacji)²⁵.

Z kolei niepodzielność przedmiotowa dotyczy związku pomiędzy sektorami bezpieczeństwa. Nie ulega wątpliwości, że działania zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa stanowią wynik procesów prowadzonych przez państwowe ośrodki decyzyjne, w oparciu o bieżącą percepcję rzeczywistości. Jako takie stanowią zatem pochodną mechanizmów (wybranych aspektów funkcjonowania władzy politycznej) znajdujących się w centrum zainteresowania bezpieczeństwa politycznego – związek bezpieczeństwa gospodarczego, militarnego, społecznego itd. z tzw. „politykami”, a więc sposobami rządzenia przez organy państwowe, jest zatem oczywisty do tego stopnia, że stoi za częstym używaniem w literaturze terminu „bezpieczeństwo polityczne” w sposób odmienny aniżeli przyjęty w niniejszym tekście (tzn. jako określenie procesów związanych

²¹ Zob. np.: J. Dick i in., *Civics and Government. Focus on Economics*, National Council on Economic Education, Nowy Jork 2003, s. 23

²² Zob. M. Bujek, *Współczesne...*, dz. cyt., s. 27.

²³ Zob. np.: S. Patrick, *Weak States and Global Threats: Assessing Evidence of "Spillovers"*, https://www.cgdev.org/sites/default/files/5539_file_WP_73.pdf (data dostępu: 1.01.2020); S. Wojciechowski, „Sieć” przyczyn współczesnego terroryzmu — analiza czynników, mechanizmów i modeli, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 3, s. 64-70.

²⁴ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo...*, dz. cyt., s. 72-73.

²⁵ Zob. K. von Lampe, *The Use of Models in the Study of Organized Crime*, [w:] *Usual and unusual organizing criminals in Europe and beyond. Profitable crimes, from underworld to upper world*, G. Antonopoulos i in. (red.), Maklu Publishers Apeldoorn 2011, s. 295-303.

z tworzeniem polityk dotyczących bezpieczeństwa, najczęściej w sensie militarnym)²⁶. Jednocześnie istnieje również ścisły związek pomiędzy zagrożeniami pojawiającymi się w innych sektorach bezpieczeństwa, a bezpieczeństwem politycznym – może on przybierać formę tak celowych działań, jak i związków przyczynowo-skutkowych wynikających z uwarunkowań. W pierwszym przypadku może to dotyczyć na przykład planowego uderzenia przez innych aktorów w organy stanowiące integralną część systemu politycznego – na przykład jak naruszenia „bezpieczeństwa władzy politycznej” wspomniane przez Stanisława Jacyńskiego i in.²⁷, dokonywane jako element mający na celu podniesienie skuteczności działań w innych sektorach (np. w ramach operacji typu *smart power*, łączących m.in. elementy walki informacyjnej i psychologicznej, wpływającej na przebieg procesów decyzyjnych oraz funkcjonowanie mechanizmów demokratycznych, z działaniami militarnymi²⁸) lub w celu samodzielnego wywołania pożądanego skutku (np. zmiany polityki rządu poprzez usunięcie wpływowych zwolenników jej bieżącej koncepcji²⁹) wykraczających poza sektor polityczny – przykładem tego typu wydarzenia może być dokonanie zamachu na życie osób pełniących funkcje w ramach danego systemu politycznego w celu uzyskania korzyści ekonomicznych w wyniku konsekwencji zmiany władzy lub zmiany polityki (wywołanej świadomością ewentualnego, osobistego ryzyka wśród decydentów).

Powiązania przedmiotowe mogą także manifestować się w postaci samoistnie zachodzących zjawisk, niebędących wynikiem realizacji jakiegokolwiek planu – w sposób podobny do opisanego wyżej mechanizmu powiązania poziomu bezpieczeństwa jednostki, grupy i kraju za pośrednictwem funkcji państwa, nieprawidłowe działanie organów państwowych prowadzić może do konsekwencji płynących z deficytu kontroli, nadzoru czy regulacji – na przykład wynikający ze słabości instytucji brak efektywnych procesów decyzyjnych i wdrożeniowych w obszarze polityki ochrony środowiska, ochrony zdrowia czy gospodarczej prowadzić może odpowiednio do negatywnych efektów w zakresie stanu środowiska, zdrowia publicznego i stabilności ekonomicznej, które z kolei poskutkują niemożnością pełnego zaspokojenia egzystencjalnych potrzeb obywateli. Jessica Tuchman Matthews opisuje natomiast także odwrotne sprzężenie, w którym zmiany w obszarze innych sektorów bezpieczeństwa obniżają poziom bezpieczeństwa politycznego – autorka ta przytacza przykład wywołanego pogorszeniem stanu środowiska naturalnego (lub, należy dodać, innymi czynnikami) obniżenia wyników gospodarczych, które z kolei – za pośrednictwem poziomu życia jednostki – stwarzają popyt na silną władzę polityczną, kierując system w stronę odejścia od standardów demokratycznych (w kontekście destabilizującego wpływu deficytu bezpieczeństwa ekologicznego na uwagę zasługuje również tzw. wykres Homera-Dixona, jako teoria ujmująca doskonale powiązania stabilności stosunków społecznych z czynnikami środowiskowymi³⁰) oraz dodatkowo osłabiają instytucje, czyniąc państwo podatnym na ingerencje zewnętrzne³¹.

²⁶ Zob. np. A. Ciupiński, K. Malak, *Bezpieczeństwo polityczne i wojskowe*, AON, Warszawa 2004, passim; J. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, Instytut Józef Piłsudskiego, Warszawa 2012; *Polityczna przestrzeń polskości w XX wieku. Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej z perspektywy racji stanu*, G. Łukomski (red.), Silva Rerum, Poznań-Londyn 2013.

²⁷ S. Jacyński, M. Kubiak, M. Minkina, *Wstęp*, [w:] *Współczesne...*, dz. cyt., s. 350.

²⁸ *CSIS Commission on Smart Power. A smarter, more secure America*, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf (data dostępu: 2.01.2020).

²⁹ Zob. A. Perlinger, *The Causes and Impact of Political Assassinations*, „CTC Sentinel” 2015, t. 8, nr 1, s. 12-13.

³⁰ Zob. M. Paterson, *Understanding Global Environmental Politics. Domination, Accumulation, Resistance*, Palgrave, Houndmills 2000, s. 27-29.

³¹ J. Tuchman Mathews, *Redefining...*, dz. cyt., s. 29-31.

Zakończenie

Bezpieczeństwo polityczne łączy cechy typowe dla wszystkich rodzajów bezpieczeństwa (jest niepodzielne i nierozdzielne z pozostałymi sektorami bezpieczeństwa, ciągłe i nieliniowe, obejmuje aspekty pozytywne i negatywne, dotyczy kwestii egzystencjalnych dla danego aktora, a przyrost jego poziomu wiąże się z poświęceniem innych wartości) z własną, odrębną charakterystyką. Z analizy literatury przedmiotu wyłania się obszar konsensusu, który można sprowadzić do stwierdzenia, że bezpieczeństwo polityczne powinno być postrzegane jako obejmujące zagrożenia dla organizacyjnej stabilności państwa – przy czym można dodać, że aby zagrożenia wkraczały w sferę bezpieczeństwa, powinny one mieć egzystencjalny charakter, a zatem – w przypadku państw – stwarzać ryzyko dla spełniania przedmiotów wymogów konstytucyjnych państwowości. W przypadku bezpieczeństwa politycznego najczęściej zagrożone są wymogi posiadania suwerenności i sprawowania efektywnego władztwa; nie oznacza to jednak ani że zagrożenia bezpieczeństwa politycznego nigdy nie obejmują sfery ludnościowej i integralności terytorialnej, ani że zagrożenia suwerenności i efektywności władzy zwierzchniej pozostają bez wpływu na zagrożenia integralności terytorialnej i ludności, manifestujące się w innych sektorach. Zresztą właśnie silne powiązania przedmiotowe – w przypadku bezpieczeństwa politycznego wyraźnie widoczne poprzez immanentną polityczność wszelkiego bezpieczeństwa, płynącą z wpływu tzw. polityk na ten obszar – stwarzają największe trudności demarkacyjne.

Uogólniając, w wyniku analizy charakteru zagrożeń klasyfikowanych jako przynależące do sektora politycznego, można stwierdzić, że wiążą się one z przebiegiem (lub wręcz zniweczeniem) procesów decydowania politycznego – przy czym „decydowanie polityczne” ma w tym przypadku szerokie znaczenie, obejmujące funkcjonowanie organów władzy państwowej, w tym organów demokracji pośredniej, implementację ich postanowień, ale również praktykę dokonywania wyborów przez zbiorowość – czy to w formie zinstytucjonalizowanej, czy też w sferze działań nieformalnych, ale posiadających wpływ na finalną efektywność implementacji decyzji zinstytucjonalizowanych ośrodków decyzyjnych.

Z powyższych powodów, mechanizmy powiązań i konsekwencje zmian poziomu tej kategorii bezpieczeństwa są specyficzne – opierają się przede wszystkim na wpływie przebiegu procesów decyzyjnych i implementacyjnych, które stanowią podstawę jakichkolwiek polityk wdrażanych przez władzę publiczną, na sytuację istniejącą we wszystkich obszarach życia społecznego; co za tym idzie, również we wszystkich pozostałych sektorach bezpieczeństwa. Należy zatem uznać, że bezpieczeństwo polityczne jest sektorem posiadającym niejednokrotnie decydujący wpływ na poziom ogólnego bezpieczeństwa państwa – podobnie jak w innych sektorach bezpieczeństwa, prawidłowość ta najbardziej dostrzegalna jest dopiero w przypadku wystąpienia istotnych zagrożeń bezpieczeństwa politycznego. Systemy polityczne państw demokratycznych, a zwłaszcza systemy liberalno-demokratyczne skonsolidowane, posiadają co do zasady zdolności adaptacyjne na tyle rozwinięte, że większość obserwowanych na co dzień wyzwań nie powoduje jaskrawego obniżenia poziomu bezpieczeństwa ogólnego. Tym niemniej, oddziaływanie tą drogą na ogólny poziom bezpieczeństwa jest zjawiskiem posiadającym długą tradycję jako narzędzie polityki zagranicznej i militarnej, znajdującym miejsce również w instrumentarium podmiotów międzynarodowych w XXI wieku.

Z tego samego powodu problematyka bezpieczeństwa politycznego doskonale ukazuje charakter skomplikowanej sieci powiązań, istniejącej zawsze, ale szczególnie dobrze (ze względu

na szybkość interakcji, zasięg i intensywność zależności kreowanych przez globalny system ekonomiczny i informacyjny czy też postępującą specjalizację i technicyzację władzy publicznej) uwidaczniającą się w warunkach XXI stulecia. Zatem formalne wyodrębnienie i rozpoczęcie badań nad bezpieczeństwem politycznym stanowiło integralną część zmian w zakresie myślenia o bezpieczeństwie po zakończeniu zimnej wojny, zachodzących wraz z obniżeniem znaczenia komponentu militarnego w rywalizacji międzynarodowej³². Stosunkowo krótka historia tej koncepcji sprawia, że nadal otacza ją wiele wątpliwości, obejmujących nawet samo znaczenie terminu „bezpieczeństwo polityczne”. Fakt ten oznacza, że o ile – w świetle wyżej prezentowanej konceptualizacji – znaczenie sektora politycznego jest doniosłe, to obecny stan badań w tej dziedzinie nie odpowiada jej znaczeniu. Można przy tym wysnuć przypuszczenie, że w XXI wieku, wraz z postępującą polityzacją i świadomym wykorzystywaniem związków bezpieczeństwa z innymi obszarami stosunków społecznych oraz zależności pomiędzy sektorami bezpieczeństwa przez państwa do planowej realizacji interesów, aplikowanie kategorii bezpieczeństwa politycznego będzie jednocześnie zyskiwało na znaczeniu i stawało się coraz trudniejsze. Konstatacja ta zmusza do stwierdzenia, że przed badaczami tego sektora bezpieczeństwa stoi wyzwanie istotne z punktu widzenia społecznej funkcji nauki o polityce i administracji.

Bibliografia

- Baldwin D.A., *The Concept of Security*, [w:] *National and International Security*, Sheehan M. (red.), Ashgate Publishing, Burlington 2000.
- Bujek M., *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Aktualne wyzwania dla bezpieczeństwa w percepcji młodego pokolenia*, Szmitkowski P. (red.), Wydawnictwo Naukowe UPH, Siedlce 2017.
- Buzan B., *Rethinking Security after the Cold War*, [w:] *National and International Security*, Sheehan M. (red.), Ashgate Publishing, Burlington 2000.
- Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security. A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Londyn 1998.
- Cederman L.-E., Weidmann N.B., Bormann N.-C., *Triangulating horizontal inequality: Toward improved conflict analysis*, "Journal of Peace Research" 2015, t. 52, nr 6.
- Ciupiński A., Malak K., *Bezpieczeństwo polityczne i wojskowe*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2004.
- CSIS Commission on Smart Power. A smarter, more secure America*, Center for Strategic and International Studies, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Dick J. i in., *Civics and Government. Focus on Economics*, National Council on Economic Education, Nowy Jork 2003.
- Filipek A., *Relacje między kulturą polityczną a bezpieczeństwem politycznym państwa*, [w:] *Współczesne bezpieczeństwo polityczne*, Jaczyński S., Kubiak M., Minkina M. (red.), Wydawnictwo Naukowe UPH, Warszawa-Siedlce 2012.
- Jaczyński S., Kubiak M., Minkina M., *Wstęp* [w:] *Współczesne bezpieczeństwo polityczne*, Jaczyński S., Kubiak M., Minkina M. (red.), Wydawnictwo Naukowe UPH, Warszawa-Siedlce 2012.
- Jagięło Z., *Bezpieczeństwo narodowe. Związki przyczynowo-skutkowe. Ujęcie leksykalne*, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki, Wrocław 2015.
- Kaczmarczyk B., *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Szkoły Aspirantów PSP, Kraków 2014.

³² Zob. B. Buzan, *Rethinking...*, dz. cyt., s. 329-331.

- Mansoob Murshed S., Gates S., *Spatial-Horizontal Inequality and the Maoist Insurgency in Nepal*, "Review of Development Economics" 2005, t. 9, nr 1.
- Paterson M., *Understanding Global Environmental Politics. Domination, Accumulation, Resistance*, Palgrave, Houndmills 2000.
- Patrick S., *Weak States and Global Threats: Assessing Evidence of "Spillovers"*, Center for Global Development – working paper no. 73, https://www.cgdev.org/sites/default/files/5539_file_WP_73.pdf
- Perliger A., *The Causes and Impact of Political Assassinations*, "CTC Sentinel" 2015, t. 8, nr 1.
- Pietraś Z.J., *Teoria adaptacji politycznej państwa*, [w:] *Adaptacja wartości europejskich w państwach islamu*, Ziętek A., Stachurska K. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Polityczna przestrzeń polskości w XX wieku. Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej z perspektywy racji stanu*, Łukowski G. (red.), Wydawnictwo Naukowe „Silva Rerum”, Poznań-Londyn 2013.
- Rajchel J., Zabłocki E., *Bezpieczeństwo narodowe. Pojęcie, kategorie, system*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych, Dęblin 2016.
- Tuchman Mathews J., *Redefining Security*, [w:] *National and International Security*, Sheehan M. (red.), Ashgate Publishing, Burlington 2000.
- Vallings C., Moreno-Torres M., *Drivers of Fragility: What Makes States Fragile?*, Department for International Development – PRDE working paper no. 7, <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/12824/1/pr050007.pdf>.
- Lampe K., von, *The Use of Models in the Study of Organized Crime*, [w:] *Usual and unusual organizing criminals in Europe and beyond. Profitable crimes, from underworld to upper world*, Antonopoulos G. i in. (red.), Maklu Publishers, Apeldoorn 2011.
- Walker R.B.J., *Security, Sovereignty, and the Challenge of World Politics*, [w:] *National and International Security*, Sheehan M. (red.), Ashgate Publishing, Burlington 2000.
- Wojciechowski S., *"Sieć" przyczyn współczesnego terroryzmu – analiza czynników, mechanizmów i modeli*, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 3.
- Wolfers A., *„National Security” as an Ambiguous Symbol*, [w:] *National and International Security*, Sheehan M. (red.), Ashgate Publishing, Burlington 2000.
- Zalewski J., *Bezpieczeństwo polityczne Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, Instytut Józefa Piłsudskiego, Warszawa 2012.
- Zięba R., *Wprowadzenie*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Zięba R. (red.), Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.